

Синчук И.И.

Аннотации

Минск
2016

УДК 016:930.2

ББК 63.2я1

С 38

Научный редактор
доктор исторических наук А. К. Кравцевич

Научные рецензенты:
кандидат исторических наук, доцент А. М. Баюра
доктор гуманитарных наук Л. Квизикявичус

*Утверждено к печати кафедрой социально-политических
и исторических наук учреждения образования
«Брестский государственный технический университет»*

Синчук, И. И.

С 38 Аннотации / И. И. Синчук ; [науч. ред. А. К. Кравцевич]. –
Минск, 2016. – 331 с.
ISBN 978-985-7125-22-7

В книге собраны аннотации и несколько рецензий автора разных лет. Издания, о которых идет речь, в большинстве относятся к вспомогательным историческим дисциплинам, прежде всего к нумизматике. Языки русский и белорусский.

Расчитана на историков и всех, кто интересуется общим прошлым Беларуси и ее соседей.

УДК 016:930.2
ББК 63.2я1

ISBN 978-985-7125-22-7

© Синчук И.И., 2016

От автора

Книга получила условное название «Аннотации», поскольку большинство представленных в ней текстов является небольшими библиографическими заметками.

По замыслу «Аннотации» продолжают «Ненужные рецензии» (Мн., 2015), с той разницей, что большая часть материалов нового сборника была опубликована ранее и в большинстве случаев они представляют собой достаточно короткие заметки.

Для удобства пользования материалы сгруппированы блоками:

Нумизматика
Сфрагистика
Фалеристика
Археология
Этнография
Декоративно-прикладное искусство
История

Вне блоков в конце книги помещены статья «Аб нумізматыцы як гістарычнай дысцыпліне» и обзор «Асноўныя перыядычныя нумізматычныя выданні». Последний текст был мной по техническим причинам сокращен в сборнике «Ненужные рецензии». За четверть века он перенес развал трех сборников и прекращение одного периодического издания, время от времени обновлялся, опубликован так и не был.

В сборник включена русскоязычная версия рецензии на книгу Спасского И.Г. «Русские ефимки» со сносками, чем отличается от варианта, опубликованного в журнале «Спадчына» в 1990 г.

Подавляющее большинство описываемых изданий вышли за пределами Беларуси, поскольку ставилась задача информации о новых публикациях, которые чаще всего не поступали в библиотеки страны и поэтому подолгу оставались неизвестными белорусским специалистам. Кроме аннотаций и рецензий в книгу вошли несколько заметок о конференциях.

Полагаю, что читателям пригодится справочная таблица о статьях белорусской энциклопедии «Археалогія і нумізматыка Беларусі», в которой раскрывается авторство неподписных статей, даются сведения о наличии иллюстраций, ссылок на литературу, объеме в знаках. Наличие списка позволяет не только узнать о существовании соответствующей статьи, но и быстро найти ее.

Место публикации аннотации или рецензии указывается под названием, если приводится русский или белорусский вариант вышедшего на ином языке текста, то дается полное оригинальное название. Иногда тексты сборника несколько отличаются от опубликованных – выбор делался в пользу авторской версии, в случае белорусских текстов также в пользу традиционной лексики и правописания.

Пользуясь случаем благодарю редакторов «Гістарычнага альманаха» А.К.Кравцевича и А.Ф.Смоленчука, в котором было опубликовано большинство вошедших в настоящий сборник аннотаций – около сотни, если быть точным.

Рецензии размещались в издании Национального музея Литвы «Numizmatika», польском академическом журнале «Archeologia Polski», печатном органе Польского нумизматического общества «Biuletyn numizmatyczny», «Беларускім гістарычным аглядзе», российском «Нумизматическом альманахе», сотрудникам которых искренне благодарен за проявленную заинтересованность и доброжелательность.

НУМИЗМАТИКА

► Спасский И.Г. Русские ефимки. Исследование и каталог. Изд. «Наука», Сибирское отделение, 1988. 210 с., 120 табл.

Опубл.: Роздум пра талер і грош // Спадчына. 1990. № 1. С. 61–63.

В далеком Новосибирске появилась книга, которая, если судить по названию, должна, кажется, не очень интересовать белорусского читателя.

Но монография И.Г.Спасского не только очередной шаг в систематизации мирового фонда ефимков «с признаками» – так в Московском государстве называли талеры, что были контрмаркированы штемпелем московской копейки и штемпелем с датой «тысяча шестьсот пятьдесят пять» и использовались московским правительством до 1659 г.

Эти монеты в первую очередь тесно связаны с нашей историей, и неслучайно по количеству найденных кладов с ефимками Беларусь стоит сразу после Украины. Почти все находки сделаны на территории действия московских войск в пределах Речи Посполитой (подразумеваются границы до 1654 г.). Около миллиона ефимков было введено в денежный оборот белорусско-украинских земель, где они содержались до первой четверти 17 в.

Книга состоит из небольшого исторического очерка, написанного прямым, сочным языком, собственно каталога и, будем честными, самого привлекательного для коллекционера-нумизмата – фототаблиц с изображениями монет.

Автор начинает разговор о ефимках с выяснения роли талера – крупной серебряной монеты Западной Европы – основного источника сырья для изготовления традиционных московских проволочных копеек. Не остались без внимания и финансовые операции царского правительства, игра на снижении стоимости талера в транзакции с иностранными купцами. Как ни странно, но торговлей были довольны обе стороны: Московское государство и его «гости» имели пользу с низкой оценки серебра в талерной монете, иностранные же купцы получали еще более за

счет дешевых по меркам европейского рынка товаров. Если известный советский историк Б.Ф.Поршнев обратил внимание на разницу в цене товаров на рынках Западной Европы и Московии [1], то И.Г.Спасский как нумизмат анализирует финансовый смысл операций с талерами.

По мнению автора, отсутствие государственной монополии на переработку серебра в монеты привела к невероятному насыщению Московских земель сокровищами, так как купец ради прибыли сразу же переделывал талеры в копейки и выпускал в оборот, несмотря на достаточное количество монет на рынке (с. 12–13). Купеческая вольница неожиданно была прекращена в 1649 г. – все талеры надлежало сдавать казне. Так в финансовой сфере проявилась реакция московских властей на начало восстания под руководством Богдана Хмельницкого. По сути, это была подготовка к возможным военным действиям, ведь деньги – нерв войны; вести закупки фуража и провианта на территории, где издавна привыкли к богатому набору «правильных» монет, в том числе и талеров, за серебряные проволочные копейки было трудно.

Следующая страница истории – рубли 1654 г., что бились из накопленных талеров. Военные действия московских войск на землях Речи Посполитой требовали соответствующего денежного обеспечения. Попытка ввести рубль и его фракции в виде медного полтинника размером с талер (в белорусских документах «тарель» [2]) и серебряного обрубком талера – полполтины закончилась провалом: неполновесную монету (даже в рубле было на 64 копейки серебра вместо 100) население Украины и Беларуси не приняло; технология, недостаточно освоенная и отлаженная, не позволила производить значительное количество новых монет. И тогда, отмечает И.Г.Спасский, в 1655 г. назрело новое решение проблемы: внутренний рынок был заполнен массой медных копеек, которые сначала шли по курсу серебряных, а на денежные выдачи войскам, находившимся на присоединенных к Московскому государству или временно оккупированных землях, шло серебро, сэкономленное в результате этой операции (с. 19–20).

Автор замечает, что на Украине находки медных копеек все-таки встречаются. Надо добавить, что и на территории Беларуси отмечены такие находки, но количество их также невелико [3].

Если учесть, что добавка одного миллиона талеров-ефимков нарушила, как справедливо отмечает И.Г.Спасский, баланс между талером и мелкими фракциями его в денежном обороте (с. 31), который еще раньше был ухудшен ограничением изготовления мелких монет на монетных дворах Речи Посполитой во второй четверти 17 в. [4], то можно понять, почему в начале 60-х годов медная копейка в Беларуси иногда шла даже по курсу билонового солида [5].

Мы с интересом узнаем, что в результате использования контрмаркированных талеров-ефимков, равных 64 копейкам (столько копеек «укладывалась» в талер по весу), стрельцы теряли 20% своего заработка. Так, талер на рынке, по крайней мере Украины, шел по 50 копеек. Не совсем понятен механизм этой операции, поскольку, как ранее отметил автор, между 1635–1645 гг. серебро талеров не стали очищать от примесей меди в специальной плавке (с. 15) и копейки делали в пробе талеров-сырья. Кстати, А.С.Мельникова считает, что переход на упрощенную технологию плавки состоялся немного раньше и приурочивает это к 1626 г. [6]. При весе копейки в 0,45–0,46 г [7], а талера – 28,5–29,0 г он должен был стоить приблизительно 64 копейки (без учета производственных затрат на изготовление копеек).

По М.Гумовскому, с 1628 по 1648 г. талер был равен 90 грошам, а в 1660 г. его стоимость стала 105 грошей [8]. М.Ф.Котляр приводит стоимость талера на Украине в 1630–1660 гг. равным 82–90 грошам или 60 копейкам [9], так как из ряда источников известно, что одна копейка приравнивалась к полуторагрошовику. Курс талера, который приводят оба автора, гораздо больше 75 грошей, а это означает, что талер не мог идти по 50 копеек. С другой стороны, если подсчитать стоимость ефимка в грошах, оценка в 96 грошей (64x1,5), кажется, превосходит среднюю стоимость талера. Если исходить из этого, то московские служилые люди теряли на разнице официального и рыночного курсов только каких-нибудь 5–7%.

Как же произошло, что в талере 64 копейки по весу серебра, а стоил он на рынке 90 грошей, когда те же копейки – 96 грошей? Похоже, что рынок «считал» затраты на производство копеек:

по настоящему ефимок должен стоить 64 копейки минус расходы на изготовление этих 64 копеек.

Если же допустить, что Московское государство не получало никакой выгоды от ефимков, рассчитываясь ими, то придется признать, что контрмаркирование – политическая, а не экономическая акция. Здесь можно вспомнить, что государство уже получило прибыль на разнице курсов между талером, который приобрели с «привоза» за гроши, и талером-ефимком, даже если его отдать за настоящую цену в 60 копеек. Может поэтому и отказались в 1659 г. от ефимков «с признаками» и перешли к выплатам просто ефимками (с. 23).

Маловероятно, что на Украине можно было приобретать талеры по «принудительной» стоимости в 50 копеек (с. 22). Скорее наоборот, иноземные купцы заготавливали на Украине московские копейки и завозили их снова в Московское государство: известно, что в 1671–1672 гг. в Архангельск было завезено на иностранных кораблях 18 тысяч рублей копейками [10].

И.Г.Спасский метко заметил, что «совокупность собственных и приобретенных» признаков делает ефимки одинаково интересными для западноевропейской и русской нумизматики (с. 7). Роль ефимков в раскрытии процессов перемещения монетного серебра можно сравнить с использованием меченых атомов при изучении химических процессов или с окольцовкой птиц при изучении их миграции. Автор проследил путь контрмаркированного в Москве талера: Западная Европа – Московское государство – Речь Посполитая – Западная Европа. Разумеется, полный круг сделали далеко не все ефимки, но отдельные такие случаи отмечены (с. 42). В результате анализа 1800 талеров, вошедших в каталог, выяснено, что большая часть монет относится к Нидерландской республике, потом идут Нижняя Саксония и Испанские Нидерланды. И.Г.Спасский нашел отличный прием, чтобы выделить район «забора» талеров в Западной Европе на фоне общеевропейского денежного оборота. Хронологический анализ ефимков по регионам позволил выделить группы с большой долей новейших (1649–1655) монет.

При почти полном отсутствии отечественных справочников о талерной монете трудно преувеличить значение монетного

каталога. Он ведет читателя в малоизвестный для неспециалистов мир искусства монетного штемпеля. Можно сказать, что советский читатель получил возможность «пощупать» мелкую пластику Западной Европы конца 16 – первой половины 17 в.

Отличительная черта книги – использование иностранных музейных и частных собраний. Автор хорошо знает ситуацию на аукционных рынках Западной Европы и Америки; в значительной степени это объясняется непосредственными контактами с зарубежными исследователями.

Несколько слов об издательских достоинствах книги. Нельзя не отметить отличное качество фотографий, но трудно удержаться, чтобы тут же не заметить, что выполнены они на обычной тонкой офсетной бумаге. Можно понять желание издательства максимально использовать площадь книжной страницы, но читателю удобнее работать с описанием монет, которое было бы сделано в виде таблицы с отдельными графами на каждый элемент описания. Только коммерческим просчетом издательства можно трактовать тираж в 11 тысяч, так как книга доктора исторических наук И.Г.Спаского вызовет, на мой взгляд, интерес гораздо большего круга читателей – любителей старины.

Литература

1. Поршнева Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. М., 1976. С. 194–195, 208–209, 220–227.
2. Белоруссия в эпоху феодализма : сборник документов и материалов : в 3 т. Мн., 1960. Т. 2. С. 157–158, № 116 (1657 г.).
3. Рябцевич В.Н., Титок В.А. Русская монетная медь XVII века в кладах Белоруссии и Украины // Древности Белоруссии: Доклады к конференции по археологии Белоруссии (март 1969 г.). Мн., 1969. С. 427–435 ; Мельникова А.С. Клад медных русских монет XVII века из Московской области // Нумизматический сборник. М., 1971. Ч. IV. Вып. I. С. 71.
4. Gumowski M. Monety polskie. Warszawa, 1924. S. 112 ; Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты. Мн., 1977. С. 114–115.

5. Шугаевский В.А. Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII веке : краткий очерк. Чернігів, 1918. С. 28.

6. Мельникова А.С. Систематизация монет Алексея Михайловича (1645–1676) // Вспомогательные исторические дисциплины. Л., 1970. Вып. III. С. 211.

Сведения о снижении пробы копеек подает И.Т. Посошков: «... при царе Михайле Федоровиче начали делать из ефимочного серебра, на кости не переплавливая» (Посошков И.Т. Книга о скудости и богатстве. М., 1937. С. 311).

7. Спасский И.Г. Деньги и денежное хозяйство // Очерки русской культуры XVII века. Л., 1979. Ч. I. С. 151.

8. Gumowski M. Podręcznik numizmatyki polskiej. Kraków, 1914. S. 293.

9. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. К., 1981. С. 239.

10. Спасский И.Г. Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII в. и денежные реформы 1654–1663 гг. // Археографический ежегодник за 1959 г. М., 1960. С. 151.

► Константиновский рубль. Новые материалы и исследования. М., 1991. 272 с.

Опубл.: Konstantinowski rubl. Nowyie materialy i issledowanija. Moskwa, 1991. S. 272. Wyd. «Finansy i Statistika» // Biuletyn numizmatyczny, 1992. № 2. S. 24–25.

Под одной обложкой оказались шесть работ пяти исследователей, объединенные одной темой – историей возникновения редчайшей монеты – рубля Константина.

Династическая неопределенность конца ноября – первой половины декабря 1825 г. после неожиданной смерти императора Александра I, интриги в верхнем эшелоне сановников империи, вероятная конкуренция министра финансов Царства Польского К.Ф.Друцкого-Любецкого и министра финансов Российской империи Е.Ф.Канкрин привели к появлению льстивой монетной пробы – портретного рубля бывшего наместника в Царстве Польском брата покойного императора Константина Павловича. Однако вынужденный отказ от трона, предопределенный

неравномерным браком великого князя Константина с польской шляхтянкой Иоанной Грудницкой (жалованной императорским манифестом титулом княгини Ловичской) превратил период с 26.11.1825 по 13.12.1825 в междуцарствие; несмотря на принесенную Константину присягу как императору, он им не стал. Совершенно изменил характер монетной пробы манифест от 13.12.1825 о восшествии на престол с 26.11.1825 Николая I, которым «ликвидировалось» междуцарствие, а последовавшие за этим события – мятеж на Манежной площади под предлогом защиты прав Константина – превратили безобидную пробную монету в свидетельство деяний антигосударственных.

Несколько пробных рублей, штемпеля и оттиски с них оказались в многолетнем (до 1879 г.) «заточении» в Канцелярии министра финансов. Просочившиеся сведения об изготовлении на монетном дворе уникальных рублей надумили в 1867 г. находящегося на дипломатической службе во Франции князя А.В.Трубецкого изготовить с помощью Парижского монетного двора «двойники» уникатов и продать их как подлинные. Для объяснения появления в Париже константиновских рублей была использована версия о похищении одним из участников восстания 1830 г. во время разгрома резиденции Константина в Бельведере якобы присланных ему в декабре 1825 г. пробных рублей. Двадцатый век принес новые подделки этой чрезвычайно дорогой монеты (аукционная цена свыше 100 тыс. долларов).

Об истории изучения константиновского рубля рассказывает А.Мельникова, о политических событиях периода создания рубля и работах на Монетном дворе с использованием вновь открытых документов сообщает В.Бартошевич, о штемпелях и создавших их медальерах пишут В.Калинин и Е.Щукина (в частности, пересматривается устоявшееся положение о Я.Рейхеле как резчике «рабочего» штемпеля с портретом Константина), заключает сборник статья И.Спасского, в которой он рассказывает о новых подделках и критически пересматривает отдельные положения написанной им в 1964 г. специальной книги о константиновском рубле. Сборник иллюстрирован снимками документов, монет, штемпелей и оттисков с них и имеет непривычно большой тираж – 100 тысяч экземпляров.

► Глейзер М.М. Советская нумизматика (монеты и памятные медали): Аннотированное библиографическое описание книг и нумизматических сборников. Петербург, 1994. 61 с. Тираж – 25 нумерованных экземпляров

Опубл.: Нумизматический альманах, 1997. № 3–4. С. 24.

Книга Марата Максимовича Глейзера необычна и необычна не только своим малым тиражом, а также нумерованными как в дореволюционное время экземплярами, что совершенно определено наводит на мысль об элитности издания. Особенность работы М.М.Глейзера в ее независимости: в суждениях, критериях отбора материала, финансовой независимости от издательства (затраты по изданию оплатили подписчики), способу подготовки. Текст подготовлен на компьютере и распечатан на игольчатом принтере с плотностью 70 строк на листе по 62 знака в строке, то есть объем информации составляет около 250–260 Кбайт. Поскольку издание подготовлено с помощью текстового редактора, то следовало ожидать наличия добротного справочного аппарата, который действительно присутствует, и он интересен сам по себе, ибо показывает, кто же в Советском Союзе и позднее на бывших территориях Советского Союза писал, занимался нумизматикой. В книге, которая охватывает только послереволюционные книжные издания по нумизматике (монографии либо сборники статей), указатель авторов содержит свыше 300 фамилий.

Структура книги следующая:

КНИГИ

1. Справочные издания; 2. Монетные металлы; 3. Находки и описания кладов; 4. Монетный двор; 5. Каталоги и путеводители нумизматических выставок; 6. Монеты античного Причерноморья; 7. Монеты Кавказа; 8. Монеты Средней Азии; 9. Монеты волжских болгар; 10. Монеты древней Руси; 11. Монеты средневековой России; 12. Монеты России и СССР; 13. Монеты Прибалтики; 14. Иностраннные монеты; 15. Популярная литература; 16. Прочие издания.

СБОРНИКИ

17. Труды Государственного Эрмитажа; 18. Труды Государственного Исторического музея; 19. Нумизматика и эпиграфика; 20. Нумизматика и сфрагистика; 21. Прочие сборники; 22. Нумизматический сборник Московского нумизматического общества.

ПАМЯТНЫЕ МЕДАЛИ

23. Медальерная техника и искусство; 24. Медальеры; 25. Выставки медалей, Русские и советские медали, Иностраннные медали; 26. Памятные медали.

В тексте описания при каждом издании имеется двойной номер: первый номер – это номер раздела, второй – порядковый номер издания, причем нумерация сплошная, независимо от разделов и кончается 326 позицией. М.М.Глейзер в предисловии пишет, что это издание «является практически каталогом моей библиотеки по состоянию на 1 апреля 1994 года». Автор известен как коллекционер советских монет, автор ряда статей о них и отдельного монографического исследования о советском червонце. Имеет он и опыт подготовки библиографических указателей: в XI томе «Нумизматики и эпиграфики» в 1974 г. была издана работа «Советские монеты. Аннотированная библиография (1918-1971)», которая охватила не только книги, журнальные статьи, но и газетные сообщения, что необычно для специальных библиографий послевоенных лет. Справедливости ради следует отметить, что библиографические обзоры советской (если назвать это старым термином) нумизматической литературы существуют (Спасский И.Г., Янин В.Л. Советская нумизматика. Библиографический указатель 1917–1958 гг. Нумизматика и эпиграфика. Т. II. М., 1960 ; Спасский И.Г., Янин В.Л. Советская нумизматика. Библиографический указатель 1959–1960 гг. Дополнения к указателю за 1917–1958 гг. Нумизматика и эпиграфика. Т. III. М., 1962; Северова М.Б. Советская нумизматика. Библиографический указатель 1961–1965 гг. Дополнения к указателям за 1917–1958 и 1958–1960 гг.

Нумизматика и эпиграфика. Т. IX. М., 1971), и они охватывают 1561 позицию с 1917 по 1965 г. включительно. Работа Глейзера М.М., хотя и не описывает журнальные статьи, ценна тем, что позволяет в некоторой степени судить о нумизматических публикациях после 1965 и до начала 1994 г., которые появились в книжных изданиях. Автор – человек, за плечами которого огромное количество жизненных впечатлений, интересен и своими комментариями, из которых часто можно узнать массу любопытных деталей, сохраненных его памятью. Так, можно из его заметок получить представление о дутом «деле нумизматов» 1969–1971 гг., об истории появления весьма популярного справочника «Монеты России 1700–1917» Узденикова В.В. и его неопубликованного предшественника авторства Мец Н.Д. и Фортинского С.П., об отказе Эрмитажа в 1962 г. приобрести за сумму несколько больше тысячи долларов США константиновский рубль стоимостью в сотни тысяч долларов, о продаже украденной у крупного советского собирателя Мошнягина Д.И. коллекции монет античного Причерноморья с аукциона в Лондоне в 1979 г. за сумму, в сотни раз превышающую официальную оценку специалистов Министерства культуры СССР.

Очевиден застарелый конфликт автора, который является нумизматом-любителем, с профессиональными нумизматами, в частности с коллективом отдела нумизматики Эрмитажа. «Вообще следует сказать, что уровень работ музейных работников в настоящее время весьма низок и, безусловно, гораздо ниже, чем у любителей-нумизматов» (с. 28). «Но по силам ли это коллективу отдела [нумизматики Эрмитажа]. Ведь уровень квалификации его сотрудников довольно низкий» (с. 39). «Мое мнение о низкой квалификации музейных работников получило блестящее подтверждение» (с. 13). «Музейные работники крайне болезненно относятся к возможности публикации об их ошибках» (с. 7). «В то время как музеи существуют именно для посетителей, работники отдела нумизматики считают, что дело любителей-коллекционеров – это делать им подарки монет (официально музею) и раскупать написанные ими книжки, в которых немало ошибок, которые они, однако, признавать не хотят» (с. 5). Можно было бы продолжать цитирование, однако приведенного

достаточно, чтобы проиллюстрировать действительно существующую проблему в отношениях между любителями и профессионалами в Советском Союзе и нынешних постсоветских республиках. Обида автора обращается персонально на М.П.Сотникову, И.Г.Спаского (работы которого, впрочем, часто объективно оцениваются автором весьма положительно), Н.В.Ивочкину, В.В.Гурулёву, не жалуется автор и представителя лагеря профессионалов Санкт-Петербургского исследователя М.И.Смирнова. Впрочем, автор особенно резок и не выбирает слова, когда оценивает работы людей от нумизматики далеких (например: «Популярное издание на уровне ребятишек младшего школьного возраста с демонстрацией автором своего невежества»), причем, к сожалению, нельзя сказать, что он совершенно неправ в своих категоричных оценках. Особенно резки определения по адресу многочисленных в последнее время коммерческих справочников, являющихся беззастенчивым плагиатом зарубежных каталогов. Ряд изданий из перечня не аннотирован, либо заведомо добротные издания получают довольно-таки субъективную оценку (выделяются одна-две статьи, которые интересны лично автору), однако при описании сборника приводятся все входящие в него статьи без исключения независимо от отношения к ним автора. В то же время часть текста не имеет отношения к изданиям, о чем честно (надо отдать ему должное) говорит сам автор: «Может встать вопрос – а какое отношение имеет эта история к данной библиографии. Да никакого, но ведь если я не напишу, то ведь это никто не сделает, потому что не знает» (с. 26).

Безусловно, работа М.М.Глейзера полезна, ибо она закрыла в некоторой степени брешь в эрмитажных публикациях нумизматической библиографии, осветив путеводным фонарем три последних десятилетия. По характеру подачи материала библиография специфична, польскому читателю эту особенность можно пояснить образно: если представить комбинацию «Bibliografii numizmatyki polskiej» М.Гумовского с его же «Wspomnieniami numizmatyka», то именно такой стиль изложения получится. Следует отметить ее как новое явление – появление некоммерческих независимых работ. С широким распространением персональных компьютеров, средств оперативной

полиграфии и их доступностью монополия музейных работников и издательств, которая столь не нравится автору библиографии, будет, по-видимому, в значительной степени подорвана во всех постсоветских республиках. Книга Глейзера М.М. – первая ласточка.

► Глейзер М.М. Советская и российская нумизматика: Аннотированная библиография. СПб., 2009. 425 с.
Опубл.: ГА. Т. 16. Гародня, 2010. С. 143–144.

Наклад кнігі – 150 экз., фармат А5, цвёрдая вокладка, друк манахромны, 115 чорна-белых ілюстрацый у тэксце.

Пасля апошняй эрмітажнай бібліяграфічнай публікацыі літаратуры па нумізматыцы ў 1978 г. прайшло некалькі дзесяцігоддзяў, таму ад супрацоўнікаў гэтай музейнай установы ўжо не прыходзіцца чакаць працягу вельмі неабходнай справы – звязвання агульных высілкаў у адным кірунку і каардынацыі дзейнасці з дапамогай своечасовых бібліяграфічных звестак. Так што задзірыстая і яршыстая анатаваная бібліяграфія ленінградскага калекцыянера і аўтара шэрагу друкаваных прац М.М. Глейзера прыдасца не аднаму даследчыку. Усяго праца налічвае 963 пазіцыі. Апісваюцца толькі нумізматычныя манаграфіі (694 кнігі) і зборнікі (181 томік). Трапілі сюды і выданні пра памятныя медалі (89 пазіцый). На старонках 293–307 утрымліваецца паказчык аўтараў і назваў, размяшчэнне ў сярэдзіне кніжнага блока робіць карыстанне паказчыкам не вельмі зручным. У дадатках пасля паказчыка можна знайсці звесткі пра аўтарэфераты доктарскіх (26) і кандыдацкіх дысертацый (87) па нумізматыцы і медальернаму мастацтву, аўтарэфераты доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый па баністыцы (12) і эканоміцы (5). Ёсць і пералік аўкцыённых каталогаў, замежных выданняў па савецкіх манетах, перапіска з вядомым расійскім нумізматам А.С.Мельнікавай і некалькі рэцэнзій аўтара.

Пачынаецца кніга нечакана – маёй рэцэнзіяй на яе папярэдні камп’ютарны варыянт 1994 г., які выйшаў раздрукоўкаю колькасцю 27 нумараваных асобнікаў.

► Kamiński, Czesław; Kurpiewski, Janusz. Katalog monet polskich 1587–1632 (Zygmunt III Waza). – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. 515 s.

Опубл.: Беларускі гістарычны агляд, 1995. Т. 2. Сш. 1. С. 135–138.

У канцы 1990 г. з’явіўся чарговы каталог з серыі каталогаў-цэннікаў манет Рэчы Паспалітай выдаўніцтва Краёвай Агенцыі Выдаўнічай, які падрыхтаваны Чэславам Каміньскім і Янушам Курпеўскім. Ён прысвечаны манетам часу панавання Жыгімонта III Вазы (Kamiński Cz., Kurpiewski J. Katalog monet polskich 1587–1632 (Zygmunt III Waza). Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. – 515 s.) Каталогам ахоплены 2954 манеты, якія былі ў абарачэнні ў Рэчы Паспалітай у канцы 16 – пачатку 18 ст. Гэта праца пабудавана як і яе папярэднікі (каталогі манет 1764–1864, 1697–1763 гг., Яна Казіміра, Уладыслава IV) – злева месціцца графічная выява абодвух бакоў манеты, паверх якой ідуць чарговы нумар, дата, дыяметр у міліметрах, ардынацыйная вага з дакладнасцю да сотых, метал, справа – слоўнае апісанне аверса і рэверса з разгорткаю легенды, ступень рэдкасці і кошт у золтых.

Калі гаварыць пра новы каталог, то не выпадае абмінуць серыю каталогаў Эдмунда Капіцкага. Серыя Э.Капіцкага па сутнасці з’яўляецца альтэрнатыўнай серыяю «КАW» і канкурыруе з ім, яна набыла шырокую папулярнасць сярод беларускіх збірацелей манет. У адрозненне ад каталога Э. Капіцкага манеты не згрупаваны па манетных дварах, а падаюцца згодна з пералікам суб’ектаў манетнага права, пры тым асобна дадзена кароткае апісанне манетных двароў ды прыведзены ў табліцы дыферэнты, па якіх можна вызначыць манетны двор (гербы і ініцыялы падскарбіяў і арандатараў). Да слова, сам гэты пералік патрабуе рэвізіі з прыцягненнем пісьмовых крыніц, бо розныя аўтары адзін і той жа знак могуць адносіць да розных асоб і наадварот. За паўтара стагоддзя з часу, як з’явіліся першыя каталогі манет Рэчы Паспалітай (С.К.Бандке, 1839–1840, І.Загурскі, 1845) колькасць памылак, здаецца, не паменшылася, а наадварот, адбылася іх акамуляцыя. Прынцып класіфікацыі, які абраны аўтарамі, уяўляецца вельмі слушным, бо магчымасць змянення

інтэрпрэтацыі асобных дыферэнтаў значна зніжае каштоўнасць групіровак па манетных дварах.

«Зыгмунтоўскі» каталог падзелены на дзве часткі – манеты каронныя і ўсе астатнія манеты. Крыўдна, што манеты Вялікага Княства Літоўскага, раўнапраўнага члена федэрацыі, трапілі паміж гарадскіх і ленных манет.

Манеты кожнага суб'екта манетнага права падзелены па наміналах, а потым манеты аднаго нмінала падаюцца па гадах. Той, хто карыстаўся каталогамі, што пабудаваны па адваротным прынцеце (год, а потым нміналы), як, напрыклад, вельмі папулярны каталог В.В.Уздзенікава «Манеты Расіі», адразу заўважыць пэўную зручнасць працы Ч.Камінскага і Я.Курпеўскага – лёгка прыблізна вызначыць час вырабу манеты са страчанаю датаю, бо дыяметр і легенда дазваляюць адразу распазнаць нмінал манеты і пачаць пошук сярод кампактнай групы падобных манет.

Некалі з нагоды чарговага выпуску стандартнага каталога «сучасных» польскіх манет Ч.Камінскага рэцэнзенты зрабілі слушную заўвагу – адзначылі неабавязковасць падачы ў тэксце цэн на манеты, бо яны імкліва мяняюцца (часткова з гэтай прычыны памянёны каталог выдаваўся сем разоў), а мэтазгоднасць рабіць асобныя ўкладышы ў некалькі старонак з цэнамі, якія можна аператыўна друкаваць у залежнасці ад змены сітуацыі на рынку. Так, напрыклад, зроблены сусветна вядомы каталог талерных манет Д.С.Давенпорта. Жыццё выявіла слушнасць думкі рэцэнзентаў: у «жыгімонтаўскім» каталоге яшчэ пададзены цэны ў тэксце, але складальнікі (з удзелам Томаша Быліцкага) былі вымушаны распрацаваць табліцу цэн на люты 1990 г. і надрукаваць прэйскурант у канцы тома. Мімаволі звяртаеш увагу на цэны – нас гэты працэс яшчэ чакае – яны ўзраслі ад 5 да 20 разоў! Здаецца за інфляцыяй не паспеюць зараз і ўкладышы-цэннікі...

Варта сказаць некалькі слоў пра ілюстрацыі. У гэтым выданні, у адрозненне ад папярэдніх, якія тычыліся больш позніх часоў, частка пазіцый апісання, на жаль, не ілюструецца графічнымі малюнкамі. З аддаленнем ад нашых дзён узровень стандартызацыі манет паніжаецца, таму хацелася б, наадварот, каб найболей раннія часы былі максімальна забяспечаны ілюстрацыямі. Як можна

здагадацца па асаблівасцях графікі, для аднатыпных манет рабіўся адзін малюнак у якім потым мяняліся асобныя элементы (даты, дыферэнты і г. д.). Таму гэтыя малюнкi можна «прыняць да ведама» і не больш, а пры ўзнікненні якіх пытанняў прыдзецца шукаць выданне з фотаілюстрацыямі (напрыклад, кніжку Ю.Швагжыка «Манеты на польскіх землях Х–XX стст.», якая, дарэчы, выйшла ў мінулым годзе другім выданнем) ці прамалёўкамі канкрэтных манет. Можна зноў узгадаць каталог талераў Д.Давенпорта – графічныя ілюстрацыі там падаюцца ў асобных выпадках, калі не было магчымасці зрабіць фотаздымак. У час шырокага ўжывання фота ў паліграфіі кніжка, якая цалкам ілюстравана графікай, што ўжыта пры перадачы рэальных аб’ектаў, успрымаецца як тэхнічны атавізм. Наяўнасць фота сведчыць пра існаванне адпаведнай манеты, фота – гэта дакумент, чаго нельга сказаць аб клішыравана-матрыцыраванай графічнай ілюстрацыі. Стварэнне каталога з фотаілюстрацыямі – справа будучыні.

Што даў новы каталог? Усё пазнаецца ў параўнанні. Калі ўзяць пяцітомнік апісання калекцыі нашага славутага станькаўскага земляка Э.Гутэн-Чапскага (выдадзены ў 1871-1916 гг.) і падлічыць апісанья ў ім манеты Жыгімонта III, то выявіцца, што яны складаюць $\frac{2}{3}$ апісанага ў каталозе Ч. Камінскага і Я. Купрэўскага, але пры кожнай манеце там падана не ардынацыйная, а фізічная вага, ды і манеты, якія трапілі туды, не могуць быць літаратурнаю легендаю, бо апісваліся толькі наяўныя ў калекцыі асобнікі (што, канешне, не выключала апісання фальшакоў ды антыкварных падробак).

Томікі Э. Капіцкага выйграюць у параўнанні з каталогамі серыі «КАW» наяўнасцю таблічак «год-намінал», якія адразу даюць агульнае ўяўленне аб манетнай сістэме і манетнай вытворчасці ўсяго перыяду.

У рэцэнзуемым каталогу стамляюць аднолькавыя апісанні выяў на манетах – яны слова ў слова могуць паўтарацца і 10 і 100 разоў – пакуль не пачнецца апісанне манет новага тыпу. Некалькі ідэнтычных абзацаў, да таго ж побач з самімі выявамі – проста перавод паперы. З большай карысцю гэтую плошчу можна было

адвесці для спасылак да прац, у якіх узгадваецца апісаная манета (аўтары заспакоіліся спісам літаратуры з 37 назваў у канцы томіка).

Недастаткова ўвагі надалі аўтары і знакам, якія дзеляць словы ў легендзе – важным індыўідуальным рысам манеты, часта яны абыходзяцца нечым накшталт «інтэрпункцыя ў форме крыжыкаў і кропак – розныя варыянты», а пра месца знаходжання знакаў (пасярэдзіне, бліжэй да нізу, бліжэй да верху літары) і ўвогуле не падымаецца гаворка. Можа таму і атрымаліся такімі невыразнымі апісанні траякоў і паўтаракаў (ці не найслабейшае месца каталога), што пры спробе знайсці пазіцыю, якая адпавядае рэальнай манеце, гэта далёка не заўсёды атрымліваецца.

Крытыкаваць лёгка. Значна цяжэй прызнаць, што такую працу ў савецкіх рэспубліках, якія маюць агульную гісторыю (Беларусь, Украіна, Літва), да нашага сораму, ніхто не спрабаваў зрабіць. Ч.Каміньскім і Я.Курпеўскім зроблена вялікая справа для нашай агульнай гісторыі, іх працу я разглядаў бы як прэпрынт (у шырокім разуменні) маючага калісьці з’явіцца корпуса манет Рэчы Паспалітай часоў Жыгімонта III Вазы па ўзоры томікаў расійскіх манет Георгія Міхайлавіча або сучасных германскіх каталогаў (накшталт вядомых у нас «Манет Саксоніі» Л.Бука).

► Очерки по истории Отдела нумизматики / Нумизматический сборник. Ч. XII. (Труды Государственного Исторического музея. Вып. 83). М., 1993. 144 с. Тираж 1000 экз.

Опубл.: Očerki po istorii Otdela numizmatiki. Numizmatičeskij sbornik, T. 12 (Trudy Gosudarstvennogo Istoričeskogo Muzeja, nr 83), Moskva, 1993. 144 s. // Wiadomości numizmatyczne, 1995. Z. 1–2. S. 85–87.

Очередная, 12-я, часть «Нумизматического сборника» Государственного Исторического музея (Москва) несколько необычна – она посвящена истории нумизматики. Сборник состоит из двух основных частей: собственно авторских статей и публикаций материалов, которые представляют историографический интерес. По словам заведующей отделом нумизматики А.С.Мельниковой,

«ОН ГИМ только начинает оглядываться на свою историю и делает первые попытки осмыслить ее».

Открывается сборник удивительно хорошо написанной статьей Т.В.Берестецкой «К истории отдела нумизматики ГИМ (1918–1965)». Ныне в Государственном Историческом музее хранится свыше 1 700 000 античных, восточных, западноевропейских, русских монет, предметов фалеристики, геральдики, сфрагистики, бонистики, филателии. Это второе по величине собрание бывшего Советского Союза, опираясь на которое работает сильный научный коллектив. Решение о создании Российского исторического музея (так он изначально назывался) было принято в 1872 г., а в 1883 г. были открыты первые залы в специально построенном здании на Красной площади напротив Кремля. Фонды начали складываться из приобретенных и подаренных музеем коллекций (наиболее крупные – собрание русских монет А.Д.Черткова, античных – П.О.Бурачкова; К.В.Болсуновским передано 89 дрогичинских пломб), позднее они пополняются поступлениями из различных учреждений (Главного штаба Военного министерства, Департамента народного просвещения, Министерства финансов, Монетного двора). Особенно ценными были поступления кладов из Императорской Археологической комиссии. В отличие от Эрмитажа, отбирившего из кладов в основном редкие монеты для пополнения систематической коллекции, Исторический принимал клады в полном составе. В начале 20 в. музеем завещаются и передаются крупные коллекции П.В.Зубова, Г.А.Строганова, А.С.Уварова. После Октябрьской революции музейное собрание пополняется конфискованными предметами нумизматики. Накопление материала с неизбежностью привело к созданию в 1918 г. специальной структурной единицы – Отделения монет, медалей и печатей при Отделе исторического быта. С этой даты начинается отсчет истории отдела нумизматики ГИМ. И Отделение и Отдел возглавил крупный исследователь А.В.Орешников. В том же 1918 г. был создан филиал на базе большой коллекции (свыше 200 000 единиц) и библиотеки крупнейшего московского собирателя П.В.Зубова. Его коллекция оставалась в собственном

доме, а сам П.В.Зубов стал пожизненным (до 1923 г.) помощником хранителя коллекции, завещанной им в 1901 г. музею.

С 1925 г. музей переименован в Государственный Исторический, к тому времени Отделение стало называться Кабинетом (или Отделом) нумизматики. После смерти в 1933 г. А.В.Орешникова руководство отделом довольно часто менялось. Из заведующих оставили яркий след А.А.Сиверс (1944–1954), Н.Д.Мец (1956–1965).

В тексте статьи помещены семь фотографий.

Следует отметить забытый в советское время прагматичный и трезвый подход дореволюционных времен к нумизматике. Т.В.Берестецкая приводит следующий факт: П.В.Зубов, обладатель немалого состояния, завещая музею коллекцию, в распоряжении отписал и «25 000 р. на вознаграждение приглашенных музеем для составления каталогов лиц и другие расходы по составлению каталогов...»

Вторая статья Т.В.Берестецкой в этом сборнике описывает содержащиеся в объемной рукописи в 2 000 страниц крупного историка В.Г.Дружинина (1859–1936) воспоминания, относящиеся к русским нумизматам. Примечательна история создания рукописи под названием «Воспоминания о литературных встречах и знакомствах». В 1933–1934 гг. находящийся в ссылке В.Г.Дружинин получил от В.Д.Бонч-Бруевича предложение написать воспоминания, продиктованное в первую очередь желанием оказать материальную поддержку опальному ученому. В «Воспоминаниях» упоминаются В.Г.Тизенгаузен, А.А.Куник, Ю.Б.Иверсен, А.К.Марков, И.И.Толстой, Х.Х.Гиль, М.Г.Деммени, Д.И.Прозоровский, А.А.Спицын, В.К.Трутовский, А.В.Орешников, А.А.Сиверс.

А.С.Мельникова рассказывает в сборнике об истории взаимоотношений двух крупных фигур в истории русской нумизматики – И.И.Толстого и А.В.Орешникова. Граф И.И.Толстой подошел вплотную к открытию изучения монет по соотношению штемпелей, поскольку применял в своих монографиях о монетах Киевской Руси, Новгорода и Пскова классификацию, основанную на мельчайших отличиях монет. Орешников же, напротив, известен высказыванием о недопустимости коллекционирования монет по «особому типу хвоста орла».

Здесь же в сборнике нашлось место статье нумизмата-любителя В.В.Бартошевича «Неосуществленное издание о константиновском рубле», которая является продолжением «Заметок о константиновском рубле», вошедшем в сборник «Константиновский рубль». Ранее им были опубликованы работы о знаменитом рубле «Об одном спорном вопросе в истории константиновского рубля» (Нумизматический сборник ГИМ, ч. VII. М., 1980), «Константиновский рубль» (Вопросы истории, 1976. № 7).

В разделе публикаций помещены весьма откровенные «Дорожные дневники» молодого А.Д.Черткова, написанные во время заграничного похода русской армии 1813-1814 гг., в котором будущий известный нумизмат и составитель первой в России библиотеки россики принял участие в чинах корнета, а позднее прапорщика лейб-гвардии. Публикация подготовлена Ф.А.Петровым. Здесь же приводится текст забытого труда по русской нумизматике неизвестного автора, который был опубликован в 1827 г. в четырехтомном историческом путеводителе по Москве (публикация М.Б.Горнунга). А.И.Юхт публикует восемь небольших архивных документов из Монетной канцелярии Сената 40–50-х гг. 18 в. о находках кладов монет.

Двенадцатый сборник продолжил начатое в первом нумизматическом сборнике ГИМ 1955 г., посвященном памяти А.В.Орешникова, дело освещения истории Отдела нумизматики. Его материалы удачно дополняют известную работу И.Г.Спасского «Очерки по истории русской нумизматики».

► V Всероссийская нумизматическая конференция
Опубл.: Нумизматический альманах, 1997. № 3–4. С. 47–50.

Пятая Всероссийская нумизматическая конференция, проходившая под знаком 125-летия Государственного Исторического музея, состоялась в подмосковном пансионате 21–25 апреля 1997 г.

При 81 заявленном докладе присутствовало $\frac{2}{3}$ докладчиков. Лучше всего были представлены музеи Москвы (прежде всего ГИМ) и Санкт-Петербурга (прежде всего Эрмитаж), заметно активизировался регион, который условно можно назвать

«провинцией». Тем не менее традиционная советская пирамидальная структура организации науки все еще сказывается – большая часть исследовательских кадров сосредоточена в столицах. С сожалением пришлось отметить отсутствие приглашенных организаторами исследователей (иногда и докладчиков) из Эстонии, Литвы, Латвии, Украины, Армении, Белоруссии. Приятной неожиданностью стало деятельное присутствие гостя из Словакии А.Фиалы и сотрудников Гохрана РФ.

Отрадно, что профессиональная конференция не была закрытой, что нашлось место и для выступлений коллекционеров, которые, к слову, отличались глубиной постановки проблем.

К началу конференции был издан сборник тезисов, что в практике постсоветских республик не обычное дело. Чувствуется серьезная редакторская работа (ответственный редактор А.С.Беляков, ОН ГИМ), хорошая корректура. Тезисы снабжены не только оглавлением, но и алфавитным списком авторов, что облегчает поиск нужного материала. Специфика организации научной деятельности в РФ такова, что для многих тезисы, издаваемые к конференции, являются чуть ли не единственной возможностью опубликовать материал, поэтому, как справедливо было замечено, выработался особый «лукавый» жанр законченной двустраничной статьи-исследования, с благоволения редколлегии выдаваемой за тезисы. Представлен этот изощренный стиль и в материалах Пятой конференции. Появляются даже закамуфлированные отсылки к литературе и иногда даже иллюстрации. Практически при отсутствии справочника персоналий нумизматов России, сборник является оперативным отражением, списком работающих исследователей, а значит и хорошим подспорьем в библиографических поисках.

Как и на предшествующих конференциях, много античности, традиционно сильный восток, обильно представлена русская тематика, нашлось место и западу.

Внимание, судя по неформальным номинациям за лучшие доклады, отдавалось скорее не содержательной, но формальной стороне: отмечены были самые артистичные, в то же время традиционные доклады. Заметен уход от вещеведческих аспектов в интерпретацию искусствоведческую, финансовую («история

денежного обращения»), в сферу политической истории. Без особого энтузиазма, судя по неактивной дискуссии, были восприняты прекрасные доклады по применению технических средств изучения объектов и анализа информации.

На последнем следует остановиться подробнее. Наибольшее впечатление по размаху проделанных работ произвели два доклада Т.Н.Смекаловой (Санкт-Петербург). Один из них посвящен медным сплавам в боспорском монетном деле (в соавторстве с Ю.Л.Дюковым). Работа выполнена на очень большой группе монет – около 1900 экз., что собственно снимает проблемы оценки репрезентативности. В исследовании применялись рентгеновская флюоресценция и измерение электропроводности. Если первый способ давал компоненты сплава до уровня микропримесей, но только в поверхностном слое, то второй позволял оценивать макрокомпоненты ядра монеты, поскольку бинарный характер сплава уже был с достаточной вероятностью определен поверхностным анализом (Cu-Zn, Cu-Pb в зависимости от номинала). Самое замечательное – экспрессность метода. Так, по словам исследовательницы, РФА-анализ требовал около 10 сек. и выполнялся без использования вакуумной камеры. Невероятной сложности бюрократическая проблема перемещения музейных объектов в лабораторию (за стены музея) была решена просто – использовался переносной аппарат российского производства, который доставлялся в музей, где и выполнялись исследования. Практически исследование свелось к определению эволюции использования цвета сплава как номиналоотличительному признаку, что, как кажется, недостаточно четко подчеркнуто в тезисах доклада. Блестящая работа явно не умещается на традиционных двух страничках тезисов.

Столь же добротнo и эффективно (здесь – с минимумом используемых средств) Т.Н.Смекаловой выполнена работа по изучению электропроводности боспорских статеров. Измерение электропроводности с помощью бесконтактного индукционного метода занимает 30 сек. на экземпляр, что сделало возможным изучение 245 монет клада. Итог исследования дал преимущественно выраженную оловянистую бронзу для Фофорса и широкие колебания по олову для Радамсада и Рискупорида VI.

Доклад Т.Н.Смекаловой перекликался с чисто нумизматическим докладом по тому же Керченскому кладу 1995 г. А.В.Куликова (Керчь) и Н.А.Фроловой (Москва).

Прекрасное впечатление методически выдержанного исследования оставил доклад В.П.Лебедева (РФ, Дзержинск) о монетах Крымского ханства 1523–1532 гг. Вначале рентгеноструктурно (весьма редко используемый метод) определяется бинарность сплава (Cu-Ag), затем непосредственно по удельной плотности (получена элементарным гидростатическим методом) прослеживается изменение пропорций основных компонентов в сплаве, причем автор даже отказался от перевода значений плотности в пробу как от избыточного, по сути, действия для исследователя. Для сравнения использовались крымские монеты 16 в., недостаток метода – небольшая глубина проникновения, умело превращен в достоинство: найдены обогащенные серебром участки на поверхности, что позволяет делать заключение о применении технологического приема выбеливания.

Характерно, что сообщения об использовании технических средств делали не музейные специалисты и не историки – докладчики имели базовое техническое образование. Сильное впечатление на аудиторию произвело выступление В.В.Узденикова об использовании гидростатического метода с демонстрацией памятного российского рублевика в зеркальном исполнении бездарно загубленного сотрудниками таможни, которые определяли его пробу с помощью реактивов, наносимых на предварительно соскрябанный участок поверхности в поле монеты. В.В.Уздениковым получены с помощью простого метода для проб российских монет 18 в. результаты, которые можно определить как исследовательские, что нельзя сказать о значениях пробы, передаваемых в музей Пробирным надзором после обязательного изучения специалистами надзора хранения драгметаллов.

Впрочем, стало очевидным в итоге обсуждения, что проблема заключается не в используемых методах, отсутствии соответствующей подготовки музейных работников, денег на закупку либо аренду дорогостоящей современной аппаратуры, а в действующих нормативных документах.

К сожалению, не отражен в тезисах доклад М.Б.Маршак (Санкт-Петербург) о кладах медных русских монет начала 20 в. (полный текст любезно предоставлен автором доклада). Работа выполнена на современном техническом уровне, с широким использованием предоставляемых компьютерным веком возможностей. Перекликается с этим исследованием доклад А.В.Максимова (Ярославль) о кладе медных российских монет 18 в.

Еще один доклад, не вошедший в сборник тезисов – доклад Н.И.Иванова (Москва) о кладе джучидских монет 14 в. Тезисы были дополнены отдельным листом-вкладышем. Впрочем, можно было приобрести в перерыве и обстоятельное монографическое издание крымского клада 1964 г., оперативно сделанное автором частным образом в лучших традициях прошлого века.

С явным интересом были прослушаны доклады А.И.Чупашкиной (Владимир) и Е.Ю.Мокеровой (Киров) о фальшивомонетчиках второй половины 18 – 19 в. во Владимирской губернии и Вятском крае. Вздохом облегчения зала был сопровождается яркий рассказ о толерантности Сената по отношению к крестьянину-имитатору российских монет, использовавшихся для национальных женских украшений – он был признан невиновным по обвинению в фальшивомонетничестве, несмотря на товарный характер производства – его имитации бывших в обращении монет открыто продавались желающим.

Доклады о находках кладов в регионе либо о музейных коллекциях как непроблемные, особого интереса не вызвали. Исключением был, пожалуй, доклад А.З.Сингатуллиной (Республика Татарстан, Казань), который плавно перешел в обсуждение ст. 233 Гражданского кодекса РФ 1996 г. и приказа Президента РФ № 1108 1994 г., проблем кладов бумажных денежных знаков, археологических монет, привлечении сторонних лиц для обработки музейных коллекций.

Обратил на себя внимание доклад И.В.Ширякова (Дмитров) о производстве золотых монет Шуйского в 1610 г., в котором исследователь предлагает (вслед за И.Г.Спасским) версию не наградного, но монетного значения «золотых московских»

в весе дуката. Основанием сообщения послужила запись во вкладной книге костромского Богоявленского монастыря.

Неожиданно интересным для всех присутствующих стал доклад С.А.Коваленко (Москва) о закупленных Отделом нумизматики Государственного музея изобразительных искусств им. А.С.Пушкина трех литейных форм из Египта для производства фоллисов Константина I, Лициния I и Лициния II, выпущенных монетным двором Антиохии в 317–320 гг. Трактовка литых монет не как подделок, но как монет чрезвычайных обстоятельств тут же нашла сторонников среди присутствующих. В ходе дискуссии было отмечено, что литые монеты-реплики в музейных собраниях представлены непропорционально из-за стремления комплектовать систематические коллекции монетами высоких художественных достоинств, в то время, когда в реальном денежном обращении их доля во второй половине 3 – начале 4 в. в Египте составляла $\frac{1}{5}$ – $\frac{1}{4}$ часть денежной массы.

Последний день конференции стал поистине днем московской мастерской фальшивомонетчиков 17 в. (времени Алексея Михайловича), открытой археологически. Достаточно перечислить названия докладов, чтобы получить представление о проблеме. Археологи И.А.Бойцов, Н.А.Кренке сделали доклад «Фальшивомонетки (?) на царском дворе», А.С.Мельникова «Мастерская фальшивомонетчиков в Москве», А.В.Лаврентьев «Двор бояр Романовых на Никитской и чеканка медных денег в Москве в 50–60-х гг. XVII в.», А.М.Колызин «О монетном производстве середины XVII в. на Романовом дворе». С неменьшим вниманием, чем цветные слайды полуфабрикатов проволочных копеек и ситуации в раскопе смотрелась небольшая, сделанная от руки фломастером схема соотношения штемпелей найденных в слое пожара медных копеечек. В ходе дискуссии было высказано предположение, что небольшая доля определенных фальшивых медных копеек Алексея Михайловича в современных кладах (в отличие от доли медных солидов Речи Посполитой 17 в. времени Яна Казимира) объясняется злоупотреблением в высших эшелонах государственной власти, с нелегальной работой в широких масштабах подлинными штемпелями на монетном дворе либо за его пределами.

Предпоследний доклад конференции, сделанный тонким знатоком гражданской войны и великолепным рассказчиком А.С.Кручининым (Москва) о золоте барона Унгерна, заставил вновь задуматься, что же является предметом нумизматики, да и бонистики тоже.

Заметно – увы – отсутствие спонсорской поддержки исследований в сфере специальных исторических дисциплин – лишь тезисы А.П.Черных (Москва) о первом европейском геральдическом трактате и П.В.Шувалова (Санкт-Петербург) о классификации монетных находок имеют столь широко популярную ныне сноску с указанием на источник финансирования проекта.

Традиционно большую долю в программе конференции заняла фалеристика, медальерное искусство, сфрагистика и бонистика, что отразило структуру хранения музеев. Несмотря на большую долю родственных нумизматике вещеведческих дисциплин, работа конференции не была организована по секциям либо панелям. В плане расширения кругозора отдельного участника конференции это даже хорошо, но тем не менее не располагало к организации «мозгового штурма» проблемы и углубленной дискуссии. Не было и жестко регламентированного абсолютного времени начала и окончания доклада, что, мне кажется, создавало бы удобства участникам конференции.

В значительной степени автор этих строк сформировался как исследователь под влиянием коллектива ГИМ, если не сказать больше непосредственно в Отделе нумизматики ГИМ, в повседневном неформальном общении, на ГИМовских материалах. С удовольствием после длительного перерыва вновь убедился, что нумизматы ГИМа столь же открытый и радушный коллектив, как и ранее. Поздравления ГИМ по случаю юбилея!

► XI Агульнапольская нумизматычна канферэнцыя

Опубл.: Гістарычна-археалагічны зборнік № 13. Мн., 1998. С. 187.

18–19.10.96 адбылася XI агульнапольская нумізматычная канферэнцыя. Традыцыйным месцам спаткання польскіх

нумізматаў стаў невялікі гарадок Новая Соль у Зеленагурскім ваяводстве, дзе мясцовы музей з 1963 г. прымае ў сваіх сценах музейных і акадэмічных даследчыкаў, чыя дзейнасць звязаная з гісторыяй грашовага абарачэння і сродкамі яго забеспячэння. Надзвычай важная асаблівасць – сам музей не мае спецыялізаванага аддзела нумізматыкі альбо вялікіх збораў манет, таксама як і ўласных грашовых сродкаў. Фінансуюць мерапрыемства гарадскія ўлады.

На XI канферэнцыі было зроблена 14 дакладаў, што адпавядала праграме. Тэматыка канферэнцыі была вызначана як «Падробкі і імітацыі манет». Большая частка дакладаў – дзевяць – тычылася фальшывых манет, чатыры – імітацыям і адзін – фальсіфікацыі скарба пры дапамозе сапраўдных манет. Па-за межамі тэматыкі былі антыкварныя падробкі і грашовыя афёры.

З часамі антычнасці былі звязаныя тры даклады (М.Мельчарэк, А.Буршэ, А.Кжыжаноўска). Інтэнсіўнае абмеркаванне выклікаў даклад Аляксандра Буршэ з Варшаўскага ўніверсітэта «Пасярэбраныя рымскія дэнарыі з Якушавіч». Ужыванне сучаснай тэхнікі дазволіла павялічыць колькасць знойдзеных антычных манет з адзнака да без малага двух соцен, або ў адносных велічынях да адной манеты на 200 м³ культурнага слою. Па сцвярджэнні аўтара высокаалаваністасвінцовыя бронзы (да 20–30%) дазвалялі выконваць плакіроўку манет простым абмакваннем у расплаў серабра.

Ранняя Сярэднявечча тычыліся чатыры даклады (С.Суходольскі, Е.Пініньскі, Т.Шчурэк, Б.Пашкевіч), пазнейшых часоў – астатнія чатыры (Ю.Йенсен, Э.Шэфчак, І.Сінчук, Г.Сконпскі).

У адрозненне ад папярэдніх сесій у канферэнцыі прынялі ўдзел тры замежныя даследчыкі з Даніі, Чэхіі і Беларусі; мова ўсіх дакладаў польская.

Асобна варта адзначыць арганізацыю – сакратары пасяджэнняў (па чарзе Р.Керскоўскі, А.Кжыжаноўска, С.Суходольскі) пільна сачылі за рэгламентам. Прыемна здзівіла ўдзельнікаў апэратыўнасць гаспадароў – на развітанне ўсе дакладчыкі атрымалі ўласныя фотаздымкі, якія былі зроблены падчас ці то выступленняў у дыскусіі, ці то падчас выступлення з дакладам.

Акрамя таго, усе дакладчыкі атрымалі вялікі бронзавы медаль, спецыяльна зроблены ў невялікім накладзе для ўдзельнікаў канферэнцыі. Ну, і вышэй нашага разумення – ганарары за даклады, кампенсацыя транспартных выдаткаў, аплата гатэля і харчаванне ў рэстаране.

► Деньги. Dorling Kindersley Multimedia. New York, 1996. ISBN 1-56458-904-9 (1 компакт-диск, вместе с энциклопедией «Доспехи и оружие»).

Опубл.: Гроші. Dorling Kindersley Multimedia. New York, 1996. ISBN 1-56458-904-9. 1 компакт-диск разом із енциклопедією «Обладунки і зброя» // Українська нумізMATика і боністика, 1999. № 2. С. 95–96.

1. Введение

В серии популярных мультимедийных энциклопедий «Очевидец – Обо всем на свете» появилась энциклопедия «Деньги» (около 300 Mb) со знаком Copyright нью-йоркской фирмы Дорлинг Киндерслей Мультимедиа 1996 г. Известно о работе над подобными популярными справочниками с участием профессионалов – один из них с привлечением специалистов Британского музея находится в стадии завершения. Тем не менее на рынке массово представлена лишь одна мультимедийная справочно-познавательная система. Это уже упомянутая электронная энциклопедия «Деньги». Диск отличается наличием ISBN'а и штрихкода.

2. Системные требования

Минимальные системные требования:

IBM-совместимый компьютер с процессором 486 DX4-100, 8 Mb оперативной памяти, CD-ROM, SVGA 640x480x16bit.

3. Характеристика программы

Меню выполнено в виде закладок книги: «Содержание», «Индекс», «См.также», «Печать», «Выход».

Закладка СОДЕРЖАНИЕ позволяет выбрать интересующую широкую тему при нажатии на соответствующий пункт с помощью обычных средств (мышка либо клавиша ENTER) и затем с помощью постраничного листания нажатием активных зон внизу в уголках страниц двигаться по тексту.

Закладка ИНДЕКС представляет собой размещенные в алфавитном порядке термины, при стандартном двойном нажатии на слово появляются соответствующие страницы «книги», на которых среди прочего будет выбранная словарная статья. Тексты предельно кратки, например, Польша описывается таким образом:

Злотый (100 грошей)

Банкноты 20000, 10000, 5000, 2000, 1000, 500, 50 злотых

Монеты 20, 10, 5, 2, 1 злотый, 50, 20, 10 грошей

Здесь же иллюстрация – аверс монеты в 1 злотый.

Такие статьи представлены по всем странам мира, кроме того, по индексу можно найти столь же краткие предметные статьи – по номиналам, по отдельным терминам, по категориям денег. Не всегда, однако, индексное определение соответствует содержанию, например, под индексным термином «Винтовой пресс» содержится текст «Серебряные шесть пенсов Елизаветы I (справа) были первой монетой, изготовленной на винтовом прессе (балансире) в Тауэре». Как видно, даже в таком варианте отсутствуют обязательные сведения – дата монеты или хотя бы дата правления Елизаветы I, не говоря уже об указании на страну и город.

Одновременно доступно для обозрения лишь 17 индексных терминов в левой части «книги», поскольку правая часть постоянно занята «титulyным листом» энциклопедии.

4. Достоинства

Содержание электронной энциклопедии в соответствии с названием охватывает не только монеты, но и другие виды платежных средств – палеоденьги, векселя, чеки, транспортные сертификаты, телефонные карточки, банковские карточки,

потребительские карточки, смарт-карты со встроенным микрокомпьютером.

Обращено внимание на коллекционирование (советы по хранению и чистке монет), некоторое место уделено технологиям производства.

Несомненным плюсом является наличие большого количества иллюстраций, которые не всегда повторяют «стандартные» иллюстрации популярных обзорных нумизматических работ. Практически каждый из более чем 500 экранов имеет одну либо несколько иллюстраций.

5. Недостатки

Несмотря на организацию в виде двустраничной книги на один экран, отсутствует пагинация, что затрудняет ориентирование в энциклопедии. Поскольку нет средств запоминания обращения к тексту (единственная возможность – запоминание «Индексом» при выходе на соответствующую статью через него), то весьма была бы полезной нумерация страниц с возможностью поиска по номеру «страницы». При обеспечении доступа по странице появилась бы возможность быстрого просмотра без последовательного «листания» всех страниц.

Информация раздела «Деньги разных стран» не была обновлена и содержит сведения за 1987–1988 гг.

Звуковое сопровождение однообразно – состоит из повторяемой короткой мелодии.

6. Выводы

Как популярное изложение на низшем уровне энциклопедия «Деньги» достаточно хороша и может быть с интересом просмотрена даже подготовленным читателем. Однако данная энциклопедия не может использоваться как справочник из-за фрагментарности и неточности сведений и невысокого профессионального уровня сопровождающих иллюстрации текстов.

Вероятно, следует ожидать появления других мультимедийных энциклопедий о деньгах и монетах в недалеком будущем с устраненными недостатками описанного компакта.

► Currency: The Art of Paper Money. Lion Rock Multimedia Limited, 1996.

Опубл.: –

CD-ROM диск «Деньги: Искусство оформления бумажных денег» содержит 250 образцов, точнее, фрагментов банкнот различных стран и времени. Требования к компьютеру минимальные: совместимость с PC IBM, наличие CD-ROM'а, цветной SVGA монитор (тестирование показало, что вполне может быть монохромный VGA 640x480 при наличии SVGA видеокарты). Звуковое сопровождение отсутствует.

Изображения продублированы: в двух отдельных директориях находятся 250 файлов в TIF-формате (всего 353 Мб) и 250 файлов в BMP-формате (всего 55 Мб). Такой подход достаточно практичен и позволяет при наличии хороших характеристик компьютера получать качественные изображения (TIF-формат для миллионов цветов, BMP для 256 цветов). Для передачи графических изображений с высоким качеством вполне достаточным оказался BMP-формат. Удобным является включение порядковой нумерации в имя файла как элемент (например, Nrn007.bmp), что позволяет достаточно легко ориентироваться в коллекции при ее просмотре.

Общий объем занятого на диске пространства 463 Мб. На компакт в директории Share представлен ряд выюверов, распространяемых по принципу shareware, среди них весьма удобный ACDSee32 v2.2. В директории «Introdaction» содержится короткий рассказ-введение «Бумажные деньги мира», относящийся к изображениям, истории и искусству изготовления бумажных денег (в двух файлах около 8 Мб). Файл с расширением *.doc просматривается Word'ом и содержит в 4 Мб всего 8 страниц скупого текста с небольшим количеством иллюстраций (14 фрагментов). Второй, идентичный по содержанию файл в формате RTF может быть также просмотрен Word'ом. Пожалуй, больше пригодилось бы описание каталожного типа для имеющихся на диске фрагментов изображений денежных знаков.

Подбор образцов производит впечатление случайного, отсутствие полного изображения банкноты затрудняет восприятие

выделенного фрагмента, небольшое количество имеющихся изображений при огромном количестве произведенных человеческой цивилизацией бумажных денег заведомо не может дать полного представления о школах и национальных стилях. Применение для компакт только экономичного VMP-формата позволило бы в шесть раз увеличить количество отведенного под иллюстрации места и разместить изображения банкнот, либо увеличить количество фрагментов. С учетом неиспользованного места на оптическом диске (порядка 30%) количество изображений при экономичном формате могло быть доведено до 3000 (обычное количество для компактв с «картинками»).

Разрешение свободного копирования «для личного использования» не имеет особого значения, поскольку приводимые банкноты не являются редкими и доступны для сканирования с оригинала, к тому же можно использовать произвольные фрагменты и целые банкноты, а не отобранные по непонятным принципам и не аннотированные составителем «коллекции» компактв. Для получения всех изображений диска использовались всего 100–150 купюр.

Данная коллекция может быть с некоторым любопытством просмотрена в порядке развлечения. Можно, пожалуй, выбрать несколько экзотических изображений для фоновых рисунков экрана с использованием функции Wallpaper выювера ACDSee32.

► Eugenijaus Ivanausko 1983–1997 darbu bibliografija ir asmenu, susijusiu su lietuvisku monetu kalyba, sarasas (1489–1709). Vilnius, 1998. 28 p.

Опубл.: Biuletyn numizmatyczny, 1999. № 1. S. 52–53.

Прыемным сюрпрызам на постсавецкай тэрыторыі, якая практычна згубіла традыцыі савецкага часу ў бібліяграфічным забеспячэнні навуковых даследаванняў, з'явілася брашура вільнюскага выдавецтва «Savastis» – бібліяграфія друкаваных прац самага пладавітага літоўскага нумізмата Эўгеніюша Іванаўскаса. За 15 гадоў ім надрукавана 115 прац.

Цікава праз прызму гэтай бібліяграфіі паглядзець на стан гістарычнай навукі ў Літве. Вядома, што галіна можа паспяхова развівацца, калі на яе вынікі ёсць попыт. Для гісторыка – гэта

паказчык надрукаваных прац. Чым менш іх надрукавана ў роднай краіне, тым менш цікаваць да гэтага напрамку.

Па-першае, добрай рысай выдання з’явілася наяўнасць у пераліку газетных публікацый, якія звычайна практычна недаступныя з-за адсутнасці інфармацыі аб іх існаванні. Шкада толькі, што не вытрыманы стары ДАСТ на бібліяграфічнае апісанне газетных выданняў – цяжка зразумець, калі не арыентавацца ў літоўскай перыёдыцы, апісваецца часопіс ці газета. Трэба адзначыць, што $\frac{1}{3}$ усіх прац надрукавана ў газетах. Больш таго, у газетах надрукавана практычна ўся манаграфія аб першых манетах Вялікага Княства Літоўскага, якая выйшла пазней і стала падзейяй у нумізматыцы нашага рэгіёну. Выснова простая – зацікаўленасці да нумізматыкі ў тых, хто вызначае, што друкаваць у тоўстых часопісах, відавочна на Літве не хапае.

Статыстыка мовы, на якой выйшлі працы аўтара, таксама падпірае гэты тэзіс – на скандынаўскіх мовах выдадзена 11 артыкулаў, на нямецкай – 8, на англійскай – 17, на рускай – 1. Назіраецца спачатку перавага публікацый у скандынаўскіх нумізматычных часопісах, потым павялічваецца колькасць нямецкіх выданняў, працы апошніх гадоў – пераважна на англійскай мове. Вынік наступны: $\frac{1}{2}$ ад усіх фармальна навуковых публікацый зроблена за мяжою Літвы. Дарэчы, значная іх частка выйшла ў эмігранцкім літоўскім нумізматычным часопісе ў ЗША «Knight».

І, нарэшце, сумная для нас выснова – палова часопісных і ўсе газетныя артыкулы напісаны па-літоўску, што на практыцы азначае іх малую даступнасць для пераважнай большасці даследчыкаў. Па-шведску, напэўна, мы не чытаем, на нямецкай і англійскай мове артыкулы надрукаваны ў такіх часопісах, што і ў былыя савецкія часы лепшыя бібліятэкі краіны не атрымлівалі.

Часам нас успрымаюць літоўскія даследчыкі, па трапным вызначэнні Э.Іванаўскаса, як «дэсантнікаў», таму што пэўныя праблемы, якія закранаюць нашы навукоўцы, альбо ўжо вырашаны, альбо даўно аб іх ідзе дыскусія ў літоўскай гістарыяграфіі. Выглядае, што гаварыць сур’ёзна аб магчымых сумесных намаганнях у пэўных галінах нерэальна, бо літоўскія калегі ведаюць нашы дасягненні, чытаюць па-руску, па-ўкраінску, па-беларуску, а нашы даследчыкі ад іх аддзелены моўным бар’ерам, які рэдка хто адважыцца перайсці.

► Гайдуков П.Г. Младшие монетные номиналы средневековой Руси (Четвертцы, полушки и пула конца XIV–XVII в.). М., 1999. 47 с.

Опубл.: Gajdukow P.G., *Pozniejsze nominały monet średnio-wiecznej Rusi (czetwertaki, poluszki i puły końca XIV–XVII wieku)*, Moskwa, 1999 // *Biuletyn numizmatyczny*, 2001. № 2. S. 66–67.

Представление человека, который не занимается специально изучением монет русских княжеств и Московской державы, о денежной массе обычно ограничивается знанием о проволочных копейках, в лучшем случае – о денгах и копейках. На самом деле существовали и другие номиналы, как видно из полного их списка. Были известны пула, четвертцы, полушки (полуденги), денги, копейки, двухкопеечники (грошовики) и алтыны. Действительно, в 17 в. копейки составляли $\frac{4}{5}$ находившихся в обращении монет и практически вытеснили легкую денгу, поэтому и являются наиболее популярным номиналом у коллекционеров русских монет. Медные двухкопеечники и алтыны времен реформы Алексея Михайловича не прижились и практически неизвестны. Полушки же составляли немногим более $\frac{1}{40}$ от монет 15–17 вв. Практически за пределами внимания исследователей русского денежного обращения 20 в., выполнивших огромную работу по систематизации копеек и денег, оставались мелкие номиналы. Мелким номиналам посвящались лишь отдельные редкие работы. Долгие годы накапливал и обобщал материал о мелких русских номиналах Петр Гайдуков, перу которого принадлежит книга «Медные русские монеты конца XIV – XVI в.» (М., 1993), явившаяся логическим завершением работы над кандидатской диссертацией.

Ныне П.Г.Гайдуков завершил работу над обобщением всего известного на сегодняшний день материала о младших монетных номиналах Руси 14–17 вв., представив ее как докторскую диссертацию. Для работы использовалось около полусотни государственных и частных собраний, в которых было изучено более 9 тысяч серебряных монет и около 20 тысяч медных пул. Надо отметить, что большинство письменных источников говорит о мелких номиналах лишь 16–17 вв., поэтому автору основное

внимание пришлось уделить материальным свидетельствам – монетам, которые известны уже с конца 14 в.

Московские полушки (полуденги) конца 14 в. – это серебряные монеты весом в 0,31–0,51 г, первой половины 15 в. – 0,37–0,40 г, имеющие оформление похожее на оформление денег. Выявлены полушки и трех из семи московских удельных княжеств (Можайск, Дмитров, Серпухов). Новгородские четверетцы (четверть денги) с изображением птицы периода независимости от Москвы бились во второй – третьей четверти 15 в. и имели вес около 0,19 г, причем на некоторых одна из сторон изготавливалась штемпелем денги. Псковские четверетцы 15 – начала 16 в. с изображением князя имели вес 0,17–0,19 г, что говорит о превышении нарицательной стоимости по сравнению с содержанием металла. В последней трети 15 в. в Московском государстве возобновляется производство полушек, но уже с весом в 0,17–0,18 г, со времен денежной реформы Елены Глинской 1535–1538 гг. полушка имеет вес 0,15–0,17 г, в 17 в. вес ее понижается до 0,11–0,12 г, а для некоторых типов и до 0,09–0,10 г (признак полушки – изображение птицы). В 17 в. известны случаи использования для производства полушек штемпеля реверса копеек.

Самым дробным номиналом были медные пула, которых шло в первой четверти 16 в. 60 на денгу-московку, после реформы Елены Глинской – 30–35, во второй половине 16 в. количество пул в денге постепенно опять достигает 60. Ранние «большие» пула обращались на территории своих княжеств, позднейшие «малые» – на территории всей Московской державы независимо от места производства.

Медные пула изготавливались в Великом княжестве Тверском (центры производства – Тверь, Городен, Кашин, Микулин), Великом княжестве Нижегородском (Нижний Новгород, Суздаль, Городец), Великом княжестве Московском (Москва, Можайск, Ярославль, Углич), Великом княжестве Рязанском (Переяславль-Рязанский), некоторое время в Новгороде после присоединения его к Москве, в Московском государстве (Москва, Тверь, Новгород, Псков) в 15–16 вв. Большинство пул сделано из кусков расплющенной проволоки, но встречаются и сделанные на литых

заготовках и вырезанные ножницами из листа металла (среди тверских пул). Тверские пула имеют вес от 2,49 до 0,74 г, суздальско-нижегородские – от 2,17 до 1,28 г (самые тяжелые, «большие» – наиболее ранние), московские – от 1,44 до 0,80 г, Московской державы – от 0,33 до 0,47 г.

Вес русских монет – путеводная нить для исследователя, который занимается их систематизацией. С течением времени вес изменялся, что позволяет при изучении больших групп монет определять их относительную хронологию. В сочетании с изучением связи штемпелей кропотливая работа над метрологией тысяч монет дала чрезвычайно интересные результаты. Исследование показало, что денежная система русских княжеств и Московского государства была достаточно сложной и строилась на многоуровневой системе монетных номиналов, не говоря уже о специфической системе денежного счета на денги-алтыны-рубли.

Пока обобщенные результаты исследования изложены в небольшом автореферате диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, есть основания надеяться, что в будущем увидит свет большая монография с аналитической частью и полным каталогом мелких монет средневековой Руси, которые являются редкими и по сей день малоизвестными памятниками истории денежного обращения.

► Уздеников В. Геральдическое оформление российских монет 1700–1917 гг. = Uzdenikov V. Heraldic appearance of russian coins 1700–1917. М., 1998. 138 с.

Опубл.: Uzdenikow W., Kształtowanie wyobrazen heraldycznych na monetach rosyjskich w latach 1700–1917, Minsk, 1998 // Biuletyn numizmatyczny, 2001. № 2. S. 64–66.

Двуязычная книга Василия Узденикова посвящена геральдическим изображениям на российских монетах. Лучше всего о предмете этой книги во введении сказал сам автор: «...российский двуглавый орел (в отличие, например, от герба бывшего Советского Союза) позволял в широких пределах изменять его художественное оформление, и это не могло

не побудить творческую инициативу среди граверов, работавших над созданием монетных штемпелей, тем более, что такая инициатива обычно не пресекалась».

Знает ли кто, что императорский орел на российских монетах помещался с 1718 г., хотя императором Петр I стал лишь в 1721 г.? Или, почему на червонцах Петра III присутствует дамский (итальянский) щит? Или, что все монеты 1701–1733 гг. имели серебряное (гладкое) поле гербового щита, а червонцы Петра I 1707 г. имели золотую (в точках) расцветку поля и 10-рублевик 1755 г. голубую (в горизонтальных полосах) вместо положенного алого (в вертикальных линиях)? Ведь поле щитка с московским гербом, размещавшегося на груди двуглавого российского орла, законодательно с 1726 г. было определено как алое.

До середины 19 в. в Российской империи в обращение одновременно выпускались монеты с различными геральдическими изображениями (иногда даже с точки зрения геральдики).

Встречающееся иногда использование геральдических изображений для дополнительной маркировки продукции монетных дворов, размещение в гербе служебных элементов (даты, номинала), использование разных гербов в зависимости от металла и номинала, а также некоторые другие особенности изображения гербов на российских монетах позволили автору говорить о российской **МОНЕТНОЙ** геральдике.

За период 1700–1917 гг. на российских монетах использовалось по классификации автора шесть разновидностей гербов. Отдельные элементы также сильно варьировали. Например, в первых двух десятилетиях 18 в. встречаются королевская, великокняжеская и императорская короны (более чем за десятилетие до получения Петром I титула императора). В это время часть корон была вовсе фантастического вида.

Не были обойдены вниманием автора и «ездецы» (подобные московскому гербу, но без пораженного копьем змея), которые присутствовали на копейках 1704–1718 гг. Петровских «ездецов» оказалось 13 основных вариантов, причем два из них отличаются обилием разновидностей внутри варианта (Набережный монетный двор), а остальные – устойчивой формы (Кадашевский монетный

двор и частично Набережный монетный двор). Автор объясняет это явление использованием на Кадашевском монетном дворе мастер-пунсона с изображением «ездеца» в отличие от Набережного монетного двора с ручной резкой «ездеца» (в большинстве случаев). Московский герб, принадлежность медных монет 18 в. также рассматриваются автором.

В.Уздеников тщательно проследил монетные функции геральдического изображения: сигнализировать об изменении стопы, различии номиналов и металлов, для дополнительной маркировки продукции монетных дворов, иногда повышенной сложностью защищать от подделки наиболее уязвимые монеты (по соотношению номинал – реальная стоимость).

В книге также рассматриваются вензельные геральдические изображения (у Петра I и Петра II на крупных номиналах, у позднейших императоров – на мелких), особенности геральдических изображений на памятных монетах, монетах национальных серий, геральдические проекты на пробных российских монетах, отдельные геральдические эмблемы (например, корона над номиналом монеты, лавровые и дубовые ветви около обозначения номинала), негеральдические элементы в гербе некоторых монет (дата, номинал), элементы российской геральдики на иностранных монетах

С сожалением следует отметить, что рисунки отделены от текста, хотя использованная офсетная печать позволяла разместить их в тексте или рядом с ним, кроме того, отсылки к рисункам несколько отличаются от общепринятых. Например, обозначение иллюстрации 4–8 следует читать не как рисунки 4–8, но как 4:8, то есть на рис. 4 деталь 8. Существенным недостатком является отсутствие расширенной легенды с названиями и датировками деталей на листах с иллюстрациями, что с давних времен является обязательным нормативным требованием к иллюстрациям некогда в СССР, а ныне и в РФ. Приятным исключением является илл.6 «Авторы рисунков гербового орла» с двуязычной легендой под каждым орлом с указанием автора.

Книга издана небольшим для России тиражом 1000 экз. Достоинством ее являются прекрасная бумага, отличное качество полиграфии и документальная тщательность исполнения рисунков.

► Первая белорусская нумизматическая энциклопедия «Археалогія і нумізматыка Беларусі»

Опубл.: Берасцейскі хранограф. Вып. 3. Брэст, 2002. С. 338–353.

«Археология и нумизматика Беларуси» представляет собой энциклопедического формата книгу с текстом в три колонки в твердом переплете объемом в 702 страницы или же в 117 издательских листов, вышедшую в начале 1994 г. (на титульном листе указан 1993 г.) тиражом в 15 тысяч экземпляров. В ней, если верить предисловию редакционной коллегии, помещено 2384 статьи, из них 419 по нумизматике. Они были написаны в 1989–1991 гг. и, соответственно, отражают состояние знаний авторского коллектива на этот период. Издание богато иллюстрировано (нумизматика только черно-белыми фотографиями), репродукции и цветных и черно-белых фотоснимков размещены непосредственно в тексте. В конце книги имеется список использованной литературы в 1756 названий (иногда с индексацией), на номера которого в основном тексте производятся постатейные отсылки.

Нумизматические статьи тематически делятся на обзорные статьи, статьи об общих терминах, о номиналах монет, монетных дворах, монетных и монетно-вещевыхкладах, технических аспектах монетного производства, финансовых вопросах денежного обращения. Появление книги в это время не случайно. В 1970-х гг. почувствовалась нехватка справочной литературы и появился «Нумизматический словарь» В.В.Зварича, который выдержал рекордное для нумизматической книги в СССР количество изданий (2 украинских и 4 русских). Однако этого было недостаточно, и в 1982 г. вышел перевод «Нумизматического словаря» немецких авторов из ГДР Фенглера Х., Гироу У., Унгера В., который выдержал два русских издания (второе в 1992 г.). Было очевидно, что пересаженный на чужую почву цветок будет расти плохо. Требовалась книга, учитывающая местную специфику. Поэтому московское издательство «Финансы и статистика» затеяло работу по составлению списка терминов

своего «Нумизматического словаря», который отражал бы особенности денежного обращения и монетного дела в необъятных границах бывшего СССР. Понятно, что такой подход из-за расщепленности исследователей по национальным республикам и поэтому сложной координационной работы делал выпуск «Словаря» проблематичным и он действительно из печати так и не появился. Существующую лакуну заполнила энциклопедия «Археология и нумизматика Беларуси», в которой были использованы иные принципы составления тематического словаря – разрабатывались лишь статьи, имеющие непосредственное отношение к региону, что делало издательский проект реальным, причем готовились статьи практически усилиями исследователей-минчан – это облегчало координацию их работы. Собственно координацию деятельности и первичную редакционную подготовку выполнил один из авторов – В.Н.Рябцевич. Отсутствие подобного издания в соседней Польше, с историей денежного обращения которой неразрывно переплетена история денежного обращения Беларуси, делало проект весьма актуальным (прекрасный «Лексикон нумизматычны» А.Миколайчика, доведенный до уровня законченной работы после смерти автора Е.Пининьским, появился лишь в конце 1994 г.).

Включить в книгу нумизматическую часть издательство побудили весьма прозаические причины: было понятно, что чисто археологическая энциклопедия будет пользоваться спросом только среди самих авторов-археологов (в республике не более 50 человек профессионально занимаются археологией), а нумизматические издания всегда пользовались повышенным спросом. Издательство «Белорусская энциклопедия» одно из самых опытных, мощных и результативных в бывшем СССР, его можно поставить, пожалуй, на второе место после московской «Советской энциклопедии». У издательства имеется опыт выпуска ряда отраслевых энциклопедий. Нумизматические статьи публиковались в 12-томной универсальной «Белорусской советской энциклопедии» (вышла в 1969–1975 гг.), в 5-томной «Краткой БелСЭ» (тома были организованы тематически, нумизматика вся вошла в 1-й том,

изданный в 1978 г.), в небольшом словаре-экстракте «Археология, нумизматика и геральдика Белоруссии» (издан в 1979 г.). В последнем насчитывалось 76 небольших статей по нумизматике, в том числе общие термины – 6, номиналы – 51, монетные дворы – 3, клады – 9 статей. Для своего времени это были очень полезные издания, ибо столкнувшись с денежной терминологией, историк мог обратиться практически лишь к дореволюционным «Словарю древнеактового языка Северо-Западного края и Царства Польского» Н.Горбачевского (1874 г.) и «Энциклопедии старопольской» З.Глогера (1900–1903 гг.). В новой энциклопедии было не только увеличено в несколько раз количество статей, но и значительно расширен их объем. В отличие от предшествующих изданий, которые дублировали многолетней давности статьи из 12-томной «БелСЭ», для новой энциклопедии готовились статьи, которые отражали современные знания о предмете. В проекте приняли участие В.Н.Рябцевич, И.И.Синчук, В.С.Космылев, И.Ф.Масько и петербургский исследователь М.И.Смирнов (табл. 1).

Почти половина подготовленных коллективом статей не относится к так называемым авторским, то есть подписным, а опубликованы как редакционные без подписей авторов независимо от новизны изложенных в них положений. Ниже представлена сводная таблица, которая отражает степень участия авторов и основные характеристики опубликованных статей. Объем вопреки обычной практике измерения в знаках дан в сантиметрах длины колонки текста шириной в 5,5 см (средняя статья в 9 см имеет 28 строчек по 32 знака или около 900 знаков). Этот показатель легко переводится в традиционные универсальные знаки – один сантиметр текста приблизительно соответствует 100 знакам. Иллюстрацией считается единичный объект независимо от количества фотографий и количества снимков на фототаблице, как правило, одна иллюстрация – это аверс и реверс одной монеты. Таблицей в данном случае считаются все относящиеся к статье иллюстрации, независимо от размещения на одной таблице-планшете либо на нескольких.

Таблица 1. Распределение статей по авторам и некоторые средние характеристики

Автор	Кол-во статей (ед.)	Средний объем статьи (см)	Среднее кол-во иллюстр. (ед.)	Средняя площадь иллюстр. (см ²)	Средняя площадь таблицы (см ²)	Среднее кол-во лит-ры (ед.)	Доля статей с лит. (%)
Рябцевич В.Н.	236	9,1	2,3	22	157	1	56
Синчук И.И.	99	8,5	0,8	32	96	2	52
Космылев В.С.	25	8,1	2,4	21	103	1	84
Масько И.Ф.	18	7,8	4,4	13	80	2	72
Смирнов М.И.	15	9,6	8,2	19	199	2	100
Другие	5	13	0,4	255	255	1	40
Всего/среднее	398	8,4	2,2	22	139	2	59

Приблизительно $\frac{3}{5}$ статей подготовлены В.Н.Рябцевичем, $\frac{1}{4}$ - И.И.Синчуком, остальные авторы написали по $\frac{1}{20}$ от всего массива статей по нумизматике, количество которых равно 398 (именно так) и составляет $\frac{1}{6}$ объема энциклопедии. При анализе выявляется некоторая непропорциональность напечатанных тестов. Так, при средней длине статьи В.Н.Рябцевича в 9 см медиана вариационного ряда объема его статей имеет значение только 5 см. Асимметричность распределения говорит о несбалансированности статей по объему. Поскольку в энциклопедии приняты отсылки к общему списку литературы, то можно было ожидать, что количество рекомендуемой литературы будет значительно больше, ведь одна строчка в колонке текста позволяет разместить пять четырехзначных номеров, но зачастую свободное

от текста статьи место не использовано. Заметен дисбаланс по обеспеченности статей иллюстративным материалом. Последнее наблюдение побуждает проанализировать аналогичные характеристики по тематике статей, так как различная тематика представлена в статьях авторов неравномерно (табл. 2), что совершенно естественно, ибо владение предметом предполагает специализацию. Например, все статьи И.И.Смирнова, который имеет наибольший показатель «иллюстрированности», посвящены российским монетам 18–20 вв.

Таблица 2. Распределение статей по авторам в соответствии с тематикой

Автор	Номиналы	Финансы	Клады	Обзорные	Дворы и персонал	Техника	Общие термины	Издания	Персоналии
Рябцевич В.Н.	114	44	33	25	13	2	3	0	0
Синчук И.И.	10	29	2	4	11	23	13	6	1
Космылев В.С.	11	7	0	5	2	0	0	0	0
Масько И.Ф.	14	2	1	0	0	0	0	0	1
Смирнов М.И.	13	0	0	0	2	0	0	0	0
Другие	0	0	4	0	0	0	0	0	1
Всего/среднее	162	82	42	34	28	25	16	6	3

Сопоставление числовых характеристик (табл. 3) показывает источники несбалансированности авторских статей. Поскольку В.Н.Рябцевичем написана большая часть коротких в среднем статей по номиналам монет и длинных в среднем статей по монетным дворам икладам, то, естественно, должна была обнаружиться асимметрия.

Таблица 3. Распределение статей по тематике и некоторые средние характеристики

Автор	Кол-во статей (ед.)	Средний объем статьи (см)	Среднее кол-во иллюстр. (ед.)	Средняя площадь иллюстр. (см ²)	Средняя площадь таблицы (см ²)	Среднее кол-во лит-ры (ед.)	Доля статей с лит. (%)
Номиналы	162	7,2	3,9	19	145	2	64
Финансы	82	5,6	0,1	52	129	1	34
Клады	42	13	0,4	75	100	1	54
Обзорные	34	8,9	4,7	25	162	2	71
Дворы	28	18	0,5	48	84	2	82
Техника	25	9,4	0,6	27	59	2	56
Термины	16	14	2,7	23	331	2	63
Издания	6	3,8	0	0	0	0	0
Персоналии	3	18	0,3	30	30	2	67
Всего/среднее	398	8,4	2,2	22	139	2	59

Наиболее обильно иллюстрированы статьи о монетных номиналах: при минимальной длине – максимальное количество иллюстраций. Вызывает недоумение слабое иллюстративное сопровождение статей о технике монетного дела – ведь описывать словами приспособления для производства монет столь же неблагодарный и малоперспективный труд, как и давать словесное описание изображения монеты. К тому же, если изображение необходимой читателю монеты достаточно легко можно найти в справочной литературе каталожного типа, то отыскать изображение орудий труда монетчиков весьма и весьма нелегко. Всего 19 иллюстраций (иллюстрацией считается единичный

объект) приходится на 39 статей о технике монетного дела – этого явно недостаточно. Остальные статьи о номиналах имеют количество иллюстраций, превосходящее в несколько раз количество всех иллюстраций, которые достались на технику монетного дела. Например, статья «Рубль» перегружена изображениями однотипных петровских рублевиков, что мешает читателю проследить изменения типа рублевой монеты в 18–20 вв. Наблюдается и низкий уровень корреляции между количеством иллюстраций и объемом статей.

В то же время зависимость между количеством указанной справочной литературы и длиной отдельной статьи неоправданно велика, ведь предложенная коллективом нумизматов и принятая для этой энциклопедии система отсылок позволяет уместить практически любое количество литературы. Например, редакцией снят непропорционально большой по ее мнению перечень в полтора десятка работ при небольшой статье «Монограмма», который делал ее серьезной справочной позицией, а не только сообщал элементарные сведения с небольшой долей авторского взгляда на практику использования этого общего термина в литературе. Общий список литературы насчитывает около 1800 единиц, но на нумизматику приходится только $\frac{1}{6}$ (начиная с номера 1511). В среднем на одного автора приходится около 50 использованных при работе статей и монографий. Автор «Нумизматического словаря» В.В.Зварич использовал один больше двух сотен источников. «Библиография нумизматики польской» М.Гумовского, вышедшая в 1967 г., насчитывает около пяти тысяч единиц. «Материалы к библиографии нумизматики, металлографии, сфрагистики и геральдики польской» за 1966–1970 гг. содержат около двух тысяч названий. Список содержания академического издания «Ведомости нумизматические» за 1957–1982 гг. называет свыше двух с половиной тысяч статей. Вышедший отдельным изданием список публикаций за пять лет (1985–1989 гг.) только «Бюллетеня нумизматического», органа Польского нумизматического общества, насчитывает около шестисот публикаций. Средняя диссертация по нумизматике, освещающая один узкий вопрос, оперирует, как правило, списком в две-три сотни работ. Автор этой рецензии написал к моменту начала работы над

энциклопедией свыше полусотни работ по нумизматике. Нумизматическая библиография столь же обширна, как и библиография по археологии Беларуси и смежных территорий. Получается, что авторы не пользовались в должной мере имеющейся литературой по специальности. Однако это не так, нетрудно заметить точное соответствие доли статей по нумизматике доле литературы по нумизматике в общем списке. Сработала введенная редакцией норма допустимых пристатейных отсылок к литературе.

Последовательное следование принципу формального соответствия количества литературы объему статьи и столь же последовательное обнаруженное не следование этому принципу при иллюстрировании энциклопедии изображениями монет выдает явное стремление редакции сделать свое детище «товарным», максимально напичкав его привлекающими внимание обывателя изображениями монет. Дело дошло до того, что фотоиллюстрации при статьях по нумизматике в некоторых случаях отстают на несколько страниц от текстов, более того, иногда редакция просто избавлялась от «ненужных» текстов статей, оставляя лишь иллюстрации, как это случилось со статьей Рябцевича В.Н. «Монеты мемориальные Российской империи». От нее остался при 13 иллюстрациях текст, который не составит труда воспроизвести дословно: «памятные монеты, чеканенные Петербургским монетным двором в 1832–1914 гг. по случаю открытия памятников, коронаций, юбилеев, знаменательных событий и др.». Причем иллюстрации, размещенные на двух страницах, занимают площадь в 442 см кв., что ровно в 40 раз превосходит площадь, на которой разместилась сама «статья», а площадь, отведенная для аннотаций фотоизображений монет, в 4 раза больше основного текста. Это самый показательный случай, но, к сожалению, не исключительный, а возведенный в ранг правила в рецензируемом издании.

Поняв общие закономерности, можно легко объяснить частные случаи. Автору рецензии стало понятным, почему в его собственной статье о технике монетного дела, входящей в десятку самых больших статей по нумизматике в этом издании, исчезла фототаблица с двумя десятками иллюстраций, казавшаяся ему

необычайно удачной, компактной и совершенно «свежей». Вероятно, издатели, оценивая все фотоиллюстрации со своей меркантильной позиции и не обладая профессионализмом в сфере, которую представляет автор, решили, что эта иллюстрация не будет завлекать потенциального покупателя. Задним числом стыдно за наивность, с которой я убеждал редакцию заказать (и, разумеется, оплатить) Музею истории города Риги и мореходства несколько слайдов, которые латышские коллеги любезно согласились сделать по просьбе автора с неопубликованных сенсационных материалов специально для этой энциклопедии. Статья «Тынф» без ведома автора оказалась проиллюстрированной, но не подлинными монетами, а фальшивым тынфом 17 в. и антикварной подделкой «пробный тынф». Любовь к «коммерческим» картинкам и здесь подвела редакцию.

Десяток-два людей в бывшем Советском Союзе, просмотрев иллюстрации энциклопедии, без сомнения, выскажут предположение, что ряд фотографий происходит из Эрмитажа, опознав «в лицо» отдельные монеты. Если же верить сообщаемым на последней странице сведениям, то все снимки воспроизводят экспонаты белорусских музеев. Боюсь, что среди 900 иллюстраций не наберется и $\frac{1}{20}$ белорусского происхождения. Основание для такого утверждения весьма простое. Дело в том, что в системе музеев республики нет ни одного человека, способного хотя бы отобрать монеты, не говоря уже о том, что некоторые из изображенных монет весьма редки. Это не самый изящный ход издательства, воровство никогда красиво не выглядело, кто бы его ни совершал.

Полиграфическая техника второй половины 20 в. позволяет без особого труда рассредоточить иллюстрации по площади листа, привязав их максимально к тексту вплоть до иллюстративного сопровождения слова. Обведенные черной рамочкой фототаблицы энциклопедии шириной в две-три колонки с массой монет своей стилистикой вызывают трогательные воспоминания о виденных в библиотеках роскошных нумизматических изданиях середины – второй половины 19 в. Так же ныне умиляет зрителя своими формами послевоенный ленд-лизковский студебеккер. Ретростиль пяти художественных редакторов рецензируемого издания забавен,

но сегодня так справочную нумизматическую литературу в Европе не выпускают.

Работа этого творческого коллектива заслуживает особых слов. В «доперестроечных» изданиях БелСЭ иллюстрация строго привязывалась не только к колонке со статьей, но и к самой статье. В «Археологии и нумизматике Беларуси» условно можно назвать привязанными к своим статьям только $\frac{1}{10}$ иллюстраций (излюбленное вертикальное расположение фототаблицы на три колонки вместо горизонтального по одной колонке в большинстве случаев лишает смысла и эту привязку). Более того, свыше $\frac{1}{20}$ иллюстраций размещены даже не на развороте, а на других страницах, временами даже не на соседних, еще столько же на соседних страницах разворота, а остальные разбросаны бессистемно по всей странице среди других статей, причем это нельзя объяснять техническими сложностями. Иллюстрации стоят не на своем месте и тогда, когда это одна небольшая иллюстрация на всю страницу, даже если две иллюстрации размещены среди текста двух соответствующих иллюстрациям статей, то они непременно будут стоять каждая не на своем месте. Трудно найти объяснение, почему среди «Финно-угров» помещено изображение флорина (единственное, кстати, на с. 630), где находится статья «Флорин». В нескольких случаях забыли пронумеровать изображенные на таблице монеты (например, «Двадцать пять копеек», с. 213), либо без предупреждения изменили размеры изображения (уменьшили при статьях «Гульден», с. 202, «Дукат», с. 244, увеличили при статье «Станиславдор», с. 585). Значительная часть таблиц зияет пустотами до $\frac{1}{4}$ площади. Сказалось и обычное для издания наложение отрицательных факторов – например, при избыточном иллюстрировании статьи «Талер» и единичная иллюстрация оказалась больше средней (50 см кв.), в результате пять страниц были заняты только фототаблицами при длине текста статьи в одну колонку, то есть $\frac{1}{3}$ страницы.

Почти каждая третья статья оказалась сопровождаемой фототаблицей. Средний объем приходящегося на одну иллюстрацию пространства фототаблицы 22 см кв. (модальное значение 15 см. кв.) при средней величине таблицы в 139 см кв. Зная, что на одной странице можно разместить 65 см текста либо

390 см кв. иллюстраций, несложно подсчитать, что на 55 страниц «чистого» текста статей по нумизматике приходится 50 страниц «чистых» иллюстраций (без учета подписей к изображениям). В этом соотношении все отношение редакции к нумизматике как к забаве взрослых людей читающих и пишущих книжки с картинками. Достаточно задаться вопросом, насколько информационны наиболее «площадеемкие» иллюстрации – общие снимки кладов монет, чтобы заподозрить отсутствие у издателей осмысленного подхода к иллюстрированию книги. Фотография клада, к тому же не на месте находки, иллюстрирует лишь то, как выглядят сложенные кучкой монеты. Право, не стоило на это тратить сотни квадратных сантиметров площади.

В изданиях справочного характера распространено использование двух шрифтов разной величины в тексте одной статьи, которыми выделяются основные и дополнительные сведения. В энциклопедии «Археология и нумизматика Беларуси» также употребляется комбинация двух разновеликих шрифтов, однако наблюдается иная закономерность – ближе к концу издания увеличивается встречаемость мелкого шрифта и это не зависит от ранга набираемых сведений. Похоже, что так проявляется недостаточное мастерство в наборе и в планировании общего объема издания, что вынудило издателей «ужиматься» к концу тома. Отмеченное наблюдение побуждает сравнить список опубликованных статей и список планировавшихся к печати.

Отсутствуют нумизматические статьи:

вярдунок,	рахунок,
грош сужоньй,	рейхсгульдинер,
ефраимки,	рейхсталер,
куренция сеймовая,	реституционная монета,
куренция польская,	скоец,
куренция литовская,	фергон,
куренция белорусская,	цераграф,
куренция тутэйшая,	четвертинка,
левок,	чвертка,
матрица,	чворак,

навезка,
патагон,
патрица,
петрковский клад,
подскарбий,
полуденарий,

шацунок,
шестак Петра I,
шиллинг,
шостак,
шостак пенязный,
эфроимсон.

Из этих трех десятков не вошедших в издание статей $\frac{2}{3}$ должны были размещаться после буквы О (от с. 470 до с. 677), то есть в последней трети тома. Нумизматические статьи отнюдь не сконцентрированы в конце алфавита, а распределены довольно равномерно по всему тому. После буквы О размещено около $\frac{1}{3}$ опубликованных статей по нумизматике. Если же из списка удалить блок «куренций», то картина станет еще более очевидной – с буквы П в редакции начались неприятности с объемом издания, причем серьезные, ибо отсутствуют даже отсылочные статьи (например, можно было включить термин чворак и отослать к статье «Четыре гроша»). Можно не сомневаться, что в этой части книги авторские тексты наиболее пострадали по причине несанкционированных сокращений, ибо неавторизованные сокращения ведут, как правило, к смысловым искажениям. Отказ от отсылочных статей сделал невозможным найти неспециалисту ряд терминов, которые встречаются в исторических источниках. Например, не всякий читатель, встретив в документе слово левок, будет искать объяснение в статье «Лёвендаальдер».

В издании использованы в наборе, говоря профессиональным языком полиграфистов, шрифты кеглей 7 и 8. Чтобы сравнить, можно припомнить, что легко читаемый основной текст «Большой советской энциклопедии» третьего издания набран шрифтом кегля 7, а библиография к статьям – кегля 6. В следующем своем детище – шеститомной «Энциклопедии истории Беларуси» издательство прибегло к кеглям 6 и 7, что дало экономию до 15% пространства. Работа в справочных изданиях, не предназначенных для сплошного чтения, шрифтами малого размера – прием древний как Иоганн Гуттенберг, и прибегни к этому размеру шрифта

издательство раньше, многих проблем с некорректным сокращением объема не было бы.

В этой связи возникает вопрос, были ли так нужны энциклопедии описания четырех десятков кладов, которые отняли $\frac{1}{7}$ часть объема нумизматических статей. Описанные клады составляют всего лишь $\frac{1}{30}$ от всех известных белорусских кладов. К моменту выхода энциклопедии из печати появилась последняя, шестая книга в серии энциклопедических справочников по областным городам Беларуси того же издательства Белорусская энциклопедия (1987–1991 гг.). В каждом их них (кроме «Минска») дается краткое описание всех известных кладов на территории соответствующей области. Все вместе они составляют свод кладов на территории Беларуси. Вероятно, при необходимости читатель обратится скорее к полному, хотя и краткому своду, где все клады собраны в одной статье, чем будет искать отдельные (не зная к тому же их названия) по всему «кирпичу» энциклопедии. С сожалением следует отметить, что при статье «Монетные клады» нет даже отсылки на эти издания. Текст статьи Колобовой И.Н. о монетных кладах с полным их перечнем по сравнению с первоначальным объемом сокращен в 240 раз! Следовало или давать описание всех кладов, или же не давать их вовсе. Это надо было решить на уровне концепции издания, но не пробовать механически и неумело резать по живому.

Приложенный к тому небольшой листик со списком опечаток издательство, похоже, вступив в конфликт с авторами по причине искажения текстов (особо горячие помышляли подать в суд), выпустило в порядке издевательства. Количество ошибок в издании превысило все допустимые пределы и в сотни раз больше жалкого официального списка в полтора десятка слов. Огромное количество ошибок вызвано не только механическими опечатками, но и упорной работой научных и литературных редакторов. Например, никакими опечатками нельзя объяснить появление в ряде статей автора рецензии неизвестного белорусскому языку в значении «производство двусторонней монеты» слова «чеканка». В белорусском, украинском, польском языке вместо глагола «чеканить» используются, как и до второй половины 19 в. в русском языке, глаголы бить, тиснить,

штамповать, производить. Технический термин «чеканить» известен в строгом значении «образовывать рельефное изображение деформирующим воздействием рабочего инструмента с противоположной от рельефа стороны», таким образом производили тонкие односторонние монеты-брактеаты.оборот типа «монеты чеканились техникой вальцовки», появившейся в собственной статье, к тому же на белорусском языке (автор не употребляет термин «чеканка» даже в русскоязычных текстах, что достаточно широко известно) вызывает лишь раздражение и недовольство работой редакторов. Дело в том, что «чеканка»-штамповка (нем. prägen Werk, Münzprägung) и вальцовка (нем. Walzwerk) это совершенно разные принципы изготовления монет, исключают друг друга.

Со статьи «Брестский монетный двор» (одна из немногих, предложенных для визирования) автор был вынужден просить снять свою подпись, поскольку в первую ее часть вставили фрагмент добротного, но чужого и уже опубликованного текста, и, естественно, тут же опознанного, объявив его плодом редакционной переработки исходного текста, а во второй части появились неуместные восторженные пояснения, что государственный герб Великого княжества Литовского «Погоня» – это «конник в стремительной (подчеркнуто мной. – И.С.) погоне с вознесенным над головой мечом», и пояснять это почему-то понадобилось в статье о Брестском монетном дворе, а не в какой-то другой. При предложенной альтернативе снять подпись автора либо изменить текст редакция не колебалась ни минуты и оставила свой вариант текста. Но редакционной эта статья быть не может: несмотря на филологические глупости редакции в ней сообщается об открытии монет именно Брестского монетного двора, и факт этот в то время отнюдь не был известен кому-либо кроме автора. Это можно уже определить как посягательство на интеллектуальную собственность.

Вообще, языковые вольности – отличительная черта издания. Например, статья «Пунсон» (лат. punctio, франц. poinçon, нем. Punsen, совр. нем. Punzen, итал. poincone – штемпель, шило, пробойник) стала почему-то «Пуансоном» (франц. poinson – штемпель). Да, эс и сэ сэдий обозначают один и тот же звук, но

пишутся по разному и пишутся так не случайно. Сотрудники белорусской энциклопедии взялись поправлять авторов «La Rousse» в их родном языке... Начинание можно ценить как смелое. Поскольку это слово пришло в белорусскую терминологию из русского языка, где оно появилось довольно рано (можно припомнить документ 1727 г. из архива Синода, в котором упоминается пунционщик – работник синодальной типографии), то резонно предположить, что и в белорусский язык этот термин должен войти в немецкоязычной форме пунсон-пунсон. Неверное написание слова по-французски показывает, скорее всего, уровень используемой издательской техники или же степень владения ею. Действительно, энциклопедия избегает употреблять иностранные слова, для написания которых необходимы национальные варианты латинского алфавита. Тем более напрасно искать в книге греческие слова – это для энциклопедии непреодолимое препятствие.

В Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона используется только термин «Пунсон», термин «Пуансон» появляется в 1920–1930-х гг. в Технической энциклопедии под редакцией Л.К.Мартенса.

Ничего не стоило редакции и название статьи «Весы для малых взвешиваний со складными коромыслами» превратить в «Весы», в результате чего текст перестал соответствовать заглавному слову. Временами простота обхождения с языком заставляет просто застыть на месте от смелости работников редакции истории – чего стоит название статьи В.Н.Рябцевича «Инициалы должностных лиц монетных дворов королевства Польши». Для работников редакции нет разницы между королевством Польским и королевством Польши. Завтра, чего доброго, кто-нибудь напишет Соединенные графства Великобритании или Юнайтэвэ Штаты Америки. Впрочем, это проблемы издательства.

Гораздо больше неприятностей доставляет проведенная последовательно борьба редакции с модальностью в статьях энциклопедии. Например, получается, что автор рецензии утверждает без тени сомнения о выпуске Гродненским монетным двором в 1706–1707 гг. трояков и шестигрошовиков. На самом

деле автор не верит, что Гродненский монетный двор когда-либо работал. Из текста энциклопедической статьи исчезло одно слово – считается, что выпускал тройки и шестигрошовики. Факт историографии и исторический факт часто совершенно разные вещи, выпуская энциклопедии, следовало бы это помнить.

Как на редкий и особо изощренный способ внесения искажений «редактированием» не текста, а изображения, но с тем же эффектом, автор обратил внимание на свою статью «Соотношение осей», где, сохранив подпись «Коронный талер Яна Казимира 1649 с соотношением осей 2», снимок реверса повернули на 60 градусов и получили соотношение осей 12 по часовому циферблату. Окончательно запутывают читателя приставленные через точку к цифрам соотношения осей два нуля в таблице. А автору казалось, что он впервые дал четкое определение этого термина, которое все наконец-то сделало ясным... Отпечатанный не с той стороны негатив иллюстрации к статье «Пунсон» наверняка поставит в тупик того, кто попытается сравнить мастер-пунсоны с монетами и понять процесс производства штемпеля с помощью пунсонов – лица-то монархов теперь обращены в иную сторону...

Есть и просто опечатки, которые, проскочив незамеченными, будут долго вызывать сомнения у исследователей, а может, навсегда получат прописку в исторической литературе. Если легко догадаться, что в 1924 г. золотой рубль не выпускали (статья М.И.Смирнова «Монетные дворы СССР»), то впервые вводимый в оборот «первичный» факт появления в начале 1990-х гг. грубых подделок екатеринбургских плат гривен 1725–1727 гг. московского производства, имеющий ошибочную датировку началом 1890-х гг., никак нельзя проверить (статья И.И.Синчука «Плата»).

К недостатку энциклопедии следует отнести отсутствие предметных указателей, что облегчило бы пользование объемным томом. На рынок следовало бы поставить и электронночитаемую версию энциклопедии. Это вполне реально по объемам занимаемой памяти, весь том требует около 4 Мб, то есть в архивированном виде текст может уместиться на одной-двух трехдюймовых дискетах. Компьютерная версия сняла бы проблемы с отсутствием

предметных указателей и позволила бы непосредственно работать с энциклопедией, используя гипертекстовые технологии.

Как бы ни была плохо сделана энциклопедия, это не изменит того факта, что многие идеи, статьи, термины впервые появились именно в этом издании. Например, автор именно здесь впервые заявил, что широко используемый для обозначения наложения изображений термин «двойной удар» неприемлем, поскольку практически все, даже мелкие монеты, изготавливались с двойными а то и тройными ударами из-за отскакивания ударного инструмента при ударе по штемпелю. Систематизированные взгляды, изложенные в гнезде терминов «аббревиатура-монограмма-вензель», позволили утверждать, что тынф, традиционно относимый ко Львовскому монетному двору, произведен вне круга профессиональных художественных традиций 17 в. Наряду с терминами «Монометаллизм» и «Биметаллизм», которыми зачастую невозможно описать процессы и отношения, происходившие в денежном обращении до 19 в., вводится термин «Параллелизм», позволяющий говорить об одновременном использовании нескольких металлов со свободными курсами монет из них. Взгляд на пробирное дело дается без ведомостных шор Пробирного надзора, монополизировавшего определение пробы и сделавшего его ритуальным действием посвященных, результаты которого по оценке «еретиков» попросту непригодны для серьезного исследования и являются пустой тратой средств.

Рябцевич В.Н. опубликовал ряд статей по денежной терминологии 16–17 вв. используемой в актовых документах писанных т.н. старобелорусским языком. Многие из них отсутствуют в известных словарях и прошли мимо внимания лингвистов, некоторые из этих статей выходят за пределы денежного счета и относятся к сфере кредитно-денежных отношений. С сожалением следует отметить, что стремление к белорусизации терминов зашло довольно далеко и не ограничилось фонетической окраской типа «дзэнга» вместо исторического «денга» либо «яфимок» вместо «ефимок». Статьи с заглавиями аутентичными терминам документов «грош плоский», «гроши поднесенные» стали «грошами пляскатыми», «грошами принесенными», вместо распространенной формулы «гроши

рукодайные» появилось как заглавное словосочетание менее распространенное «гроши рукоемные».

Справедливости ради, надо отметить, что редакция иногда сталкивалась с неразрешимыми лингвистическими головоломками. Так, статья «Тинф» (русскоязычный термин) должна по нормам белорусского языка звучать «Цинф», что оторвало бы ее от родственной статьи «Гынф» (белорусский, украинский, польский термин). Слияние двух отдельных энциклопедических статей под одним заглавным словом «Гынф» повлекло неточность – история популярного во второй половине 17 – 18 в. термина тынф, ставшего международным, не сводится к двум упомянутым случаям, общая статья должна была говорить и об остальных. Достаточно хотя бы упомянуть, что белорусская этимология ошибочно полагает, что слово «тынф» пришло из немецкого языка, поскольку действительно в документах используется в 18 в. как название крупной серебряной монеты Пруссии слово «тынф».

В плане актовой терминологии конкуренцию энциклопедии составляет «Исторический словарь белорусского языка», из печати уже появилось около полутора десятков выпусков. Это издание выполнено на высоком профессиональном уровне, каждое положение подтверждается датированной цитатой с указанием источника. Не всегда, правда, авторы-языковеды справляются с привязкой терминологии документов к реально обслуживавшим денежное обращение монетам и исторически сложившимся особенностям денежного счета, да и выходит «Словарь» настолько медленно, что реальным подспорьем начинающему исследователю ближайшие лет десять-пятнадцать будет все-таки энциклопедия.

В некоторой степени представление о статьях энциклопедии может дать список-указатель, в который вошли термины, разделенные условно по тематике в зависимости от содержания статей. Термины приведены на белорусском языке, что позволит и русскоязычному читателю (так!) воспользоваться энциклопедией, потому что главная проблема в таких изданиях не собственно прочтение текста, а его поиск по заглавному слову, написание которого зачастую вызывает сомнение. Тематический указатель делался автором для своих нужд, но со временем он понял, что это совершенно необходимая вещь для всех, кто захочет

воспользоваться энциклопедией. Для каждой статьи указывается автор, даже если он не указан в энциклопедии (колонки «Автор» и «У»). Размеры статьи подаются для указателя в знаках, по каждому из разделов приводится общая сумма для числовых характеристик.

Разделы указателя следующие (справа № п/п):

монетные дворы	1 – 28
клады	29 – 70
издания	71 – 76
номиналы и денежные названия	76 – 238
общие термины	238 – 254
персоналии	255 – 257
обзорные статьи	258 – 291
техника	292 – 316
финансы	317 – 398

Автор был вынужден рецензировать сам себя, однако это уже третий случай написания «авторрецензий» на «Археологию и нумизматику Беларуси», и, может быть, не последний. Побудительными мотивами написания рецензии было не столько желание показать свою непричастность к ошибкам сотрудников «Белорусской энциклопедии», сколько проанализировать промахи издания в целом, с тем, чтобы понять, каким должно быть издание подобного рода. Проблема создания полноценного универсального профессионального нумизматического словаря по-прежнему остается актуальной. Опыт издания белорусской энциклопедии показал способом от противного, каким должен быть будущий словарь. Статьи должны быть в среднем около 2000–3000 знаков, иллюстрации должны быть тщательно отобраны и сбалансированы с объемом статей, сопровождение иллюстрациями должно быть постатейным, библиография максимальной, в тексте должны быть возможны отсылки к письменным источникам, в каждой статье желателен небольшой историографический обзор.

СТАТЬИ ПО НУМИЗМАТИКЕ
ЭНЦИКЛОПЕДИЯ
АРХЕОЛОГИЯ И НУМИЗМАТИКА БЕЛАРУСИ

Условные обозначения (У):

АВ – Ваганова А.М.

АГ – Гостей А.П.

ВК – Космылёв В.С.

ВР – Рябцевич В.Н.

ИК – Колобова И.Н.

ИМ – Масько И.Ф.

ИС – Синчук И.И.

МС – Смирнов М.И.

+ – подписная статья

– – неподписная статья

№	Название статьи	Стр.	Авт.	У	Размер	Ил.	Лит.
** Тематика: МОНЕТНЫЕ ДВОРЫ**							
1	Авесцкі манетны двор	24	ВР	-	600	1	2
2	Брэсцкі манетны двор	101	ИС	-	1 140	1	1
3	Вардэйн	115	ИС	-	420	0	1
4	Варшаўскі манетны двор	115	ВК	+	2 040	0	2
5	Віленскі манетны двор	127	ИС	+	1 500	0	1
6	Гродзенскі манетны двор	190	ИС	+	780	3	3
7	Дальхольмскі манетны двор	208	ВР	+	1 560	2	4
8	Дзенежны двор	217	ВР	+	5 220	2	6
9	Ініцыялы гравёраў	285	ВР	+	1 680	0	2
10	Ініцыялы службовых асоб лейпцыгскага манетнага двара	285	ВР	+	420	0	0
11	Ініцыялы службовых асоб манетных двароў Вялікага Княства Літоўскага	285	ВР	+	720	0	3

12	Ініцыялы службовых асоб манетных двароў каралеўства Польшчы	285	ВР	+	8 820	0	6
13	Ініцыялы службовых асоб манетных двароў Расійскай дзяржавы	287	ВР	+	2 940	0	2
14	Ковенскі манетны двор	334	ІС	+	660	0	1
15	Манетны двор	403	ІС	+	1 660	1	0
16	Манетны двор РСФСР	404	МС	+	960	0	2
17	Манетныя двары замежныя	404	ВР	+	2 580	0	2
18	Манетныя двары Расійскай дзяржавы	405	ВР	+	9 840	3	4
19	Манетныя двары Рэчы Паспалітай	406	ВР	+	4 920	0	6
20	Манетныя двары СССР	407	МС	+	2 040	0	1
21	Манетныя двары Саксоніі	407	ВР	+	660	0	2
22	Манетныя двары фальшываманетчыкаў	407	ІС	+	3420	0	7
23	Манетчык	409	ІС	-	300	0	0
24	Мінцмайстар	435	ІС	-	780	0	4
25	Мінцпрабірэр	435	ІС	-	540	0	0
26	Полацкі манетны двор	510	ВК	-	360	0	1
27	Сучаўскі манетны двор	596	ІС	+	1 320	0	3
28	Тыкоцінскі манетны двор	620	ВР	-	360	1	0
	** Subtotal **				58 240	14	66
	** Тематика: КЛАДЫ**						
29	Берштаўскі манетны скарб	88	ВР	-	660	0	1
30	Брэсцкія скарбы	102	ІС	-	1 680	0	0
31	Велікасельскі манетны скарб	120	ВР	+	1 740	0	0
32	Віцебскія манетныя скарбы	138	ІМ	+	1 320	1	2
33	Вішчынскі грашова-	140	АВ	+	1 460	1	2

	рэчавы скарб						
34	Гальшанскі манетны скарб	153	BP	-	420	0	0
35	Гараўлянскія манетна-рэчавыя скарбы	164	BP	+	1 800	2	1
36	Глускі манетны скарб	175	BP	+	1 140	0	1
37	Гомельскі манетны скарб	179	BP	+	300	1	1
38	Дзегцянскі манетна-рэчавы скарб	221	BP	+	540	1	3
39	Добрынскі манетна-рэчавы скарб	228	BP	+	1 440	1	1
40	Задруцкі манетны скарб	259	BP	+	700	0	2
41	Засоўеўскі манетны скарб	268	BP	+	2 220	1	0
42	Зацэпіцкі манетны скарб	270	BP	+	3 420	0	1
43	Казьянкаўскі манетны скарб	293	BP	-	480	1	1
44	Калінкавіцкі манетны скарб	296	IC	-	360	0	0
45	Касаляцкі манетны скарб	314	BP	-	510	0	2
46	Клімавіцкі манетны скарб	321	BP	-	360	0	1
47	Лактышоўскі манетны скарб	362	BP	+	1 380	0	1
48	Лікоўскі манетны скарб	370	BP	+	1 680	0	1
49	Ліцвінаўскі манетны скарб	372	BP	-	120	0	0
50	Людвішчанскі манетны скарб	380	BP	+	5 220	0	2
51	Магілёўскія манетныя скарбы	387	BP	+	4 020	0	2
52	Манетныя скарбы	408	IC	-	570	1	0
53	Мароськаўскі манетны скарб	417	BP	+	3 540	0	1
54	Мінчыцкі манетна-рэчавы скарб	435	IC	+	2 000	4	0
55	Навадворскі манетны скарб	455	BP	+	2 460	0	3

56	Пагарэльшчынскі манетна-рэчавы скарб	471	ВР	+	2 400	0	0
57	Падгор'еўскі манетны скарб	473	ВР	-	420	0	0
58	Парэцкі манетна-рэчавы скарб	485	ВР	+	1 500	1	1
59	Парэцкі манетны скарб	486	ВР	+	1 920	0	5
60	Пінскі манетны скарб	499	ВР	+	720	0	3
61	Полацкі манетна-рэчавы скарб	510	ВР	+	3 480	0	4
62	Пяркоўскі манетны скарб	522	ВР	+	2 400	0	2
63	Рагачоўскі манетны скарб	529	ВР	-	480	0	1
64	Ракавецкі манетны скарб	532	ВР	+	1 440	0	1
65	Слабодкаўскі манетны скарб	567	ВР	+	600	1	3
66	Слуцкія манетныя скарбы	578	ВР	+	1 080	0	1
67	Собалеўскі манетны скарб	579	ВР	+	1 620	0	2
68	Старадзедзінскі манетны скарб	585	ВР	+	1 140	0	2
69	Стражавіцкія манетна-рэчавыя скарбы	589	ВР	+	5 280	0	3
70	Строчыцкі манетны скарб	590	ІК	+	900	0	0
	** Subtotal **				66 920	16	57

** Тематика:
ИЗДАНИЯ**

71	«Бюлетын нумізматычны»	108	ІС	-	360	0	0
72	«Бяластоцкі нумізматык»	109	ІС	-	240	0	0
73	«Вядамосці нумізматычна-археалагічны»	145	ІС	-	300	0	0

74	«Вядамосці нумізматычнэ»	145	IC	-	360	0	0
75	«Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны»	209	IC	+	780	0	0
76	«Нумізматыка і сфрагістыка»	467	IC	+	480	0	0
	** Subtotal **				2 520	0	0

** Тематика:
НОМИНАЛЫ **

77	Абол	22	IM	+	780	4	4
78	Алтын	34	BP	+	1 780	6	6
79	Альбертусталер	34	BP	+	900	3	1
80	Арлянка	43	IC	-	610	0	0
81	Асмак	61	BP	-	240	0	0
82	Аспра	61	IC	-	420	0	0
83	Аўгустдор	62	BK	-	360	1	2
84	Аўрэус	63	BP	+	840	11	3
85	Ахтцэнгрошэр	66	BP	-	300	0	0
86	Барацінка	74	IC	-	660	2	2
87	Бромбергер	96	BP	-	240	0	0
88	Вевярыца	120	BP	-	390	0	2
89	Гелер	169	IM	+	660	2	1
90	Грош	197	BP	+	960	10	3
91	Грош вузкі	197	BP	-	60	0	0
92	Грош кракаўскі	197	IM	-	360	1	1
93	Грош літоўскі	197	BP	-	600	9	2
94	Грош лядскі	197	BP	-	60	0	0
95	Грош патрыгрошны	197	BP	-	120	0	0
96	Грош пашостны	197	BP	-	120	0	0
97	Грош пенязны	197	BP	-	60	0	0
98	Грош пляскаты	197	BP	-	100	0	0
99	Грош польскі	197	BP	+	1 440	7	4
100	Грош пражскі	197	IM	-	540	1	2

101	Грош ходзячы	198	ВР	-	100	0	0
102	Грош чэскі	198	ВР	-	100	0	0
103	Грош шырокі	198	ВР	-	60	0	0
104	Грывеннік	198	ВР	+	1 480	10	2
105	Грыўня	199	ВР	+	1 320	0	4
106	Грыўня кун	199	ВР	-	540	0	3
107	Гульдэн	202	ВК	+	780	2	2
108	Два грошы	211	ВР	-	420	3	1
109	Два рублі	212	ВР	-	150	4	1
110	Дваццаць капеек	212	ВР	+	1 320	12	2
111	Дваццаць пяць капеек	212	ВР	-	300	5	1
112	Дваццаць рублёў	212	ВР	-	240	1	1
113	Двоjak	214	ВР	-	60	0	0
114	Двугрывенны	214	ВР	-	60	0	0
115	Дзве капейкі	214	ВР	+	1 920	17	2
116	Дзенга	216	ВР	+	3 180	24	4
117	Дзенежка	216	ВР	-	30	0	0
118	Дзсятнік	218	ВР	-	240	0	1
119	Дзесяць дзенег	218	ВР	-	240	3	0
120	Дзесяць капеек	218	ВР	+	1 860	16	2
121	Дзесяць рублёў	219	ВР	-	540	0	3
122	Дзютхен	220	ВР	-	180	0	0
123	Драйгрошэр	231	ВР	-	60	0	0
124	Драйпэлькер	231	ВР	-	300	12	0
125	Драхма	232	ВР	-	480	10	2
126	Дукат	243	ВР	+	1 500	19	2
127	Дырхем	245	ІМ	+	1 140	8	3
128	Дэнарыі	246	ІМ	+	1 860	24	5
129	Дэнарыі дваіны	247	ВР	-	540	0	2
130	Дэнарыі літоўскі	247	ВР	-	420	0	1
131	Дэнарыі польскі	247	ВР	+	1 560	0	2
132	Зліткі плацёжныя	276	ВР	+	720	4	5
133	Златнік	276	ВР	+	1 080	3	2
134	Злоты	277	ВР	+	1 980	0	3
135	Злоты чырвоны	277	ВР	-	60	0	0

136	Іаахімсталер	279	ВР	-	360	1	1
137	Зэхсгрошэр	279	ВР	-	100	0	0
138	Ізрой	282	ВР	-	60	0	0
139	Імперыял	284	ВК	+	1 140	7	2
140	Капейка	307	ВР	+	4 140	39	5
141	Карабельнік	310	ВР	-	110	0	0
142	Карончык	312	ІС	-	360	0	0
143	Квартнік	318	ІМ	-	480	0	2
144	Крысцінка	346	ВР	-	120	0	0
145	Крэйцар трайны	351	ВР	+	900	3	1
146	Куна	356	ВР	+	600	0	1
147	Лабанчык	360	ВР	+	1 560	2	3
148	Левендаальдэр	366	ВР	+	2 520	2	3
149	Ливанезы	366	ВК	+	720	5	2
150	Макукіна	391	ВР	+	810	0	2
151	Марка	416	ІМ	+	1 680	1	1
152	Марыенгрош	419	ВР	-	420	0	1
153	Міліярысій	428	ВР	-	540	3	0
154	Нагата	458	ВР	-	300	0	1
155	Намісма	459	ВР	-	300	2	0
156	Нобль	464	ІМ	+	840	2	2
157	Орт	470	ВР	+	2 220	10	4
158	Орт злотавы	470	ВР	-	120	0	0
159	Орт тымфавы	470	ВР	-	120	0	0
160	Палушка	479	ВР	+	1 680	10	3
161	Палціна	479	МС	+	2 040	19	2
162	Партугал	485	ІС	+	2 220	4	4
163	Патройны	486	ВР	-	100	0	0
164	Паўгрош	486	ВР	-	180	0	0
165	Паўгрош літоўскі	486	ВР	-	1 020	3	2
166	Паўгрош польскі	487	ВР	+	2 240	7	3
167	Паўгрош свідніцкі	487	ВР	+	1 560	1	3
168	Паўімперыял	488	ВК	+	1 140	0	2
169	Паўкапейкі	488	МС	-	720	2	2
170	Паўкарабельнік	488	ВР	-	120	0	0

171	Паўкопка	488	ВР	+	1 080	2	3
172	Паўпалушка	489	МС	-	360	1	2
173	Паўпалціннік	489	МС	+	1 200	8	2
174	Паўпенязя	490	ІМ	-	200	0	0
175	Паўталер	490	ВР	-	240	0	0
176	Паўтара гроша	490	ВР	+	2 080	0	3
177	Паўтара рубля	490	МС	+	1 320	0	2
178	Паўтарак	490	ВР	-	150	0	0
179	П'едфорд	493	ІС	-	350	0	0
180	Пенязь	493	ІМ	-	100	0	0
181	Плата	502	ІС	+	2 760	6	6
182	Пул	521	ІМ	-	120	1	0
183	Пула	521	ІМ	-	360	6	1
184	Пятак	523	ВР	-	480	0	1
185	Пятнаццаць капеек	523	МС	+	960	9	2
186	Пятнаццаць рублёў	524	МС	-	300	1	2
187	Пяціалтынны	526	ВР	-	120	0	0
188	Пяць капеек	526	МС	+	2 280	23	2
189	Пяць рублёў	527	МС	+	780	9	3
190	Пяцьдзесят капеек	527	ВР	-	420	4	2
191	Разана	532	ВР	-	240	0	0
192	Рубель	538	МС	+	2 640	39	2
193	Рубель рублёвы	542	ВР	-	120	0	0
194	Рубель цалковы	542	ВР	-	150	0	0
195	Рыксадаальдэр	549	ВР	+	2 040	0	3
196	Сем рублёў пяцьдзесят капеек	561	МС	-	300	1	2
197	Сестэрцый	563	ВР	+	1 140	6	2
198	Солід	580	ІМ	+	2 760	27	5
199	Срэбранік	584	ВР	+	5 940	8	6
200	Станіслаўдор	585	ВК	-	480	1	2
201	Талер	602	ВР	+	3 360	38	6
202	Талер злотавы	607	ВР	-	420	0	1
203	Талер мечавы	607	ВР	-	120	0	0
204	Талер палашнік	607	ВР	-	120	0	0

205	Торнер	611	IC	+	1 320	3	2
206	Траяк	613	BP	-	120	0	0
207	Траяк рагузанскі	613	BP	+	1 080	1	1
208	Тры грошы	615	BP	+	2 520	29	4
209	Тры капейкі	615	MC	+	840	9	2
210	Тры рублі	615	MC	-	660	2	1
211	Трыццаць грошаў	615	BP	-	120	0	0
212	Тымф-малая галоўка	620	BK	-	660	0	2
213	Тымф-падкоўка	620	BK	-	200	0	0
214	Тінф	621	BP	+	2 640	0	7
215	Тынф	621	IC	+	2 400	2	5
216	Тэрнары	623	BP	+	3 780	0	3
217	Філіпок	630	BP	-	480	0	0
218	Флары	630	BK	+	840	1	2
219	Фоліс	631	BP	-	540	3	1
220	Цалковы	636	BP	-	120	0	0
221	Цэхін	638	BK	-	120	1	0
222	Чатыры грошы	644	BP	-	480	3	2
223	Чатыры капейкі	644	BP	-	720	2	2
224	Чацвяртак	644	BP	-	120	0	0
225	Чвэрць капейкі	645	BP	-	660	0	2
226	Чвэрць талера	645	BP	-	180	0	0
227	Чвэрцькопка	645	BP	-	720	0	3
228	Чырвонец	648	BK	+	1 980	15	4
229	Чэх	649	BP	-	150	0	0
230	Чэх пуціўльскі	649	BP	+	960	0	2
231	Чэх сеўскі	649	BP	+	1 560	2	2
232	Шастак	651	BP	+	60	0	4
233	Шустак	661	BP	-	100	0	0
234	Шэлег	664	BP	-	60	0	0
235	Шэлег чырвоны	664	BP	-	100	0	0
236	Шэсць грошаў	664	BP	+	1 920	0	4
237	Яфімак	677	BP	-	60	0	0
238	Яфімак з «прызнакам»	677	IC	+	1 560	7	3
	** Subtotal **				138 280	627	259

**** Тематика: ОБЩИЕ
ТЕРМИНЫ****

239	Нумізматыка	16	ВР	+	13 740	6	0
240	Абрэвіатура	23	ІС	-	700	0	2
241	Абрэз манеты	23	ІС	-	660	0	0
242	Аверс	24	ІС	+	660	0	2
243	Апушка	43	ІС	-	360	0	0
244	Вензель	123	ІС	-	360	0	0
245	Гурт	203	ІС	-	360	0	0
246	Дыферэнт	246	ІС	+	1 020	0	3
247	Легенда	364	ІС	+	960	0	1
248	Манаграма	394	ІС	-	480	0	2
249	Манета	394	ВР	+	1 560	28	4
250	Намінал	459	ІС	+	1 080	9	3
251	Поле	512	ІС	-	400	0	1
252	Рэверс	550	ІС	-	150	0	0
253	Скарб манетны	564	ВР	+	3 360	0	4
254	Стапа	585	ІС	-	360	0	2
	** Subtotal **				26 210	43	24

**** Тематика:
ПЕРСОНАЛИИ****

255	Рабцэвіч	528	ІМ	-	2 000	1	0
256	Чапскі	641	ІС	+	800	0	4
257	Ядкоўскі	672	АГ	+	1 960	0	2
	** Subtotal **				4 760	1	6

**** Тематика: СТАТЬИ
ОБЗОРНЫЕ****

258	Безманетны перыяд	80	ВР	-	180	0	0
259	Боны вайсковых кааператываў	91	ІС	+	1 200	8	2

260	Боны германскіх акупацыйных войск 1916	92	IC	-	540	3	2
261	Жэтон лічыльны	256	IC	+	700	1	4
262	Зліткі афінажныя	276	BP	-	300	5	0
263	Каўры	315	IC	-	660	1	0
264	Клепачы	329	BP	-	80	0	0
265	Манета асадная	394	BP	+	1 200	3	3
266	Манета мемарыяльная	397	BP	+	2 160	4	3
267	Манета надзвычайных абставін	398	BP	+	890	0	3
268	Манета новая	399	BP	+	900	0	3
269	Манета нямая	399	BP	-	240	0	0
270	Манета плацінавая	399	BK	+	1 140	3	2
271	Манета пробная	399	BP	+	960	13	3
272	Манета фальшывая	400	BP	+	1 320	3	4
273	Манета-данатыва	401	BP	+	1 380	10	3
274	Манета-навадзел	401	BP	+	1 300	2	3
275	Манета-перайманне	403	BP	-	840	9	0
276	Манеты Вялікага Княства Пазнанскага	409	BP	+	980	0	0
277	Манеты герцагства Варшаўскага	409	BP	+	1 500	8	3
278	Манеты двухмоўныя	409	BP	+	1 380	11	3
279	Манеты «зямель прускіх»	410	BP	-	510	2	2
280	Манеты Каралеўства Польскага	411	BP	+	8 040	27	3
281	Манеты мемарыяльныя Расійскай Імперыі	412	BP	-	240	13	0
282	Манеты мемарыяльныя СССР	413	BK	-	600	14	0
283	Манеты мяцежныя	413	BP	+	2 700	7	4
284	Манеты паўднёвай Прусіі	414	BP	+	1 560	1	2
285	Манеты РСФСР	415	BK	-	420	0	2
286	Манеты СССР	415	BK	-	720	0	2
287	Манеты расійскія для	415	BK	+	900	5	3

	Прусii						
288	Манеты-падробкі	415	ВР +	1 680	3	5	
289	Скрыня скарбовая	566	ВР -	240	1	0	
290	Талеры «спадчыны каралевы Боны»	608	ВР +	2 500	3	5	
291	Чыстка і кансервацыя старадаўніх манет	648	ВР +	1 800	0	1	
	** Subtotal **			41 760	160	70	

** Тематика:
ТЕХНИКА**

292	Вальцоўка	113	ІС -	60	0	0
293	Двайны ўдар штэмпеля	212	ІС +	400	1	0
294	Дэфекты манеты	248	ІС -	420	0	0
295	Дэфекты штэмпеля	248	ІС -	420	0	0
296	Залатніковая проба	259	ІС +	1 020	0	2
297	Змяшчэнне штэмпеля	277	ІС -	600	1	0
298	Каратная проба	311	ІС -	900	0	0
299	Карбоўка	311	ІС +	880	2	2
300	Кліпа	333	ІС +	960	5	2
301	Контрамаркіраванне манет	335	ІС +	960	0	5
302	Лігатура	366	ІС +	840	0	3
303	Лігатурная маса	367	ІС -	200	0	0
304	Лотавая проба	374	ІС +	1 500	0	3
305	Манета зубчастая	396	ВР -	300	0	0
306	Манета субэратная	400	ВР +	1 200	0	3
307	Матачнік	420	ІС -	660	0	3
308	Метрычная проба	424	ІС +	1 140	0	1
309	Плавільня	502	ІС -	480	1	0
310	Праміле	514	ІС -	180	0	0
311	Проба	516	ІС +	3 240	0	6
312	Пуансон	521	ІС +	840	4	3
313	Рэмедыум	550	ІС +	1 380	0	1

314	Суадносiны восей выяў	594	IC	+	780	1	0
315	Тэхніка манетнай справы	623	IC	+	5 400	0	12
316	Штэмпель	661	IC	+	1 570	0	4
	** Subtotal **				26 330	15	50

** Тематика:
ФИНАНСЫ**

317	Аблiг	21	BP	-	140	0	0
318	Абразанне манет	22	IC	-	480	0	0
319	Бiметалiзм	89	IC	-	600	0	0
320	Вагавая сiстэма	110	IC	-	120	0	0
321	Вальвацыя	113	IC	-	360	1	2
322	Гасцiнец	168	BP	-	180	0	0
323	Гатавiзна	168	BP	-	600	0	0
324	Гран	183	IC	-	830	0	0
325	Грашова-вагавая сiстэма	183	IC	+	1 080	0	5
326	Грашова-лiкавая сiстэма	183	IC	+	1 440	0	6
327	Грашовае абарачэнне	183	IC	-	300	0	0
328	Грашовае рэформа	183	IC	+	1 080	0	0
329	Грашовае рэформа Аляксея Мiхайлавіча	184	IC	+	1 980	0	10
330	Грашовае рэформа Вiтэ	184	BK	-	660	5	3
331	Грашовае рэформа Канкрына	184	BK	+	1 140	0	3
332	Грашовае рэформа Пятра I	184	BK	+	840	0	3
333	Грашовае рэформа Яна II Казiмiра Вазы	184	IC	+	2 940	0	10
334	Грашовае сiстэма	185	IC	-	780	0	0
335	Грашовае рэформы Зыгмунта III Вазы	185	IC	+	2 040	0	3
336	Грашовае рэформы Станiслава Аўгуста Панятоўскага	185	IC	+	2 860	0	6
337	Грашовае рэформы Стэфана Баторыя	185	IC	+	1 200	0	3

338	Гршовыя рэформы ў СССР	186	ВК	+	2 820	0	4
339	Грошы	198	ВР	+	1 380	0	0
340	Грошы адлічоныя	198	ВР	-	150	0	0
341	Грошы гатовыя	198	ВР	-	120	0	0
342	Грошы прынесеныя	198	ВР	-	180	0	0
343	Грошы рукаёмныя	198	ВР	-	200	0	0
344	Грошы-жывёла	198	ВР	+	1 560	0	1
345	Грывенка	198	ВР	-	240	0	0
346	Грыўня лікавая	199	ВР	-	300	0	0
347	Грыўня польская	200	ІМ	+	780	0	2
348	Злоты рускі	277	ВР	-	420	0	1
349	Капа	307	ВК	+	720	0	2
350	Каперніка-Грэшэма закон	309	ІС	+	1 080	0	3
351	Квітацыя	318	ВР	-	240	0	0
352	Курэнцыя канстытуцыйная	359	ВК	-	540	0	0
353	Курэнцыя руская	359	ВК	+	540	0	1
354	Лаж	362	ІС	+	1 500	0	0
355	Лік на лініях	369	ІС	+	1 080	1	2
356	Лікавая сістэма	369	ІС	-	270	0	0
357	Ліхва	372	ВР	-	180	0	0
358	Лічба вузкая	373	ВР	-	240	0	0
359	Лічба дробная	373	ВР	-	240	0	0
360	Лічба літоўская	373	ВР	-	240	0	0
361	Лічба паўгрошкавая	373	ВР	-	420	0	0
362	Лічба польская	373	ВР	-	240	0	0
363	Лічба савітая	373	ВР	-	240	0	1
364	Лічба шырокая	373	ВР	-	240	0	0
365	Манета белая	394	ВР	-	540	0	2
366	Манета бітая	395	ВР	-	720	0	1
367	Манета бракаваная	395	ВР	-	360	0	0
368	Манета важная	395	ВР	-	420	0	0
369	Манета гладкая	395	ВР	-	360	0	0
370	Манета грубая	395	ВР	-	420	0	0

371	Манета добрая	396	BP	+	840	0	2
372	Манета дробная	396	BP	-	240	0	0
373	Манета злая	396	BP	-	300	0	0
375	Манета кантрактовая	396	BP	-	240	0	0
376	Манета крэдытная	396	BP	-	720	0	0
377	Манета подлая	399	BP	-	240	0	0
378	Манета поўнавартасная	399	BP	-	240	0	0
379	Манета разменная	399	BP	-	360	0	0
380	Манета старая	400	BP	-	360	0	0
381	Манета цалковая	400	BP	-	480	0	0
382	Манета цвёрдая	401	BP	-	300	0	0
383	Манетная рэгалія	403	IC	-	360	0	0
384	Манетная сістэма	403	IC	-	300	0	0
385	Монаметалізм	440	IC	+	1 500	0	0
386	Наддача	458	BP	-	420	0	1
387	Намінальная вартасць манеты	459	IC	-	240	0	0
388	Падскарбі	474	BP	+	780	0	1
389	Паралелізм	487	IC	-	420	0	0
390	Пенязі	493	IM	-	120	0	0
391	Перачаканка манеты	493	IC	+	720	3	3
392	Псаванне манеты	520	IC	+	2 100	0	9
393	Рукаемства	546	BP	-	140	0	0
394	Рэальная вартасць манеты	550	IC	-	360	0	0
395	Скарбец	564	BP	-	480	0	1
396	Скарбнік	565	BP	-	360	0	0
397	Эмісія	665	IC	-	360	0	0
398	Эмітэнт	665	IC	-	120	0	0
	** Subtotal **				53 910	10	91
	*** Total ***				418 930	886	623

► Всероссийские нумизматические конференции I–IX (1993–2001 гг.): Библиографический указатель / Сост. С. В. Зверев, Т. Ю. Стукалова. М., 2002. 94 с.

Опубл.: ГА. Т.7. Гародня, 2002. С. 213.

Бібліяграфічны паказальнік тэзісаў дзевяці Усерасійскіх нумізматычных канферэнцый 1993–2000 гг. складзены супрацоўніцай аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея Расіі Таццянай Стукалавай і супрацоўнікам сектара нумізматыкі Аружэйнай палаты Сяргеем Зверавым. Выданне прысвечана 60-годдзю з дня нараджэння Аляксандра Сцяпанавіча Белякова. У кнізе ўтрымліваюцца 1022 пазіцыі. Наклад – 150 асобнікаў. У выданні ўлічаны не толькі надрукаваныя тэзісы, але і пазначана, ці быў даклад стэндавы, ці ён рэальна чытаўся, ці проста тэзісы ўвайшлі ў зборнік без дакладу. Пазначаны нават агучаныя даклады, тэзісы якіх не публікаваліся.

Усерасійскія нумізматычныя канферэнцыі на самой справе былі канферэнцыямі даследчыкаў усіх постсавецкіх рэспублік, а ў апошнія некалькі гадоў выразна пазначылася тэндэнцыя ператварэння іх у міжнародныя з удзелам заходнееўрапейскіх даследчыкаў. Да таго ж канферэнцыі звычайна збіралі не толькі нумізматаў, але і баністаў, фалерыстаў, сфрагістаў і геральдыстаў. За дзевяць гадоў у іх у рознай форме прынялі ўдзел 370 даследчыкаў, гэта значыць практычна ўсе, хто займаецца дапаможнымі гістарычнымі дысцыплінамі на тэрыторыі былога СССР.

Бібліяграфічны паказальнік забяспечаны імянным і тэматычным паказальнікамі. У тэматычным ужыты традыцыйны ў нумізматыцы падзел на антычнасць, Візантыю, рускую нумізматыку (з больш дробнымі храналагічнымі раздзеламі), Заходнюю Еўропу, Усход (з больш дробнымі храналагічнымі раздзеламі), «экзатычныя» рэгіёны (Афрыка, Амерыка, Аўстралія, Акеанія). Асобныя нумары атрымалі ўсе вышэйпералічаныя сумежныя дысцыпліны – усяго 19 раздзелаў.

Сярод удзельнікаў канферэнцыі ёсць і беларускія даследчыкі – Бохан Ю.М., Зайцава В.Я., Касмылёў В.С., Колабава І.Н., Масько І.Ф., Рабцэвіч Д.В. (прапушчаны ў імянным паказальніку), Рабцэвіч В.Н., Сінчук І.І., Філонаў Б.А., Шышанаў В.А.

Сістэматызацыя тэзісаў пабудавана па схеме: тэматыка – аўтар – год, нумарацыя пазіцый скразная. Рэальны шлях пошуку праз тэматычны і імяны паказальнікі.

► Remecas E. Lietuvos numizmatikos bibliografija 1815–1999: Bonistika. Faleristika. Medalininkystė. Numizmatika. Vilnius, 2001. 358 p.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 214–215.

Бібліяграфія літоўскай нумізматыкі выдадзена Нацыянальным музеем Літвы. У кнізе ўлічана 2466 пазіцый. У ёй улічаны не толькі манаграфіі і артыкулы ў навуковых выданнях, але і невялікія заметкі ў газетах і папулярных часопісах, энцыклапедычных выданнях. Наклад – 700 экз. Храналагічна бібліяграфія ахоплівае перыяд з 1815 па 1999 г.

Складальнік – супрацоўнік аддзела нумізматыкі Нацыянальнага музея Літвы Эдуардас Рэмекас. У кнігу ўвайшлі працы па баністыцы (95 пазіцый), фалерыстыцы (291), медальерству (280) і нумізматыцы (1800). Літоўскі тэкст ілюстраваны і забяспечаны выразнымі графікамі.

Значная частка кнігі прысвечана гісторыі развіцця літоўскай нумізматыкі (агляд на літоўскай, англійскай, нямецкай і рускай мовах займае 136 старонак). Трэба заўважыць, што ў аглядзе няма выразнага падзелу на журналіцкія, навукова-папулярныя і навуковыя публікацыі. Аўтар вылучае перыяды 1815–1917 гг., 1918–1943 гг., 1944–1989 гг., 1990–1999 гг. Бібліяграфія дазваляе сцвярджаць, што найбольш інтэнсіўна ў незалежнай Літве выходзяць працы па дапаможных гістарычных дысцыплінах. У апошнія дзесяцігоддзе друкавалася прыблізна 70 прац штогод у першае пяцігоддзе і 110 штогод у апошнія 5 гадоў. Доля ўласна нумізматычных выданняў паменшылася да $\frac{2}{3}$ пры іх абсалютным росце. За апошнія дзесяцігоддзе выйшла ў тры разы больш прац, чым за ўвесь перыяд савецкай Літвы.

У кнізе прадстаўлены працы як на літоўскай, так і на іншых мовах, якія тычацца Літвы ў яе сучасных межах. Найбольш прадуктыўныя літоўскія аўтары Э.Іванаўскас, Й.І.Карыс, З.Дукса.

Беларускія аўтары прадстаўлены двума даследчыкамі – Ш.І.Бекцінеевым і І.І.Сінчуком.

Бібліяграфія забяспечана імянным, храналагічным і геаграфічным паказальнікамі, спісам выкарыстаных перыядычных выданняў. Дапамагаюць арыентавацца ў кнізе калантытулы з паданай тэматыкай (напрыклад, «баністыка», «нумізматыка» і г. д.).

Сістэматызацыя прац пабудавана па схеме: дысцыпліна – аўтар – год. Нумарацыя прац скразная, незалежна ад дысцыпліны.

Бібліяграфічныя пазіцыі маюць кароткія анатацыі, у якіх падаецца ці ўдакладняецца тэма. У выпадку манаграфій, у якіх нумізматыка займае толькі частку выдання, указаны канкрэтныя старонкі. Рэцэнзіі падаюцца асобнымі пазіцыямі без адсылкі да прац (і наадварот).

У паўночна-ўсходніх суседзяў Беларусі з’явіўся чарговы нумізматычны бібліяграфічны паказальнік, які склаў кампанію польскаму, расійскаму і ўкраінскаму адпаведным выданням. З сумама можна канстатаваць, што ў гэтым шэрагу няма толькі беларускай нумізматычнай бібліяграфіі.

► Pieńkowski R. Straty wojenne numizmatyki poniesione w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 r. Raport wstępny = Wartime losses in numismatics incurred between 1939–1945 within the post-1945 borders of Poland: Introductory report. Poznań, 2000. 120 s.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 215.

Праца Роберта Пенькоўскага выдадзена як адна з кніг цыклу «Польская культурная спадчына» серыі «Страты польскай культуры», якую ладзіць Міністэрства культуры і нацыянальнай спадчыны праз Бюро ўпаўнаважанага па справах польскай культурнай спадчыны за мяжой. Гэта выданне стала 12-й пазіцыяй, што было выдана праз Бюро ў серыі «Страт».

Пабудавана кніга па наступным прынцеце: на пачатку ідзе пералік страт грамадскіх збораў (109 пазіцый), потым прыватных (42 пазіцыі), а ў апошняй частцы – спіс знойдзеных пад час вайны скарбаў, што не трапілі ў навуковы абарот з-за ваенных падзей (75 нenumараваных адзінак). Спіс крыніц налічвае 73 неапублікава-

ныя пазіцыі і 374 публікацыі, што ўжо характарызуе ўзровень падрыхтаванай працы.

Уражанне, што, паколькі разглядаюцца страты ў сучасных межах Польшчы, усе яны – вынік нямецкай акупацыі, падманлівае. Вызваленне таксама суправаджалася культурнымі стратамі. Дагэтуль, напрыклад, застаюцца ў Музеі выяўленчых мастацтваў імя Пушкіна ў Маскве зборы з Мальбарскага замку (звыш 14 тыс. адзінак).

Узровень распрацоўкі тэмы вельмі высокі, было б добра, каб да яго дароўніваліся беларускія зборнікі «Вяртанне». Шкада, што праца не зроблена ў межах Польшчы да 1939 г. Тады можна было б даведацца пра рэальныя страты нумізматычных калекцый сучасных Брэсцкай і Гродзенскай абласцей з-за ваенных падзей 1941–1944 гг. і ў выніку далучэння Заходняй Беларусі да Савецкай Беларусі, альбо, адным словам, падчас Другой сусветнай вайны 1939–1945 гг.

► Русская нумизматика и история денежного обращения XIV – начала XX в.): Материалы к библиографии 1901–2000 гг. / Сост. И. В. Волков. М., 2001. 99 с.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 215–216.

Бібліяграфічны паказальнік навуковых выданняў па рускай і расійскай нумізматыцы і баністыцы выдадзены яго складальнікам, супрацоўнікам аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея Расіі – Іванам Волкавым. У кнізе ўлічана 1459 пазіцый. Яе наклад – 300 асобнікаў.

«Матэрыялы» забяспечаны імянным і тэматычным паказальнікамі. У тэматычным вылучаны абагульняючыя, навукова-папулярныя працы, зводкі знаходак манет, «удзельны» перыяд, «царскі» перыяд, перыяд канца 17 – пачатку 20 ст., гісторыя нумізматыкі, персаналіі і бібліяграфічныя працы.

У кнізе прадстаўлены працы на рускай, англійскай, нямецкай, французскай мовах, якія тычацца гісторыі Русі і Расіі. Па-за ўвагаю складальніка засталіся працы на нацыянальных мовах народаў былога СССР (нават на ўкраінскай і беларускай), болей таго,

не ўлічаны нават рускамоўныя выданні нацыянальных рэспублік былога СССР. Напрыклад, з 43 прац «рускай» тэматыкі І.І.Сінчука гэтага перыяду ўлічана толькі 5, з прыблізна такой жа колькасці прац В.Н.Рабцэвіча занатавана толькі 14, ці толькі палова.

У выніку можна сцвярджаць, што працы, надрукаваныя ў амерыканскім «Часопісе рускага нумізматычнага таварыства» на англійскай мове ці ў берлінскіх «Нумізматычных запісках» на нямецкай мове, аказаліся больш даступнымі расійскаму даследчыку, чым артыкулы ўкраінскіх, беларускіх, польскіх, літоўскіх, латышскіх, эстонскіх, фінскіх, малдаўскіх, грузінскіх і іншых аўтараў.

Калі параўнаць колькасць пазіцый у «Матэрыялах» з тысячамі занатаваных прац у польскіх нумізматычных бібліяграфіях, то ўжо відавочна, што расійскае выданне вельмі няпоўнае. Моцным бокам гэтай працы з'яўляецца добрае знаёмства складальніка з расійскай археалагічнай літаратурай.

З «Матэрыялаў» відаць, што найбольш прадуктыўнымі расійскімі аўтарамі з'яўляюцца А.В.Быкаў, В.В.Зайцаў, С.В.Звераў, П.Г.Гайдукоў, А.М.Калызін, А.С.Мельнікава, М.П.Сотнікава, І.Г.Спаскі, В.В.Уздзенікаў, В.Л.Янін – прадстаўнікі навукі 20 ст. Сярод аўтараў ёсць і беларускія даследчыкі – Ш.І.Бекцінееў, В.С.Касмыльёў, І.Н.Колабава, В.Н.Рабцэвіч, І.І.Сінчук, В.А.Шышанаў.

Сістэматызацыя прац пабудавана па схеме: год – аўтар – алфавіт. Нумарацыя выданняў скразная. Паколькі гады «схаваныя» ў тэксце, то практычна застаецца шлях пошуку праз тэматычны і імяны паказальнікі. Прасцей за ўсё шукаць патрэбныя выданні па паказальніку прозвішчаў аўтараў, якія, як вядома, звычайна займаюцца акрэсленай тэматыкай.

Паказальна, што расійскія дзяржаўныя інстытуты не здолелі справіцца са складаннем нумізматычнай бібліяграфіі, якая спынілася на 1965 г. (рыхтавалася супрацоўнікамі Дзяржаўнага Эрмітажу, апошняя частка выйшла ў 1971 г.). Нягледзячы на недахопы, бібліяграфія прац па рускай нумізматыцы «ўдзельнага», «царскага» і «імперскага» перыядаў і баністыцы, зробленая адзінкай-энтузіястам і сціпла названая «Матэрыяламі», будзе істотнай дапамогай для даследчыкаў розных краін.

► *Moneta mediævalis: Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin.* Warszawa, 2002. 571 s.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 216–217.

Зборнік прац, які прысвечаны 65-годдзю з дня нараджэння аднаго з самых вядомых нумізматаў свету, сябра Міжнароднай нумізматычнай камісіі Станіслава Сухадольскага сабраў пад сваёй вокладкай «смятанку» гэтай дысцыпліны з розных краін – тут можна сустрэць імёны М.Блэкбарна, К.Джонсана, В.Клюге, Б.Малмер, Д.М.Меткалфа, Т.С.Нунана, Т.Талвіо і інш. Не засталіся ў баку і землякі юбіляра – з 48 артыкулаў 25 належыць польскім нумізматам.

Фінансавалася выданне Нарадовым банкам польскім, Варшаўскім нумізматычным цэнтрам і трыма прыватнымі асобамі.

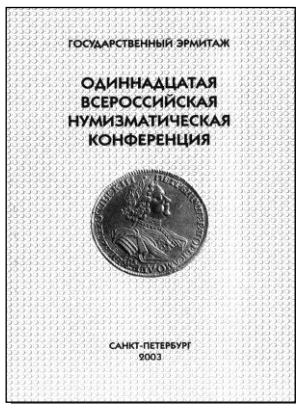
Напачатку зборніка памешчана *Tabula Gratulatoria*, добрыя словы юбіляру ад Рышарда Керсноўскага і традыцыйная ў такіх выпадках бібліяграфія. Уражвае спіс публікацый прафесара С.Сухадольскага – на працягу 45 гадоў (1957–2001) ім надрукавана 452 працы, у тым ліку 6 кніг.

Зборнік тэматычна падзелены на сем блокаў: манета як археалагічная крыніца, грашовае абарачэнне, тэхніка манетнай справы і метралогія, манета і закон, вызначэнне манет, калекцыі і калекцыянеры, рознае. Большая частка артыкулаў прысвечана сярэднявечным манетам – улюбёнаму тэмаму юбіляра. Польскія артыкулы забяспечаны «самары», артыкулы на нямецкай, англійскай, італьянскай, французскай мовах – польскім рэзюмэ.

Сярод прац зборніка падаліся надзвычай цікавымі «Абол мёртвых» З. і С.Курнатоўскіх, праца аб стратыграфічным датаванні абароту манет Т.Паклеўскага-Козела, аб дырхемах аднаго з сасанідскіх манетных двароў Т.Нунана і Р.К.Кавалёва, аб рысах-надрэзах на срэбры часоў вікінгаў В.Душко, аб грыўнах і заходнееўрапейскіх манетах 11–12 стст. у Кіеве Г.Казубоўскага, аб метралогіі найстаршых скандынаўскіх манет Б.Малмер.

Паўсотні прац – добры даробак для нумізматыкі, напэўна калегі зрабілі карысны падарунак шануюнаму прафесару С.Сухадольскаму.

► Нумізматычная канферэнцыя ў горадзе-юбіляры
Опубл.: Мастацтва, 2003. № 8. С. 11.

Адзінаццатая ўсерасійская нумізматычная канферэнцыя праходзіла ў невялікім пансіянаце пад Санкт-Пецярбургам. Нумізматычная канферэнцыя – першая з шэрагу мерапрыемстваў Дзяржаўнага Эрмітажа, якія прысвечаны 300-годдзю Санкт-Пецярбурга. Урачыстае адкрыццё адбылося ў Эрмітажным тэатры, дзе і праходзіў першы дзень пленарных пасяджэнняў.

Штогадовыя ўсерасійскія нумізматычныя канферэнцыі праводзяцца з 1993 г., але, калі разабрацца, па сутнасці гэта «ўсесаюзныя», у добрым сэнсе гэтага слова, мерапрыемствы. Па чарзе арганізатарамі выступаюць аддзелы нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея і Дзяржаўнага Эрмітажа, апошнія некалькі гадоў канферэнцыі фінансава падтрымлівае Расійскі гуманітарны навуковы фонд.

У 2003 г. было прадстаўлена каля 200 тэзісаў, якія і былі, як заўсёды, надрукаваны да пачатку канферэнцыі. Былі прадстаўлены даследаванні па антычнай нумізматыцы, нумізматыцы Сярэднявечча, Новага і Навейшага часу (зразумела, большая частка аб манетах з тэрыторыі Расіі). Акрамя нумізматыкі традыцыйна на канферэнцыі знаходзіць сабе месца тэматыка баністыкі, фалерыстыкі, геральдыкі, сфрагістыкі. З беларускіх даследчыкаў прадстаўлены былі тэзісы М.М.Елінскай, І.Н.Колабавай, Д.В.Рабцэвіча, В.Н.Рабцэвіча, І.І.Сінчука, В.А.Шышанава. Гэта ўстойлівы спісак беларускіх удзельнікаў, які ўжо некалькі гадоў практычна не падлягае зменам.

Некалькі гадоў як усталявалася прыемная традыцыя ўручаць дакладчыкам памятны медаль, які ў невялікіх накладах вырабляецца на манетным двары толькі для ўдзельнікаў канферэнцыі. Такім чынам, манетны двор аказвае спонсарскую

падтрымку канферэнцыі. Гэтым разам ён вырабляўся на Санкт-Пецярбургскім манетным двары. Пры аказіі спецыялісты-гісторыкі даведаліся аб сучасных камп'ютарных тэхналогіях у вырабе штэмпеляў. Справа ў тым, што адзін з бакоў ужыты «стандартны» (з выяваю будынка Санкт-Пецярбургскага манетнага двара), а другі – аказіянальны, што павінен быў быць зроблены толькі для гэтага медаля (з надпісамі «XI Усерасійская нумізматычная канферэнцыя» – «1703 Санкт-Пецярбург 2003»). З-за недахопу часу быў выкананы так званы «камп'ютарны пад'ём» выявы з эскіза без удзелу гравёра-чалавека, таму аказіянальны бок адрозніваецца пласкасным вырашэннем рэльефа і пэўнай графічнасцю, што кантрастуе з добра прапрацаваным рэльефам будынка манетнага двара.

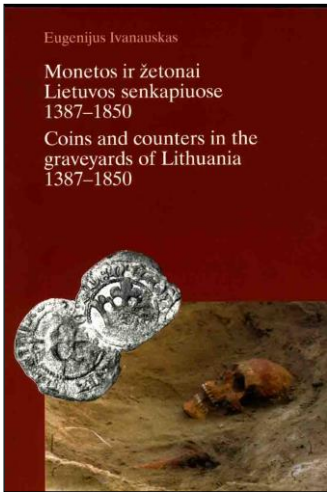
У сёмы раз выйшла аднадзённая жартоўная газета нумізматычнай канферэнцыі. З задавальненнем у «перадавіцы», якая прысвечана «трохсотаму дню нараджэння паўночнай сталіцы Расіі – Санкт Піцер Бурха» аўтар гэтай заметкі знайшоў сваё імя сярод слаўтай кампаніі: «У Пецярбургу ў розны час пабывалі персіцкі шах Музафар-Эдзін, кітайскі пасланнік Чжан, прускі кароль Вільгельм III, маркіз дэ Кюсцін, прэзідэнт Францыі Фелікс Фор, былы рэзідэнт савецкай разведкі ў Эфіопіі Горнунг, вядомы вучоны і падарожнік Сінчук, а таксама не менш вядомы граф Каліостра».

Падрабязную інфармацыю аб праграме канферэнцыі, якая праходзіла 14–18 красавіка 2003 г., можна знайсці на сайце <http://russianchange.narod.ru>.

Усерасійскія нумізматычныя канферэнцыі – выдатная магчымасць кантактаў даследчыкаў у галіне нумізматыкі. Паколькі спецыяльныя нумізматычныя канферэнцыі не праводзяцца ў Літве і Беларусі, то на тэрыторыі Расіі даследчыкі з гэтых краін могуць сустрэцца і абмяркаваць свае праблемы. Гэтым разам нумізматаў гасціў Санкт-Пецярбург, колішні Ленінград, які рыхтуецца да свайго 300-гадовага юбілею.

► Ivanauskas E. *Monetos ir žetonai Lietuvos senkapiuose 1387–1850 = Coins and counters in the graveyards of Lithuania 1387–1850*. Vilnius, 2001. 228 p.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 235–236.

Чарговая кніга літоўскага даследчыка Эўгенюша Іванаўскаса прысвечана манетам і жэтонам у літоўскіх магільнях канца 14 – сярэдзіны 19 ст. Пасля выдадзенага ім у 1995 г. інвентару скарбаў Літвы падобнай працы можна было чакаць, і яна з’явілася. Алфавітны пералік населеных пунктаў адначасова з’яўляецца і зместам кнігі, усяго названых 470 мясцовасцей.

Знаходкі апісваюцца наступным чынам: мясцовасць – год, кароткае апісанне археалагічных прац, агульная датыроўка магільніка, нумары магілаў, іх датыроўка,

дзяржава – уладар – дата – колькасць – археалагічная справаздача – акт прыёму – публікацыя. Часамі ёсць фотаздымкі, але ніколі ні словамі, ні графічна не фіксуецца палажэнне манет адносна касцяка.

На жаль, нідзе ў гэксце аўтар не тлумачыць, што азначаюць літары, якія ідуць за датай манеты, накштальт «а», «ab», «bc», «de» і гэта блытае і ставіць у тупік нават літоўскага чытача. Такім спосабам аўтар загадваў стан захавання манет, але гэту інфармацыю ў аналітычнай частцы – уступе – не ўжыў.

Сфармуляваныя ва ўступе пастулаты аўтара выклікаюць жаданне зрабіць іх аб'ектам дыскусіі. Навуковая грамадскасць Літвы па-рознаму аднеслася да гэтай працы, бо меліся ўжо даўнія два манаграфічныя артыкулы пра манеты ў пахаваннях. Найбольш канструктыўнымі былі выступленні ў друку з дапаўненнямі.

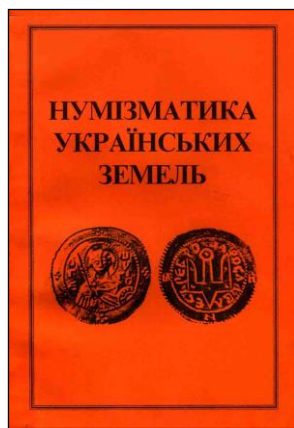
Што да мяне, то праца выклікае павагу і добрую зайздрасць – аўтар змог атрымаць дазвол на вывучэнне знаходак з заўжды арыентаванымі на аўтаркію археолагамі, атрымаў доступ да калекцыі 23 музеяў, знайшоў сродкі спачатку на даследчыцкую працу, а потым і на выданне патрэбнай кнігі накладам 500 асобнікаў. На Беларусі нічога падобнага не з'яўлялася, хоць час даўно наспеў.

► Нумізматыка украінських земель: Анотаваний бібліографічний показник / Укладач Р. Шуст. Львів, 1998. 270 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 234–235.

Трэба прызнаць, што ўкраінскія выданні, тым больш рэгіянальныя, даходзяць да Беларусі значна пазней за польскія ды расійскія, а некаторыя так і застаюцца невядомымі. Адно з такіх патрэбных, але рэгіянальных і малатыражных выданняў – праца па бібліяграфіі нумізматыкі Украіны дэкана гістарычнага факультэта Львоўскага ўніверсітэта Рамана Шуста.

У кнізе вылучаюцца асобныя блокі публікацый па агульных праблемах украінскай нумізматыкі, знаходак

асобных манет і скарбаў, даследаванні гісторыі вытворчасці манет, грашовага абарачэння і грашовага ліку. У пераліку 1855 пазіцый, але сустракаецца дубліраванне. Не заўсёды паслядоўна вырашаецца, ці рэцэнзію даваць асобнай пазіцыяй, ці прыводзіць пад нумарам самой працы. У кнігу ўключаны таксама публікацыі пра медалі і папяровыя грошы – гэта азначае, што парушаюцца межы, што зафіксаваныя ў назве, якая дэкларуе як тэму толькі нумізматыку. У пералік уключаны некаторыя газетныя артыкулы, іх колькасць дазваляе зразумець, што далёка не ўсе.

Не вельмі зразумелы прынцып адбору прац. Напрыклад, занатаваныя чатыры працы беларускіх даследчыкаў (В.Н.Рабцэвіч, І.І.Сінчук), дзве з іх выйшлі ў украінскіх выданнях, астатнія – у Ленінградзе і Кішынёве. Пра ўкраінскія публікацыі аўтараў з-за межаў Украіны ўсё зразумела, а да «заможных» прац гэтай катэгорыі аўтараў патрэбна тлумачэнне. Калі збіраецца ўсё, што мае дачыненне да тэрыторыі Украіны і да агульных праблем грашовага абарачэння, то беларускіх публікацый, што задавальняюць гэтым крытэрыям, значна больш.

Трэба абавязкова памятаць пры карыстанні, што карэктурна кнігі не вельмі добрая, таму знайсці нямецкія, французскія ці польскія выданні, калі дакладна арыентавацца на паданае ў даведніку, часам немагчыма.

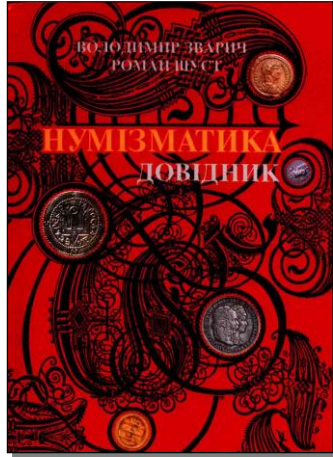
Аблягчае пошук імяны паказальнік, які месціцца на апошніх старонках. Апісанне часам мае анатацыю, але не заўсёды. Напрыклад, засталася без анатацыі такая цікавая, але не вельмі зразумелая пазіцыя як «Вісник Краевого Комисариату Украинської Народной Республики на Холмщину, Підляше й Поліссе. Бересте, 1918 – числа 1, 4, 8, 9, 11, 13, 15», якая знаходзіцца ў раздзеле «Украінскія землі XX ст. у нумізматычных даследаваннях» (с. 230).

Сам аўтар «Бібліяграфіі» ставіцца да выдання як да працоўнай версіі «да абмеркавання», але дарма яго недацэньвае. Паказальнік патрэбны, бо ўжо дзесяткі год, як спыніўся друк усесаюзных нумізматычных бібліяграфій, а ён апісвае працы гэтага перыяду і тым дае доступ да іх.

► Зварич В., Шуст Р. Нумізматыка: Довідник. Тернопіль-Львів, 1998. 464 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 235–236.

Першым уражаннем, калі давялося пачуць пра новы ўкраінскі даведнік «Нумізматыка», было здзіўленне: «Што, зноў чарговае выданне «Нумізматычнага слоўніка» Зварыча?» Але выдадзеная Уладзімірам Зварычам і Раманам Шустам кніга аказалася абсалютна іншым выданнем, даволі вялікага фармату, памерам каля 38 аркушаў са шматлікімі ілюстрацыямі, якія прывязаны да артыкулаў. У слоўніку прыблізна 2230 артыкулаў, амаль у 6 разоў больш, чым у апошнім рускамоўным выданні «Слоўніка» У.Зварыча. Адным

словам, гэта адэкватны адказ на з'яўленне такога ж памеру, аб'ёму і якасці польскага «Нумізматычнага лексікона» Анджэя Мікалайчыка 1994 г. Названыя даведачныя выданні, трэба заўважыць, не дубліруюць, а дапаўняюць адно другое нават на ўзроўні асобных артыкулаў.

У спісе літаратуры – 344 пазіцыі, што амаль удвая больш за колькасць ужытых прац пры падрыхтоўцы «Нумізматычнага слоўніка» 1976 г. У.Зварыча. Памер тэксту ў параўнанні са старым слоўнікам павялічыўся амаль у пяць разоў.

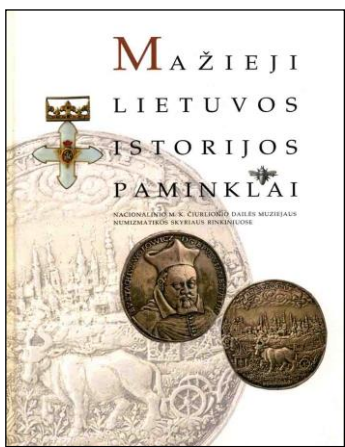
На жаль, здабытак першага ўкраінскага выдання «Нумізматычнага слоўніка» 1972 г. – указанне пры артыкулах спасылка на літаратуру ў выглядзе лічбаў, што адсылалі да нумараванага спіса – у дадзеным даведніку не выкарыстаны. Такая сістэма дазваляла карыстацца слоўнікам, як тэматычным бібліяграфічным паказальнікам і спрашчала далейшыя пошукі інфармацыі. Але захавалася добрая знаходка другога рускага выдання «Нумізматычнага слоўніка» 1976 г. – спіс артыкулаў у канцы працы з паданымі старонкамі. Гэта асабліва важна для

таго, хто не вельмі ўпэўнена чытае па-ўкраінску, бо дазваляе не прапусціць пры пошуках патрэбнае слова, якое можа пісацца інакш за ўяўленне карыстальніка.

«Даведнік» У.Зварыча і Р.Шуста – неабходнае падручнае выданне ў бібліятэцы кожнага гісторыка. Іншая справа, што ён недаступны – нават у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі гэтай кнігі няма.

► *Mažieji lietuvos istorijos paminklai. Nacionalinio M.K.Čiurlionio dailės muziejaus numizmatikos skyriaus rinkiniuose. Vilnius, 1999. 144 p.*

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 236–237.

«Гістарычныя помнікі Малой Літвы» – гэта вытраўны альбом-манаграфія, якая апісвае рэчы з фондаў аддзела нумізматыкі Нацыянальнага мастацкага музея імя М.К.Чурлёніса ў Каўнасе. Кніга вялікага фармату на прыстойнай паперы са шматлікімі каляровымі ілюстрацыямі выдадзена ў рамках праграмы святкавання 80-й гадавіны Літоўскай Рэспублікі.

Тэксты кароткія, але змястоўныя, ёсць невялікае рэзюмэ на англійскай мове. Раздзелы прысвечаны манетам, настольным медалям, дзяржаўным узнагародам, асобным фалерыстычным помнікам.

У кнізе зроблена нязвычайная для падобных выданняў рэч – каля кожнага экспаната пададзеныя не толькі атрыбуцыя, але і матэрыял, памеры, вага і нават інвентарны нумар, што можна толькі вітаць.

Кідаецца ў вочы, што ўсе манеты з ліку першых дэнарыяў Вялікага Княства Літоўскага с надпісам кірылічнымі літарамі «ПЕЧАТЬ» павернутыя тым бокам, які не ўтрымлівае гэтай

легенды. Тут усё зразумела без каментарыяў. Падобна таму і літоўскія зліткі без абгрунтавання называюцца ў тэксце «копамі» – бо літоўскае, відаць, па паходжанні слова «ізрой», якое часамі сустракаецца на саміх літоўскіх злітках, бывае надрапанае кірылічнымі літарамі. Што зробіш? Гэта асаблівасці нацыянальнай музейнай справы.

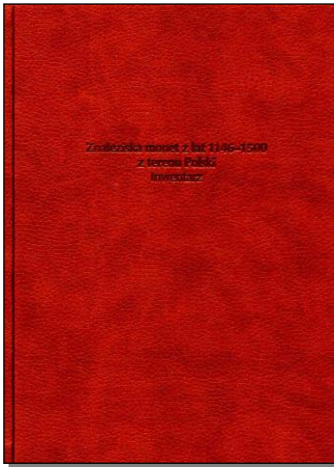
Мастацкі музей М.К.Чурлёніса ў Каўнасе адрозніваецца ад іншых тым, што менавіта яму пры «першых Саветах» перадалі штэмпелі манетнага двара Літоўскай Рэспублікі і мадэлі да іх вырабу, праекты банкнотаў гэтага часу, дзе яны і засталіся. Усе названыя аб'екты ёсць на старонках выдання. Ні адзін з музеяў Літвы, нават Нацыянальны гістарычны ў Вільнюсе, не можа ў гэтым раўняцца да каўнаскага музея М.К.Чурлёніса.

Упрыгожанне кнігі – фалерыстычныя помнікі. Трэба сказаць дзякуй укладальнікам, што яны падалі не толькі літоўскія дзяржаўныя і недзяржаўныя ўзнагароды ў метале, але і папяровыя ордэны-пасведчанні «лясных братоў» пасляваеннага часу. Выдатная паліграфія і якасныя колеры (дызайнерская праца і папярэдняя падрыхтоўка графікі ў кнізе бездакорныя), робяць гэтыя паперы з пацёртацямі і падцёкамі ці не самымі хвалюючымі дакументамі эпохі. Мяркуючы па публікацыях падобных пасведчанняў у друку ў апошнія гады – гэта асабісты ўклад Станіслава Саяўскаса, аднаго са складальнікаў кнігі.

► Kubiak S. Znależiska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski: Inwentarz / Przy współudziale B.Paszkiewicza. Poznań, 1998. XVIII, 348 s., 50 tabl.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 234.

Вялікага фармату цяжкая кніга ў цвёрдай вокладцы пад скуру выклікае павагу. Падрыхтоўка да друку і друк зроблены фірмай Збігнева Бартковяка з Познані, які сам з'яўляецца вядомым аматарам старажытных манет. Зараз інвентар утрымлівае звесткі пра адзінкавыя знаходкі і скарбы манет 1146–1500 гадоў з 1003 населеных пунктаў. Ён з'яўляецца вынікам працы па верыфікацыі знаходак манет гэтага перыяду, што фінансавалася на

працягу некалькіх гадоў польскім Камітэтам навуковых даследаванняў і выконвалася кракаўскай даследчыцай Станіславай Кубяк і варшаўскім вучоным Барысам Пашкевічам. Беларускі чытач зверне ўвагу на дэцэнтралізацыю даследаванняў у нашых суседзяў, з аднаго боку, а з другога – на кааперацыю даследчыкаў з розных асяродкаў, што для нас з’ява не штодзённая.

Попыт на гэтую нетанную сухую навуковую кнігу аказаўся нечакана вялікім, нават не вельмі прывычаены да іншых славянскіх моў, калі не сказаць больш, нашы ўсходнія суседзі палічылі за лепшае мець яе ці то ў асабістым карыстанні, ці то ў бібліятэках навуковых устаноў.

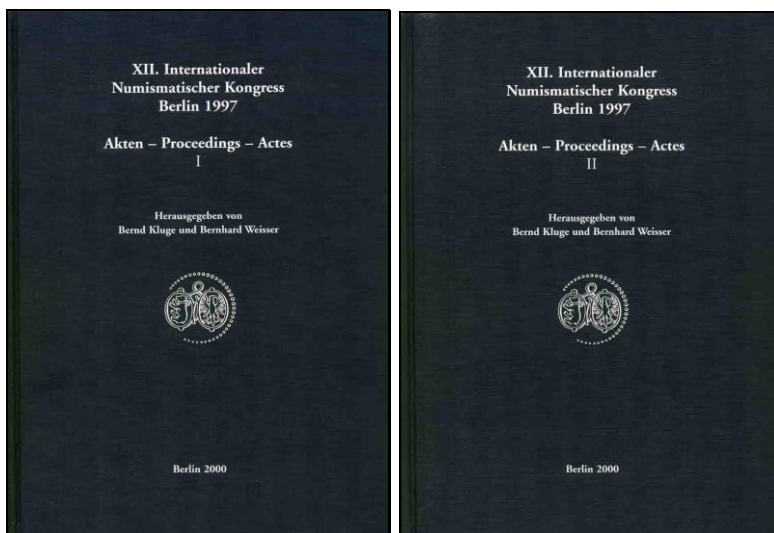
Стандартныя звесткі ўтрымліваюць: чарговы нумар, прывязку да населенага пункта, нумар знаходкі на дадзенай тэрыторыі, дату адкрыцця, дакладную лакалізацыю, умовы выяўлення, тару, склад і апісанне (схема: дзяржава – уладар – нумар пазіцыі апісання – намінал – манетны двор – прывязка да каталога – дата (калі датаваная) – колькасць аднатыпных манет – зборы – крыніца інфармацыі).

Пры карыстанні трэба памятаць, што апісанне знаходак падзелена на тры часткі па іх храналогіі: 1146–1300, 1301–1500 і недакладныя. У інвентары маецца індэкс уладароў, дзяржаў і манетных двароў, індэкс мясцовасцей. Да выдання дададзены камплект карт.

Звыш 200 польскіх музеяў і шэраг прыватных асоб адказалі станоўча на запыты аўтараў аб перадачы ўступных звестак пра ўтрыманне ў зборах манет другой паловы 12 – 15 ст. Такія стасункі даследчыкаў з музеямі прыемна здзіўляюць у параўнанні з закрытасцю інфармацыі большасці музеяў сістэмы беларускага Міністэрства культуры.

► XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997: Akten – Proceedings – Actes. Т. I–II. Berlin, 2000. 1488 р.
Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 240–241.

Матэрыялы 12 міжнароднага нумізматычнага кангрэса, які адбываўся ў Берліне ў 1997 г., пабачылі свет праз некалькі гадоў, як і бывае ў выпадку мерапрыемстваў такога маштабу. Сусветныя нумізматычныя кангрэсы адбываюцца нячаста і кожны раз у іншай краіне. Асноўны цяжар па арганізацыі 12-га кангрэса і падрыхтоўцы матэрыялаў прыняў на сябе Дзяржаўны музей Берліна (кіраўнік мюнцкабінета – Бернд Клюге).

Мімаволі хочацца апісаць выданне не звычайнымі друкарскімі аркушамі ці старонкамі, а больш проста – як два цяжкіх фаліянты агульнай вагою ў пяць кілаграмаў. Гэтыя цёмна-шэрыя тамы вялікага фармату з агульнай пагінацыяй у выдатным паліграфічным выкананні на шыкоўнай паперы з цвёрдымі вокладкамі маюць 1488 старонак. У дзвюх кнігах утрымліваецца 200 артыкулаў, ілюстрацыі чорна-белыя, шмат графікаў і табліц.

Даклады апублікаваны на нямецкай, англійскай, італьянскай, іспанскай і французскай мовах. У канцы другога тома пададзены паштовыя адрасы аўтараў.

Агульны змест падаецца толькі ў першым томе. Матэрыялы падзелены на шэсць секцый: 1) нумізматыка і гістарычная навука, 2) антычная нумізматыка (архаіка і класіка, элінізм, кельты, Рымская рэспубліка, Рымская Імперыя, правінцыі Рыма, позняя антыка), 3) нумізматыка Сярэднявечча (Візантыя, раннія і развітое Сярэднявечча, позняе Сярэднявечча), 4) нумізматыка Новага часу, 5) арыентальная нумізматыка, 6) медалі.

Тамы матэрыялаў даюць уяўленне пра стан сусветнай нумізматыкі і пра ўзровень сучасных даследаванняў. Агульная тэндэнцыя – націск на самі артэфакты (нумізматыка застаецца паранейшаму дысцыплінай рэчазнаўчай), найперш на аб’екты часоў дэрэннай забяспечанасці пісьмовымі крыніцамі, дзе манеты могуць шмат дадаць да ведаў пра эпоху.

Звяртае ўвагу, што 15 прац прысвечаны складу сплаваў металу і выкарыстоўваюць найноўшыя фізіка-хімічныя тэхналогіі. Гэта амаль на парадак вышэй за долю падобных прац апошніх гадоў у выданнях на абшарах былога Савецкага Саюза. Тэксты прыемна чытаць. Яны ўтрымліваюць неабходны мінімум звестак пра прыбор, энэргію, арбіты, велічыню памылкі, папярэдняю падрыхтоўку паверхні аб’екта. І пры тым чыста «тэхнічныя» аспекты ігнаруюцца. Уся ўвага – на вынікі і іх інтэрпрэтацыю.

Польшча прадстаўлена тэкстамі дакладаў М.Мельчарэка, Р.Цёлэка, Я.Бодзэка, Б.Хачэўскай, Р.Пенькоўскага, Б.Ліхоцкай, М.Саламона, С.Суходольскага, А.Буршэ, Б.Пашкевіча, Т.Шчурэка. 3 постсавецкіх рэспублік прадстаўлены Беларусь – дакладам І.Сінчука і В.Зайцавай, Расія – Ю.Дзюкава і Т.Смекалавай, Н.Фраловай, В.Поціна, Н.Івачкінай, А.Мельнікавай, Я.Шчукінай; Літва – Э.Іванаўскаса, Л.Квізікевічюса; Эстонія – І.Леймуса; Узбекістан – Б.Кочнева. Не ўсе матэрыялы ўвайшлі ў выданне – было заяўлена 404 даклады (іх «абстрактны» выдадзеныя асобнай кнігай у Берліне ў 1997 г.). Так, не быў надрукаваны вельмі цікавы тэкст аб плацежных злітках украінскай даследчыцы Р.Яўшавай-Амельянчык аб плацежных злітках, што назапашваліся амаль паўтара стагоддзя ў музеях Украіны (ён выйшаў у ўкраінскім

часопісе «Нумізматыка і фалерыстыка»). Шкада, што не быў надрукаваны даклад С.Д.Сіэrsa (ЗША) «Новы погляд на метралагію першых мусульманскіх манет», бо метралагічныя праблемы ісламскага ўсходу тычацца і зямель усходніх славян.

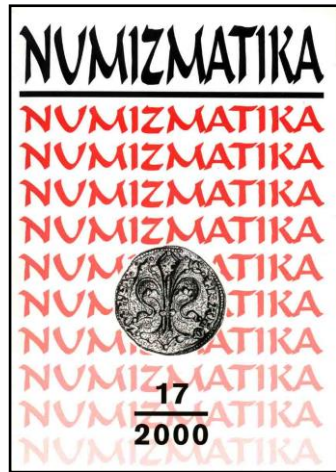
На жаль, высокі кошт выдання робіць немагчымым набыццё матэрыялаў кангрэса беларускімі ўстановамі культуры і навукі.

► Numizmatika, 2000. № 17. 148 s.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 241–242.

Часопіс Славацкага нумізматычнага таварыства нязвыклы для навуковых перыядычных выданняў Еўропы, нязвыклы таму, што мае каляровыя фотаілюстрацыі. Сярод нумізматычных выданняў аналагічнага рангу ён адрозніваецца тым, што большая частка яго старонак звычайна прысвечана баністыцы. Апошні, 17 нумар не выключэнне – у ім шмат каляровых ілюстрацый і большая частка артыкулаў пра папяровыя грашовыя знакі. Па структуры ён вельмі падобны да іншых навуковых выданняў – артыкулы, хроніка навуковага жыцця, агляд літаратуры. Галоўны рэдактар – Збышэк Шустэк, артыкулы якога можна пабачыць у гэтым жа нумары.

Некалькі нумароў таму ён змяніў воблік – з сшытка фармату А5 з мяккай папяровай вокладкай на скобах ператварыўся ў часопіс журнальнага фармату з клееным блокам, мяккай цэлафаніраванай вокладкай і памерам каля паўтары соцен старонак на добрай паперы. Чарговы сюрпрыз Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь – выпуск у 2001 г. купюры наміналам у 50 000 рублёў, якая з’яўляецца парай-блізняткам банкноты ў 1000 рублёў – прымушае нагадаць, што ў славацкім часопісе надрукаваны

артыкул пра беларускія банкноты, дзе звяртаецца ўвага на неякасную працу аўтараў дызайну банкнот Нацбанка Беларусі (Denominácia meny a obeživo v Bielorusku). Ні адно з беларускіх выданняў не згадзілася друкаваць гэты артыкул напярэдадні дэнамінацыі. Тое, што памеры банкнотаў аднаго наміналу вагаюцца ў межах амаль міліметра нават па вышыні, што слайд трамплінаў у Раўбічах перавернуты, што трамплінаў да таго ж зараз толькі два, што прапорцыі знакаў не самыя лепшыя, але адпавядаюць расійскаму паліграфічнаму абсталяванню, ды іншая шматлікая драбязя – ужо менш істотна.

Часопіс неганарны, што стала вельмі важна для грамадзян Беларусі ў першыя месяцы бягучага года. Гэта азначае, што не будзеш мець праблем з налагавымі органамі рэспублікі і не рызыкуеш па рашэнні райвыканкама атрымаць штраф за ўтойванне валютнай выручкі.

Рэзюмэ падаецца на англійскай ці нямецкай мове, пры кожным артыкуле падаецца адрас аўтара, што дазваляе хутка скантактавацца пры зацікаўленасці ўзнятай тэмай. Рэдакцыя прымае артыкулы на ўсіх славянскіх мовах.

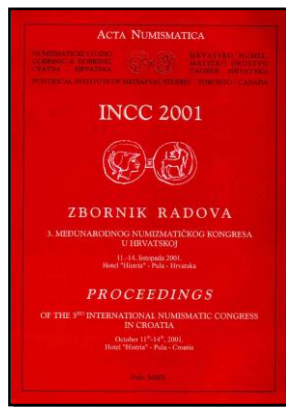
Адрас рэдакцыі: Zbyšek Šustek,
CSc., Slovenská numizmatická spoločnosť,
P.O. Box 103, 81499 Bratislava
E-mail: uzaegato@savba.sk

► Zbornik radova 3. Međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj. 11.-14. Listopada 2001. Hotel «Histría» – Pula – Hrvatska = Proceedings of the 3rd international numismatic congress in Croatia. October 11th – 14th, 2001. Hotel «Histría» – Pula – Croatia. Pula, 2002. 264 s.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 237–238.

Міжнародны нумізматычны кангрэс у Харватыі ладзіцца з перыядычнасцю раз на тры гады. У 2001 г. адбыўся трэці, які прайшоў пад патранажам Харвацкай акадэміі навук і мастацтваў і адміністрацыі г. Пулы. Матэрыялы былі выдадзеныя накладам 300 асобнікаў у томіку сярэдняга фармату.

Большая частка з 28 надрукаваных дакладаў прысвечана антычным манетам – іх 8, гісторыі Сярэднявечча прысвечаныя 4 даклады, спецыяльным тэмам, звязаным з нумізматыкай (related topics) – 8, медальернаму мастацтву – 4. З практычнага пункта гледжання для беларускага чытача найбольш карысны блок з «каля нумізматычнымі» тэмамі. У ім можна знайсці артыкулы пра праект лексікона нумізматычнай іканаграфіі, распрацоўку камп’ютарнай каталагізацыі музейных нумізматычных збораў, аб камемаратыўных манетах і інш.

З сярэднявечнай тэматыкі трэба адзначыць даследаванне канадскага навукоўца М.Дымніка аб «вечным» пытанні ўсходнеславянскай нумізматыкі – суадносінах куны пісьмовых крыніцаў і рэальнай срэбранай грыўны часоў Кіеўскай Русі. Беларускія аўтары прадстаўлены працай аб вывучэнні дробных кампанентаў складу старажытных заготовак манет і плombaў, адпадаў манетнай вытворчасці, саміх манет і плombaў са свінца, медзі і срэбра, што было зроблена з дапамогай паўколькаснага аптычнага спектральнага аналізу (I.Sintchouk, B.Filonov About several numismatic subjects from the physico-chemical point of view).

Працоўныя мовы канферэнцыі і, адпаведна, надрукаваных тэкстаў – харвацкая, нямецкая, англійская, італьянская. Тэксты на замежных мовах друкуюцца ў аўтарскай версіі, што пазначаецца ў кожным выпадку. Замежныя ўдзельнікі прадстаўлены геаграфічна даволі шырока: Грэцыя, Іспанія, Італія, Канада, Англія, Расія, Беларусь, Албанія, Румынія, Балгарыя, ЗША, Польшча.

Адметная рыса надрукаваных прац – наяўнасць двух рэзюмэ. На пачатку рэзюмэ надрукавана курсівам на мове тэксту даклада, а ў канцы тэксту – па-харвацку (у выпадку харвацкага асноўнага тэксту – на адной з прынятых, як працоўных, заходнееўрапейскіх моў). На кожнай старонцы ў верхнім каланцітуле падаецца поўная назва артыкула на дзвюх мовах (другая – на мове рэзюмэ). Трэба прызнаць, што ўсё гэта даволі зручна.

► Ivanauskas E., Douchis R.J. Coins of Lithuania 1386–1707. Vilnius ; Columbia, 1999. 271 p.

Опубл.: Numizmatika. Т. 2–3. Metraštis 2001–2002. Vilnius, 2004. P. 315–319.

Изданная на мелованной бумаге в твердой обложке тиражом 500 экз. книга литовского нумизмата Э.Иванаускаса и его американского коллеги Р.Дучиса стала приятным сюрпризом для любителей монет. Важным достоинством книги является достаточно доступный большинству читателей английский язык издания.

Каталог охватывает 284 типа и 1210 разновидностей монет всех номиналов за 1386–1707 гг. Нумерация описанных объектов сквозная как для типов, так и для разновидностей, причем каждый объект имеет двойной номер – первый сквозной номер разновидности, второй – продолжающийся номер типа. Типообразующими послужили изображения аверса и реверса, легенды явились основанием для выделения разновидностей. В легендах знаки интерпункции не учитывались – в тексте на их месте оставлены пробелы. Монеты подаются соответственно правлениям монархов, внутри хронологического периода – от меньшего номинала к большему, внутри номинала – от старшего года к младшему. Сведения о размерах либо весе монет не приводятся, но во вступлении имеется табличка с указанием на вес, пробу и диаметр отдельных номиналов. Каталог иллюстрирован фотографиями. Фототаблицы размещены отдельными группами по тексту, соответственно правлениям. Временами фотоизображения увеличены (без указания масштаба). При каждой позиции имеется указание на источник (музейный клад, публикация, частная коллекция). В каталоге даны цены в долларах США без учета степени сохранности.

Несколько слов об особенностях книги.

Использование авторами изображений аверса и реверса как типобразующих представляется весьма удачным подходом, этим каталог выгодно отличается от ориентированного на использование для описания типов легенд со знаками интерпункции вышедшего ранее каталога монет Великого

княжества Литовского С.Саяускаса и Д.Каубриса. Конечно, пользователь хотел бы иметь и дальнейшее деление со знаками interpunkции, поскольку они помогают определению монеты и являются столь же значимыми элементами, как и сами буквы.

Очевидным промахом издававшихся ранее каталогов монет Речи Посполитой было отсутствие фотоизображений. Описываемый каталог в этом плане выгодно отличается от рисованных изображений подобных изданий. Основные типы в нем проиллюстрированы фотоснимками монет. Вообще, представленный в каталоге материал характеризуется в числовых показателях следующим образом (см. табл. 1):

Таблица 1. Количество описанных в каталоге монет и имеющих фотоиллюстраций по правлениям

Монарх	Фото	Вариант	Тип	Доля типов
Первые князя	26	21	21	7,4
Казимир	3	3	3	1,1
Александр	11	19	11	3,9
Сигизмунд Старый	13	378	17	6,0
Сигизмунд Август	60	302	60	21,1
Стефан Баторий	23	75	26	9,2
Сигизмунд III	92	316	103	36,3
Владислав IV	1	2	1	0,4
Ян Казимир	32	86	37	13,0
Ян Собеский	1	1	1	0,4
Всего	266	1 210	284	100,0

Можно сказать, что проиллюстрированы типы монет достаточно удовлетворительно – обеспечены фотографиями до 90% типов (несколько меньше показатель лишь по типам монет Сигизмунда Старого – чуть больше $\frac{3}{4}$). По вариантам обеспеченность фотографиями значительно меньшая – от 20 до 30%.

Недостатком иллюстраций является отсутствие указания в тексте на место размещения конкретной фотоиллюстрации или

хотя бы на ее наличие (фотоиллюстрациями, напомним, снабжены не все описанные монеты). Не совсем удобным является и размещение иллюстраций отдельными блоками в тексте книги.

Принятая авторами двойная нумерация не всегда удобна читателям. Если номера разновидностей идут последовательно, то номера типов при общей тенденции возрастания иногда дают сбой в последовательности. Читатель, столкнувшись с разрывом в нумерации, первым делом начинает думать об опечатке, особенно, когда разрыв представлен не группой монет, а единичным экземпляром. Эти случаи стоит перечислить особо (см. табл. 2).

Таблица 2. Номера монет в каталоге, разрывающие последовательную нумерацию типов

Номер подтипа	Соседние типы	Стр.
44:28	35–36	47
251:39	38–38	65
478:72	74–74	100
537:78	79–80	108
675:96	97–98	128
720:110	111–112	135
728:115	114–114	152
767:121	124–125	158
785:128	130–131	160
789:130	132–133	161
867:168	169–170	184
1056:207	208–209	210
1155:258	260–261	248
1158:260	262–263	248
1161:258	263–264	248
1184:272	273–273	252

Всего отмечено 16 случаев разрывов в нумерации типов. Как правило, разрыв производится уже введенным в описании номером типа, лишь в двух случаях используется номер еще не введенного

типа (№ 251:39, № 728:115). Понятно, что авторам было сложно не ошибиться в таких условиях. В нумерации типов исчез номер 165 (см с. 181, № 847:164 и 848:166).

Наибольшее количество претензий можно предъявить авторам за описание хранения объектов. Так, встретившись с аббревиатурой названия музея, за которой идет фамилия, читатель не всегда поймет, что речь идет о хранящемся в музее именном фонде (например, Э.Лауцявичуса, Ж.Янкаускаса), поскольку в других случаях может идти отсылка и на музейное хранение, и на конкретную частную коллекцию. Не всегда авторы придерживаются избранной системы сокращений: например, клад Матяли из Национального музея Литвы имеет данное авторами сокращение и так описывается в тексте, но можно встретиться и с неоговоренным шифром LNM NL 38/147, под которым в музее хранится этот клад. Не раскрыта и часто встречающаяся отсылка на рукописный каталог собрания Б.Жаляускаса (современный литовский коллекционер). Не ясно, что имеют в виду авторы при столь же частой ссылке на А.Рачкуса (довоенный и послевоенный американский коллекционер литовского происхождения). В список сокращений закралась досадная ошибка – Музей истории Риги – мореходства получил неверную аббревиатуру RNKM вместо правильной RVKM (правильная используется в тексте книги). Не раскрыты и сокращения LNM N (Национальный музей Литвы, некладовые монеты), LNM NF (Национальный музей Литвы, негативы).

Очевидна польза применяемой авторами отсылки на конкретное место хранения монеты (однако, это не значит, что только там находится единственная монета) – таким образом авторы смогли избавиться от переходящих столетиями из книги в книгу фантастических монет. Особенно убедительно обосновывается существование монеты при ссылках на кладовые экземпляры, что избавляет каталог от антикварных подделок. Лишь однажды отступили авторы от правила – при описании дуката 1545 г., вновь выявленного ими по литературным источникам (с. 132), но неизвестного до сих пор физически.

Отдельно следует сказать об используемой авторами системе указания на редкость в виде больших латинских букв R, RR, RRR, RRRR. Не вникая в отличия данной системы от привычной со знаками редкости R1-R8, можно отметить, что числовое

обозначение было бы удобнее (например, 4R). Кроме того, отсутствует и словесное описание во вступлении количественного «наполнения» этих знаков редкости. Несколько непривычно выглядит в описании монеты, определяемой как уникальная (дословно – единственная) указание на количество экземпляров (например, на с. 24 номер 16:16 отмечен как имеющий 5 экземпляров).

Работая с каталогом, читатель должен быть готов к тому, что имена монархов покажутся ему неизвестными – например, Сигизмунд II Август будет назван Сигизмундом III Августом, Сигизмунд III – Сигизмундом IV, Ян II Казимир Ваза – Яном I Казимиром Вазой. Дело в том, что авторы ведут счет не королей польских, а литовских великих князей, которые с определенного периода являлись и королями польскими. Насколько это оправданно, судить трудно, но поскольку легенды на монетах дают счет имен королей, то читатель может иногда ошибаться в своих поисках.

К затрудняющим пользование книгой мелочам можно отнести и отсутствие колонтитула с указанием описываемого на странице номинала и правления – он был бы лишним при табличной форме описания монет, но при принятом описании в четыре строки без повторения названия номинала, явно не помешал бы.

Поскольку каталог является также ценником, то следует несколько слов сказать и о ценах. Несмотря на отсутствие градации по степени сохранности каталог дает представление о порядке цен. Можно догадываться, что цены даны на экземпляры в идеальном состоянии. Не всегда, однако, ясно, цены американского либо литовского рынка отражает каталог – если на первые монеты Великого княжества Литовского в сравнении, скажем, с полугрошем 1508 г. или шестигрошовиками 1547, 1562 гг. они выглядят заниженными, то солиды Яна Казимира 1660–1661, 1663–1666 гг. имеют цену, по какому-то недоразумению завышенную в десятки раз по сравнению с актуальной ценой в Вильнюсе на момент выхода книги. Более того, действительно редкие солиды, например, с инициалами GNF и монограммой подскарбия Кришпина 1666 г., традиционно с 19 в. имеющие в десятки раз большую цену по сравнению с остальными, здесь оценены наряду с ординарными солидами 1660–1666 гг. В последнем случае ясно, что цена образована умозрительно,

в соответствии с атрибуцией авторов этой монеты, как рядовой продукции Мальборкского монетного двора; такая атрибуция, исходя из реальной, исчезающе низкой, встречаемости указанного солида вкладах, абсолютно неприемлема.

Особо привлекают внимание начало и конец книги. В начале каталога приведены в соответствии с предложенной ранее одним из соавторов атрибуцией по правителям и номиналам все известные авторам первые монеты Великого княжества Литовского. К сожалению, не дана отсылка на место хранения, а лишь на публикацию. Завершается книга разделом о так называемых гродненских трехгрошовиках и шестигрошовиках, отнесенных к продукции Московских монетных дворов. Очевидно, что в Гродно эти монеты делаться не могли, и, исходя из имеющихся сегодня сведений, они действительно могли производиться в Москве.

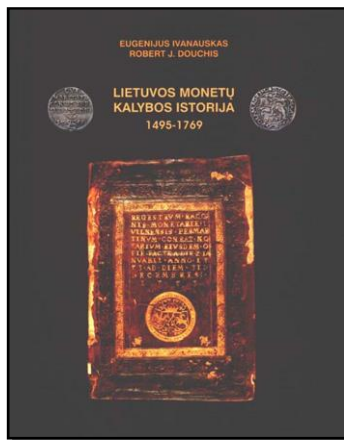
Без сомнения, достоинства книги перевешивают отмеченные недостатки. Несмотря на значительную цену этого издания, можно рекомендовать всем любителям монет Великого княжества Литовского иметь ее в домашней библиотеке.

► Ivanauskas E., Douchis R.J. Lietuvos monetų kalybos istorija 1495–1769. Vilnius, 2002. 312 p.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 237.

Кніга літоўскага нумізмата Эўгеніюса Іванаўскаса і амерыканскага – Роберта Дучыса выдадзена ў цвёрдай вокладцы ў звычайным кніжным фармаце. Фінансавалі выданне самі аўтары. Наклад для вялікай кнігі, у якую ўкладзена столькі працы, надзвычай малы – 100 экзэмпляраў.

Кніга прысвечана гісторыі манетных двароў ВКЛ 1495–1769 гг. Варта падкрэсліць, што напісана даследаванне не пра манеты, а пра манетную справу. У савецкі час кнігі па нумізматыцы Вялікага Княства

Літоўскага адна за другой выходзілі за мяжой. Наступілі новыя часы – і тое, аб чым даследчыкі раней толькі марылі, стала магчымым – грунтоўная, заснаваная на пісьмовых крыніцах кніга пра айчынную манетную справу была не толькі напісана, але і выдадзена. Некамерцыйны характар кнігі і яе акадэмізм падкрэслівае поўная адсутнасць ілюстрацый.

Рэзюмэ ў манаграфіі, на жаль, адсутнічае, але 110 табліц у канцы кнігі на 48 старонках і імянны паказальнік на 46 старонках дазваляюць карыстацца кнігай нават недасведчанаму ў літоўскай мове чытачу. Кожная табліца мае адсылку на архіўную крыніцу (звычайна на Бібліятэку Нацыянальнага музея імя Чартарыйскіх у Кракаве ці Галоўны архіў старажытных актаў у Варшаве). Насычанасць выдання лічбамі, прозвішчамі, назвамі, тэрмінамі, датамі дазваляе нават без слоўніка знайсці і зразумець патрэбную інфармацыю. На 32 старонках размесціліся 702 спасылкі, значная частка з якіх натуе старонкі архіўных спраў і адсылкі да адзінак захоўвання рукапісных аддзелаў бібліятэк Польшчы, Літвы, Беларусі, Украіны, Расіі. Адным словам, сам тэкст займае $\frac{2}{5}$ кнігі. Тэкст добра структурызаваны і падзелены на 29 раздзелаў з дробнай дэталізацыяй у кожным.

На сённяшні дзень манаграфія з’яўляецца самай грунтоўнай працай пра манетныя двары Вялікага Княства Літоўскага.

► Баюра А.Н. Бумажно-денежное обращение на территории Беларуси в XVIII–XX веках. Брест, 2003. 124 с.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 229–230.

Кніга брэсцкага гісторыка А.Н.Баюры прысвечана фарміраванню грашовай масы на тэрыторыі Беларусі.

Складаецца яна з шасці раздзелаў, якія ахопліваюць наступныя тэмы: 1) з’яўленне папяровых грошаў (расійскія асігнацыі на ўсходзе Беларусі пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай, скарбовыя білеты Найвышэйшай нацыянальнай рады 1794 г., расійскія асігнацыі 1786–1818 гг.), 2) дэпазітныя і крэдытныя білеты перыяду срэбранага манаметалізму (падрыктоўка рэформы Канкрына, увядзенне срэбранага манаметалізму, грашовае гаспадарка 1860–80-х гг.), 3) грошы эпохі залатога стандарту (рэформа С.Ю.Вітэ, папярова-графовае абарачэнне ў часы Першай сусветнай вайны), 4) грашовае абарачэнне ў першыя

гады Савецкай улады (грашовыя знакі гадоў грамадзянскай вайны, грашовая рэформа 1924 г.), 5) папярова-грашовае абарачэнне ў даваенны перыяд (грошы СССР 1924–1938 гг., грошы Рэчы Паспалітай 1921–1939 г.), 6) папяровыя грашовыя знакі ў пасляваенны перыяд (грашовая рэформа 1947 г., апошнія грошы СССР, грашовае абарачэнне Беларусі ў 1991–2000 гг.).

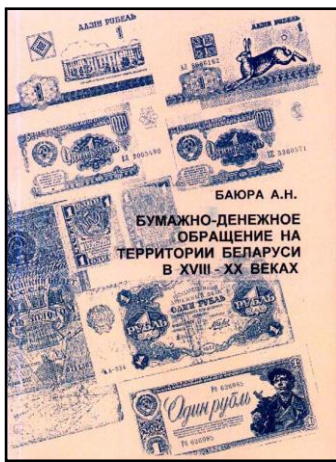
Кніга з’яўляецца першым у краіне даследаваннем па баністыцы. Апісанні папяровых грашовых знакаў даюцца на эканамічным, гістарычным і палітычным фонах. Як відаць са зместу, грашовая маса ў пэўныя гістарычныя перыяды цалкам складалася з папяровых грашовых знакаў. Так было ў часы Першай сусветнай вайны, у першыя гады Савецкай і Польскай дзяржаў (да рэформаў 1924 г.), так і зараз. Больш таго, пасля адозвы з абарачэння ў 1931 г. савецкіх срэбраных манет, па сутнасці, усё наяўнае абарачэнне да апошніх гадоў СССР зводзілася да папяровых знакаў аплаты.

Кніга пазіцыяніруецца ў анатацыі як прыдатная гісторыкам, эканамістам, выкладчыкам і студэнтам. Сапраўды, выкарыстанне кнігі ў якасці падручніка можа быць карысным у шэрагу навучальных устаноў.

► Хранитель Эрмитажа: Сборник воспоминаний и научных статей к 100-летию со дня рождения И.Г.Спасского (1904–1990). СПб., 2004. 294 с.

Опубл.: –

Зборнік, што прысвечаны 100-гадоваму юбілею з дня нараджэння Івана Георгіевіча Спаскага, з імем якога непарыўна звязана навуковая дзейнасць аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага Эрмітажа ў пасляваенныя дзесяцігоддзі, выйшаў вялікім фарматам накладам 700 экз. На жаль, пра паліграфічныя якасці нічога

добрага сказаць нельга – мяккая вокладка, занадта тоўстыя старонкі, дрэнная праклейка кніжнага блока – кніга адразу развальваецца на старонкі.

Але змест кампенсуе спажывецкія недахопы выдання – нельга адарвацца ад гісторыі фантастычнага жыцця І.Г.Спаскага, тым больш калі гэта робяць у сваіх успамінах такія майстры апавядання, як Я.С.Шчукіна, М.Ф.Катляр, М.П.Сотнікава, В.Н.Рабцэвіч. Сын праваслаўнага свяшчэнніка, браты якога выехалі за мяжу, здолеў не толькі закончыць савецкі інстытут у Нежыне, але і тут жа паступіць у Ленінградскі ўніверсітэт, з’яўляючыся ў ленінградскі перыяд «завочна» загадчыкам Нежынскага музея. Імклівая кар’ера – Нежынскі музей, загадчык аддзела нумізматыкі Харкаўскага музея, захавальнік медалёў Эрмітажа – перарвалася ў 1934 г. зняволеннем па палітычным артыкуле. Але пасля вайны Іван Георгіевіч зноў працуе ў Эрмітажы – «не упал». Захапляльную перапіску І.Г.Спаскага з рознымі адрасатамі надрукавалі М.Б.Горнунг, К.В.Ляпёхіна, П.Г.Гайдукоў – і гэта нязначная колькасць з 8000 адзінак эпістальнай спадчыны вучонага. Нумізматычнымі калекцыямі абавязаны І.Г.Спаскаму Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі (1203 экз.), музей беларускіх гарадоў Кобрына і Брэста – ён асабіста адбіраў экспанаты для перадачы.

Для гісторыі Беларусі асабліва важныя праблемы, што закрануты ў артыкулах В.Л.Яніна, аб старажытнарускіх грыўнях-экзагіях і Катляра М.Ф., які носіць назву ««Безманетны» перыяд і манетныя грыўні».

Выходзячы з вагі сферчных гірак 10–11 стст. у 32,75 г (8 адзінак вагі паўднёвай нагаты ці двух паўночных кун у 4,09 г) В.Л.Янін сцвярджае, што кіеўскі злітак-«сарачок» узважваўся 5 такімі гіркамі (163,8 г ці 40 нагат), «паўночны» злітак – 6 (196,5 г). На беразе возера Ильмень у 2004 г. была знойдзена шасцікутная медная «экзагія» вагой 108,88 г, што, на думку аўтара, таксама дае «сарачок» (40 старажытных кун па 2,73 г). На жаль, адпаведнасць вагі знойдзенага злітка літоўскім грыўням у 100–110 г аўтарам не разглядаецца.

Артыкул М.Ф.Катляра абмяркоўвае відавочную праблему: наяўнасць у пісьмовых крыніцах 12–13 стст. «срэбранікаў», «рэзан», «нагат», «кун», «веверыц» (на думку аўтара, якая была ім выказана яшчэ 30 гадоў таму, пераважна арабскіх дырхемаў),

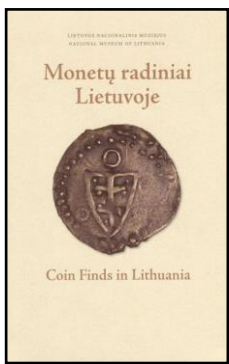
і «ўмоўную» датыроўку пачатку безманетнага перыяду канцом 11 ст. Між іншым узгадваецца, што ў 1280-х гг. князь Мсціслаў Данілавіч наклаў на жыхароў Берасця кару ў грыўнах кун. Абмяркоўваецца і адсутнасць добрых даціровак перыядаў абарачэння плацёжных грыўняў. Скарб «чарнігаўскіх» грыўняў 1967 г. з вострава Готланд быў датаваны заходнееўрапейскімі дэнарыямі другой чвэрцю 12 ст. (між іншым у ім быў 1% куфіцкіх дырхемаў). Тры ўзгаданыя скарбы кіеўскіх грыўняў з візантыйскімі манетамі аўтар не лічыць добра датаванымі манетамі з-за іх характару доўгатэрміновых назапашванняў. Скептычна аўтар ставіцца і да мажлівасцей археалогіі ў справе высвятлення перыядаў існавання розных тыпаў зліткаў. Між іншым нават у папярэднім артыкуле М.Ф.Катляра гаворыцца аб знаходцы ў культурным слаі пачатку 14 ст. у Ноўгарадзе цяжкай шасцікутнай грыўні ў 189,5 г. А матэрыялы літоўскіх археолагаў, здаецца, звужаюць час бытавання палачкападобнай літоўскай грыўні да канца 12 – першай паловы 14 ст., на карысць чаго сведчаць і пісьмовыя крыніцы – у другой палове 14 ст. «літоўская» грыўня робіцца «цяжкай».

Катляр М.Ф. слухна прапаноўвае разглядзець магчымасць абарачэння старых запасаў дырхемаў у 12–13 стст. На жаль, не абмяркоўваецца відавочны тэзіс – паступова грыўні «з’елі» манеты. Ён відавочны таму, што іншай сыравіны для вытворчасці грыўняў не было. Адсюль можна зрабіць прынцыповую выснову, што дырхемы на Русі не выконвалі – калі абстрагавацца – ролю манеты, а выступалі як савакупная грашова адзінка пры буйных плацежах. У дробнай адзінцы не існавала патрэбнасці. Інакш кажучы, нічога асабліва не змянілася са з’яўленнем зліткаў і знікненнем дырхемаў у таварна-грашовых адносінах усходніх славян.

Пяру беларускага нумізмата В.Н.Рабцэвіча належаць дзве старонкі пад зразумелай назвай «Настаўніку» і артыкул пра пінскі манетна-рэчавы скарб 2002 г. з дырхемаў разам з заходнееўрапейскім дэнарыем і візантыйскім залатым іперперам Аляксея I Камніна (1081–1118). Віцеблянін В.А.Шышанаў надрукаваў па архіўным крыніцам грунтоўны артыкул пра гісторыю стварэння ў Санкт-Пецярбургу Банкаўскага манетнага двара ў канцы 18 ст.

► Monetų radiniai Lietuvoje: Tarptautinei numizmatikos konferencijai skirtos parodos katalogas / Sudarė E.Remecas = Coin Finds in Lithuania: Catalogue of the Exhibition arranged in connection the International Numismatic Conference / Comp. E. Remecas. Vilnius, 2006. 56 p.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 244.

З нагоды міжнароднай канферэнцыі, якая была прысвечана 150-годдзю Нацыянальнага музея Літвы, была адкрыта выстава «Знаходкі манет у Літве». Да пачатку выставы накладам 400 экз. быў выдадзены каляровым друкам каталог, які не толькі пералічвае 420 адзінкавых манет і 4 скарбы, але і ўтрымлівае кароткі агляд тапаграфіі знаходак манет у Літве памерам у 30 старонак аўтарства Эдуардаса Рэмецаса.

Агляд забяспечаны трыма картамі па храналагічных перыядах: 1) знаходак 14–15 стст. (з падзелам на стагоддзі згодна з аплікацыяй), 2) знаходак 16 ст., 3) знаходак 17 ст. Сярод паўсотні каляровых ілюстрацый з павелічэннем ад 1,5 да 3 разоў знаходзяцца неардынарныя рэчы, якія, напэўна, прыцягнуць увагу беларускага чытача – медны фальсіфікат пражскага гроша 14 ст., першыя манеты ВКЛ 14 ст. надзвычай рэдкіх тыпаў (партрэт – звер з пляцёнкай, шчыт з крыжам – звер з пляцёнкай, легенда – звер з пляцёнкай, Пагоня – Калюмны з падвоенымі контурамі), адзін з рэдкіх тыпаў манет, якія адносяць да Ноўгарад-Северскага Карыбута, вельмі рэдкі медны двухкапеечнік Аляксея Міхайлавіча сярэдзіны 17 ст., якіх увогуле вядома не больш дзесятка, і большая частка паходзіць з Літвы – з адзінкавых археалагічных знаходак у віленскім Ніжнім замку (скарбы медных капеек Аляксея Міхайлавіча ўласцівыя пераважна землям Беларусі і Украіны). У гэсце паведамляецца пра знаходкі на тэрыторыі Віленскага манетнага двара адыходаў вытворчасці вальцаваных солідаў Яна Казіміра 1653 г., кружкоў і ажурна бітых

срэбраных шасціграшовікаў і медных солідаў часу дзейнасці Ціта Лівія Бараціні (1664–1666 г.). Можна пабачыць унікальную знаходку літоўскіх археолагаў – віленскі скарб 2003 г. з манетамі першай паловы 17 ст. у зялёнапаліваным збане і двух цэлых скарбонках зялёнай і празрыстай палівы. З гістарычнага пункта гледжання, надзвычай цікавыя знаходкі шэраговых расійскіх манет першай паловы 18 ст., якія ў вялікай колькасці знаходзяцца не толькі ў Літве, але і на іншых тэрыторыях, што адыйшлі да Расійскай Імперыі толькі ў канцы 18 ст. Па сённяшні дзень не атрымалася знайсці тлумачэння гэтаму факту.

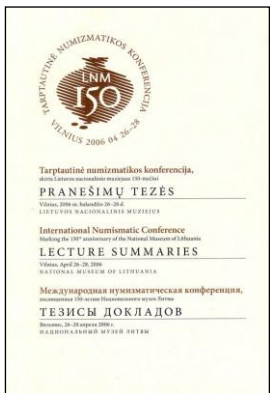
Асабліва падрабязна апісваюцца нумізматычныя знаходкі з віленскага Ніжняга замка, выяўленнем якіх у час археалагічных даследаванняў тэрыторыі замка шмат гадоў займаецца Эдуардас Рэмецас, супрацоўнік аддзела нумізматыкі Нацыянальнага музея Літвы і Цэнтра археалагічных даследаванняў замкаў, адгалінаваннем якога з’яўляецца комплексная археалагічна-архітэктурная экспедыцыя для даследавання Ніжняга замка ў Вільнюсе. Храналагічна ахоплены час з антычнасці да першай паловы 20 ст., тэрытарыяльна – прадстаўлены манеты розных еўрапейскіх краін і Залатой Арды.

Карыстанне кнігай палягчае дакладная прывязка ілюстрацый да тэксту, паслядоўнасць у датаваннях названых рэчаў, наяўнасць англійскага перакладу.

► Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui. Pranešimų tezės. Vilnius, 2006 m. balandžio 26–28 d. = Internacional Numismatic Conference Marking the 150th anniversary of the National Museum of Lithuania. Lecture summaries. Vilnius, April 26–28, 2006 = Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы. Тезисы докладов. Вильнюс, 26-28 апреля 2006 г. [Vilnius, 2006]. 238 p.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 245–246.

Да міжнароднай нумізматычнай канферэнцыі, якая была прысвечана 150-годдзю Нацыянальнага музея Літвы, накладам 200

асобнікаў выйшаў трохмоўны літоўска-англійска-рускі том 54 тэзісаў дакладаў 58 яе ўдзельнікаў з Літвы, Польшчы, Расіі, Беларусі, Украіны, Славакіі, Эстоніі, Латвіі. Паралельныя тэксты на трох мовах даюць рэальную магчымасць пазнаёміцца са зместам дакладаў не толькі ўдзельнікам канферэнцыі, але і чытачам.

Гаспадары канферэнцыі прадстаўлены тэзісамі 9 дакладаў Д.Грымалаўскайтэ (Нумізматычная калекцыя Віленскага музея старажытнасцей), Р.Йонайціса і Д.Грымалаўскайтэ (Віленскі скарб 1630-х гг.), Э.Рэмецаса (Манеты Вялікага Княства Літоўскага з Пагоняй і шчытом з крыжам), Д.Жукаўскаса (Скарб «палачкападобных» зліткаў з расклёпанымі канцамі), Э.Іванаўскаса (Новыя знаходкі «драцяных» манет Вялікага Княства Літоўскага), В.Юшкайціса (Археалагічныя знаходкі манет на тэрыторыі замка Тракайскага паўвострава), Л.Квізіквічуса (Падробка крэдытных білетаў у Віленскай губерні), З.Дукса (Віленскія калекцыянеры 19 ст.), С.Саяўскаса (Першыя манеты Вялікага Княства Літоўскага).

Беларусь прадстаўлена тэзісамі 10 дакладаў: І.Шталянкова (Плацежныя зліткі), В.Калесінскага (Адна з першых манет Вялікага Княства Літоўскага з выяваю льва з ліліяй і калюмнаў), В.Какарэкі (Дзейнасць Гродзенскай губернскай камісіі па выяўленні скарбаў), І.Колабавай (Фальсіфікацыя расійскіх манет 18–19 стст.), В.Філінава (Грашова-рэчавы скарб з-пад Воршы), В.Рабцэвіча і А.Лова (Ананімны скарб з фондаў Нясвіжскага музея), Ю.Барэйшы (Адна з першых манет Вялікага Княства Літоўскага з партрэтнаю выяваю і нібыта крыжам у шчыце), Д.Гулецкага (Паўгрошы Вялікага Княства Літоўскага Жыгімонта Старога), І.Сінчука (Беларуска-літоўскі трохфракцыйны рублёва-златава-грошавы лік канца 18 – пачатку 19 ст.), В.Шышанава (Калекцыя А.Р.Брадоўскага ў Віцебскім музеі).

Расійскія даследчыкі адзначыліся надзвычай змястоўнай тэматыкай і грунтоўнай прапрацоўкай новых праблем гісторыі грашовага абарачэння ВКЛ. Сярод 13 тэкстаў асабліва вызначаюцца арыгінальнасцю тэзісы, якія прадставілі І.Шыракоў (Манеты-«памінкі» ў дыпламатычных адносінах Масквы і Літвы ў 15 ст.), Я.Ганчароў і А.Трасцьянскі (Манеты рускіх удзелаў Гедымінавічаў), В.Зайцаў (Манеты з контрмаркамі Свідрыгайлы як уладара паловы маскоўскага вялікакняскага дамена – Каломны), А.Храменкоў (Праект 1732 г. па нелегальным вывазе ў Рэч Паспалітую расійскіх палушак), Г.Ковеневай (Калекцыя медалёў Віленскага музея старажытнасцей).

Украінскія даследчыкі прадстаўлены тэзісамі 7 дакладаў: А.Пагарэлеца, Р.Савава (Пачатак біцця манет на паўднёвых землях Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове 14 ст.), С.Церскага (Археалагічныя знаходкі манет і зліткаў 14 – пачатку 15 ст. на Валыні), Р.Шуста (Манеты Вялікага Княства Літоўскага ў грашовым абарачэнні ўкраінскіх зямель 16-17 стст.), К.Хромава (Ноўгарад-северскія насядаўніцтвы джучыдскім дырхемам 14 ст.), С.Клімоўскага (Пачатак біцця манет Кіеўскага ўдзельнага княства 14 ст.), Г.Казубоўскага (Грашовае абарачэнне Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове 15 ст.), З.Зразюка (Гісторыя нумізматычнай калекцыі Кіеўскага ўніверсітэта св.Уладзіміра).

Польскі бок прадстаўлены тэзісамі 7 дакладаў. Сярод тэкстаў польскіх даследчыкаў вылучаюцца тэзісы Б.Пашкевіча (Заходнія ўплывы на першыя манеты Вялікага Княства Літоўскага), М.Менцлеўскай (Гісторыя калекцыі медалёў са збораў Станіслава Аўгуста), А.Яваруцкай-Драт (Банкноты і каштоўныя паперы са збора Э.Гутэн-Чапскага).

Сярод тэкстаў эстонскіх, латышскіх і славацкіх даследчыкаў вылучаюцца тэзісы даклада прэзідэнта «Асацыяцыі нумізматаў Балтыі», куратара нумізматычнай калекцыі Музея гісторыі Эстоніі І.Леймуса (Навуковая дзейнасць даследчыка эстонска-літоўска-латышскіх старажытнасцей Карла фон Шмідта).

► Numizmatika, 2004. № 19 (Symposium Kremnica 2003. Dejiny peňazí v strednej a východnej Európe: Prednášky = Money History in Central and Eastern Europe: Proceedings. Bratislava 2004). 210 s.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 240.

Чарговы нумар часопіса славацкага нумізматычнага таварыства цалкам адданы пад матэрыялы канферэнцыі «Гісторыя грошаў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе» (Крэмнаца, 2003) Галоўны рэдактар Збышэк Шустэк. Адрозніваецца часопіс крэйдавай паперай і высокай якасці фотаілюстрацыямі.

Прыблізна трэцяя частка тэкстаў (9 дакладаў) тычыцца гісторыі крэмнацкага манетнага двара з 14 па 20 ст., астатнія (15 дакладаў) – гісторыі грашовага абарачэння ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе з антычных часоў да Навейшага часу.

Гісторыі Крэмнацы тычацца артыкулы пра здабычу руд каштоўных металаў у Крэмнацкім горна-рудным басейне (А.Фінк), пра будынкi манетнага двара (П.Зорычак), знаходкі крэмнацкіх манет 1328–1526 гг. (Я.Хунк), медаль на візіт імператара ў 1751 г. на манетны двор (Д.Кянічк), пра гравёра манет і медалёў 18 ст. І.Фукса (А.Фіала) і інш.

Гісторыі Вялікага Княства Літоўскага тычацца артыкулы пра датаванне старажытнейшых манет ВКЛ канца 14 ст. (Э.Рэмецас), тэхніку манетнай справы віленцаў у 17 ст. (Э.Рэмецас і І.Сінчук), праблемы адыходаў пры выразанні манетных кружкоў (В.Капіцкі), узнікненне нумізматычнага калекцыяніравання ў Літве ў 19 – пачатку 20 ст. – праца аб установах і асобах, якія пачыналі калекцыянерскі рух (Д.Грымалаўскайтэ), грашовае абарачэнне Вялікага Княства Літоўскага – артыкул аб пражскіх грошах у музеях Літвы (В.Смілгявічус), дызайну папяровых грошаў – пра вайсковыя матывы на праектах савецкіх папяровых грошаў 1941–1945 г., якія захоўваюцца ў маскоўскім «Госзнаке» (З.Шустэк), перыяду заходнееўрапейскага дэнарыя прысвечаны артыкул аб знаходках чэшскіх і мараўскіх манет на Памор’і (Е.Пініньскі) і інш.

Артыкулы надрукаваны на славацкай, польскай, рускай, англійскай мовах. Рэзюмэ падаецца на славацкай ці англійскай мове.

Наогул, варта адзначыць, што «Нумізматыка» – адзіны ў Еўропе навуковы часопіс, рэдакцыя якога прымае матэрыялы на англійскай, нямецкай, французскай, іспанскай, румынскай, венгерскай і ўсіх славянскіх мовах з пазнейшым перакладам рэдакцыяй на славацкую. Артыкулы могуць падавацца таксама на выбар у фарматах MS Word, Word Perfect ці ASCII-файлах. Пры ўсёй талерантнасці да аўтараў рэдактар тым не менш просіць прытрымлівацца даволі спецыфічных для нас правіл апісання літаратуры і архіўных крыніц.

Адрас рэдакцыі: Zbyšek Šustek,
CSc., Slovenská numizmaticka spoločnosť,
P.O. Box 103, 81499 Bratislava
E-mail: zbysek.sustek@savba.sk

► Монеты и медали (Сборник статей по материалам коллекции отдела нумизматики). Вып. II. М., 2004. 268 с.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 242–243.

Дзяржаўны музей выяўленчых мастацтваў імя А.С.Пушкіна выдаў другі зборнік артыкулаў па матэрыялах аддзела нумізматыкі музея. Кніга вялікага фармату, якаснага друку, са шматлікімі ілюстрацыямі, у папяровай вокладцы.

Асноўнымі раздзеламі з’яўляюцца антычныя манеты, усходнія манеты, медалі і архіўныя матэрыялы. Паколькі антычнасць, куфічная нумізматыка, і нумізматыка Залатой Арды маюць дачыненне да беларускай гісторыі, то матэрыялы зборніка знойдуць свайго беларускага чытача.

Увагу, напэўна, прыцягне артыкул Л.А.Заваротнай аб прыватнай калекцыі А.Г.Голікава (1865–1940 гг.), якая складалася з 10 600 антычных, заходнееўрапейскіх і ўсходніх манет. Яна паступіла ў калекцыю музея як дар уладальніка вясной 1941 г.

Дзейнасць А.Г.Голікава як даследчыка, «эксперта вышэйшай групы па нумізматыцы і фарфору» і калекцыянера асвятляецца на фоне дзяржаўных рэквізіцый, што звычайна сарамліва замоўчваюцца (напрыклад, дэкрэты СНК «Аб адмене права спадчыны», «Аб рэгістрацыі, прыёме на ўлік і ахове помнікаў

мастацтва і культуры, якія знаходзяцца ва ўладанні прыватных асоб, таварыстваў і ўстаноў», «Аб рэквізіцыях і канфіскацыях», «Аб “ізытці” шляхетных металаў, грошаў і розных каштоўнасцяў»).

У гэтым зборы ёсць абсалютна нязвыклая рэч – медны солід Рэчы Паспалітай з гербам Вялікага Княства Літоўскага 1661 г. часу панавання Яна Казіміра са, здаецца, сапраўднай контрмаркай (на жаль, не даецца яе прамалёўка, але контрмарку можна паглядзець у павелічэнні на дададзенай да артыкула табл. 2; манета вызначана як «польская»). У калекцыі А.Г.Голікава таксама захоўваўся даволі рэдкі тынф 1708 г., які адносіцца да так званай польска-рускай эмісіі і звязаны з падзеямі Паўночнай вайны.

У гэтым жа артыкуле палова кляймёнага плацежнага злітка канца 14 – пачатку 15 ст. з калекцыі А.Г.Голікава названа не міфічна-гістарыяграфічнай «палцінай», а паўгрыўнай, што ўяўляецца абсалютна слухным і варта пераймання.

Дадаецца бібліяграфія апублікаваных прац А.Г.Голікава і спіс 18 рукапісаў артыкулаў 1923–1939 гг., якія захоўваюцца ў аддзеле нумізматыкі Дзяржаўнага музея выяўленчых мастацтваў. Адным з найбольш цікавых з’яўляецца рукапіс «Крытычнае расследаванне аб “загадкавых фігурках” на златніках і срэбраніках вялікіх князёў Кіеўскіх Уладзіміра і Яраслава I Мудрага».

► The great numismatic collections on the Baltic: From coin collections of the sovereigns to national research institutions. St. Petersburg, 2005. 189 p.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 243.

Выданне складаецца з матэрыялаў Міжнароднага сімпозіума, прысвечанага гісторыі нумізматычных калекцый балтыйскага рэгіёна, які адбыўся 21–25 кастрычніка 2003 г. Кніга выйшла на англійскай мове з рускім рэзюмэ. Дапамогу ў выданні аказалі нацыянальныя музеі Даніі і Фінляндыі, Каралеўскі нумізматычны кабінет Швецыі, Дзяржаўны Эрмітаж і Дзяржаўны Санкт-Пецярбургскі ўніверсітэт. Фармат яе А5, якасная папера, чорна-белыя ілюстрацыі, наклад – 500 экз.

Уступ належыць аднаму са складальнікаў зборніка – дацкаму нумізмату Й.С.Йенсену, які таксама падрыхтаваў матэрыял пра гісторыю каралеўскай калекцыі манет і медалёў у Капенгагене. Фінскі даследчык Т.Тальвіо засяродзіў увагу на развіцці буйных музейных нумізматычных збораў Паўночнай Еўропы, а дацкі даследчык Я.Візен – на гісторыі Каралеўскага кабінета манет у Стакгольме. Шведскі нумізмат Л.О.Лагерквіст падрыхтаваў нарыс збіральніцкай дзейнасці буйнога палітычнага дзеяча Карла Густава Тэсіны і каралевы Луізы Ульрыкі Шведскай, яго суайчыннік Х.Нільсон апісаў гісторыю Мінцкабінета ўніверсітэта Упсалы.

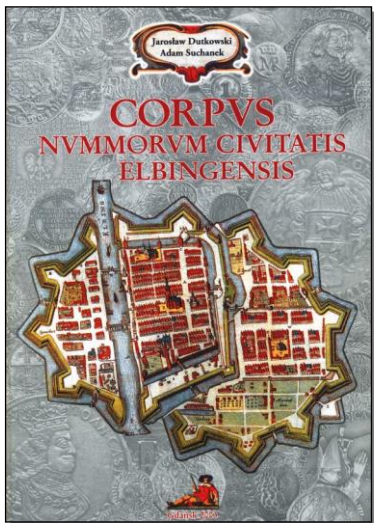
Расійскі бок большую частку высілкаў аддаў асвятленню гісторыі нумізматычнай калекцыі Эрмітажа. Ю.Л.Дзюкаў распавёў пра фарміраванні часткі калекцыі антычных манет, В.М.Поцін і К.В.Ляпёхіна засяродзіліся на нумізматычных схільнасцях Пятра III і ў сувязі з гэтым на пробным нямецкім альбертусталеры 1753 г., А.С.Шчукіна – на шведскіх медалях у калекцыі Я.Я.Рэйхеля, В.А.Калінін – на рускіх манетах той жа калекцыі, К.В.Ляпёхіна – на гісторыі фарміравання рускай часткі калекцыі Аддзела нумізматыкі Эрмітажа.

Артыкул расійска-шведскага даследчыка В.Ф.Столбы прысвечаны гісторыі недзяржаўнай калекцыі – збору антычных манет вял. кн. Аляксандра Міхайлавіча, унука расійскага імператара Мікалая I. Прасочана, як яна складалася з закупак прыватных калекцый, а пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі зноў «пералілася» ў прыватныя зборы і дзяржаўныя калекцыі (Эрмітажа, Брытанскага музея, Амерыканскага нумізматычнага таварыства, Кабінета медалёў Французскай Нацыянальнай бібліятэкі).

Іншыя музеі паўночнага рэгіёна Расіі прадстаўлены цікавым артыкулам П.Р.Гайдукова і Л.І.Пятровай пра гісторыю складання нумізматычнай калекцыі Наўгародскага дзяржаўнага музея, якая налічвае каля 124 тысяч рэчаў, у тым ліку 68 скарбаў. Уражвае дадатак да артыкула – праект выдання ў трох тамах наўгародскай калекцыі рускіх манет канца 10 – 17 ст. (каля 9800 экз. манет і 66 скарбаў). Між іншым у зборах музея знаходзяцца 7 срэбранікаў часоў Кіеўскай Русі, 21 плацежны злітак, 14 старажытных манет ВКЛ, 8 – Кіеўскага княства часоў падпарадкавання ВКЛ.

► Dutkowski J., Suchanek A. Corpus nummorum civitatis Elbingensis, Gdańsk, 2003. 304 s.

Опубл.: Numizmatika. Т. 6. Metraštis 2005. Vilnius, 2007. P. 300–304.

«Корпус монет города Эльбленга» гданьских авторов Ярослава Дутковского и Адама Суханека представляет собой прекрасно отпечатанную на мелованной бумаге книгу большого формата в твердом переплете объемом в три сотни страниц. Издателем выступило Объединение профессиональных нумизматов. Учитывая многолетний опыт авторов в подготовке современных аукционных каталогов и замечательного по исполнению нумизматического журнала, такого добротного полиграфического продукта и

следовало ожидать.

Авторы уверенно демонстрируют новый стиль польского каталога, который отказывается от рисованных изображений и переходит на фотографию. Казалось, что десятилетие звучавший «тоньше писка» голос щетинца Януша Пархимовича, смело преломившего не самую лучшую традицию польских нумизматических каталогов второй половины 20 в. своими стандартными фотокаталогами монет 19–20 вв., так и останется одиноким криком буревестника над нумизматическими просторами Польши. Приятно порой ошибиться! В книге Я.Дутковского и А.Суханека под 1034 номерами описаны 1135 объектов (увеличение количества дают варианты, получившие индексное обозначение под основным номером), и 44% объектов снабжены великолепного качества фотографиями.

Каталог многоязычен. Присутствие дублирующих английского и немецкого текстов совершенно не ощущается, он не перегружает книгу, иноязычные тексты размещены с необычайной деликатностью – только по большим сноскам можно ошутить трехязычие книги, когда две сноски мелкого шрифта в 5-6 строчек могут неожиданно занять полстраницы.

Книга структурирована следующим образом: объяснение принятых сокращений, орденские монеты, битые в Эльбленге, монеты польские и Речи Посполитой (от Казимира Ягеллончика до Августа III), шведские эльбленгские монеты (от Густава Адольфа до Карла X Густава), негосударственные металлические боны и жетоны, банкноты 1914, 1917–1923 гг., памятные прусские, польские и германские медали, перечень монетных мастеров и медальеров, список источников. Оглавление в авторском варианте отличается от представленного выше, в нем не столь очевидны основания выделения групп объектов, но при работе с книгой через некоторое время это становится привычным и понятным.

Из оговоренных во вступительной части сокращений становится ясным, что использованы две отличающиеся системы оценки состояния монет – французская для монет до 1668 г. и немецкая для позднейших монет, причем в обоих для обозначения используются римские цифры. Надо сказать, что это отнюдь не упрощает пользование каталогом. Обозначение редкости делится на десять категорий – к привычным R1-R8 добавлены R* для уникальных монет и R для монет тиражом 50 000–100 000 экз. К сожалению, не поясняется в самом начале книги, что приводимые при описании монет фамилии без цифр являются отсылкой к частным коллекциям. Пояснение появится – не в явном виде – лишь в примечании на с. 27 при описании фенигов Казимира Ягеллончика. Не оговорено также, что средние метрические параметры номинала подаются лишь один раз при первой описанной монете серии однотипных (во вступлении тем не менее неосторожно утверждается, что приводятся метрические данные каждой монеты).

Описание построено по схеме: монарх – номинал – год – вариант. Номера удачно выделены выворотным текстом,

размещенным на черной прямоугольной плашке. Каждая позиция-вариант содержит в первой монете серии словесное описание изображений и легенд аверса и реверса, фото, металл, метрические параметры, ссылки на публикации, музейные и частные собрания, рекомендованную цену соответственно состоянию. Далее для однотипных монет легенда аверса идет сразу за плашкой, легенда реверса – после большого пробела в 3–5 см в зоне цен (над ними), под легендами иногда помещаются фотоизображения монеты, под фото аверса – ссылки на публикации и собрания, реверса – цены. Повторяющиеся по одной из сторон легенды в описании следующей монеты могут быть опущены, причем указание на идентичную легенду отсутствует.

В общий перечень включены фальсификаты, клипы, монеты, выбитые не в своем металле, штемпеля, отливки, оттиски, позолоченные монеты, пробы, пьедфорты. Работа не охватывает разновидностей по знакам interpunkции, описываются не все варианты легенд солидов Казимира Ягеллончика, солидов и полтораков Густава Адольфа.

Наиболее проблемным по атрибуции является раздел орденских монет – для авторов основанием отнесения их к монетному двору Эльбленга является наличие христианской символики, поскольку в 13 в. Эльбленг координировал борьбу с язычеством.

Собственно нумизматическая часть книги (без рисованных орденских монет неубедительной атрибуции) снабжена иллюстрациями следующим образом: в среднем проиллюстрирована половина основных позиций (без учета индексированных), ранние монеты Казимира и Сигизмунда I представлены приблизительно в 50% случаев с фотосопровождением, в последующем доля «отечественных» эльбленгских монет с фотоиллюстрациями возрастает до 60–80%; на этом фоне монеты шведского периода выглядят париями – монеты Густава Адольфа и Кристины проиллюстрированы лишь на 30%.

Учет индексных позиций увеличивает количество описанных монет на сотню, но уменьшает долю иллюстрированных фотографиями монет почти до 40%. Особенно сильно акция индексирования коснулась монет Кристины – индексные позиции

составляют почти 60% от суммы всех ее приведенных монет. Из массовых групп по правлениям индексация наименее затронула описание монет Яна Казимира – около 4%. Очевидного объяснения этому не найти, но такая статистика настораживает.

Монарх	Первый порядковый номер	Количество основных позиций	Количество объектов с фотофиксацией	Процент монет с фотографиями
Казимир Ягеллончик	27	50	27	54
Сигизмунд I	77	152	70	46,1
Сигизмунд Август	229	7	6	85,7
Сигизмунд III	236	4	2	50
Владислав IV	240	5	4	80
Ян Казимир	245	80	60	75
Михаил Корибут	325	43	29	67,4
Август II	368	1	1	100
Август III	369	73	44	60,3
Густав Адольф	442	249	82	32,9
Кристина	691	31	9	29
Карл X Густав	722	68	40	58,8
Боны 1918	790	2	2	100
Всего		765	376	49,2

Приблизительно четвертая часть книги отведена под «немонетные» материалы.

Раздел бумажных бон негосударственных эмиссий содержит прекрасные цветные иллюстрации.

Попали в книгу и памятные настольные медали, медали и крест стрелецкого братства им. Вильгельма Телля в Эльбленге, разнообразные плакетки (начиная с 1929 г.), негосударственные наградные медали. В описании иногда приводится тираж медалей. Приводится также способ их изготовления, материал, вес, размер, проектант или автор и эмитент (если известны).

В разделе медалей неоправданно часто встречается сокращение «б.г.» (без года) – хотелось бы видеть хоть приблизительные даты. Например, очевидно, что для памятной медали «Добровольный резерв милиции в Эльбленге» можно дать датировку уже на основании использования польского языка в надписи и времени существования института Добровольного резерва милиции. Значительная часть медалей является авторскими, что позволяет по времени творчества их датировать.

Затем идут городские жетоны – начиная с нищенского жетона 1525 г. в свинце и кончая свинцовым же жетоном с городским щитом 1827 г. (Если верить обманчивому оглавлению, то в разделе содержатся жетоны 1945–2001 гг.).

Список литературы разделен на четыре части: статьи, каталоги, аукционные каталоги собраний и тематических коллекций, аукционные каталоги. С одной стороны, такое деление придает некий академический шарм списку, с другой – делает невозможным для читателя быстрый поиск даже при алфавитном размещении публикаций в каждой его части.

К мелким погрешностям следует отнести недоработки корректуры. Например, на с. 256 кавычки переместились к окончанию предыдущего слова, на с. 273 в списке использованных источников в описании работы Александра Кузьмина в середине произошел разрыв, и вторая часть названия попала в новый абзац. Встречаются неотформатированные абзацы (с. 272, 279). Не на своем месте по алфавиту стоит работа Войта Якоба. Кстати, отсутствие абзацного отступа весьма затрудняет пользование списком литературы и коллекций, который насчитывает 460 работ, музеев и частных коллекций (незначительная часть – 8 музеев и 12 частных коллекций – упомянуты на обороте титульного листа).

И в конце тома – 25 реклам на 20 страницах, перечень которых вошел даже в оглавление – неизбежность современных дорогих изданий.

Резюмируя, следует отметить, что содержание книги не соответствует ее заглавию «Корпус монет города Эльбленга» – кроме собственно монет Эльбленга, в нем приведены боны, банкноты, памятные медали, которые имеют отношение к Эльбленгу. Несомненно, фальшивые монеты и коллекционерские копии не должны иметь текущую нумерацию каталога. Осложняют пользование изданием корректурные огрехи. При всех отмеченных недостатках каталог оставляет приятное ощущение удачного большого труда. Им можно пользоваться, не боясь наткнуться на фантастический рисунок – фотографии такого дефекта не имеют. На второй странице титульного листа книги Я.Дутковского и А.Суханека с прицелом на будущее напечатано, что это первое издание. Хочется надеяться, что будут еще улучшенные и второе, и третье...

► Leimus I. Sylloge of Islamic coins 710/1–1013/4 AD: Estonian public collections. Tallinn: Estonian History Museum, 2007. 446 p.

Опубл.: –

«Каталог исламских монет 710/1–1013/4 р.х.» появился на свет благодаря поддержке Фонда науки Эстонии и шведского Фонда Гуннара Экстрёма, вышел как сериальное издание Эстонского исторического музея. Автор труда – заместитель директора музея по науке Ивар Леймус смог за несколько лет самостоятельно освоить арабский язык, почерки куфического письма, свести воедино дирхемы музейных собраний Эстонии и подготовить монографию к печати. Книга большого формата в твердой обложке выполнена на мелованной бумаге качественной печатью, блоки шитые лагинами. Три четверти труда составляют пространные таблицы с изображениями и описаниями монет.

Монография эстонского нумизмата Ивара Леймуса представляет собой корпус куфических дирхемов, которые находятся в государственных коллекциях в Эстонии. Все находки делятся на четыре группы: 1) клады и единичные монеты 808-1014 гг. найденные на территории Эстонии, 2) находки

с неполным описанием, 3) археологические находки на этой территории, 4) находки, сделанные за пределами Эстонии.

Кладов дирхемов найдено 69, самый поздний – 1121 г. с датирующими его западноевропейскими денариями (если не считать денежно-вещевой клад конца 12 в. с одной односторонней имитацией куфического дирхема), археологические находки разрозненных монет были сделаны в 17 пунктах, неудовлетворительно зафиксированные находки 19 – первая половина 20 в. – 21 позиция, единичные монеты с местом находки – 17 позиций, 12 находок происходят из Польши, Латвии, России, Украины, шведского Готланда.

В каталожной части описаны 3772 дирхема. Структура описания следующая: номер по порядку – халиф – монетный двор – год хиджры – вес в граммах с точностью до сотых – соотношение осей с точностью до 45 градусов (фиксируется в позициях 45, 90, 135, 180, 225, 270, 315 градусов) – деформация (три степени х, хх, ххх) – насечки (количество) – публикация и место хранения. В случае необходимости приводятся легенды аверса и реверса. Описания находятся на левой странице оборота, фото аверса и реверса в оттенках серого – на правой.

Книга удобна в пользовании, удачно структурирована, безукоризненна в полиграфическом исполнении.

Маленький скрытый недостаток допечатной подготовки – не всегда убран фон подложки на снимках монет с отверстиями, что не позволяет их уверенно выделить (приблизительно в каждом шестом случае). Благодаря участию автора корпуса, который любезно согласился помочь, удалось сделать выборку монет с отверстиями и монет с заклепками по всему корпусу эстонских находок.

Получена следующая статистика по монетам с ушками.

Всего имеют отверстия с ушками, оставшимися заклепками или вовсе без них 445 монет (11,8%) – каждая девятая-восьмая монета.

Среди 154 монет с пластинами-ушками имеются 35 монет с двумя и большим количеством отверстий (22,7%). Экземпляры с отверстием рядом с ушком могли появиться в результате ремонта или повторного использования в качестве ювелирного украшения

монет с широкими ушками (или лапками) с креплением на двух заклепках. Экземпляры с противоположащими ушком и отверстием могли быть частью сложного украшения типа мониста.

Среди 269 монет с утраченными пластинами-ушками имеются 63 с двумя и большим количеством отверстий (23,4%). Экземпляры с отверстиями друг над другом могли появиться в случае ремонта при прорыве края монеты заклепкой или при использовании длинной лапки ушка, которая крепилась на две заклепки.

Всего среди 445 дирхемов имеются 98 монет с двумя и более отверстиями (22,0%).

Среди 154 монет с пластинами-ушками 22 пластины имеют профилировку (14,3%) и относятся к типу III_R(f) по М.Блэкбурну, остальные гладкие.

Отверстия на монетах или их отсутствие являются важным свидетельством степени вовлеченности монет-объектов материального производства в товарно-денежные отношения в качестве денежных единиц или в совокупной массе драгоценного металла гарантированного качества.

Приложение 1. Список номеров дирхемов с отверстиями

1. МОНЕТЫ С ПЛАСТИНОЙ-УШКОМ НА ЗАКЛЕПКЕ (всего 154 экз.)

1.1. Одно скрытое под ушком отверстие с заклепкой (119 экз.)

Рифленая пластина ушка обозначена как «!»

35!, 71, 99, 161, 336!, 531, 579, 584, 594!, 617, 631, 666, 671, 672, 687, 729, 730, 741, 743, 748, 757, 775, 782, 833, 846, 847, 848! (с двумя противоположащими ушками), 853, 880, 887, 890, 893, 910, 974, 993, 997, 1021, 1041, 1049, 1051, 1100, 1209, 1210!, 1258, 1277, 1278, 1321, 1333, 1361!, 1368, 1420, 1519, 1529, 1530, 1593, 1633, 1649, 1667, 1708, 1746, 1769, 1771, 1777!, 1790, 1843, 1854!, 1874, 1882, 1969, 2131, 2175, 2330, 2410, 2461, 2484, 2594!, 2634, 2752, 2843, 2852, 2881, 2982, 2995!, 3018, 3037!, 3072, 3115, 3141!, 3203, 3238!, 3242, 3264, 3328!, 3394, 3396, 3426, 3485, 3518, 3528, 3518!, 3528, 3538, 3564, 3608, 3609!, 3613, 3635, 3669, 3674!, 3711, 3722, 3731, 3732!, 3733!, 3734, 3735, 3747, 3770, 3771.

1.2. Два и более отверстий (35 экз.)

776, 803 (два отверстия + заклепка в отверстии), 812, 815, 898, 1726, 1740, 1824, 2166, 2198, 2293, 2311, 2366 (заклепка в отверстии), 2757, 2818, 2820, 2848, 2857, 2925, 2930, 2991, 2992, 2993, 3041, 3175, 3324!, 3503, 3536, 3565!, 3573, 3615!, 3729!, 3736 (заклепка в отверстии), 3739.

2. МОНЕТЫ С ОТВЕРСТИЯМИ БЕЗ УШКА (всего 269 экз.)

2.1. Одно отверстие (206 экз.)

132, 152, 160, 171, 196, 273, 469, 533, 539, 565, 605, 618, 622, 624, 630, 637, 641, 642, 653, 659, 663, 664, 688, 701, 702, 731, 736, 742, 763, 766, 770, 784, 786, 802, 822, 834, 849, 860, 863, 865, 886, 897, 911, 921, 937, 955, 965, 967, 983, 991, 1101, 1004, 1105, 1006, 1025, 1054, 1063, 1069, 1080, 1090, 1095, 1101, 1105, 1120, 1138, 1140, 1142, 1156, 1190, 1230, 1232, 1235, 1240, 1247, 1267, 1271, 1320, 1331, 1344, 1409, 1428, 1450, 1469, 1472, 1499, 1516, 1538, 1559, 1562, 1597, 1644, 1659, 1661, 1662, 1691, 1725, 1733, 1747, 1783, 1785, 1796, 1800, 1804, 1806, 1810, 1823, 1826, 1852, 1903, 1927, 1942, 1954, 1963, 1965, 2042, 2054, 2076, 2116, 2144, 2165, 2217, 2235, 2248, 2249, 2289, 2316, 2320, 2321, 2350, 2428, 2437, 2491, 2502, 2577, 2631, 2698, 2701, 2760, 2792, 2821, 2839, 2845, 2877, 2880, 2918, 2933, 2961, 3009, 3015, 3052, 3075, 3091, 3094, 3102, 3119, 3124, 3164, 3173, 3179, 3180, 3193, 3210, 3215, 3233, 3241, 3264, 3265, 3282, 3294, 3304, 3348, 3357, 3361, 3400, 3409, 3413, 3415, 3434, 3482, 3483, 3521, 3526, 3517, 3521, 3563, 3596, 3597, 3599, 3604, 3628, 3631, 3643, 3661, 3667, 3667, 3677, 3686, 3706, 3712, 3713, 3714, 3715, 3745, 3761, 3765.

2.2. Два и более отверстий (63 экз.)

19, 254, 585, 619, 625, 684, 693, 695, 705, 711, 718, 732, 826, 918, 961, 975, 1109, 1188, 1342, 1419, 1505, 1520, 1730, 1835, 1864, 1951, 2103, 2211, 2281, 2743, 2751, 2815, 2817, 2849, 2935, 3011, 3019, 3049, 3080, 3112, 3127, 3145, 3156, 3181, 3182, 3191, 3216, 3221, 3235, 3329, 3403, 3428, 3445, 3503, 3509, 3526, 3571, 3614, 3640, 3652, 3692, 3566, 3742.

3. ПРОВОЛОЧНОЕ КОЛЬЦО (8 экз.), три номера с ушком и проволочным кольцом не приведены в группе монет с ушком
126, 721 (+на ушке), 1033, 1338, 1370, 2407 (на ушке), 2522 (на ушке), 3746.

4. ЗАКЛЕПКИ БЕЗ УШЕК (14 экз.)
448, 832 (+отверстие), 971, 1063, 1157, 2667 (две), 2723, 2837, 3184, 3517, 3579 (+отверстие), 3597, 3750, 3764.

Попавшие в список монеты могут использоваться как технологические аналоги при изучении ожерелий, в которых дирхемы применяются в качестве элементов украшения. Список может быть полезен для учета потерь металла при метрологических исследованиях.

► Нумизматический сборник ГИМ. Т. XVII / Труды ГИМ. Вып. 151. М., 2005. 336 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 228–229.

Чарговы «Нумізматычны зборнік» Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква) выйшаў накладам 1000 асобнікаў у новым вялікім «археалагічным» фармаце. Т.Ю.Стукалава падае спіс усіх чэшскіх дэнарыяў Дзяржаўнага гістарычнага музея рознага паходжання агульнай колькасцю ў 271 адзінку. Артыкул Э.Рэмеца прысвечаны манетам часу вялікага князя Літвы Вітаўта, якія ён лічыць удзельнымі смаленскімі паўдзэнгамі метралогіі рускіх княстваў. Л.Квізіявічус аналізуе развіццё грашовага абарачэння Жмудскага Панямоння 13 – сярэдзіны 17 ст. Цікава, што для працы выкарыстоўваюцца не толькі скарбы, але і амаль 2 тысячы адзінкавых знаходак з сямі населеных пунктаў. І.Сінчук займаецца гісторыяй грошаў Вялікага Княства Літоўскага 17 – першай паловы 18 ст. па звестках абласнога Пінкаса Ваада – галоўных яўрэйскіх абшчын Літвы. М.А.Шуткіна піша пра медалі Себастыяна Дадлера ў зборах аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея. Імперскага перыяду тычацца артыкулы В.В.Уздзенікава аб біцці расійскіх манет 18 ст. у гладкім нераз’емным кальцы, дакладней аб

антыкварнай падробцы рубля 1723 г., які нібыта біты ў такім кальцы. А.В.Храмянкоў аднаўляе храналогію вырабу рублёвікаў Кацярыны I па дакументах Берг-калегіі Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў. У чарговы раз уздымаецца пытанне пра выкарыстанне заходнееўрапейскіх узораў і стылёвья і кампазіцыйныя запазычанні на расійскіх манетах на пачатку вырабу «правільнай» манеты. Завяршае артыкул А.В.Храмянкова падборка дакументаў, якія друкуюцца ўпершыню. Д.Грымалаўскайтэ даследуе гісторыю стварэння і вырабу юбілейнага медаля Віленскага ўніверсітэта 1828 г.

► Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 1. М., 2006. 188 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 233–234.

Першы выпуск зборніка «Сярэднявечная нумізматыка Усходняй Еўропы» прысвечаны 75-годдзю М.П.Сотнікавай. Зборнік пачынаецца спісам прац юбіляра з 85 пазіцый. Наклад зборніка – 600 экз., цвёрдая вокладка, якасная папера і чорна-белыя ілюстрацыі.

З 11 прац першага выпуску зборніка 4 непасрэдна тычацца гісторыі Вялікага Княства Літоўскага.

Артыкул В.В.Зайцава даводзіць, што Свідрыгайла, які пасля ад'езду ў сярэдзіне 1408 г. на Русь атрымаў у кармленне Уладзімір, Пераяслаў, Юр'еў, Валок, Ржэў і палову вялікакняскага дамена Каломну, пакінуў нумізматычнае сведчанне свайго выключнага месца ў маскоўскай іерархіі. Гэта манеты з яго контрмаркаю, якія біліся нядоўга – да ад'езду ў пачатку 1409 г. у Літву пасля нашэсця на рускія гарады залатаардынцаў пад кіраўніцтвам эміра Едыгея. Д.Грымалаўскайтэ робіць грунтоўны агляд сучаснага стану даследаванняў і новых знаходак першых манет Вялікага Княства Літоўскага, колькасць тыпаў якіх за апошні час імкліва павялічылася. Паколькі большая частка даследаванняў надрукавана ў літоўскіх выданнях, то гэты артыкул, напэўна, доўга будзе мець ужытак, бо дазваляе карыстацца сучаснымі ведамі па праблеме

даследчыку, які не валодае літоўскай мовай (спіс літаратуры налічвае 64 пазіцыі). Э.Рэмецас распавядае пра знаходкі манетных штэмпеляў – 9 лівонскіх 16 ст. (6 верхніх і 3 ніжніх) і 3 фальшывых верхніх для манет Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага канца 15 – пачатку 16 ст. за апошнія два дзесяцігоддзі раскопак Ніжняга замка ў Вільнюсе. Яшчэ адзін артыкул В.В.Зайцава тычыцца датавання контрмарак у выглядзе «Слупоў» (раней называлі «калюмнамі»). Даследаванне грунтуецца на самай вялікай калекцыі манет з літоўскімі контрмаркамі – у Эрмітажы захоўваецца 31 экз. Ён прыходзіць да высновы, што контрмаркі былі нанесеныя ў 1420-я гады, а не ў канцы 14 ст., як памылкова вынікае з некрытычнага трактавання пісьмовых крыніц.

► Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 2. М., 2007. 216 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 234–235.

Другі выпуск зборніка «Сярэднявечная нумізматыка Усходняй Еўропы» захаваў свае рысы. Наклад зборніка – 500 экз., вялікі фармат, цвёрдая вокладка, якасная папера і чорна-белыя ілюстрацыі.

У другім выпуску зборніка змешчаны 12 артыкулаў, з іх 4 тычацца манет Вялікага Княства Літоўскага. Артыкул В.В.Зайцава прысвечаны новым знаходкам манет Вялікага Княства Літоўскага ў Расіі. Тэкст пададзены адным вялікім масівам, што хавае ад карыстальніка свежыя думкі аўтара. Акрамя джучыдскіх дырхемаў з контрмаркамі-слупамі і манет вялікіх князёў Вітаўта і Казіміра аўтар апісвае манеты смаленскага і северскіх княстваў, якія з’яўляюцца помнікамі тэрытарыяльнага станаўлення Вялікага Княства Літоўскага. В.Н.Рабцэвіч піша пра манеты, якія ён адносіць да Ноўгарад-Северскага і Старадубскага ўдзелаў Вялікага Княства Літоўскага. Уражанне ад гэтай насычанай карыснымі звесткамі, цікавай і эмацыянальнай працы пагаршаюць бездапаможныя прамалёўкі, а таксама не вельмі добрае веданне спецыяльнай літаратуры і музейных фондаў. На жаль, аўтар

некрытычна пайшоў за І.Сінчуком і не паспрабаваў трактаваць надпіс на манетах з мячом і тамгой як падражанне легендзе арабскага пісьма, што ўяўляецца відавочным. Выдатна структараваны і таму празрысты для чытача артыкул Э.Рэмецаса тычыцца двух новых тыпаў першых манет Вялікага Княства Літоўскага – леў-арол і дваіны крыж на шчыце-леопард, якія ён адносіць да караля Польшчы і вялікага князя Літвы – Ягайлы. Артыкул Д.Грымалаўскайтэ і І.Сінчука прысвечаны манетам Вялікага Княства Літоўскага часу панавання Казіміра са збораў Нацыянальнага музея Літвы. Унутрытэкставыя ілюстрацыі ў ім паляпшаюць карыстанне тэкстам, але чытача блытае неадпаведнасць пазначаных у зводнай табліцы як прысутных і насамрэч наяўных фотаздымкаў манет калекцыі.

► Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 3. М., 2009. 211 с.

Опубл.: ГА. Т. 16. Гародня, 2010. С. 142–143.

Трэці выпуск зборніка «Сярэднявечная нумізматыка Усходняй Еўропы» стабільна захоўвае свае рысы. Наклад зборніка – 500 асобнікаў, вялікі фармат, цвёрдая вокладка, якасная папера і чорна-белыя ілюстрацыі.

У зборніку змешчаны 14 артыкулаў, з іх 4 тычацца манет і грашовага абарачэння Вялікага Княства Літоўскага. Артыкул літоўскага нумізмата Э.Рэмецаса прысвечаны знаходкам старажытнейшых манет ВКЛ на тэрыторыі Вільнюскага Ніжняга замка. Ужыванне металадэтэктара ў час археалагічных раскопак, як паказаў аўтар, прывяло да значнага прагрэсу ў знаходках дробных першых манет ВКЛ, асабліва ў перыяд з 2000 г. Вядомы літоўскі даследчык Э.Іванаўскас падрыхтаваў матэрыял пра прускія плацежныя зліткі другой паловы 12 – трэцяй чвэрці 13 ст. Яны вельмі падобныя на палачкападобныя паўкруглага сячэння зліткі ВКЛ, таксама часам маюць насечкі. З 10 вядомых знаходак 9 прыходзяцца на Калінінградскую вобласць Расійскай Федэрацыі (тэрыторыя гістарычнай Самбіі) і адзін – на Беластоцкае

ваяводства Польскай Рэспублікі. Вага зліткаў адпавядае альбо 20 мінімальным вагавым адзінкам, якія вядомы па знаходках вагавых гірак, альбо 24 такім адзінкам (116 і 139 г адпаведна). Супрацоўнік Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве В.В.Зайцаў паведамляе пра знаходку трох скарбаў джучыдскіх манет з літоўскімі контрмаркамі 1420-х гг. з Курскай і Бранскай абласцей Расійскай Федэрацыі. Артыкул беларускага вучонага В.Н.Рабцэвіча носіць назву «Перыяд пражскага гроша» ў рыначным жыцці ВКЛ (Скарб з вёскі Літва Мінскай вобласці)». Артыкул складаецца з апісання металічных мастацкіх вырабаў скарбу з вёскі Літва паводле захавання ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі і паводле звестак з парызскай крыніцы (так званы мінскі і парызскі паясы), палітычных абставін жыцця канца 14 – пачатку 15 ст., і характарыстык двух перыядаў абарачэння пражскага гроша на Украіне, Беларусі і Літве з дынамікай змянення працэнтнага складу знаходак пражскага гроша. На жаль, пералік знойдзеных рэчаў у скарбе ў вёсцы Літва далёка не поўны (зацікаўленым асобам вядома таксама аб некалькіх коўшыках з кірылічнымі надпісамі па борціку, лыжках, ювелірных вырабах). Скарб пражскіх грошаў з больш чым 6 тысяч манет знаўцы «рынку» ўпэўнена адносяць да 2002 г. і не звязваюць са скарбам металічных мастацкіх вырабаў 1992 г. з вёскі Літва. Уласна склад вялікага скарбу пражскіх грошаў 2002 г. з музея Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь у артыкуле не падаецца. Скандалёзная гісторыя скарбу з вёскі Літва, да незаконнага продажу якога расійскай камерцыйнай фірме прыклаў руку асабіста кіраўнік Дзяржаўнай інспекцыі па ахове гісторыка-культурнай спадчыны Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь Д.С.Бубноўскі, паказвае, што органы дзяржаўнай аховы даўно страцілі кантроль над сітуацыяй, цалкам згубілі давер з боку насельніцтва і таму не маюць своечасовай і сапраўднай інфармацыі пра знаходкі археалагічных каштоўнасцей у краіне. А праўда выглядае так: за 10 год у адным месцы знойдзены 4 блізкія па часе захавання скарбы. Канешне, трэба было даўно наладзіць археалагічнае вывучэнне тэрыторыі...

► Numizmatika, 2006. № 21. 266 s.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 229–230.

Апошні выпуск славацкага часопіса «Нумізматыка» цалкам адданы матэрыялам міжнароднага нумізматычнага сімпозіума ў Смольніку ў 2005 г., які быў прысвечаны гісторыі манетных двароў. 21-шы выпуск амаль удвая большы памерамі за звычайныя і ўтрымлівае 39 артыкулаў на славацкай, польскай, рускай, румынскай, англійскай і нямецкай мовах.

Калі выбіраць сярод артыкулаў тыя, што наўпрост ці ўскосна тычацца Беларусі, то сярод іх апынуцца ў першую чаргу артыкулы літоўскіх, латышскіх, украінскіх калег, пераважна рускамоўныя. Э.Рэмецас піша пра апошні манетны двор Вялікага Княства Літоўскага (1664–1666) адкрыты на тэрыторыі Ніжняга замка ў Вільні. А.Огуй і С.Півавараў – пра падробкі білонных солідаў на Сучаўскім манетным двары ў 17 ст. А.Іоў і В.Рабцэвіч – пра скарбы і гандлёвы інвентар вікінгаў на тэрыторыі Беларусі, А.Крыжаніўскі – пра прычыны абрэзвання пражскіх грошаў у Галіцкай Русі. В.Шлапіньскі і Р.Шуст – пра золотыя талеры ў архіўных дакументах 16–17 стст., А.Азолія – пра знаходкі шведскіх медных манет на тэрыторыі Латвіі, Б.Куклік і К.Філіпаў – пра літоўскія медныя шэлягі 1660-х гадоў і падскарбія В.Гансеўскага, К.Дуцманэ – пра банк Латвіі 18 – пачатку 21 ст.

► Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004. – 2006. Rakstu krājums / Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti. Nr. 12. Rīga, 2006. 176 lpp.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 231.

Дванаццаты выпуск прац Нацыянальнага гістарычнага музея Латвіі ўяўляе сабой вялікага памеру томік у цвёрдай вокладцы з каляровымі ілюстрацыямі ў канцы блока. Згодна з прызначэннем серыі ў ім змешчаны 11 прац па археалогіі, этнаграфіі, нумізматыцы, гісторыі і гісторыі мастацтва. Тэксты суправаджаюцца чорна-белымі ілюстрацыямі, забяспечаны вялікімі англамоўнымі рэзюмэ.

Трэцюю частку выпуску занялі працы па нумізматыцы, якія падрыхтавалі супрацоўніцы аддзела нумізматыкі музея. Артыкул К.Дуцманэ тычыцца ўплываў на тэрыторыю ў межах сучаснай Латвіі грашовага крызісу ў Германіі часоў 30-гадовай вайны 1618–1648 гг. (у рэзюмэ памылкова падана 1684). А.Азоліня піша пра цыркуляцыю шведскіх медных манет 17–18 стст. на тэрыторыі Латвіі. Л.Грынберга з прыцягненнем шырокага кола архіўных крыніц разбіраецца з узнагароднымі медалямі 1920–30-х гадоў Міністэрства сельскай гаспадаркі. Сумесны артыкул К.Дуцманэ і Л.Грынбергі прысвечаны падарунку прафесара права Францыска Пярна, які той зрабіў Нацыянальнаму гістарычнаму музею Латвіі і Музею горада Рыгі і мораплавання – вялікаму збору манет Лівоніі, сярод якіх ёсць надзвычай рэдкія.

Аддзел нумізматыкі Нацыянальнага гістарычнага музея Латвіі быў створаны яшчэ ў савецкія часы (падобныя структуры тады меліся ў вельмі нямногіх рэспубліках). Назапашаны вопыт дазваляе супрацоўнікам выходзіць на ўзровень абагульняючых прац і рабіць якасныя публікацыі матэрыялаў.

► Geld in Lettland: Geschichte und Gegenwart. Wien, 2007. 64 s.
Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 235–236.

Кніга «Грошы ў Латвіі» ілюстравана дабраякаснымі каляровымі фотаздымкамі, тэкст належыць яру загодчыцы аддзела нумізматыкі Нацыянальнага гістарычнага музея Латвіі К.Дуцманэ. Выданне падрыхтавана да выставы латышскіх грошаў у Аўстрыі. Апавяданне вядзецца адпаведна храналогіі: бурштынавы шлях і рымскія манеты – дырхемы і заходнееўрапейскія дэнарыі – срэбныя зліткі – лівонскія манеты – залатыя дукаты і талеры – манеты перыяду Рэчы Паспалітай – грошы герцагства Курляндскага – шведскія манеты – рускія манеты – грашавы хаос часоў Першай сусветнай вайны – грошы Латышскай рэспублікі – савецкія грошы – і грошы адроджанай самастойнай Латвіі.

Сёння Латвія – можа самая «заходняя» з былых савецкіх рэспублік, грамадскасць заходнееўрапейскіх краінаў паволі прымае ў сваё культурнае кола артэфакты латышскай гісторыі, якія часова

па аб'ектыўных прычынах адсутнічалі на сваім заходнееўрапейскім месцы.

► Бабаев К.В. Монеты Тмутараканского княжества. М., 2009. 104 с.

Опубл.: ГА. Т. 16. Гародня, 2010. С. 146–148.

Наклад кнігі – 500 асобнікаў, фармат сярэдні, прыемная цвёрдая вокладка, якасная папера, добрай якасці чорна-белыя ілюстрацыі ў тэксце.

Манаграфія прысвечана аднаму з самых малавядомых княстваў Кіеўскай Русі, якое існавала з канца 10 па канец 11 ст. на ўзбярэжжы Чорнага мора. А манеты гэтага княства самыя загадкавыя сярод старажытнарускіх манет. Сярэбраныя падражанні візантыйскім міліярысіям Канстанціна VIII і Васілія II з'явіліся раней ці адначасова са златнікамі Уладзіміра Святаслававіча – у канцы 980-х гадоў пры Мсціславе Уладзіміравічы, а ўнікальныя па тыпе імянныя срэбранікі Алега-Міхаіла 1083–1094 гг. сталі апошнімі манетамі Кіеўскай Русі. Па сутнасці, Цьмутараканскае княства ў той час стала ўжо васалам Візантыйскай Імперыі, бо Алег Святаслававіч быў архонтам і намархам Цьмутаракані з волі імператара Аляксея I Комніна. Колькасць вядомых таманскіх падражанняў за апошнія гады павялічылася з дзясяткаў да сотняў з-за ўжывання металашукальнікаў, таксама ўзрасла і колькасць срэбранікаў Алега Святаслававіча.

Манаграфія дае апісанне гісторыі Цьмутараканскага княства, бібліяграфічны агляд прац па яго манетах і каталог вядомых на сённяшні дзень разнавіднасцей манет княства з уключэннем манетавідных знаходак, падражанняў і княскіх імянных эмісій.

Вылучаюцца шэсць асноўных тыпаў манет і іх штэмпельныя разнавіднасці, якія ілюстраваны фотаздымкамі і прамалёўкамі, аўтарам апісаны 33 манеты. Агульная колькасць вядомых манет складае: Алега Святаслававіча (Міхаіла ў хрысціянстве) – каля 10 асобнікаў, манеты пасадніка Рацібора (Клімента ў хрысціянстве) – каля 15 асобнікаў, сярэбраныя, білонныя і медныя падражанні візантыйскім міліярысіям Канстанціна VIII і Васілія II – звыш 500 асобнікаў, падражанні «са стаячай фігурай» (у тым ліку

брактэаты) – каля 20 асобнікаў, так званая «манета з Адэскага музея» – 4 асобнікі. Усяго аўтарам прааналізавана больш за 200 манет, што блізка колькасці ўсіх срэбранікаў астатняй Кіеўскай Русі.

Срэбранікі Алега Святаслававіча адрозніваюцца ад усіх срэбранікаў і златнікаў Кіеўскай Русі, якія мелі выявы з абодвух бакоў у адпаведнасці з прататыпам – солідамі Канстанціна VIII і Васілія II. Прататыпам цьмутараканскіх срэбранікаў былі $\frac{2}{3}$ міліярысія візантыйскага імператара Міхаіла VII Дукі Паралінака (1071–1078), на адным баку якіх выява, а на другім – легенда ў чатыры радкі. Але непасрэдна кампазіцыйнае рашэнне манет Алега Святаслававіча перанята з пячаткі яго брата Рамана Святаслававіча, што вынікае з тэксту кірылічнай легенды срэбранікаў. Па дыяметры срэбранікі Алега Святаслававіча складалі $\frac{2}{3}$ ад срэбранікаў, ці 21 мм у сярэднім, а па сярэдняй вазе 1,68 г дароўніваліся хутчэй $\frac{2}{3}$ міліярысія (міліярысій – 2,7–3,0 г), чым срэбранікам Кіеўскай Русі. І канешне, не абышлося без украінскіх антыкварных падробак срэбранікаў Алега Святаслававіча – аўтар прыводзіць аналіз іх тэхнічных і палеаграфічных асаблівасцей, які зрабіла М.П.Сотнікава.

Манеты пасадніка Рацібора, намесніка вялікага князя Кіеўскага ў 1079–1081 гг. вылучылі сярод падражанняў толькі ў 2007 г. Дапамаглі ў гэтым знаходкі пячатак Рацібора са святым Кліментам і кірылічным надпісам у тры радкі, якія паслужылі ўзорам для яго ж манет. Манеты рэзаны неахайна, маюць дыяметр 23–27 мм, вагу 0,7–2,4 г, зроблены са срэбра прыблізна 600 пробы (у адным выпадку) ці з плакіраванай срэбрам медзі (на думку аўтара, але гэта гіпатэтычна могуць быць і сляды выбельвання).

Самыя цікавыя, на маю думку, манеты-перайманні, якія сустракаюцца на Таманскім паўвостраве ў культурных сляях канца 10 – першай паловы 11 ст. як адзінкавыя знаходкі, маленькія «скарбікі» перайманняў да дзясятка манет ці дамешкі да вялікіх скарбаў візантыйскіх міліярысіяў, у тым ліку і сваіх прататыпаў. Аўтару трапілі ў рукі 150 асобнікаў перайманняў. Цікава, што $\frac{1}{4}$ манет памылкова змяшчае выяву імператараў адлюстравана. Выяўлены толькі дзве манеты-перайманні, штэмпельныя пары якіх супадаюць. Па метале: гэта 10% – срэбра, 10% – нізкапробнае

срэбра, 80% – медзь. Па дыяметры перайманні блізкія да $\frac{2}{3}$ міліярысія, вага знаходзіцца ў межах 0,7–3,0 г. Лічыцца, што першымі з’явіліся сярэбраныя перайманні. Аўтар вылучыў 10 штэмпельных груп па ступені дэградацыі штэмпеляў. Найбольш уражваюць «манеты» апошняй групы. Бо гэта проста скругленыя медныя загатоўкі, часам пустыя, часам з набітым пунсонам-іголкай непасрэдна па самой бляшцы схематычным дэкорам у выглядзе крыжа, Галгофы, кропак замест кальцавой легенды аверса. Сустрэкаюцца нават прабітыя наскрозь, як дуршлаг, у час гэтай працэдуры экзэмпляры. Апошняя, на маю думку, дазваляе здагадацца, што «дэкор» наносіўся адначасова на некалькі складзеных слупком манет. Па фотаздымку «скарбіка» такіх «перайманняў» з вёскі Батарэйка Краснадарскага краю можна меркаваць, што пракованая вялікая бляха разразалася на квадратныя загатоўкі, а потым больш ці менш акуратна зрэзаліся іх куцы. На падставе ўключэння ў малюнак па ўзоры зыходнага прататыпа візантыйскага міліярысія Канстанціна VIII і Васілія II элементаў з міліярысія Канстанціна X і Яўдакіі (1059–1069), прынамсі, перамяшчэнне фігуры Канстанціна ў другі бок, аўтар датуе бытаванне перайманняў да праўлення Алега Святаславіча, ці да 1090-х гадоў.

Перайманні «са стаячай фігурай» (у тым ліку брактэаты) па адной версіі маюць прататыпам міліярысій Іаанна Цымісхія (969–977), па другой – $\frac{2}{3}$ міліярысія Канстанціна X Дукі (1059–1067). На маю думку, складкі вопраткі (крайнія лініі вопраткі апаёсанай выявы на перайманні) і роставая фігура (дзве сярэднія лініі выявы на перайманні) належаць фігуры Божай Маці з $\frac{2}{3}$ міліярысія Канстанціна X Дукі, а рукі, што пераходзяць у крыжы, крыжападобныя нос і вочы на твары – адпавядаюць тром з чатырох крыжоў у полі за рамкай вакол партрэта з міліярысія Іаанна Цымісхія. У любым выпадку датуецца гэтыя манеты-перайманні па $\frac{2}{3}$ міліярысія Канстанціна X Дукі не раней, чым 1059 г. Дыяметр іх ад 17 да 21 мм, метал – срэбра, вага – ад 0,8 да 1,0 г, у брактэатным варыянце – 0,5 г.

Менш упэўнена аўтар піша пра таманскія брактэаты другой паловы 11 ст. Брактэат з тамгой мае дыяметр каля 27 мм, вагу 1,6 г, метал – срэбра. Брактэат з выявай архангела Міхаіла мае дыяметр

каля 27 мм, варыянт з медзі – вагу 1,45 г, з золата – каля 4,0 г. Ёсць і брактэаты-перайманні цьмутараканскіх манет баярына Рацібора, што дазваляе іх датаваць часам пасля 1079–1081 гг. Паколькі практыкі ўжывання аднабаковых манет у рэгіёне не было, то аўтар прапануе лічыць, што брактэаты не ўжываліся ў грашовым абарачэнні.

«Манета з Адэскага музея» мае дыяметр каля 19 мм, вагу 1,2 г і 2,0 г (па двух асобніках), зроблена з нізкапробнага срэбра, мае выяву пагруднай мужчынскай фігуры з вусамі, падражанне грэцкай легендзе на другім баку. Аўтар прапануе прататыпам яе лічыць фоліс Нікіфара II Факі (963–969) і датаваць яе другой паловай 10 ст. Ён звяртае ўвагу, што новыя знаходкі манет зроблены ў Хмяльніцкай, Кіеўскай і Чарнігаўскай абласцях Украіны, што даволі далёка ад Краснадарскага краю Расійскай Федэрацыі.

Напаследак аўтар абмяркоўвае некалькі знаходак, якія спрабуюць аднесці да цьмутараканскіх манет, простым прыёмам запаўнення вольных месцаў у храналагічным спектры князёў, што правілі ў Цьмутаракані ў 11 ст. Вельмі да месца яго заўвага аб культуры падражацельных эмісій і падробак, якая была надзвычай шырока распаўсюджана ў Прычарнамор’і. Скончылася цьмутараканская старажытнаруская эпопея з’яўленнем новага горада Цьмутаракань на Чарнігаўшчыне, які ўзгадваецца ў 1117 г. – відавочна, горада славянскіх перасяленцаў.

Праца напісана лёгка, празрыста, чытаецца на адным дыханні.

► Нумизматические чтения 2009 года: К 80-летию А.С. Мельниковой и 90-летию В.В. Узденикова. Москва, 19–20 ноября 2009 г. Тезисы докладов и сообщений. М., 2009. 82 с.

Опубл.: ГА. Т. 16. Гародня, 2010. С. 143.

Зборнік тэзісаў чытанняў, што адбыліся ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве, утрымлівае 29 кароткіх тэкстаў, з якіх для беларускага чытача найбольш цікавыя датычныя агульнай гісторыі часоў Кіеўскай Русі і савецкага часу. Праца С.В.Зверава «Аб тэхніцы вырабу рускіх срэбранікаў канца 10 – пачатку 11 ст.» рэжа вуха словам «рускія» ў назве, уяўленні аўтара пра працэсы

дэфармацыі металаў пад механічным уздзеяннем выклікаюць глыбокае здзіўленне. Затое шчыра радуе праца ўкраінскай даследчыцы І.К.Хромавай «Да гістарыяграфіі кіеўскіх і северскіх манет другой паловы 14 ст.», дзе разглядаюцца знакі Уладзіміра Альгердавіча і Дзмітрыя-Карыбута Альгердавіча.

Асварышч М.Б. прапануе прыкметы, па якіх можна адрозніць знакі прыёрстваў Расійскай Імперыі ордэна Св. Іаана Іерусалімскага (у тэксце замест «расійскія» ўжываецца слова «рускія»). В.А.Бушлякова дае прыклад ідэнтыфікацыі асобы на партрэце па ўзнагародах. А.В.Калашнікава даводзіць па матэрыялах аддзела пісьмовых крыніц Дзяржаўнага гістарычнага музея, што частая змена савецкіх узнагародных дакументаў у 1921-1941 гг. у асобных выпадках давала магчымасць узнагароджанаму за гэты тэрмін атрымаць пяць вырынтаў дакументаў (у 1921, 1924, 1931–1935, 1936–1938 і 1939-1941 гг.). Е.А.Яравая прысвяціла сваю працу выяўленню іканаграфічнай праграмы асабістых гербаў па надмагільных помніках.

Пераход са штогадовых Усерасійскіх нумізматычных канферэнцый да двухгадовых, як можна меркаваць па факце выхаду матэрыялаў нумізматычных чытанняў у Дзяржаўным гістарычным музеі ў «вольны» год, можа быў і не вельмі добрай навацыяй для расійскіх нумізматаў.

► Нумизматические чтения 2011 года: Памяти Алексея Владимировича Фомина. Москва, 21–22 ноября 2011 г. Тезисы докладов и сообщений. М., 2011. 156 с.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 170–171.

Зборнік тэзісаў чытанняў, што адбыліся ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве, утрымлівае 43 невялікія тэксты. Для беларускага чытача найбольш цікавыя тыя, што тычацца тэм агульнай гісторыі.

Бялецкі С.В. прапанаваў лічыць касцяныя падвескі са знакамі трохзубцаў дзіцячымі цацкамі. Яны невыпадковыя, вядома некалькі экзэмпляраў, пераважна з Ноўгараду.

Праца С.В.Зверава «Аб манетах і медалях Дзмітрыя Іванавіча (Лжэдзмітрыя)» тычыцца матачнікаў капеек, якія ён прасочвае на ўзроўні развіцця дэфектаў, і інтэрпрэтацыі выявы самазванца з непакрытай галавой на медалях як звычайнай для таго часу.

Звераў С.В., Стукалава Т.Ю. у працы «Сеўскія чэхі 1686 г. з калекцыі ГІМ» расказваюць пра знаходку пяці гэтых манет з калекцыі П.В.Зубава (пераданая ў 1918 г.) сярод 10 000 нявызначаных заходнееўрапейскіх манет аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея. Адна з іх – фальсіфікат канца 19 ст., які не мае прыкмет вальцоўкі.

Маісеенка Н.С. задаўся пытаннем, ці сапраўды старажытна-рускія срэбранікі вельмі нізкапробныя, і параўнаў вынікі штрых-метаду з сучасным РФА-аналізам: атрымалася, што срэбранікі больш высакапробныя. Але тэкст паказвае, што аўтар мае недакладнае ўяўленне як пра пробу націрам на прабірным камні, так і пра метадыку РФА-аналіза і постапрыёрную інтэрпрэтацыю яго вынікаў. Па сутнасці, усё зводзіцца да эмпірычнай ацэнкі вынікаў апаратнага даследавання складу металу, якая не мае моцы сапраўднага доказу.

Красноў Р.В. у тэксце «Да даследавання грашовай рэформы 1696–1718 гг.: імяны указ ад 7 лютага 1704 г.» апавядае пра знаходку копіі згаданага ўказа ў дакументах Кадашоўскага манетнага двара ў фондах РГА ВМФ сярод папер Адміралцейскай канцылярыі. На жаль, няма яснасці ў пазіцыі аўтара па разуменні тэрміна «рэформа» і па датаванні ўласна ўзгаданай рэформы.

Асварышч М.Б. піша пра праекты «фінансавых рэформаў» пры Паўле I, прыводзіць цікавыя дакументы, але на самой справе вядзецца размова пра змяненне стапы медных манет. Таму гэта не толькі не «фінансавая рэформа», але нават і не грашавая – прыкмет рэформы ў змяненні стапы разменных манет няма.

Украінская даследчыца І.К.Хромава разглядае новыя варыянты манет Уладзіміра Альгердавіча кіеўскай вытворчасці і звяртае ўвагу на недастаткова крытычны падыход да магчымых фальсіфікатаў.

Буднікаў А.В. піша пра спосабы выяўлення падробак платанавых манет Расійскай Імперыі. Выснова наступная – падробкі канца 20 ст. зроблены з літой плаціны і таму маюць

большую удельную вагу і не прыцягваюцца магнітам у адрозненне ад зробленых спосабам парашковай металургіі аўтэнтчных (манеты 1828–1845 г. утрымлівалі да 6% жалеза, іх удельная вага была меншая амаль на 7%). Аўтар сцвярджае, што аналіз хімічнага складу не дае мажлівасці вылучыць падробку. Ён жа гаворыць пра высокае ўтрыманне жалеза ў плаціне 19 ст., што не адпавядае яго тэзісу. Аўтар не паспрабаваў шматлікія апырёрныя вынікі РФА-аналізу апрацаваць з дапамогай статпакетаў каб сапраўды высветліць, што не існуе магчымасці па элементным складзе альбо па варыяцыі ўтрымання ў кропках замеру аднаго аб'екта знаходзіць падробкі. Больш таго, не высветлена з дапамогай матэматычных метадаў (напрыклад, F-тэстам на роўнасць дысперсій альбо t-крытэрыем Стюдэнта на роўнасць сярэдніх велічынь), што даныя па складзе сучаснай плаціны і плаціны 19 ст. не адрозніваюцца / адрозніваюцца адзін ад другога на зададзеным узроўні верагоднасці.

Сінчук І.І. паведамляе аб набыцці Нацыянальным музеем Літвы ў 2011 г. двух кольцаў з манет і загатоўкі для такога кальца. Зараз вядома, што практыка вырабу калец з манет была пашыраная ў Літве, Беларусі, Расіі. Другаснае выкарыстанне манет прыцягнула ўвагу і цвярскага даследчыка У.У.Хухарава (тэзісы не трапілі ў друк), але рэгіён распаўсюджання такой традыцыі пакуль дакладна не акрэслены.

► Kiersnowski R. Historia – pieniądż – herb: Opera selecta. Warszawa, 2008. 550 s. + 43 tabl.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 166–167.

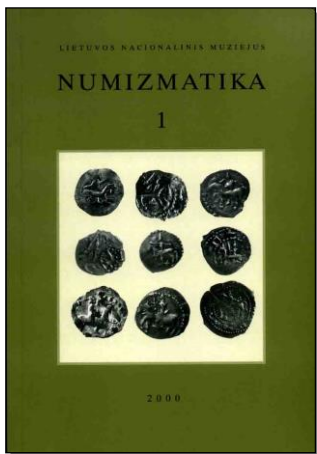
Прафесар Рышард Керсноўскі за гады, адданыя навуцы, выдаў 363 працы. Для тома выбраных прац у Інстытуце гісторыі Польскай акадэміі навук пастанавілі выбраць 30 тэкстаў. Адказнасць за выбар лягла на вядомых польскіх вучоных С.Сухадольскага і С.К.Кучынскага, якія не толькі выбралі, але і зручна падзялілі іх на чатыры блокі: I Пралог (адзін тэкст – «Клопаты з нумізматыкай»), II Вялікая грашовая рэформа 13–14 стст. (12 артыкулаў), III *Varia numismatica* (9 артыкулаў), IV Працы гістарычныя і геральдычныя (7 артыкулаў).

У другім блоку месціцца шэраг прац пра манеты 13-14 стст.: пра неманетарнае срэбра, пра золата ў Польшчы, пра сілезскую ўдзельную манету, пра сілезскія квартнікі, пра французскія ўплывы на манетную справу ў Польшчы ў 14 ст., пра пражскія парвусы, пра дукаты Уладзіслава Лакетка, пра рэформы Казіміра Вялікага і яго грошы, пра першыя манеты ВКЛ. У «Розным» блоку сабраны артыкулы пра сістэматыку нумізматычных крыніц, пра ўзаемадзеянне нумізматыкі і археалогіі, пра сімвал птушкі, пра манетныя двары 12 ст. на заходнім Памор'і, пра ўплыў італьянцаў на мастацтва польскіх манет 14–16 стст., пра дукаты Аляксандра Ягелончыка, пра Іахіма Лелявеля, пра Казіміра Странчыньскага. Апошні блок сабраў артыкулы пра ягелонскія сімвалы, пра гербавыя легенды, пра геральдычны сюжэт дамы з мядзведзем, пра «Смаргонскую акадэмію», пра замак Арэшкаў (звяртае ўвагу між іншым паведамленне пра подпісы А. Міцкевіча і яго сяброў на шыбе альтанцы – падобныя шыбкі з подпісамі археалагічна вядомыя на шкле апошняй трэці 18 ст. з Калінінграда), пра Крэсы як тэрмін і рэаліі з ім звязаныя (і пра нечаканае практычна зліквідаванне тэрміна папай Янам Паўлам II, які сказаў у час побыту ў Вільнюсе пра «літвінаў польскага паходжання»).

Да кожнага артыкула дадаецца спіс літаратуры па яго тэматыцы, што выйшла пасля з'яўлення з друку (гэтую частку працы выканаў Б. Пашкевіч). У канцы кожнага артыкула кароткае рэзюмэ на адной з еўрапейскіх моў; калі яно адсутнічала ў арыгінальнай публікацыі, то было дададзена новае. Пасля рэзюмэ падаецца крыніца-першадрук. Што неверагодна зручна для карыстання – на палях выдання прастаўлены старонкі крыніцы-першадрука. Тэксты практычна не маюць ілюстрацый, але ў канцы кнігі ёсць 43 табліцы з паноўленымі, перазнятымі ў добрай якасці аб'ектамі са збораў Нацыянальных музеяў у Варшаве і Кракаве, якія надрукаваны на плотнай глянцавай паперы.

Паліграфія выдання на вышыні: тэксты добра чыгальныя, прыемны шрыфт з засечкамі не стамляе зрок, друк на якаснай паперы дае добры кантраст, радкі не зліваюцца, памер літар сярэдні, палі добра вылічаныя – не зашытыя і не падрэзаныя. Адзіная нязручнасць гэтага надвычай прадуманага выдання – схаваны змест, ён знаходзіцца паміж уласна кніжным блокам і блокам ілюстрацый. Шкада, што кніга мае наклад толькі 300 асобнікаў.

► Numizmatika. T. 1. Metraštis. Vilnius, 2000. 208 p.
Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 242.

Нацыянальны музей Літвы ў 2000 г. распачаў выпуск зборніка «Нумізматыка». Том выходзіць у якасным паліграфічным выкананні накладам 500 асобнікаў у фармаце сярэдніх памераў. Артыкулы на літоўскай мове маюць рэзюмэ на англійскай ці нямецкай мове, рускамоўныя артыкулы – рэзюмэ на літоўскай і на адной з пералічаных моў. Змест дзеліцца на дзве асноўныя часткі – нумізматыка і медальернае мастацтва.

Зборнік выходзіць пад грыфам Нацыянальнага музея Літвы, але не з’яўляецца ведамасным у дрэнным сэнсе слова: ён адчынены для супрацоўнікаў іншых устаноў і нават замежных даследчыкаў (з 16 артыкулаў толькі чатыры належаць супрацоўнікам музея). У першым выпуску прынялі ўдзел два беларускія аўтары. Тэматыка, да якой прывязаны ўсе артыкулы, – гэта грошы ў Вялікім Княстве Літоўскім і на землях княства як да яго ўтварэння, так і ў пазнейшыя часы. Першы нумар паказвае, як выбухова ў выніку археалагічных раскопак пашырыліся веды пра першыя манеты ВКЛ літаральна за якія два апошнія дзесяцігоддзі (артыкулы Э.Іванаўскаса, А.Лухтанаса, В.Аляксеюнаса). Мяркуючы па апошніх айчынных публікацыях, беларускія даследчыкі адсталі ў гэтай тэматыцы ад літоўскіх калег назаўсёды. Да раздзела «тэхніка манетнай справы» аднесены артыкулы аб сенсацыйных знаходках манетных штэмпеляў пры археалагічным вывучэнні Віленскага замка (Э.Іванаўскас і А.Кунцэвічус, Л.Квізікевічус). Вельмі пазнавальны артыкул аб гісторыі аддзела нумізматыкі і ўтварэння калекцыі Нацыянальнага музея Літвы (загадчыца аддзела нумізматыкі Д.Грымалаўскайтэ). Акрамя пералічаных у зборніку ёсць працы аб знаходках скарбаў і асобных манет.

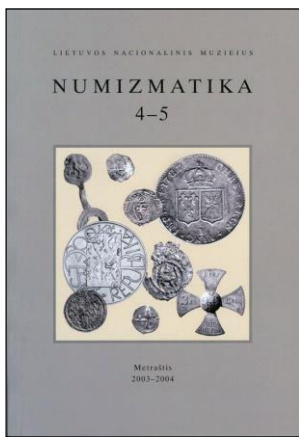
Цікава, такі пазітыўны прыклад арганізацыі музейнага навуковага неперайдычнага нумізматычнага выдання ў суседняй

Літве неяк паўплывае на выдавецкую актыўнасць Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі?

► Numizmatika. Т. 4–5. Metraštis 2003–2004. Vilnius, 2006. 496 p.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 246.

Чарговы, з dvoены (4–5) том «Нумізматыкі» Нацыянальнага музея Літвы захаваў свой дызайн і добрую паліграфічную якасць. Наклад выдання – 500 экз. Структура ўключае артыкулы (з падзелам на нумізматыку, медальернае мастацтва і фалерыстыку, баністыку), публікацыі (знаходкі, музейныя калекцыі, архіўныя матэрыялы), дыскусіі, бібліяграфію, рэцэнзіі і анатацыі, навуковую хроніку (дзеліцца на персаналіі, выставы, лекцыі, канферэнцыі). Артыкулы выдаюцца на дзвюх мовах – літоўскай (з англійскім рэзюмэ) і рускай (з літоўскім і англійскім рэзюмэ). Прыняты падзагаловак «Metraštis» у літоўскай мове мае сэнс не толькі штогодніка (даслоўна), але і летапісу, таму згодна з сэнсам дазваляе музею маневраваць у выдавецкай палітыцы, паколькі не прывязвае жорстка выданне да года.

Характэрнай рысай выдання з'яўляецца вялікая доля артыкулаў, якія прысвечаны медальернаму мастацтву (большая частка іх прысвечана юбілеям літоўскіх мастакоў).

На расійскай мове – тры тэксты: украінскага даследчыка У.Шлапінскага пра манеты ВКЛ на львоўскім рынку 16 – першай паловы 17 ст., І.Сінчука аб гурце як адной з характарыстык расійскіх манет, В.Рузаса і І.Сінчука пра антыкварную падробку медалю «За усмирение польского мятежа 1863–1864» са збораў Нацыянальнага музея Літвы.

Напэўна, будзе карысным чытачам працяг літоўскай нумізматычнай бібліяграфіі Э.Рэмеца за 2001–2002 гг.

(нумізматыка, баністыка, фалерыстыка, медальернае мастацтва – 213 пазіцый), грунтоўны (больш за 100 старонак) агляд новых паступленняў і бягучага стану нумізматычных калекцый музеяў Літвы, якія налічваюць больш за 600 тысяч адзінак.

Нумізматычныя артыкулы тычацца знаходак венгерскіх манет на тэрыторыі ВКЛ (Э.Рэмецас), удакладнення датавання грашовай рэформы Аляксандра 1495 г. (Л.Квізікявічус), новых знаходак першых манет ВКЛ (Т.Астраўскас), манет Барыса Гадунова са скарбаў Нацыянальнага музея Літвы (В.Смільгявічус), знаходцы скарбу залатых манет у 18 ст. па архіўным дадзеным (В.Аляксеюнас), знаходцы скарбу ў сярэдзіне 19 ст. па архіўным дадзеным (Л.Квізікявічус), манетных знаходак 2000–2004 гг. у адным з невялікіх літоўскіх гарадоў (Э.Васіляўскас).

Баністыка прадстаўлена адным грунтоўным артыкулам пра абарачэнне фальшывых папяровых грошаў у другой палове 19 ст. у Віленскай губерні, які ўводзіць у навуковы абарот велізарную колькасць новых архіўных даных пра выкрыванне фальшывых банкнот (Л.Квізікявічус).

► Numizmatika. T. 6. Metraštis 2005. Vilnius, 2007. 392 p.
Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 164.

Гэты зборнік «Нумізматыка» Нацыянальнага музея Літвы шмат увагі аддае першым манетам Вялікага Княства Літоўскага.

Артыкул Б.Пашкевіча аб першых манетах ВКЛ з’ўляецца спробай падсумавання новых даных аб манетнай вытворчасці ВКЛ пасля абагульняльнай публікацыі Р.Кярсноўскага, якая выйшла з друку 20 гадоў таму (на англійскай мове). Артыкул А.Крыжаніўскага апавядае аб уплыве галіцкай манетнай сістэмы апошняй чвэрці 14 ст. на метралагічныя паказчыкі манет падольскага князя Канстанціна Карыятавіча (па-руску). Э.Рэмецас піша аб комплексе манет пачатку 15 ст. з Вільнюскага Ніжняга замка ў сувязі з праблемай датавання манет Ягайлы і Вітаўта (па літоўску).

І.Каплунайтэ і Р.Іонайціс пішуць пра нумізматычныя і сфрагістычныя знаходкі з ратушняй плошчы Вільнюса, Э.Васіляўскас паведамляе пра знаходку ў Літве рэдкай манеты 18 ст.

біскупа Фрыдрыха Вільгельма, пра знаходкі манет у масавых пахаваннях напалеонаўскіх салдат у Вільнюсе паведамляе археолаг В.Сцепанавічус.

Р.Разалюнайтэ піша пра медалі таварыства цвярозасці другой паловы 19 – першай паловы 20 ст. у зборах Нацыянальнага музея Літвы, Д.Грымалаўскайтэ робіць вялікі агляд новых паступленняў манет і медалёў у музеі Літвы, В.Рузас апавядае пра лічыльныя жэтоны падскарбіяў ВКЛ з Віленскага манетнага двара ў зборах музея Нацыянальнага банка Літвы.

Э.Рэмецас падаў бібліяграфію літоўскіх баністыкі, фалерыстыкі, медальернага мастацтва і нумізматыкі за 2003 г. з 147 пазіцый.

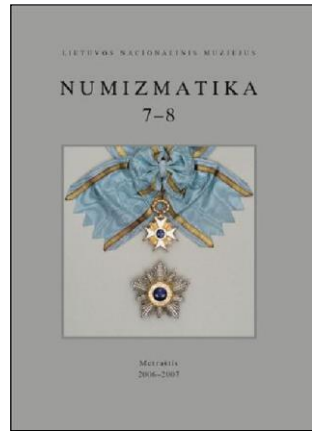
У томe змешчаны рэцэнзіі на манаграфію Я.Шчукінай «Манаграмы і подпісы на рускіх медалях XVIII–XX стагоддзяў», на Я.Дуткоўскага, А.Суханэка корпус манет Эльблэнга, на «Польскую фалерыстыку XVII–XIX стагоддзяў» К.Філіпава (І.Сінчук), на манаграфію пра банкі Літвы канца 19 – першай паловы 20 ст. (В.Рузас), на працу А.С.Мельнікавай «Рускія манетныя скарбы мяжы XVI–XVII стагоддзяў», на кнігу пра 6-ты трыенале балтыйскіх медальераў (Д.Грымалаўскайтэ).

► Numizmatika. T. 7–8. Metraštis 2006–2007. Vilnius, 2008. 384 p.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 164–165.

Здвоены зборнік «Нумізматыка» Нацыянальнага музея Літвы выйшаў у звыклым выглядзе – добрая папера, мяккая вокладка, чорна-белы друк. Наклад выдання не змяніўся, – як і раней, 500 экз.

Згодна са сваёй ужо сталай структурай у зборніку змешчаны тры артыкулы (Д.Гулецкі пра падробкі траякоў Віленскага манетнага двара на мяжы 16–17 стст., Л.Квізікявічус аб падробках манет у 19 ст., І.Сінчук аб антыкварных падробках гданьскага

паўталера 1640 г.). У раздзеле «публікацыі» – два тэксты пра скарбы (А.Юкневічус, Е.Рэмецас аб скарбе медных солідаў Яна Казіміра з Кедайняй; Л.Квізікявічус, С.Сарцэвічус аб скарбе нямецкіх сярэбраных манет 1919 г. з праспекта Гедыміна ў Вільнюсе), даследаваннях (вялікая, памерам амаль у палову штогодніка публікацыя І.Сінчука аб калекцыі тынфаў з Нацыянальнага музея Літвы; Э.Іванаўскаса аб літоўскіх болах паўстання 1831 г., Р.Куодзітэ аб узнагародах вядомага дзеяча адраджэння Літвы К.Бізаўскаса), архіўныя знаходкі (В.Рузас аб падрыхтоўцы юбілейнай банкноты да 20-годдзя незалежнасці ў 10 літаў у 1938 г.), метадыкі рэстаўрацыі (калектыў рэстаўратараў Нацыянальнага музея Літвы аб працы з унікальнымі цэлымі скарбонкамі 17 ст. з манетамі ў сярэдзіне).

Э.Рэмецас працягнуў бібліяграфію літоўскіх баністыкі, фалерыстыкі, медальернага мастацтва і нумізматыкі за 2004–2005 гг. з 155 пазіцый. У блоку рэцэнзій знайшліся публікацыі пра альбом выставы скарбонак у Тракаі, каталог манет ВКЛ В.Какарэкі і І.Шталенкова, першы том слоўніка мастакоў 16–18 стст., брашуру І.Сінчука пра фальшывую алавяную двузлатовую манету 1936 г. міжваеннай Рэчы Паспалітай з Кобрына.

Да 60-годдзя вядомага літоўскага нумізмата С.Саяўскаса надрукаваны спіс яго нумізматычных прац з 57 пазіцый. Завяршаецца зборнік аглядам нумізматычных выстаў і канферэнцый.

► Pieniądz – symbol – władza – wojna – wspólne dziedzictwo Europy – Białoruś – Estonia – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina. *Studia i materiały [z IX Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej]*. Augustów ; Warszawa, 2010. 368 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 167.

У томіку зборніка матэрыялаў чарговай міжнароднай нумізматычнай канферэнцыі ў Аўгустове (Польшча) з тэматыкай гэтага года «Грошы – Сімвал – Улада – Вайна» надрукаваны 36 дакладаў. Кніга дакладаў упершыню выйшла ў цвёрдай

вокладцы, даклады надрукаваны на польскай, рускай і англійскай мовах.

Беларускія даследчыкі падрыхтавалі 11 дакладаў: В.Сідаровіч паведаміў пра новыя знаходкі антычных манет у беларускім Панямонні, І.Шталенкоў – пра фальсіфікаты манет з «мсіслаўскімі» контрмаркамі, В.Малежык – пра адзінкавыя знаходкі рускіх манет 15–17 стст. на тэрыторыі Беларусі, В.Какарэка – пра керамічныя скарбонкі 16–18 стст., В.Кабрынец – пра скарб з рускімі манетами з Чэрыкава, І.Сінчук – пра шэляжныя манетныя двары Кароны і медныя соліды Яна Казіміра ў скарбах, І.Колабава – пра грашовы лік усходнебеларускага рынку ў перыяд Паўночнай вайны 1700–1721 гг., Ю.Латушкова – пра слупкі скарб залатых манет Расійскай Імперыі канца 19 – пачатку 20 ст., В.Калясінскі – пра контрмаркі на манетах ваенных збораў падраздзяленняў рускай арміі на прыкладзе 103-га пяхотнага палка, І.Крайнева – пра нямецкі акупацыйны рэжым у Гродне ў час Першай сусветнай вайны, А.Баюра – пра грашовыя сурагаты Беларусі ў перыяд распаду СССР, І.Масько – пра камемаратыўныя манеты Нацыянальнага банка Беларусі з нагоды 600-годдзя Грунвальдскай бітвы.

► XVI Всероссийская нумизматическая конференция, Санкт-Петербург, Репино, 18–23 апреля 2011 года : тезисы докладов и сообщений. СПб., 2011. 269 с.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 169.

Усерасійская нумізматычная канферэнцыя праходзіць з нядаўняй пары раз у два гады і фактычна з’яўляецца міжнароднай.

Беларускія даследчыкі падрыхтавалі 7 дакладаў: В.Сідаровіч паведаміў пра знаходкі манет антычнай Грэцыі на тэрыторыі Беларусі, Э.Рэмецас, І.Сінчук – аб дробнай расійскай меднай манеце 18 ст. у абарачэнні ВКЛ, Ю.Латушкова – пра скарбы ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь, В.Кабрынец – пра знаходкі рускіх манет 16 – пачатку 18 ст. на землях Беларусі, І.Колабава – аб справах фальшываманетчыкаў 18 ст. у фондзе Віцебскага грамадскага губернатара, А.Цецернік –

аб сучасным дзяржаўным медалі Францыска Скарыны, М.Ялінская – аб гісторыі стварэння герба БССР.

Звяртаюць увагу працы, якія маюць дачыненне да агульнай з беларускімі землямі гісторыі грошаў. Гэта працы літоўскіх даследчыкаў: З.Дуксы пра карэспандэнцыю з замежнымі нумізматамі, Д.Грымалаўскайтэ пра нумізматыку ў навучальных установах Віленскай (Беларускай) навучальнай акругі; украінскіх: С.Клімоўскага аб прызначэнні пломбаў драгічынскага тыпу, Г.Казубоўскага аб сездальска-ніжагародскіх і кіеўскіх манетах; расійскіх: В.Мешчаракова аб расійскіх медных манетах 18 – сярэдзіны 19 ст. з вялікім адхіленнем ад нармальнай вагі, М.Дабравольскай аб асабістых пячатках з калекцыі вядомага беларускага гісторыка М.Шчакаціхіна са збораў Эрмітажа, А.Храмянкова аб тэхналогіі ліцця фальшывых медных манет 18 ст., А.Панамарова пра курс грошаў Тактамышы і контрмарках на яго пулах, В.Куляшова пра новую храналогію абарачэння манет Халіфата ва Усходняй Еўропе 8–9 стст.

► Нумизматический сборник ГИМ. Т. XVIII / Труды ГИМ. 2007. Вып. 171. М., 2007. 251 с.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 165–166.

Выпуск прысвечаны памяці Алы Сяргееўны Мельнікавай, якая шмат гадоў была загадчыцай аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква). Супрацоўнік АН ДГМ і калега Алы Сяргееўны В.В.Уздзенікаў даў фінансавую назву свайму артыкулу пра А.С.Мельнікаву, якую можна лічыць тытульнай да зборніка, – «Вялікае жыццё, адданае нумізматыцы». Таксама адклікнуліся артыкуламі пра Алу Сяргееўну А.Л.Харашкевіч, М.Б.Горнунг, былі надрукаваны і фрагменты ўспамінаў роднага брата А.С.Мельнікавай – Б.С.Гудкова. Надрукаваная ў зборніку бібліяграфія прац А.С.Мельнікавай за 1957–2006 гг. налічвае 180 пазіцый, ёй самой прысвечаны 9 публікацый.

Цікавае беларускіх даследчыкаў могуць выклікаць артыкулы С.М.Тацэнка пра скарбы Масквы 18 – пачатку 19 ст., А.В.Храмянкова пра вытворчасць і абарачэнне фальшывых

палушак узору 1718 г., С.С.Левіна пра пастаўшчыкоў Капітула Расійскага кавалерскага ордэна 1799–1825 гг. Прыцягвае ўвагу вялікая праца А.В.Глазуновой і І.В.Шыракова пра рускія манеты 14–15 стст. з прыкметамі неэканамічнага выкарыстання; як аналаг функцыям гэтых манет называюцца і тры срэбранікі з пахавання каля маёнтка Вотня Стара-Быхаўскага раёна (відаць, трэба было «ўезда») Магілёўскай губерні 1873 г. (зараз Рагачоўскага раёна Гомельскай вобласці, маніста, якое было знойдзена ў 1873 г., утрымлівала чатыры срэбранікі, з якіх тры захоўваюцца ў ДГМ (Масква) – паводле Энцыклапедыі «Археалогія і нумізматыка Беларусі».

► Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui. Vilnius, 2006 = Internacional Numismatic Conference Marking the 150th anniversary of the National Museum of Lithuania. Vilnius, 2006 = Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 2006 г. Vilnius, 2010. 380 p. Оубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 167–168.

Па выніках міжнароднай нумізматычнай канферэнцыі, якая была прысвечана 150-годдзю Нацыянальнага музея Літвы, накладам 500 асобнікаў выйшаў вялікага фармату зборнік прац удзельнікаў канферэнцыі. Варта прыгадаць, што трохмоўны зборнік тэзісаў у 2006 г. выйшаў накладам толькі 200 асобнікаў (гл. Гістарычны альманах, т. 12, 2006). Том выйшаў як серыяльнае выданне Нацыянальнага музея Літвы з чарговым нумарам 22. Кніга ў мяккай вокладцы, з клеевым мацаваннем шытых лагінаў без форзаца, вокладка мае не вельмі зручныя ў карыстанні клапаны. Папера глянцавая, якасць друку тэксту і манахромных ілюстрацый бездакорная.

Цікава, што заўвагі падаюцца ў кнізе на шырокіх унутраных палях каля тэксту, пры неабходнасці большага месца змяняецца модуль фармаціравання і заўвага падаецца двума або трыма калонкамі каля тэксту, які павузіўся. Спасылкі ўнутрытэкставыя кшталту: аўтар – год – старонка з публікацыяй у канцы артыкула

бібліяграфічнага спіса ўжытых крыніц і цытаваных прац. Варта адзначыць, што па прынятых правілах шэрагу літоўскіх выданняў пры спасылцы на архіўную справу патрабуецца поўная назва фонду і справы, што выклікае пэўныя цяжкасці для аўтараў, што прывыклі да савецкіх і постсавецкіх ДАСТАў (ГОСТАў) бібліяграфічных апісанняў і спасылак.

Прадстаўлены 34 тэксты дакладаў 36 удзельнікаў з Літвы, Польшчы, Расіі, Беларусі, Украіны, Славакіі, Эстоніі, Латвіі на рускай, літоўскай, англійскай і польскай мовах (на адной з названых моў). Большасць тэкстаў прадстаўлена на рускай мове, што робіць лёгкай даступнасць да іх беларускага чытача.

Беларусь прадстаўлена тэкстамі 8 дакладаў – І.Шталенкова, В.Калясінскага, В.Какарэкі, І.Колабавай, Ю.Барэйшы, Д.Гулецкага, І.Сінчука (між іншым даследчыку ўдалося давесці з дапамогай абільнага цытавання крыніц 17 ст., што акрэсленне «рускі» дакументаў Рэчы Паспалітай 17 ст. азначае абсалютна неадпаведнае сучаснаму значэнню, а менавіта «нярускі»), В.Шышанава.

На жаль, не ўсе даклады былі ў час пададзеныя да друку. У том не трапілі тэксты дакладаў беларускіх даследчыкаў В.Філінава, а таксама В.Рабцэвіча і А.Іова.

► Wiadomości Numizmatyczne, 2011. Z. 1–2 (191–192). 266 s.
Оубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 168–169.

Часопіс Нумізматычнай камісіі Камітэта гістарычных навук Польскай акадэміі навук «Вядамасці нумізматычнэ» на 55-м годзе свайго існавання рашуча змяніў выгляд. Са здвоенага шытка 2011 г. ён выходзіць у мяккай ламінаванай вокладцы ў паўнаколерным друку, у тэксце пры неабходнасці ўжываюцца каляровыя ілюстрацыі, друкуецца, як і раней, на добрай паперы з якаснай склейкай блока.

Рэдакцыйны камітэт зараз складаецца з Б.Пашкевіча (рэдактар), М.Завадскага (сакратар), М.Менцлеўскай і М.Відаўскага (члены рэдакцыйнага камітэта), А.Раманоўскага (рэдактар аддзела скарбаў).

Структура часопіса засталася нязменнай: ён дзеліцца на артыкулы, матэрыялы, знаходкі, рэцэнзійныя артыкулы, рэцэнзіі і

хроніку. Магчымасць новай паліграфічнай базы ў поўнай меры выкарыстана ў артыкуле Б.Ідзікоўскай пра хрысціянскую місу, якая адмыслова аздоблена 160 срэбнымі і залатымі манетамі і медалямі 15 – пачатку 19 ст. (сярод іх – рэдкія адбіткі талераў у золаце і пьедфорты дукатаў). Вялікі артыкул М.Рудніцкага прысвечаны кельцкай электравай манеце ў 1/3 статэра, якая была знойдзена пад Конінам (дакладны аналіз выкананы Варшаўскім прабірным надзорам і на Варшаўскай палітэхніцы). Артыкул вылучаецца вялікім англійскім тэкстам-тлумачэннем, які адрозніваецца ад асноўнага польскага практычна толькі адсутнасцю фотаілюстрацый. А.Дымоўскі піша аб рымскіх манетах на польскіх землях на падставе новых дробных знаходак.

У матэрыялах апісваюцца скарб яглонскіх манет 15 ст. (В.Іжыцка) і падвойныя соліды з «сярэднявечнай чацвёркай» 1620-х гадоў астагняга ўладара Заходняга Памор'я Баляслава XIV (М.Паўлоўскі). Характэрнай рысай сучаснага раздзела знаходак з'яўляецца пільная ўвага не толькі да скарбаў, але і да выяўленых выпадкова асобных манет.

Адзіны ў выданні рэцэнзійны артыкул гданьскага даследчыка Я.Дуткоўскага тычыцца нямецкай манаграфіі аўтарства Н.Моэ пра славу тага медальера 17 ст. Себасціяна Дадлера. Рэцэнзіі напісаны А.Буршэ (на манаграфію аб знаходках рымскіх і ранневизантыйскіх залатых манет у Брытаніі і Ірландыі), В.Гарбачэўскім (на працу аб выявах св.Войцэха на манетах Баляслава Кендзежавага), А.Мусялоўскім (на грунтоўную кнігу Б.Пашкевіча аб брактэатах сярэднявечнай Прусіі). Большасць паведамленняў хронікі належыць рэдактару часопіса Б.Пашкевічу – тут паведамленне пра нумізматычную канферэнцыю ў Чэхіі, сімпозіум у Кембрыджы, пра 14-ю агульнапольскую нумізматычную сесію ў Новай Солі, пра канферэнцыю аб сярэднявечнай манетнай гісторыі прыбалтыйскіх абшараў у Таліне. Знайшлося месца і смутным навінам – змешчаны некралогі пра нямецкую даследчыцу В.Хац і куратара аддзела манет і медалёў музея ў Кембрыджы М.Блэкбарна.

СФРАГИСТИКА

Пра Цітова, пячаткі і Радзівілаў.

► Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. Мн., 1993. 239 с.

Опубл.: Спадчына, 1994. № 6. С. 140–141.

Не было, не было кніжкі – ды з’явілася. А не было кніжкі пра пячаткі. А з’явілася ў 1993 годзе кніжка Анатоля Цітова «Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі». Як хто, а я люблю ў кніжцы добрую вокладку, белую паперу, выразны шрыфт. Між намі, спажыўцамі – гэта аўтар лічыць, што галоўнае – сэнс, на самой справе галоўнае – знешні выгляд. Выдавецтва «Полымя» зрабіла цудоўную кніжку: афсетная папера № 1 успрымаецца як «нулёўка», гарнітура «Тип Таймс» прыемна ласкае вока, праца Мінскай фабрыкі каляровага друку бездакорная – выданне вабіць чытача. Ды і аўтар прыклаў руку да шалёнага попыту на сваю кнігу – у ёй каля 400 ілюстрацый. Ці трэба было старацца яшчэ што вартае напісаць? А паважаны Анатоль Цітоў яшчэ і напісаў тое-сёе.

Манаграфія ахоплівае перыяд з 10 па 18 ст., аўтар падзяліў гэты вялікі адрэзак на старажытны перыяд (10–13 стст.), вялікакняскі (канец 13 – 17 ст.), перыяд позняй Рэчы Паспалітай (18 ст.) і перыяд Расійскай Імперыі (апошняя квадра 18 ст. – 1917 год). Вось і першая заўвага – эфектная назва не зусім дакладна перадае змест: 1917 год цяжка аднесці да старажытнасці з аднаго боку, ды і вялікакняскі перыяд 14–17 стст. не адносіцца да старажытнасці, бо ўласна па перыядызацыі аўтара старажытны перыяд займае толькі 10–13 стст. Можа ў гэтым тлумачэнне таго, што агляд заканадаўства аўтар робіць толькі ў межах 14–18 стст., бо было ж заканадаўства Расійскай Імперыі, што тычылася сфрагістыцы, але 19–20 стагоддзі, зразумела, на ніякую старажытнасць «не цягнуць». Дарэчы і заканадаўства Беларусі – гэта заканадаўства ўсяго Вялікага Княства Літоўскага. Як на мой густ, дык я б і храналогію іншую зрабіў, ды і ... мала чаго б я зрабіў, а вялікую справу збору беларускіх пячатак выканаў Анатоль Цітоў. Ён сам адзначае, што асноўную ўвагу звярнуў на вялікакняскі

перыяд. Гэты тэрмін, у адрозненне ад пашыранага «царскі», азначае ў першую чаргу не форму кіравання, а аднясенне матэрыялу да перыяду Вялікага Княства Літоўскага. Мімаволі ўзгадваецца, што такі падзел даволі спрошчаны, здаецца кожны школьнік прыгадае тут жа ўнію 1569 года, пасля якой Вялікае Княства Літоўскае з'яўлялася часткай Рэчы Паспалітай.

Увогуле, не толькі слова «старажытная» ў назве кніжкі падштурхоўвае да спрэчкі. Само слова «Беларусь» застаўляе задумацца. Сапраўды, калі ідзе гаворка пра этнаграфію Беларусі (чытай – беларусаў), то ўсё зразумела, але калі гавораць пра пячатку, якія былі ва ўжытку ў межах сучаснай Беларусі ў часы Вялікага Княства Літоўскага або ў тыя часы, калі княства стала часткаю Рэчы Паспалітай абодвух народаў, і ўжыванне пячатак рэгламентавалася агульнымі прававымі нормаў, агульнымі дакументамі, то, здаецца, пра пячатку Беларусі можна гаварыць толькі з улікам таго, што яна была часткай дзяржаўных аб'яднанняў, да таго ж структурнай адзінкі «Беларусь» у Вялікім Княстве Літоўскім не было, яно складалася з ваяводстваў. Тэрмін «якаясь гістарычная дысцыпліна Беларусі» будзе цалкам дакладным толькі ў адносінах да краязнаўства («Краязнаўства Беларусі», яшчэ лепш – «Краязнаўства Рэспублікі Беларусь»), і гэта адзіны выпадак, але так склалася, што па традыцыі гавораць пра гісторыю Беларусі, нумізматыку Беларусі і гэтак далей, а зараз, у рэчышчы традыцыі, і пра сфрагістыку Беларусі.

Любы матэрыял патрабуе пры класіфікацыі ўжывання аднаго крытэрыю, са зместу (маецца на ўвазе фармальны змест у канцы кнігі) можна зразумець, што зроблены падзел на беларускія пячаткі 10–18 стст., пячаткі канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага 14–18 стст., гарадскія пячаткі 16–18 стст. (гэтак гучаць назвы адпаведных частак манаграфіі). Паколькі храналагічна пячаткі канцылярыі і гарадскія пячаткі ўкладваюцца ў перыяд 10–18 стст., які «замацаваны» за беларускімі пячаткамі, то можна было чакаць, што гарадскія і канцылярскія пячаткі ўвойдуць у адпаведныя храналагічныя падраздзелы часткі «беларускія пячаткі», або гэта частка будзе называцца неяк інакш, напрыклад, «прыватныя пячаткі».

А зараз пра аб'ём манаграфіі. Кніжка ў 240 старонак мае прыблізна 50 старонак аналітычнага тэксту (гэта калі выключыць, як мне здаецца, асобны нарыс «Згубы а фальшэрства пячатак» у 12 старонак). На беларускія пячаткі 10–18 стст. прыйшлося 30%, на заканадаўства і дзяржаўныя пячаткі – 20%, на гарадскія пячаткі – 50% тэксту. Гэта зразумела – Анатоль Цітоў з'яўляецца аўтарам «Гарадской геральдыкі Беларусі», якая таксама карысталася, дарэчы, вялікім поспяхам. Таму матэрыял для яго добра знаёмы і ён скарыстаўся магчымасцю абагульніць тое, аб чым пісаў у двух кнігах і шэрагу артыкулаў. Трэба адзначыць, што з гэтай нагоды аўтар скарыстаўся выдатна: у працы ў наяўнасці таблічкі, лічбы, працэнты, колькасныя суадносіны, карэляцыі, палеаграфічныя асаблівасці.

Аўтар, напрыклад, паведамляе, што сярэдні дыяметр круглай пячаткі другой паловы 16 ст. складаў 33,7 мм, у першай палове 17 ст. – 33,9 мм, у другой палове 17 ст. – 38,5 мм, у 18 ст. – 39,6 мм і адзначае тэндэнцыю да павелічэння дыяметра пячаткі. Канешне, хацелася б, каб аўтар даказаў, што паміж дыяметрамі пячатак другой паловы 16 ст. і першай паловы 17 ст. сапраўды існуе статыстычна значная розніца, бо я пакуль што бачу дзве групы матэрыяльных аб'ектаў – пячаткі ў 34 мм і пячаткі ў 39 мм (другая палова 16 ст. – першая палова 17 ст. і другая палова 17 – 18 ст. адпаведна). Або тое, што з воска рабіліся ў другой палове 17 ст. 82%, а ў канцы 18 ст. – толькі 32% пячатак, ці тое, што ў 16 ст. увогуле не было авальных пячатак, у 17 ст. іх колькасць складала каля 30%, а ў 18 ст. набліжаецца да 60%. Вось як па даследаваннях аўтара выглядала моўная статыстыка: у 16 ст. беларускамоўных (разам з беларуска-польскімі) і лацінскамоўных пячатак было папалам, а польскамоўных не было ўвогуле, а ў 17 ст. беларускамоўныя зніклі, дамінавалі лацінскамоўныя ($\frac{2}{3}$), з'явіліся польскамоўныя пячаткі ($\frac{1}{3}$), у 18 ст. польскамоўных і лацінскамоўных стала пароўну. А прыналежнасць пячаткі да горада або органаў кіравання (магістрата, рады, лавы) паводле зместу легенды застаецца аднолькавай у 16–18 стст. – прыблізна $\frac{2}{3}$ горад і $\frac{1}{3}$ органы кіравання. Аўтар нават аналізуе, дзе звычайна стаіць дата на датаваных пячатках – у канцы легенды, у сярэдзіне або ў пачатку яе ці ў поле пячаткі. Было цікава даведацца, што

ў 16-17 стст. больш уласцівай для гарадскіх канцылярый была зялёная, потым чырвоная афарбоўка каляровых васковых пячатак, бурья пячаткі сустракаюцца толькі ў 16 ст., натуральны воск ужываўся толькі да канца 17 ст. Па падліках аўтара пячаткі з выявамі ў 16 ст. складалі 40%, у 17 ст. – 31%, у 18 ст. – 53% (зноў жа карціць даведацца, ці істотная статыстычная розніца паміж гэтымі лічбамі).

Ну і трохі пра малюнкi і фотаздымкі. Галоўная іх крыніца – ЦДГА (Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў) Беларусі ў Мінску, нават дакладней – вядомы фонд 694. У фондзе пад гэтым нумарам захоўваюцца справы, якія звязаны з дзейнасцю Радзівілаў, таму ён вядомы яшчэ як Фонд князёў Радзівілаў. Храналагічна гэта дакументы 16–18 стст. «Узоры пячатак вялікакняскага перыяду» (36 малюнкаў) і «Збор беларускіх пячатак 16–18 стст.» (301 малюнак), якія нібыта ўваходзяць у частку «Беларускія пячаткі 10–18 стст.» і нібыта самі па сабе – гэта галоўнае, што ёсць у кнізе. Раней гэта назвалі б «сфрагістычны альбом» і выдалі асобна. Па сутнасці, мы маем сфрагістычны альбом Фонду князёў Радзівілаў. Гэта праўда. Але я памятаю той час, калі кніга Анатоля Цітова здавалася ў друк. Гэта яна толькі выйшла ў 1993 годзе, а здавалася калі быў ЦК КПБ, адпаведны аддзел яго, што займаўся справамі культуры. Уявіце: у тых часы ды кніжка з назваю «Сфрагістычны альбом Радзівілаў»? Ці паглядзілі б па галоўцы нашых дзядзькоў з ЦК ды самага Анатоля Цітова? Але справа зроблена і мы маем выдатную крыніцу па сфрагістыцы і геральдыцы Вялікага Княства Літоўскага, ну, калі жадаеце, беларускіх зямель Вялікага Княства Літоўскага. Зроблена велізарная праца, якая вымагала вялікай дакладнасці – уявіце, колькі спатрэбілася часу каб зрабіць гэтыя сотні малюнкаў? Такога ў нас яшчэ не было (калі не лічыць даволі вялікага артыкула самага Анатоля Цітова ў «Мастацтве Беларусі»). Адзіная заўвага – павелічэнне зроблена ў розных маштабах, таму цяжка візуальна параўноўваць пячаткі, гэтаму не дапамагае і паданы каля малюнкаў дыяметр. Упэўнены, што можа трое з трох тысяч чытачоў (такі наклад манаграфіі) возьмуць ліноўку, калькулятар і адзначыць неаднолькаваць маштабаў. Добра было б зрабіць наступны крок – выдаць каляровы фотаальбом пячатак Фонда Радзівілаў ды побач

з фотаздымкамі падаць прамалёўкі. І прыгожа было б, і навукова і попыт быў бы. Нешта накшталт «Беларускай кафлі» В.Собаля, М.Ткачова, А.Трусавы і У.Угрыновіча магло б атрымацца. Але ці будзе гэтак? На чацвёртай старонцы стаіць значок «капірайт» Анатоля Цітова і тут жа дапісана: «фотаздымкі і малюнкi аўтара, рэпрадукаванне забаронена». Адпаведна, думаю і ў архіве зараз запрасяць грошы за права зрабіць фотаздымкі з арыгіналаў, потым фатограф запатрабуе аплаты за свой дэфіцытны «кодак», бо фабрыка каляровага друку з іншай стужкай не захоча працаваць, вось і канец усяму праекту – ні грошаў у архіва, ні альбома ў чытачоў. А можа тыя, хто зарабіў грошы на папярэднія манаграфіі Анатоля Цітова, здолеюць дапамагчы (нездарма зараз напісана «рэпрадукаванне забаронена» – памятаеце пакеты, кубкі, канверты, значкі з малюнкамі з «Гарадской геральдыкі»)?

Пра што яшчэ не напісаў? Пра старажытны перыяд? Зразумела, што дзве старонкі тут дзеля таго, каб замкнуць храналагічна тэму. Пра «Інвентар пячатак» 34 беларускіх гарадоў? Усё і так зразумела зроблена выдатна. Не прычэпіўся да «дзінарыяў з кіралаўскім надпісам» – дык гэта да рэдактара ці карэктара – не мог Анатоль Цітоў так знявечыць слова.

Увогуле, трэба кідаць пісаць рэцэнзіі. Нешта не атрымліваецца...

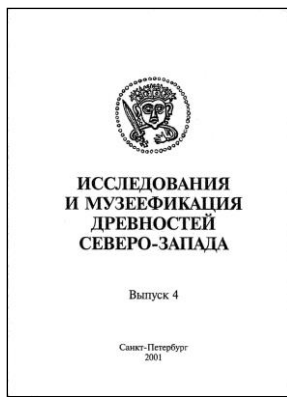
► Белецкий С.В. Введение в русскую допетровскую сфрагистику: Учебное пособие для студентов специальности «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» / Исследование и музеефикация древностей Северо-Запада. Вып. 4. СПб., 2001. 192 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. 2003. С. 243.

У серыі «Даследаванне і музеефікацыя старажытнасцей Паўночнага Захада» выйшаў у свет накладам 300 асобнікаў вучэбны дапаможнік «Уводзіны ў рускую дапятроўскую сфрагістыку» аўтарства вядомага даследчыка старажытных пячатак, выкладчыка кафедры музеезнаўства Санкт-

Пецябургскага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, доктара гістарычных навук С.В.Бялецкага.

Гэта кніга – узор ідэальнага падручніка па рэчазнаўчай дысцыпліне. Прыблізна на 100–110 старонак тэксту прыходзіцца 107 табліц ілюстрацый з выявамі пячатак 10–17 стст., на кожнай з якіх месціцца ад 5 да 15 прамалёвак пячатак. Спіс літаратуры налічвае 102 пазіцыі (найбольш часта фігуруюць працы Бялецкага С.В. – 14, Ліхачова М.П. – 7, Малчанова А.А. – 7, Яніна В.Л. – 9 пазіцый). Звяртае ўвагу, што ў спісе літаратуры ёсць нават рукапіс Ліхачова М.П. «Сфрагістычны альбом», на базе якога і паўстаў вядомы двухтамовы корпус «Актавых пячатак старажытнай Русі 10–15 стст.» Яніна В.Л.

Складаецца кніга з сямі раздзелаў: 1) крыніцзнаўства помнікаў сфрагістыкі, 2) сфрагістыка 10 – пачатку 11 ст., 3) сфрагістыка 11 – першай паловы 13 ст., 4) сфрагістыка другой паловы 13 – 15 ст., 5) сфрагістыка Ноўгарада 13–15 стст., 6) сфрагістыка Пскова 14–15 стст., 7) руская сфрагістыка 16–17 стст.

Беларускаму і літоўскаму чытачу кінуцца ў вочы тэрытарыяльная эмблема «Пячатка Полацкая» з «калюмнамі» на рэверсе Вялікай Дзяржаўнай пяці Івана IV, пячатка епіскапа полацкага Дыянісія, пячаткі літоўскіх князёў і князёў-васалаў ВКЛ, шэраг рускіх княскіх пячатак 13–15 стст. з выявамі, якія так падобны да выяваў на першых манетах ВКЛ (чалавечы твар фас у кароне, звер, вершнік з узнесеным мячом, крыж), таксама ён зверне ўвагу на асвятленне драгічынскіх пломбаў, якія ў падручніку проста засігналізаваны, згодна са станам сучасных ведаў.

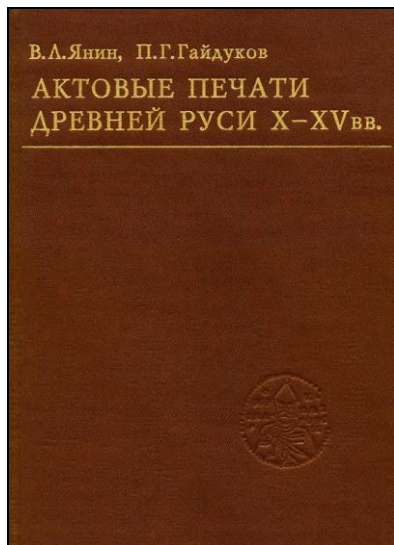
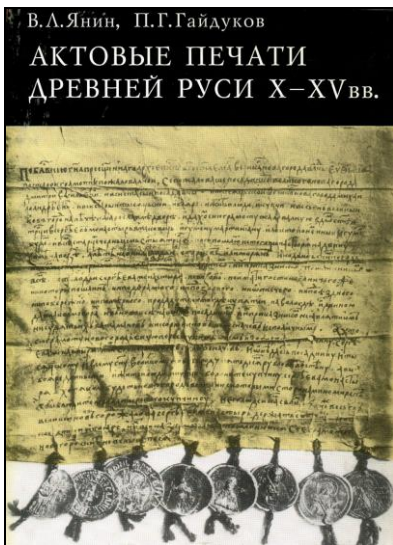
Сяргей Бялецкі параўнаў распаўсюджанасць сюжэтаў на актавых пячатках і пломбах, прапанаваў арыгінальную разгадку знікнення ў 13 ст. падвясных свінцовых пломбаў. Яны былі заменены на воскамастычныя прыкладныя пячаткі, пры захаванні

за чыноўнікамі княскага апарату тых самых кантрольных функцый, што раней сведчыліся пломбамі «драгічынскага» тыпу.

Кнігу С.В.Бялецкага ніяк нельга назваць адаптацыяй для лёгкага чытання нанач. Гэта падручнік, па якім студэнт сапраўды можа атрымаць першапачатковыя веды па дысцыпліне, неабходныя ў рэальнай музейнай працы.

► Янин В.Л., Гайдуков П.Г. Актовые печати древней Руси X–XV вв. Т. III. Печати, зарегистрированные в 1970–1996 гг. М., 1998. 502 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 243–244.

Некалі праца В.Л.Яніна «Актовыя пячаткі» была абвешчана двухтамавай, але поспехі археалагічных даследаванняў вымусілі выдаць чарговы, трэці том. У сааўтарстве з П.Г.Гайдуковым быў складзены звод знаходак 1970–1996 гг., аналітычная частка падрыхтаваная В.Л.Яніным. Выданне прафінансавана Расійскім гуманітарным навуковым фондам.

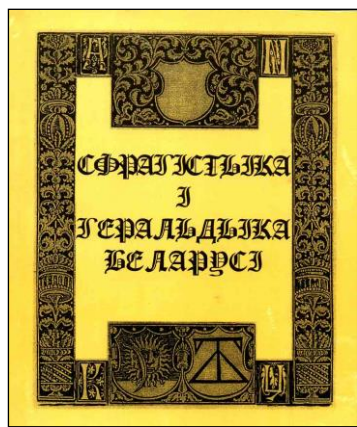
Том вялікага фармату на добрай паперы з цвёрдай вокладкай у «суперы» мае аб'ём 63 аркушы і ўключае 100 старонак даследавання, 115 старонак зводу з прамалёўкамі, 30 старонак паказальнікаў са спісам літаратуры і 238 табліц малюнкаў і фота (на жаль, у фотаілюстрацыі занадта вялікі растр). Усяго занатавана 1130 пячатак. У том увайшлі раней апушчаныя пячаткі Полацка, Пскова і Смаленска. Па зводнай тапаграфіі захоўвання пячаткі ў Беларусі зберагаюцца ў Гомельскім абласным краязнаўчым музеі, Інстытуце гісторыі НАН Беларусі, Полацкім музеі «Сафійскі сабор».

У прадмове згадваюцца сярод працяглага спіса тых, хто дапамагаў стварэнню звода, імёны беларускіх археолагаў А.А.Егарэйчанкі, П.Ф.Лысенкі, Г.В.Штыхава. На апошняй старонцы аўтары звяртаюцца да археолагаў Расіі, Беларусі і Украіны з просьбаю дапамагачь інфармацыяй аб новых знаходках пячатак для далейшай працы над выданнем «Актавыя пячаткі».

► Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі (ілюстраваны курс лекцый). Мн., 1999. 176 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 244.

Кніга выдадзена Метадычна-выдавецкім цэнтрам Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы Белдзяржуніверсітэта ў аўтарскай рэдакцыі і ўяўляе сабой курс сфрагістыкі і геральдыкі з уводзін і 10 лекцый, якія Анатоль Цітоў на працягу некалькіх гадоў прачытаў у ВНУ Мінску для студэнтаў-гісторыкаў. Наклад па беларускіх мерках вельмі вялікі – 3 000 асобнікаў, папера і друк сярэдняй якасці, вокладка мяккая, памеры звычайныя кніжныя, блок зроблены на тэрмабіндэры. З падрыхтоўкай да друку графічных і

фотаілюстрацый відавочная бяда – паказчык «колькасць кропак на адзінку плошчы» значна ніжэйшы за патрэбны, што пры друку дало выявы невысокай якасці.

З 11 друкарскіх аркушаў кнігі прыблізна палова аб’ёму прыйшла на ілюстрацыі, гэта азначае, што самога тэксту на адну лекцыю прыходзіцца 10–12 стандартных старонак ці 18 000–21 000 знакаў. Такое размярканне матэрыялу дазваляе рэальна чытаць курс па пазначаных лекцыях. Істотна, што кожная лекцыя заканчваецца нумараванымі курсіўнымі высновамі. Тры лекцыі прысвечаны сфрагістыцы, тры – геральдыцы, а чатыры – карпарацыйнай, канфесійнай, гістарычнай і палітычнай сімволіцы.

У кнізе маецца вялікі спіс літаратуры на пяці старонках, даведкавы апарат у тэксце адсутнічае. Ілюстрацыі маюць подпісы з атрыбуцыяй і датаваннем, але нумарацыя адсутнічае, адпаведна, няма шчыльнай прывязкі малюнкаў да тэксту. Не вельмі добра, што няма подпісу на карашку кнігі.

З’яўленне айчыннага дапаможніка па сфрагістыцы і геральдыцы – навіна прыемная. Можна спадзявацца, што ў адпаведных ВНУ будуць уключаны ў вучэбныя планы дысцыпліны, якія зараз з’явілася магчымасць выкладаць з дапамогай падручніка вядомага беларускага знаўца пячатак і геральдыкі А.Цітова.

► Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai. Vilnius, 1999. 765 p.

Опубл.: ГА. Т. 7. 2002. С. 217–218.

Фундаментальная манаграфія літоўскага гісторыка Эдмундаса Рымшы «Гарадскія пячаткі Вялікага Княства Літоўскага» выдадзена ў рамках праграмы святкавання тысячагоддзя Літвы (1009–2009). Кніга памерам у 96 аркушаў уяўляе сабой шыкоўнае выданне вялікага фармату з бездакорнай якасці чорна-белымі ілюстрацыямі на добрай паперы з вылучанай модульнай паласой для спасылак у 1/3 старонкі па праваму боку аркуша.

Можна сказаць, што нарэшце з’явіўся поўны корпус пячатак 15–19 стст. гарадоў Вялікага Княства Літоўскага. Задакументавана ўсё бездакорна – побач з прамалёўкаю месціцца фотаздымак,

падаецца месца захоўвання ўсіх вядомых пячатак, даты дакументаў з пячаткамі і папярэднія публікацыі аб’ектаў. У тэксце даюцца метралагічныя паказчыкі і прыводзіцца фармальнае апісанне пячатак. Усе фотаздымкі зроблены з арыгіналаў і друкуюцца ў натуральную велічыню.

Каталог гарадскіх пячатак пабудаваны па алфавітным прынце (ад Алітуса да Жыровіцаў), пад адным «горадам» могуць быць апісаны некалькі пячатак (напрыклад, у Алітуса апісана пяць розных пячатак), нумарацыя пячатак суцэльная. Усяго аўтарам занатавана 468 розных пячатак для 123 гарадоў, з якіх захаваліся 429 пячатак 114 гарадоў. На пачатку кожнай часткі даюцца сціслыя звесткі аб гісторыі населенага пункта, яго геральдыку і органы самакіравання. Нумарацыя спасылак асобная для кожнай пячаткі.

Пачынаецца кніга грунтоўнай аналітычнай часткай (120 старонак), у якой прывабліваюць шматлікія статыстычныя табліцы. Пасля ўласна інвентарызацыйнага раздзела падаецца вялізны спіс крыніц, рэзюмэ на польскай і нямецкай мовах (па 15 старонак кожнае), імяны (найбольш папулярная асоба ў ім – беларускі даследчык А.Цітоў) і геаграфічны паказальнікі.

Кідаецца ў вочы, што літоўскі гісторык вельмі карэктна вызначыў тэрытарыяльныя межы, якія ахоплівае яго праца. Прынцып абраны прасты і вытрыманы бездакорна – апісваюцца ўсе гарадскія пячаткі ў гістарычных межах Вялікага Княства Літоўскага. На жаль, пра падобную карэктнасць беларускіх сфрагістычных прац казаць нельга. Выданне выклікае асалоду як ад скрупулёзнасці, з якой яно падрыхтаванае, так і ад узроўню паліграфічнага мастацтва.

► The heraldry of Lithuania / Comp. E. Rimša. Vilnius, 1998. 192 p.

Опубл.: ГА. Т. 7. 2002. С. 217.

Складальнікам і аўтарам тэксту да выдазенай Літоўскай прэзідэнцкай геральдычнай камісіяй кнігі з’яўляецца літоўскі гісторык Эдмундас Рымша. Кніга выйшла ў двух моўных версіях –

літоўскай і англійскай. У ёй падаюцца каляровыя малюнкi сучасных гербаў 120 гарадоў Літоўскай Рэспублікі, што былі зацверджаны ў канцы 1980-х – 1990-х гг, і іх апісанні. Для кожнага населенага пункта даецца кароткая гістарычная даведка (год атрымання магдэбургскага права, апісанне наданага старажытнага герба і дата зацвярджэння новага герба).

Для значнай часткі літоўскіх населеных пунктаў гербы ствараліся на падставе іх гістарычных прататыпаў. У такіх выпадках прыводзяцца старыя малюнкi гербаў ці фотаздымкі гарадскіх пячатак, а ў адным выпадку нават гарадскі звон з геральдычнаю выяваю аднарога (Меркуне, 1670). Каля пячатак падаецца датаванне, памеры і месца захоўвання, каля малюнкаў гербаў – год і месца захоўвання графічнай крыніцы.

Бліскучая мелававая папера і высокаякасны каляровы друк – гэта не адзіны плюс выдання. У канцы кнігі месціцца раздзел «Геральдыка і яе развіццё ў Літве», які мае звыклы навуковы апарат, займае каля ¼ аб’ёму і з’яўляецца даволі інфарматыўным.

► Rimša E. Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego. Warszawa, 2007. 1259 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 160–161.

Манаграфія вядомага літоўскага даследчыка Эдмундаса Рымшы «Гарадскія пячаткі Вялікага Княства Літоўскага» з’явілася ў перакладзе на польскую мову. Выданне цалкам паўтарае літоўскае 1999 г., але фармат паменшыўся да прынятага ў дынамічным варшаўскім выдаўніцтве DiG, якое сярод іншага выпускае штогод адну за другой сфрагістычныя працы. Тэрытарыяльны абшар даследавання – Літва, Беларусь, Украіна, Польшча і Расія; на тэрыторыі гэтых сучасных дзяржаў знаходзяцца зараз гарады былога ВКЛ. Інфармацыя на вокладцы за польскамоўным аўтарскім тэкстам падае, што ў працы апісваецца 429 пячатак са 127 гарадоў. Згодна з першапачатковай літоўскай версіяй манаграфіі, захаваліся як фізічныя аб’екты пячаткі 114 гарадоў. Справа у тым, што ў новым выданні істотна змяніліся лічбы табліцы 6, якая падае агульную колькасць гарадоў Вялікага

Княства Літоўскага і колькасць іх пятакаў. На жаль, польскае выданне не ўтрымлівае звестак, што ў ім ёсць пэўныя адрозненні ад літоўскага тэксту.

Праверка паказала, што ў каталожнай частцы польскага выдання дабавілася тры гарады – Бжастовіца Велька, Канстантынаў, навагрудскі Новы Двор, але знік Сакалоў Падляскі. Розніца павінна быць у дзве пазіцыі, гэта значыць павінна стаць 116 гарадоў. На самой справе ў польскім выданні па спісе 126 гарадоў, а ў першым літоўскім выданні па змесце налічваецца 124 гарады. Паколькі пытанне вельмі істотнае, спіс гарадоў па абодвух выданнях дадаецца (табл. 1.)

Табліца 1. Спіс гарадоў Вялікага Княства Літоўскага па польскаму і літоўскаму выданнях (Rimša 2007, Rimša 1999)

№	Rimša 2007	Rimša 1999
1	Augustów	Augustavas
2	Biała	Biała
3	Bielsk	Belskas
4	Birże	Biržai
5	Borysów	Borisovas
6	Bóbr	Bobras
7	Brańsk	Brianskas
8	Brasław	Breslauja
9	Brześć	Brestas
10	Brzostowica Wielka	
11	Ciechanowiec	Cechanovecas
12	Czausy	Ciausai
13	Czeryków	Cerikovas
14	Dokudów	Dokudavas
15	Drohiczyn	Drogičinas

16	Druja	Druja
17	Dubno	Dubnas
18	Dywin	Divinas
19	Dziszna	Dysna
20	Filipów	Pilypavas
21	Gieranony	Geranainys
22	Goniądz	Goniondzas
23	Grodno	Gardinas
24	Horodec	Horodecas
25	Janiszki	Joniškis
26	Jurborg	Jurbarkas
27	Kamieniec	Kamenecas
28	Kiejdany i Januszów	Kėdainiai ir Jonušava
29	Kijów	Kijevas
30	Kleck	Kleckas
31	Kłajpeda	Klaipeda
32	Knyszyn	Knišinas
33	Kobryń	Kobrinas
34	Konstantynów	
35	Kowel	Kovelis
36	Kowno	Kaunas
37	Kretynga	Kretinga
38	Krewo	Krėva
39	Krynki	Krinkai
40	Krzemieniec	Kremenecas
41	Krzyczew	Kričėvas
42	Lida	Lyda

43	Lipsk	Lipskas
44	Lubowo	Liubavas
45	Ludwinowo	Liudvinavas
46	Lomazy	Lomazai
47	Łosice	Losičiai
48	Łódzkie	Lazdijai
49	Łuck	Luckas
50	Malcz	Malecas
51	Mejszagola	Maišiagala
52	Merecz	Merkinė
53	Mielnik	Melnikas
54	Międzylesie	Mendzilešis
55	Milejczyce	Mileičičiai
56	Mińsk	Minskas
57	Mohylów	Mogiliovas
58	Mozyrz	Mozyris
59	Mścislaw	Mstislavlis
60	Narew	Narevas
61	Newel	Nevelis
62	Nieśwież	Nesvyžius
63	Nowe Miasto (Władysławów)	Naumiestis (Vladislavovas, Kudirkos naumiestis)
64	Nowogródek	Naugardukas
65	Nowy Dwór (Gr.)	Naujadarvis
66	Nowy Dwór (Nowogr.)	
67	Olita	Alytus
68	Ołyka	Olyka

69	Onykszty	Anykščiai
70	Orchówek	Orchovėkas
71	Orsza	Orša
72	Oszmiana	Ašmena
73	Piłwiszki	Pilviškiai
74	Pińsk	Pinskas
75	Połock	Polockas
76	Poniewież	Panevėžys
77	Porozowo	Porozovas
78	Preny	Prenai
79	Prużana	Prużanai
80	Przebrodzie	Perbradas
81	Przerośl	Pereroslis
82	Przewałka	Pervalkas
83	Punie	Punia
84	Rajgród	Raigardas
85	Rosienie	Raseiniai
86	Siebież	Sebežas
87	Simno	Simnas
88	Sławatycze	Slavatičiai
89	Słonim	Slanimas
90	Słuck	Sluckas
91	Smoleńsk	Smolenskas
92		Sokolovas
93	Starodub	Starodubas
94	Supraśl	Supraslis
95	Suraż	Surażas

96	Suwałki	Suvalkai
97	Szadów	Šeduva
98	Szawle	Šiauliai
99	Szereszów	Šereševas
100	Szklów	Šklovas
101	Szkudy	Skuodas
102	Telsze	Telšiai
103	Torczyn	Torčinas
104	Troki	Trakai
105	Tykocin	Tikocinas
106	Uhor	Uhoras
107	Uszacz	Ušačiai
108	Uszpole	Užpaliai
109	Wasilków	Vasilkovas
110	Węgrów	Vengrovas
111	Wieliz	Veližas
112	Wielona	Veliuona
113	Wierzbołowo	Virbalis
114	Wilno	Vilnius
115	Wiłkomierz	Vilkmergė
116	Wisztyniec	Vištytis
117	Witebsk	Vitebskas
118	Wizajny	Vižainys
119	Włodawa	Vlodava
120	Włodzimierz	Vladimiras
121	Wohyń	Voinė
122	Wołkowysk	Volkovyskas

123	Wornie	Varniai
124	Wysokie	Vysokojė
125	Zabludów	Zabludovas
126	Żyrowice	Žirovičiai
127	Żyźmory	Žiežmariai

Прыгадаем, што пачынаецца кніга грунтоўнай аналітычнай часткай (120 старонак), у якой прывабліваюць шматлікія статыстычныя тэбліцы, пасля інвентарызацыйнага раздзела падаецца спіс крыніц (адноўлены зараз па стане на момант польскага выдання), імяны і геаграфічныя паказальнікі. У адрозненне ад літоўскага выдання рэзюмэ на польскай і нямецкай мовах адсутнічае. Як і раней, побач з прамалёўкаю месціцца фотаздымак, падана месца захоўвання ўсіх вядомых пячаткаў, даты дакументаў з пячаткамі і папярэднія публікацыі аб’ектаў.

У параўнанні з першым літоўскім выданнем якасць друку чорна-белых ілюстрацый пагоршылася, спасылкі з модульнай бакавой паласы перайшлі на звычайнае месца ў нізе старонкі, як і раней, нумарацыя спасылак асобная для кожнай пячаткі. Павялічаны шрыфт з маленькімі інтэрваламі паміж радкамі перашкаджае чытанню і робіць тэкст менш эстэтычным у параўнанні з бездакорным паліграфічна літоўскім выданнем 1999 г. з невялікімі літарамі і стыльнымі вялікімі інтэрваламі паміж радкамі. На форзацы змешчана мапа ВКЛ з межамі пасля уніі 1569 г., што ніяк не адпавядае канцэпцыі манаграфіі – яна ахоплівае ўсе гарады ВКЛ, у тым ліку і тыя, якія адышлі да Кароны. Вялізны плюс выдання – даступная для большасці беларускіх даследчыкаў польская мова.

► Pieczęci w dawnej Rzeczypospolitej: Stan i perspektywy badań. Warszawa, 2006. 369 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 159–160.

Зборнік навуковых прац «Пячаткі ў былой Рэчы Паспалітай», што выйшаў у варшаўскім выдавецтве DiG, утрымлівае матэрыялы

першай польскай сфрагістычнай канферэнцыі. Яна паказала сучасны стан даследаванняў і вызначыла далейшыя перспектывы. Кніга складаецца з 16 артыкулаў. Яна пачынаецца з уступу аднаго з яе навуковых рэдактараў Зянона Пеха, які таксама напісаў пра перспектывы польскіх сфрагістычных даследаванняў. Пра гісторыю развіцця польскай сфрагістыкі на еўрапейскім фоне напісаў С.Кучыньскі. П.Станко піша пра пятаккі 13–17 стст. Пястаў Сілезіі (Асвенцым, Цешын, Аполе), М.Хлебёнэк апавядае пра праблемы вывучэння каралеўскіх пячатак Новага часу.

У наступным блоку аўтары паведамляюць пра касцельную сфрагістыку. П.Вішэўскі – пра сярэднявечную сфрагістыку касцёлаў Сілезіі, П.Пакора – пра вывучэнне польскіх сярэднявечных епіскапскіх пячатак, Я.Пакульскі – пра сярэднявечныя пячатак кафедральных капітул гнезненскай метраполіі. П.Стружык апавядае пра сярэднявечную сфрагістычную сістэму ордэнаў тампліераў і іаанітаў на польскіх землях, пры тым падкрэслівае, што прыватныя пячатак сяброў ордэнаў адносяцца да іншай катэгорыі – рыцарскіх.

Б.Мажэйка піша пра гістарыяграфію сфрагістычных даследаванняў сярэднявечнага гданьскага Памор'я, пры тым разглядае працы як нямецкіх, так і польскіх даследчыкаў, якія тычацца розных кірункаў сфрагістыкі – княскай, касцельнай, гарадской, рыцарскай, мяшчанскай.

Я.Вранішэўскі піша пра сярэднявечныя польскія рыцарскія пячатаккі, пры чым прапануе храналагічны інтэрвал 12–16 стст., што некалькі адрозніваецца ад умоўнай мяжы Сярэднявечча, якую вызначаюць звычайна як палову ці канец 15 ст. М.Войцік апавядае пра сярэднявечныя сілезскія рыцарскія пячатаккі – гістарыяграфію, крыніцы, прынцыпы вывучэння.

Шэраг аўтараў падрыхтавалі даклады пра гарадскія пячатаккі. Г.Сэрока піша аб практыцы выданняў пячатак 19–20 стст. і прынцыпах выдання будучага корпуса гарадскіх пячатак Рэчы Паспалітай, як найбольш дасканалы ўзорны выданне называецца праца літоўскага даследчыка Э.Рымшы 1999 г. Гэты даклад выклікаў дыскусію з-за прапанаванай аўтарам праграмы максімальнага друкавання ўсіх вядомых адбіткаў пячатак, прагучалі прапановы рабіць усечаны варыянт з-за вялікіх

выдаткаў, на жаль, не разглядалася версія таннага электроннага каталога. В.Стрыжэўскі піша пра пячаткі гарадоў Сілезіі, Любускай зямлі і заходняга Памор'я, М.Адамчэўскі пераканана апавядае пра статыстычныя назіранні за пячаткамі вялікапольскіх гарадоў 13–18 стст. (у дадатку – 32 табліцы), К.Фолпрэхт закранае відавочна мала распрацаваны тэма мяшчанскіх пячатак на прыкладзе гмеркаў кракаўскіх мяшчан 16 – пачатку 19 ст.

Стыпендыят урада Польшчы і рэктара Варшаўскага ўніверсітэта кіеўлянін В.Перкун паведамляе пра дасягненні постсавецкай украінскай сфрагістыкі канца 20 – пачатку 21 ст.

► Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach: II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne. Warszawa, 2011. 374 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 162.

Зборнік навуковых прац «Гербавыя пячаткі – гербы на пячатках» з характэрным фірмовым дрэвам варшаўскага выдавецтва DiG на карашку томіка ўтрымлівае матэрыялы другога кракаўскага геральдычнага калоквіума. Пад адной вокладкай сабраныя тэксты 12 дакладаў.

«Каралеўская» частка складаецца з некалькіх матэрыялаў: М.Хлебёнэк апавядае пра сярэднявечную геральдычную сістэму на пячатках польскіх каралёў 14–18 стст. В.Дрэліхаж пра пячатку Прэмыслава II, І.Крашэўскі пра геральдычную пячатку каралевы Людвікі Марыі.

«Касцёльны» блок дакладаў невялікі і тэксты прадстаўлены ўжо вядомымі аўтарамі гэтай тэматыкі. П.Пакора піша пра гербы польскіх епіскапскіх пячатак эпохі Ягелонаў (добра структураваны тэкст са шматлікімі таблічнымі ілюстрацыямі з'яўляецца часткай ненадрукаванай доктарскай працы), П.Стружык апавядае пра гербы пячатак польскіх ордэнаў цыстэрцыянаў, В.Перкун паведамляе пра пячаткі ўкраінскіх царкоўных іерархаў.

«Рыцарскіх» дакладаў два: Я.Вранішэўскі піша пра рыцарскія гербы на сярэднявечных польскіх пячатках, М.Вуйцік – пра рыцарскія гербы на сярэднявечных сілезскіх пячатках.

«Гарадскі» блок самы прадстаўнічы. В.Стрыжэўскі апавядае пра першыя гербавыя пячаткі невялікіх гарадоў на заходнім абшару польскіх зямель 16–18 стст. М.Адамчэўскі піша пра геральдызацыю вялікапольскіх гарадскіх знакаў. Е.Сыска між іншым звяртае ўвагу, што Кёнігсберг мог раней называцца па славянскаму прозвішчу Конік, што прышлае нямецкае насельніцтва ў 13 ст. патлумачыла як Кёніг (Кароль), адкуль і пайшла несапраўдная народная этымалогія «Каралеўскі горад», а далей – і гарадская пячатка з выяваю караля. Г.Сэрока піша пра спробу ўніфікацыі гарадскіх пячатак часу Вялікага сейму 1788-1792 г. якая дала выразную іерархічную структуру: пячаткі магістратаў сталічных гарадоў – пячаткі магістратаў вялікіх адміністрацыйных цэнтраў – пячаткі магістратаў малых гарадоў – пячаткі судоў першай інстанцыі – пячаткі апеляцыйных судоў.

► Perkin V. Katalog pieczęci z ziem ukraińskich ze zbiorów Profesora Mariana Gumowskiego. Warszawa, 2011. 580 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 162–164.

У варшаўскім выдавецтве DiG выйшла чарговае сфрагістычнае выданне – кніга ўкраінскага даследчыка Віталя Перкіна аб пячатках з украінскіх тэрыторый са збору «Нестара нумізматыкі польскай» прафесара Марыяна Гумоўскага, які захоўваецца ў Цэнтральным архіве старажытных актаў у Варшаве. Кніга выйшла ў цвёрдай вокладцы, друк чорна-белы (адценні шэрага), на паперы сярэдняга гатунку.

Звыш 10 тыс адбіткаў пячатак 19 – першай паловы 20 ст. са збору М.Гумоўскага былі ахвяраваны Цэнтральнаму архіву старажытных актаў у Варшаве (AGAD), бібліятэцы князёў Чаргарыйскіх у Кракаве, бібліятэцы Асалінскіх у Вроцлаве. З іх каля 4200 трапіла ў AGAD, дзе ў 2004 г. былі ўпарадкаваныя паводле ўжытых на пячатках моваў (польская, нямецкая, лацінская, руская) працаўніком архіва Д.Рацкім. Калекцыя храналагічна і гістарычна дзеліцца на пячаткі аўстрыйскія (1772–1918), расійскія (1793–1917), польскія (1921–1939).

У каталозе апісана 533 пячаткі, яны выбраныя згодна этнічных украінскіх зямель у межах, якія вызначаны паводле Энцыклапедыі ўкраіназнаўства (Парыж – Нью-Ёрк, 1970) і працы С.Рудніцкага «Украіна: зямля і народ» (Вена, 1916).

Кніга наватарская, гэтаму перыяду сфрагістыкі відавочна не хапала ўвагі, пра што пісаў яшчэ М.Гумоўскі з сааўтарамі ў грунтоўнай «Сфрагістыцы» (Варшава, 1960) з серыі манаграфій «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны». Магчыма, прыватны збор адбітак пячатак на паперы М.Гумоўскага і быў прызначаны выконваць ролю крыніцы для вивучэння сфрагістыкі 19 – першай паловы 20 ст.

Уласна аналітычны тэкст уводзін «Каталога» займае 16 старонак. Каталогнае апісанне складаецца з наступных элементаў: парадкавы нумар – мясцовасць – архіўны нумар – колер масцікі – памеры – выявы – легенды – форма літар (прапісныя або радковыя). Відавочна са структуры, што адсутнічае істотны элемент – датаванне. Датаванне можа быць паданае па даце дакумента на якім была адціснута пячатка, або інтэрвальная ў двух варыянтах: ці дакладна па вивучэнні дакументаў у іншых архівах з адбіткам з той самай матрыцы, што патрабуе пэўных высілкаў, ці па стылістыцы, ці па часу існавання пэўнага органа ўлады, грамадскага інстытута, гадах жыцця асобы альбо па стылістыцы ці мове. Збор уяўляе сабой наклееныя на кардоны памерам 20,5x40,4 см адбіткі пячатак невядомага паходжання без анатацый (толькі часам падана на палях каля адбітка праз М.Гумоўскага «да» пэўнага года ці «пасля» нейкай даты, што таксама падаецца ў тэксце каталожнай часткі). Адсутнасць датаванняў значна зніжае вартасць працы.

Аўтар пазначае, што ў каталозе апісаны не ўсе ўкраінскія пячаткі са збору М.Гумоўскага ў AGAD, бо засталіся не надрукаванымі дрэннай якасці адбіткі. Таксама не гаворыцца, ці ёсць украінскія пячаткі ў двух узгаданых вышэй астатніх частках калекцыі адбіткаў пячатак М.Гумоўскага.

Памеры ілюстрацый павялічаны ў 4 разы (але не заўсёды прапарцыянальна памерам адбітка), што не толькі павялічыла аб'ём кнігі ў 2-3 разы, але зрабіла нязручным карыстанне ілюстрацыямі: іх можна разглядзець як цэльны аб'ект толькі на

адлегласці выцягнутаі рукі. Між тым пячаткі адмыслова рабіліся для чытання іх адбіткаў пры памерах 1:1.

Аўтар выконвае пэўную групіроўку пячатак ва ўступе па іх асаблівых рысах, але не прыводзіць лічбавых даных па размяркаванні адзначаных рыс. Гэта азначае, што чытач павінен сам нанава выканаць гэтую працу ўслед за аўтарам. Між тым як прыняты ўзор узгадваецца праца літоўскага даследчыка Э.Рымшы «Гарадскія пячаткі Вялікага Княства Літоўскага» (чамусці ў польскім выданні 2007 г., а не ў літоўскім 1999 г.), які такую статыстыку падае.

На жаль, не сказана чытачу, што пячаткі для прыкладання да папяровых дакументаў не ахопліваюць увесь сфрагістычны фонд 19 – першай паловы 20 ст.: існуе яшчэ вялікая колькасць з гэтага часу рознага прызначэння адбіткаў у метале (таварныя, чыгуначныя, паштовыя і іншыя пломбы).

► Zbiory pieczęci w Polsce. Warszawa, 2009. 528 s.
Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 161.

Зборнік навуковых прац «Зборы пячатак у Польшчы» варшаўскага выдавецтва DiG утрымлівае 22 артыкулы. Паліграфічна ён падобны на папярэдняе сфрагістычнае выданне 2006 г., але ў ім відавочна больш чорна-белых ілюстрацый. Ужо звыклая па ранейшых выданнях DiG стужачка-закладка дабаўляе камфарту пры карыстанні кнігай.

Уступны артыкул З.Пеха тычыцца збораў пячатак як аб'екта вывучэння.

Разглядаюцца сфрагістычныя калекцыі Нацыянальнага музея ў Вроцлаве (А.Грыневіч), музея ў Пётркове-Трыбунальскім (Р.Яворскі, М.Хлебёнэк), Нацыянальнага музея ў Шчэціне (А.Паўлоўская), дэцызійнага музея ў Плоцку (П.Бакота).

Комплексы пячатак утрымліваюцца і ў архівах – паведамляецца пра зборы дзяржаўнага архіва ў Кракаве (К.Еленэк-Літэўка), дзяржаўнага архіва ў Вроцлаве, дзяржаўнага архіва ў Шчэціне (А.Гут, П.Гут), Чэнстахоўскага архідэцызійнага архіва.

Маюць зборы пячатак і бібліятэкі. Аўтары пішуць пра зборы дзяржаўнага архіва, ваяводскай і гарадской бібліятэкі, акружнага музея ў Быдгашчы (М.Хлебёнэк), Нацыянальнага музея і бібліятэкі Чаргарыйскіх у Кракаве (Д.Атвіноўска), зборах бібліятэкі ПАН у Курніку, бібліятэкі Асаліньскіх (В.Фабіаньскі і Р.Форысіак-Войсіньскі).

Ёсць сфрагістычныя калекцыі і ва ўніверсітэтах. У адзеле крыніцазнаўства і дапаможных гістарычных дысцыплін Інстытута гісторыі ўніверсітэта імя Адама Міцкевіча ў Познані захоўваецца як навуковы дэпазіт збор копіяў пячатак бенедыктынскага кляштара ў Любіне (П.Стружык), у адзеле дапаможных гістарычных дысцыплін Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве таксама захоўваецца вялікая калекцыя копіяў пячатак (З.Пех).

Два артыкулы тычацца прадстаўленню пячатак у Інтэрнэце – польскіх у чэшскім сегменце (В.Мішке) і польскіх сфрагістычных збораў на польскіх сайтах (Я.Кліма).

Апошні тэкст – агляд вядомых спосабаў рэпрадукцыі пячатак у выглядзе кароткіх упарадкаваных па алфавіту 26 артыкулаў – ад «Аквафорты» да «Фотадруку» (М.Кадзішэўска, П.Стружык).

ФАЛЕРИСТИКА

► Куценко А., Смирнов Ю. Ордена советских республик. Донецк, 1996. 399 с. // Нумизматический альманах, 1997. № 3–4. С. 69–70.

Удивительно, как нестойка человеческая память. Прошло всего несколько десятков лет, и уже исчезли даже воспоминания о республиканских орденах. Вероятно, причиной тому массовые награждения времен Великой Отечественной войны, среди которых потерялись эти награды, вручавшиеся с 1918 по 1933 год, ношение которых не было отменено и с введением общесоюзных орденов, несмотря на прекращение с этого времени награждений республиканскими орденами.

Мало кто знает, что некоторые республиканские ордена вручались даже как награды Великой Отечественной войны – Тувинская Аратская Республика была преобразована в автономную область РСФСР только в сентябре 1944 года, а до этого времени сохранялся ее орден. Отрицательно сказалось на республиканских наградах и введение новых правил ношения орденов и изменение способа их крепления. Тысячи людей были отмечены республиканскими орденами, но, может быть, лишь об ордене Боевого Красного Знамени РСФСР вспомнит кто-либо сегодня. А ведь собственно для памяти о замечательных заслугах награжденных вручались им эти знаки отличия. Некоторые из кавалеров имели по два, три и даже четыре республиканских ордена. Книга А.Н.Куценко и Ю.Д.Смирнова возвращает нам эту память.

Монография на общем фоне фалеристических изданий выгодно отличается последовательностью реализации заявленного подхода к теме. В кратких очерках, предваряющих изображения орденов, орденских документов и списков награжденных нет ничего лишнего – обычно здесь содержатся сведения об учреждении ордена, создании его проекта, изготовлении, существующих вариантах, порядке нумерации, изъятиях и возвращении орденов, количестве сохранившихся экземпляров. Здесь же отдельной табличкой даются порядковые номера

хранящихся в музейных и частных коллекциях орденов, известных на момент написания книги. Немногословие при весьма внушительном объеме книги – качество, просто необходимое, чтобы сохранилась возможность пользования книгой в задуманном виде – как справочником по орденам, по награжденным этими орденами и альбомом собственно орденских знаков.

Каждый раздел предваряет страница с информацией об образовании республики, ее переименованиях, изменении статуса, что удобно читателю. Не лишнее и изображение герба республики – есть возможность сравнить его с изображением ордена и отметить, не использовались ли его элементы в дизайне ордена.

Список награжденных состоит из нескольких колонок: порядкового номера, фамилии, инициалов (если выявлены) и должности (профессии) либо названия награжденной организации, степени ордена (если имеется), номера ордена (если выявлен), даты награждения. Конечно, было бы идеально привести источники, по которым списки составлялись. Вопреки обманчивому представлению о простоте подготовки списков, в них заложена огромная авторская работа, ведь использовались не только действительно существующие списки награжденных отделов, которые по ряду причин были весьма и весьма не полными, но и газетные сообщения, фотоизображения, информация частных лиц, государственных музеев, упоминания в публикациях. Можно только пожалеть, что авторам пришлось сократить известные в ряде случаев имена и отчества до инициалов – ведь списки награжденных являются также неплохим источником для антропоники – науки, занимающейся именами и фамилиями. Важно, что со значительной степенью вероятности можно догадываться о национальности награжденного, а значит о его местном либо не местном происхождении, что является весьма существенным для историка, изучающего этот период советского общества. По понятным причинам не приведен список лиц, награжденных орденом Красного Знамени РСФСР только один раз – он занял бы около 600 страниц текста книги. Не оговорено, правда, отсутствие списка кавалеров ордена

Трудового Красного Знамени Хорезмской ССР (есть только список награжденных орденом Труда).

Не всегда, следует помнить, присутствие в названии ордена слова «Трудового» соответствовало принципам награждения. Вручались такие ордена и за боевые заслуги, как это практиковалось в Беларуси: был учрежден только один трудовой орден, который получали также военные, чекисты, милиционеры.

Количество документально подтвержденных награждений республиканскими орденами и сохранившихся экземпляров следующее:

Ордена	Награждения	Сохранилось
РСФСР		
Орден Красного Знамени	16 762	св.200
Орден Трудового Красного Знамени	161	14
Азербайджанская ССР		
Орден Красного Знамени	53	18
Орден Труда/Трудового Красного Знамени	54/155	неск/?
Украинская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	384	99
Армянская ССР		
Орден Красного Знамени	205	15
Орден Трудового Красного Знамени	118	8
Бухарская НСР		
Орден Красной Звезды/Красного Полумесяца	343	38
(трех степеней)		
Хорезмская НСР/ССР		
Военный Красный Орден/Орден Красного Знамени	59/86	10.дек
Орден Труда/Трудового Красного Знамени*	95/?	11.окт
Грузинская ССР		

Орден Красного Знамени	46	7
Орден Трудового Красного Знамени	110	14
Белорусская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	143	15
Узбекская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	487*	40
Туркменская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	97	21
Таджикская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	231	30
Закавказская СФСР		
Орден Трудового Красного Знамени	132	15
Тувинская Аратская Республика		
Орден Республики (образца 1936/1941)	*84/104	неск/30
Орден Труда	200	10
Абхазская ССР		
Орден Трудового Красного Знамени	2	-

Завершается каждый раздел кратким двустраничным резюме на английском языке. Для резюме весьма удобно выбрано место – оно не отвлекает русскоязычного читателя и в то же время может быть легко найдено читающим по-английски.

Приятно удивило еще одно отличие от других фалеристических изданий – каждый орден без исключения имеет помещенный снизу от фотографии лицевой стороны изображение оборотной стороны, причем сделано это в цвете, как и фото лицевой стороны. Первые ордена делались в разных условиях, разными мастерами, с использованием разной оснастки, разными технологиями. Собственно технологическое лицо знака представляет его оборотная сторона. Прекрасно видны цельноштампованные ордена, в том числе и с использованием «чеканочной» штамповки, оставлявшей на оборотной стороне

заглубленные зеркальные оттиски надписей и изображений лицевой стороны; двусоставные, которые крепились загнутыми штырьками, пропущенными в отверстия нижней (оборотной) части знака, системы креплений на шпильках либо штифтах, припаянные позднее для ношения на орденских колодках самостоятельные ушки. На некоторых орденах делались гравированные надписи на оборотной стороне, рассказывающие о владельце ордена либо отличии, за которое он был вручен. Можно только пожалеть, что нет еще одной части ордена – прокладки, большой металлической пластины, несколько меньшей по размеру, чем сам орден. На прокладках часто размещались эпиграфические элементы, о которых упомянуто выше. В некоторых случаях даже номер ордена ставился лишь на прокладке, иногда номер проставлялся и на ордене и на прокладке одновременно.

Авторы отнесли к наградам как к комплексу – они с одинаковым вниманием разыскивали знаки и их варианты, грамоты и их разновидности, орденские книжки разных образцов. Это современный подход к наградной системе, когда не ограничиваются традиционным изучением лишь самого металлического знака отличия.

К немногим недостаткам книги следует отнести отсутствие явных указаний на воспроизведение фотокопии, ксерокопии либо реконструкции, а не оригинала. Книга снабжена цветными иллюстрациями орденов и орденских документов, поэтому читатель может вполне принять подцвеченую (желтый фон) черно-белую ксерокопию грамоты о награждении орденом Трудового Красного Знамени Армянской ССР за оригинал (с. 160). Неискушенный читатель вполне может принять за подлинный документ переводы на русский язык грамот о награждении: орденом Трудового Красного Знамени Армянской ССР (с. 145), орденом Красного Знамени Грузинской Советской Социалистической Республики (с. 241), орденом Трудового Красного Знамени Грузинской Советской Социалистической Республики (с. 255) – воспроизведено размещение текста, использованы шесть шрифтов, текст размещен на сером фоне в рамке.

Приводимая выписка из приказа по 4-му Отдельному Разведывательному Авиационному Отряду имени Я.М.Свердлова

о награждении орденами «Красного Знамени» Хорезма ряда военных летчиков тоже может смутить неподготовленного читателя – воспроизведено размещение текста, использованы два шрифта, текст размещен на сером фоне в рамке (с. 213).

Грамота о награждении орденом Трудового Красного Знамени Абхазской Советской Социалистической Республики заставляет всерьез задуматься, не оригинал ли здесь приводится – использовано характерное для документов размещение текста с центрированием строки, использованы пять шрифтов, текст размещен на сером фоне в рамке, причем на фоне герба республики (с. 396). Только сличение шрифтов с уже отмеченными выше документами устраняет сомнение.

Кстати, авторы использовали в начале книги удачный прием, который позволяет безошибочно отличать такие «псевдо»-документы: справка о числе награжденных в 1933 г. и две выписки из протоколов заседания Президиума ЦИК Союза ССР 1933 г., характеризующиеся описанными чертами, имеют нарочито загнутый правый нижний угол рамки (с. 7, 10, 12). Будь этот прием использован и дальше, не возникло бы необходимости обращать внимание на стилизованные документы-цитаты.

Прекрасно, с использованием современных компьютерных технологий, сделана на основании сохранившейся черно-белой фотографии реконструкция цвета документа (сканирование, монтаж, цветной принтер) – грамоты о награждении орденом Трудового Красного Знамени Туркменской Советской Социалистической Республики (с. 320). Пожалуй, ни один специалист, за исключением автора реконструкции, не увидит, что это сборка из четырех элементов разного происхождения. Тщательность проведенной реконструкции изумляет, подобные работы, достойные легендарного Левши, надо приветствовать, но следует, в данном случае обязательно – указывать на реконструкцию, поскольку не существует способа отличить реконструкцию от оригинала. Более подробная подпись дала бы возможность пояснить, что на грамоте помещено не изображение ордена, а к ней прикреплялся сам орден. Также не достает указания, что грамота с прикрепленным орденом предназначалась как коллективная награда для вывешивания на вертикальной

плоскости (стене) и имела, как можно высчитать исходя из размеров ордена, размеры 30–35x40–45 см. В данном случае функциональным оригиналом «работал» черно-белый фотодубликат, что уже имеет отношение к «жизни» орденских документов. Здесь же цветное изображение может быть принято за оригинал.

И наоборот, черно-белая ксерокопия временного удостоверения о награждении орденом Трудового Красного Знамени Узбекской Советской Социалистической Республики может быть принята за естественный цвет текста оригинала (с. 303).

Не оговорено, что грамота о награждении Военным Орденом Хорезмской Народной Советской Республики воспроизводится с уже публиковавшейся цветной иллюстрации, что привело по техническим причинам к размытости и нечеткости изображения в отличие от оригинала (с. 212).

Легко предсказать, что через некоторое время у авторов появится желание издать приложение к книге – ее публикация вызвала оживление среди коллекционеров и исследователей, множество новой информации стекается к авторам. Кстати, приобрести книгу можно в Москве, в Государственном Историческом музее, однако она достаточно дорога – приблизительно две месячных среднебелорусских зарплаты. Пожалуй, она того стоит – отпечатана книга на мелованной бумаге, тираж небольшой – 2000 экз., прекрасное качество цветных фотографий, словацкая полиграфия.

► Глейзер М.М. Награды: Аннотированная библиография 1925–2000. СПб., 2000. 27 с.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 213–214.

Пецяўбургскім калекцыянерам Маратам Глейзерам падрыхтавана і выдадзена бібліяграфія працаў па фалерыстыцы, якія выйшлі ў СССР і ў постсавецкіх рэспубліках. Выданне апісвае 114 кніг, наклад – 500 экз.

Класіфікацыйная схема наступная: тэматыка – аўтар – год. Структура кнігі ўключае метадычныя пытанні, расійскія

ўзнагароды, белагвардзейскія, савецкія ўзнагароды, музейныя калекцыі, замежныя ўзнагароды, музейныя каталогі, папулярную літаратуру па тэме, узнагароды краін Прыбалтыкі і Туркменістана. Брашура забяспечана імянным паказальнікам.

Трэба прызнаць, што толькі настойлівы чалавек у стане сабраць інфармацыю пра расійскія выданні апошняга дзесяцігоддзя 20 ст., калі практычна парваліся сувязі паміж рэгіёнамі, а кошты асобных кнігаў па фалерыстыцы падняліся да памераў гадавой расійскай пенсіі. Кніга ўключае выданні былых савецкіх рэспублік.

- Бурков В.Г. Фалеристика : учебное пособие. М., 2000. 168 с. Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 233–234.

Пра кнігу Санкт-Пецярбургскага даследчыка У.Г.Буркова спецыялісты ведалі задоўга да яе з'яўлення ў друку. Яна выдадзена пад грыфам Расійскага дзяржаўнага гуманітарнага ўніверсітэта накладам 1000 асобнікаў.

Чакалі яе з-за таго, што аказалася ў другой «главе» з назваю «Змест і структура фалерыстыкі». Паколькі фалерыстыка дысцыпліна даволі маладая, то дагэтуль ёсць розныя думкі аб тым, што адносіцца да самой дысцыпліны і аб уласна класіфікацыі ўзнагародаў. Аўтар вядомы знаўца ў гэтых пытаннях.

У кнізе ёсць гістарыяграфічны агляд, табліца вышэйшых узнагарод дарэвалюцыйнай Расіі, СССР і дзяржаўных узнагарод Расійскай Федэрацыі. Разглядаецца значэнне ўзнагароднага комплексу і сам тэрмін «фалерыстыка». Самастойнае значэнне мае спіс асноўных работ па фалерыстыцы Расійскай Імперыі і СССР на 11 старонках (толькі прац самога аўтара пералічана два дзесяткі).

Тэрмін «фалеронім», які прапанаваны аўтарам як агульная назва ўзнагарод даволі даўно, у навуковым побыце не жадае прыжывацца, але іншыя прапановы і ідэі аўтара аказваюць уплыў на развіццё дысцыпліны.

Асноўнага тэксту ў кнізе толькі 90 старонак, што дазваляе ёй рэальна карыстацца як падручнікам у ВНУ пры невялікай колькасці гадзін фалерыстыкі. Але кніга мае «манаграфічны» справачны апарат – можа так і павінны выглядаць падручнікі будучыні, па якіх рыхтуюць сапраўдных спецыялістаў.

► Шукина Е. Монограммы и подписи на русских медалях XVIII – начала XX веков. К., 2002. 155 с.

Опубл.: Numizmatika. Т. 6. Metraštis 2005. Vilnius, 2007. P. 295–300.

В киевском нумизматическом издательстве «Юнона-Монета» появилась очередная книга – привычного большого формата (200x290 мм), в твердой обложке, с черно-белыми фотографиями. Книга сотрудницы Эрмитажа Евгении Семеновны Шукиной о буквенных знаках авторов моделей и резчиков штемпелей русских монет и медалей вышла тиражом 1000 экз.

Состоит справочник из следующих основных разделов:

короткого введения (12 страниц с иллюстрациями);
монограммы и подписи русского алфавита (всего 428);
монограммы и подписи латинского алфавита (всего 133);
список работ медальеров (приводятся работы 49 медальеров);
список медальеров (всего 146).

В сумме приводятся 561 монограмма и подпись (в аннотации к книге на последней странице ошибочно указано 568), в среднем на одного медальера приходится 4 варианта подписи. (Далее в данном тексте без обсуждения для упрощения будет использоваться авторский термин «монограмма» и производный от него

«монограммист»). Все подписи даны строго по алфавиту, что является чрезвычайно удобным при пользовании книгой как определителем. Сопровождают перечень фотоизображения подписных медалей (аверс, реверс и фрагмент с подписью). Всего приведены фотографии 85 медалей с несколько большим количеством подписей (часто у казенной медали Монетного двора было два автора – лицевой и оборотной стороны), другими словами, сопровождаются иллюстрациями только $\frac{1}{7}$ от описанных подписей и $\frac{3}{5}$ медальеров.

Заложенная издателем концепция иллюстрировать позицию списка всегда двумя сторонами медали не только привела к расходу площади издания, но не позволила всегда адресно иллюстрировать текст. В принципе, пользователю справочника достаточно видеть сторону с подписью медальера или гравера, еще лучше – точно привязанный к тексту фрагмент с подписью, желательно для каждого ее варианта, подобно тому, как приводятся именные ювелирных изделий. В идеале в издании должно на 581 подпись приходиться 581 фотография. С сожалением приходится отмечать, что макросъемка надписей не проводилась, и полученного разрешения для увеличения фрагментов оказалось недостаточно – все фрагменты объектов с подписями нечетки и расплывчаты.

Любопытно, что монограммистом выступила и императрица Мария Федоровна, жена Павла I, собственноручно исполнившая три медали: в память дня рождения Екатерины II, большую коронационную медаль Павла I и медаль в память возвращения императора Александра I из Европы в 1814 г. Кстати, императрица была не единственная в этой мужской профессии – рядом упоминается, как монограммист, Мария Диллон, исполнившая в начале 20 в. несколько медалей.

Особо следует остановиться на так называемом «списке работ медальеров». Из примечаний можно выяснить, что он составлен отчасти или полностью на основании ежегодных списков работ медальеров Монетного двора и списков для ежегодной премии Министерства финансов. Поскольку «список» охватывает менее 40% упоминаемых как монограммисты российских медальеров, то поневоле возникает вопрос о принципах отбора для этого списка

и его функции в данной книге. Очевидно, что заявленной теме этот материал не отвечает – в нем не только не приведены перед началом списка работ медальера все его известные монограммы, но нет даже и упоминания о них (разве что в форме «без подписи»). Закономерности, по которым некоторые медальеры попали в этот «дополнительный» список, выяснить не удалось. Тем не менее он представляет интерес сам по себе как случайная выборка, представляющая общую картину работы связанных с Монетным двором мастеров, реализующих свои творческие устремления в объектах мелкой пластики в условиях казенной инициативы.

Затрудняет пользование списком его слабая формализованность. На первый взгляд, некая рубрикация присутствует: выделяются медали, копии, монеты, печати, знаки, штампы, клейма, модели и неведомые таблицы. Что-то режет глаз в списках работ медальеров. В подзаголовке-рубрике списка указано «монеты», «медали» и т. д. Не ясно, монеты или медали резал или лепил медальер, он занимался моделью или рабочим инструментом для штамповки.

При ознакомлении выясняется, что плакетки и жетоны приводятся в одной рубрике вместе с медалями. Не всегда указано, что медаль наградная (например, «За бой «Варяга» и «Корейца» при Чемульпо» 1904 г. в списке работ А.Ф.Васютинского), для монет не указано, лепил или резал автор (если есть указание на изготовление только портрета, то очевидно, что речь идет лишь о лепке). И когда читатель постепенно привыкает к структуре подаваемого материала, выясняется, что список работ Ф.П.Толстого не соответствует общей схеме описания – плакетки (или лепка для них?) описаны отдельно, модели для медальных серий получили в каждой серии самостоятельную нумерацию.

Явно не хватает пояснений, что значит для медальера выполнение копии, а что – возобновление медали, что – возобновление формы для монеты, что – восстановление штампея. Во вступлении можно прочитать только об изготовлении копий со старых штампелей для изготовления новоделов для коллекционеров. Но читатель должен сам

догадываться, не синонимичны ли описанному термину остальные упомянутые словесные конструкции документов.

Если указано, что копия «делается с работы такого-то», то хотелось бы знать, о чем идет речь – о модели, о рабочем инструменте или о готовом изделии. Судя по записям типа «возобновление штемпелей», резались штемпеля-копии.

При некотором терпении удастся самостоятельно выяснить, что означает перевод медальонов в медальную серию (ученики Ф.П.Толстого А.А.Клепиков и А.П.Лялин выполнили таких работ в 1834–1837 гг. соответственно 9 и 11). При внимательном прочтении текста у читателя есть шанс наткнуться (с. 136) на перечень 20 медальонов серии Ф.П.Толстого на события Отечественной войны, выполненных в гипсе диаметром 200 мм. Далее – узнать, что А.П.Лялин и А.А.Клепиков «скопировали медальоны в уменьшенном размере (60 мм), ими была отчеканена серия медалей». Очевидно мы наблюдаем промах литературного редактора: ни медальеры не штамповали медали, ни медальонами не могли их выбивать. Отсутствует единообразие в подаче информации: у работающих вместе над одной медальной серией А.П.Лялина и Ф.П.Клепикова у первого не указан год изготовления, а у второго – количество вырезанных штемпелей серии в память русско-персидской и русско-турецкой войн 1826–1829 гг. по моделям Ф.П.Толстого. А.П.Лялиным вырезано 7, но в список его работ отдельными позициями они не включены.

Проблемных мест в «списке работ медальеров» обнаруживается множество. Например, у С.Н.Погонова штемпели, формы и возобновление формы для монет записаны тремя позициями, но в каждой из них идет речь о нескольких номиналах. В рубрику «монеты» у него же попал штемпель для серебряных слитков (вероятно «клеймо» или «штемпель для клеймления») было бы правильнее, поскольку мы имеем дело не с публикацией документа, а с авторским текстом, в котором предпочтительна современная терминология). А у медальера Холодова подобное изделие попало в рубрику «клейма», но почему-то 4 клейма, сделанные в 1901 г., описаны в одной позиции. А.П.Лялин исполнил два рисунка гербов в 1857 г., а работам-рисункам в списке присвоен один и тот же номер.

Таблица 1. Выполненные работы по «списку работ медальеров» (инициалы приведены соответственно источнику)

Медальер	Медали	Копии	Монеты	Печати	Знаки	Штампы	Клейма	Модели	Таблицы
Алексеев В.В.	78		2						
Алексеев В.Е.	12	6							
Баранов В.С.	10	1							
Безродный В.А.	1	3							
Бобровщиков П.И.	69	2							
Бозылев Г.Ф.	23	2							
Брусницын П.Л.	19	1							
Важенин С.З.	36	1							
Васютинский А.Ф.	127	4							
Вехтер И.-Г.	18	2							
Габе М.Я.	85		3	1					
Гаврилов	15			1					
Ганнеман Р.Р.	12								
Гасс И.-Б.	24								
Гинцбург И.Я.	12								
Грилихес А.А.	172		7		1			5	
Грилихес А.Г.	75		4	4	2				1
Губе А.И.	20		4						
Дмитриев Н.А.	9	2							
Егер И.К.	14	1							
Иванов Т.И.	20	10	2						
Кленов	16								
Клепиков А.А.	14	4							
Козин Н.А.	16		?						

Кубли П.П.	5								
Кучкин М.В.	24	1							
Леберехт К.А.	42		3						
Лялин А.П.	43	2	2						
Лялин П.А.	4	1							
Лялин Ф.А.	4	2							
Малышев Г.И.	11								
Мещеряков П.А.	12	2							
Никонов В.В.	43	1							
Погонов С.Н.	31		6	2			1		
Прокофьев Н.П.	22								
Рейхель Я.Я.	5	1							
Сабуров Г.И.	4	2							
Семенов А.А.	11								
Сизорский М.А.	4	4							
Скуднов М.А.	56	2							
Стадницкий П.Г.	64	1							
Суттор О.И.	6								
Толстой Ф.П.	13							41	
Уткин П.П.	20	2							
Холодов	6				2	1	1		
Чукмасов И.И.	18	1							
Шилов И.А.	12								
Штейнман Л.Х.	44		3						
Юдин С.Ю.	19	22	2						
Всего	1 420	83	38	8	5	1	2	46	1

Итак, отметим главное: в списке работ медальеров не хватает самих медальеров – из 146 «монограммистов» в списке перечислено 49, то есть лишь треть. На полсотню вошедших в список медальеров приходится в условных единицах измерения –

пунктах списка – 1604 изделия (далее применяется упрощенная рубрикация списка): 1420 медалей, 83 копии, 38 монет, 8 печатей, 5 знаков, 1 штамп для чеканки (в техническом понимании термина), 2 клейма, 46 моделей, 1 таблица.

Конечно, созданная по данным справочника таблица не отражает действительной работы граверов и медальеров Монетного двора – под одной позицией может числиться одна сторона медали или же обе. Если учесть, что в большинстве случаев речь шла об изготовлении лишь одной из сторон медали, то становится ясным, что до производительности почитаемого мной медальера Христиана Вермута (1661–1739) санкт-петербургским академиком и главным художником было далеко. Или же, что более вероятно, списки отражают не все выполняемые сотрудниками двора работы. Если сравнивать не с человеком-легендой, а с обычным современным резчиком штемпелей, то все равно количество произведений, выполненных перечисленными в списке медальерами, небольшое. Например, ныне резчики штемпелей минской фабрики им. Гастелло работу, адекватную вырезанию одной стороны медали выполняют за срок от недели до месяца в зависимости от сложности изображения. Исходя из минимальной производительности современного гравера, работающего теми же инструментами, что и его предшественники, можно было ожидать раз в 10 большего количества работ. Получается, что медальеры двора были заняты в основном деятельностью по производству рабочего инструмента для изготовления монет. Отсюда следует, что из списка работ медальеров можно с пользой для дела устранить немногочисленные упоминания о производстве «монет», которые явно запутывают читателя.

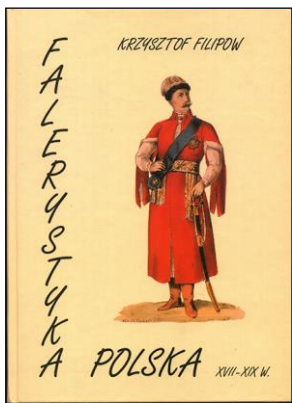
На этот раз Киевская книжная фабрика подвела издателя: картон для крышек резан без учета направления волокон – книгу выгибает, местами непроклеенные форзацы отстают от переплета, клей при промазке книжного блока крупными каплями просочился вовнутрь шитых лагинов в отверстия для ниток, да и конструкция жесткого корешка вряд ли подходит шитой тетрадками книге.

Без сомнения, книга получилась полезной, и, надо полагать, весьма полной. Только задумываешься порой: если убрать сотню фотографий малоинформационных медалей, уменьшить шрифт до

нонпарели, выбрать менее плотную бумагу, отказаться от «сырого» списка работ медальеров, то удастся ли новое издание книги Евгении Семеновны Щукиной снабдить хорошего качества фотографиями фрагментов медалей с подписями всех медальеров при удобном для справочника карманном формате и с сохранением ее нынешней толщины?

► Filipow K. Falerystyka Polska XVII–XIX wieku. Białystok, 2003. 355 s. + 20 s.

Опубл.: Numizmatika. Т. 6. Metraštis, 2005. Vilnius, 2007. P. 304–305.

Монография о польской фалеристике Кжыштофа Филипова состоит из 10 частей – первая посвящена обзору польских исследований в сфере фалеристики, вторая–четвертая – наградам в Польше с начала 18 в. до восстания 1863 г., пятая – «негосударственным» знакам отличия 18–19 вв., шестая – нереализованным проектам наград, седьмая – системе наград Польши 18–19 вв., восьмая – орденским традициям в польском обществе, девятая – странным фантастическим орденам

Сморгонского медведя и Креста ятвягов, десятая – будущему фалеристики этого периода.

На трех десятках страниц в конце книги размещены четыре статута, как приложения к основному тексту (в том числе и статут ордена Непорочного зачатия Святой девы Марии 1637 г.). Список архивных источников и публикаций занял 27 (!) страниц и сам уже представляет ценность для исследователя.

Главной чертой книги является последовательное отделение «польской» фалеристики от «не польской». Так, введенный в 1831 г. в систему царских орденов орден Св.Станислава перестает быть объектом изучения автора, хотя в Королевстве

(в официальных документах – Царстве) Польском с императорским наместником во главе этот орден автором еще считается «польским». Единственное и специально оговоренное автором отступление от заданной названием монографии темы – польский знак отличия за военные заслуги, выданный массово в российской армии за подавление восстания 1830–1831 гг.

К сожалению, характерная для современных польских авторов замена названия Речь Посполитая (Обоих Народов – следовало далее в официальном именовании) на «Польшу» затрудняет чтение книги, поскольку приходится все время мысленно переводить: Польша – Речь Посполитая, или Польша – Корона, или Польша – Польша. В Великом княжестве Литовском, федеративной части Речи Посполитой, не было своей сепаратной системы наград, отличной от общегосударственной, поэтому если пишется о «Польше» 17–18 вв., то следует помнить, что речь идет и о Великом княжестве Литовском (Литве и Белоруссии) и Короне в целом (Польше и Украине).

Все без исключения иллюстрации (черно-белые фотографии) этого солидного труда размещены в конце книги на нумерованных страницах и сами лишены номеров. Отсутствие даже колонтитулов делает затруднительным поиск иллюстрации при чтении соответствующего раздела книги. С текстом книги они не связаны. По сути, книга при 107 фотографиях лишена иллюстраций при их формальном наличии.

Кроме того, подписи отдельных фотографий не совсем корректны: шитая звезда ордена Белого Орла королевства Польского не описана как звезда ордена Белого орла, шитая звезда ордена Св.Станислава гродненской мануфактуры не имеет датировки, медальон ордена Св.Станислава не имеет указания на его назначение как знака члена капитула, орден Св.Станислава IV класса королевства Польского ошибочно назван орденом V класса, орден Св.Станислава III класса королевства Польского не имеет существенного уточнения «с короной».

Размещение иллюстраций блоком в конце книги имело бы смысл при цветной печати. При отнесении черно-белых фотографий к соответствующим разделам, что не сказывается на стоимости издания, книга стала бы значительно «живее». Тем

не менее надо отметить как несомненное достоинство, что все иллюстрации имеют точное указание на место хранения объекта и даже его инвентарный номер.

Кажется, что особое внимание читателя должен привлечь пятый раздел книги, в котором говорится о вещах малоизвестных: знаках кавалеров Гроба Иерусалимского, дам ордена Непорочного зачатия Святой девы Марии Маривильского капитула в Варшаве, капитульных и канонических крестах 18–19 вв., знаках масонских лож.

Несомненно, представляемый обобщающий труд Кжыштофа Филипова, одного из крупнейших польских специалистов-фалеристов, найдет своего вдумчивого читателя среди преподавателей университетов, музейных работников, коллекционеров-фалеристов.

АРХЕОЛОГИЯ

Книга о Старом замке в Гродно.

► Трусаў А.А., Собаль В.Е., Здановіч Н.І. Стары замак у Гродне XI–XVIII стст. : гісторыка-археалагічны нарыс. Мн., 1993. 152 с.

Опубл.: O.A.Trusau, N.E.Sobal', N.I.Zdanowicz, Stary zamak w Grodnie XI–XVIII st. Gistoryka-archealagicny narys, Minsk 1993 // Archeologia Polski. 1995. Z. 1–2. S. 207–210.

Книга «Старый замок в Гродно» подводит итог исследованиям, которые проводились под руководством белорусского археолога Олега Трусова на территории Старого замка в 1977, 1981, 1985–1988 гг. Вышла она довольно значительным тиражом 5890 экз.

Текст книги делится на небольшие разделы: История изучения Старого замка, Каменные сооружения на Замковой горе, Деревянная застройка замчища, Стратиграфия и хронология культурного пласта, Очерк материальной культуры (бытовая посуда и изделия мелкого керамического производства, изразцы, строительные материалы, обувь и изделия из кожи, стекло, продукция деревообработки, косторезного ремесла и изделия из камня).

В первом разделе дается характеристика опубликованных трудов предшественников по археологическому изучению Замковой горы. Авторы отмечают работу В.Голубовича и Е.Цегак-Голубович над материалами раскопок С.Дурчевского в фондах Гродненского историко-археологического музея, в результате чего в 1946 году появилась рукопись книги «Новые материалы по истории Гродно в раннефеодальную эпоху», которая хранится в архиве Института истории Академии наук Беларуси, но до сих пор не издана. Небольшое исследование Голубовичей написано на основе материалов раскопок С.Дурчевского, однако носит самостоятельный характер.

В части, в которой описываются предметы материальной культуры, ощущается разная степень «добротности» текстов. О бытовой посуде пишет Н.И.Зданович, исследовательница,

специализирующаяся на изучении этой категории находок. Однако выделение типов не подкрепляется статистикой, отсутствует статистика даже по категориям посуды, а единственная таблица, которая представляет объем находок керамики по годам, не разделяя ее, как принято среди белорусских археологов, хотя бы на венчики, донца и стенки, дает представление лишь об объеме трудозатрат по первичной обработке находок керамики. Все выводы приходится принимать на веру, и выполненная работа по поиску аналогов не сможет заменить числовых характеристик комплекса керамики Старого замка (найдено свыше 17,5 тыс. фрагментов сосудов). Хорошо заметно пренебрежительное отношение авторов к точным показателям в описании типов поливной посуды 16–17 вв. Тип, как обычно, выделяется по форме венчика, длине шейки, наклону плечика. В данном случае исследовательница для трех из пяти типов приводит после формального описания еще и диаметр. Принимая положение, что диаметр здесь является одной из характеристик типа, мы вправе ожидать, что эти сведения будут представлены по всем типам. Здесь же налицо явная ошибка классификации по разным основаниям. Отсутствует элементарная характеристика соотношений дымленой, поливной и неполивной посуды. Не привлекались для исследования керамики и современные физико-химические методы. Классификационная таблица для неполивных горшков 11–17 вв. непригодна для пользования – в ней отсутствуют датировки. Из восьми приведенных в ней типов только четыре удалось поставить в точное соответствие упоминаемому в тексте времени бытования.

По описям в Старом замке было свыше трех десятков кафельных печей. Описание изразцов и строительных материалов принадлежит перу О.А.Трусова. В этих разделах значительно больше числовых характеристик, более того, они служат основанием для ряда выводов, однако достаточными приводимые сведения назвать нельзя. По материалам раскопок О.А.Трусова предпринята попытка выполнить графическую реконструкцию замковых печей. Однако реконструкции архитектора Э.Д.Дмитриева (рис. 84–87) выглядят фантастическими, ведь остатки фундаментов печей найдены не были, микрофотогра-

фирование находок изразцов не выполнялось, статистика по функциональным типам отсутствует, конструктивные особенности печей не учитывались. Не привлекались и аналоги.

Строительные материалы Старого замка – это плинфа 12 в., кирпичи 14 – начала 16 в., кирпичи конца 16 – первой половины 17 в., кирпичи середины 17 – первой половины 18 в., поливные плитки пола 12 в. (лишь по плиткам имеются сведения о количестве находок – 265 фрагментов), поливная и неполивная черепица 15–18 вв. (большая часть ее датируется концом 16 в., относится к типу с полуциркульным носком и квадратным крепежным шипом, имеет, по моим подсчетам, по 151 фрагменту интервальные размеры 37,0-38,0 x 15,0–16,0 x 2,0–3,0 см), оконное стекло.

Относительно оконного стекла сказано, что оно найдено в слоях 16–17 вв., что не соответствует действительности – подавляющее большинство фрагментов оконного стекла найдено в комплексе переотложенного материала второй половины 16 – начала 18 в. Здесь же были найдены и свинцовые облоны. На с. 61 при описании стеклянных вещей и посуды сказано, что «в слоях 15 – начала 16 в. найдено несколько кусков прямоугольного оконного стекла», причем на рис. 95:1-2, к которому отсылается читатель, изображены два куса прозрачного зеленоватого стекла витражного типа; назвать их прямоугольными нельзя даже при большом желании. Кроме того, автор рецензии может категорически утверждать, что эти фрагменты происходят из 40-х шурфов («кухонный флигель»), которые открыли материал второй половины 16 – начала 18 в. В книге не упомянуто, что найденное стекло по составу калиевое.

В разделе, посвященном каменным сооружениям (авторства О.А.Трусова) описываются памятники достаточно известные: Нижняя церковь, терем, башня, кирпичная стена, Верхняя церковь, замок Витовта, замок Батория, замок времен Паца, замок саксонского периода. Исследования О.А.Трусова открыли продолжение оборонительной стены из плинфы, выявленной еще С.Дурчевским в 1937 году на мысе Замковой горы. В 1985 году совместно с П.А.Раппопортом, Л.Н.Большаковым и М.А.Ткачевым он приходит к выводу, что выявленные остатки кладки вопреки

гипотезе Н.Н.Воронина не являются остатками оборонительной башни, а представляют собой стену. В 1987 году развал стены из плинфы был прослежен по северному склону Замковой горы на 22 м, почти до сохранившегося замкового дворца. Продолженные в 1987–1988 гг. поиски башни 13 в. результатов не дали, по предположению исследователя из-за уничтожения на значительную глубину культурного слоя у восточной стены замка. В ходе работ в это же время удалось выявить еще один фрагмент оборонительной стены из плинфы (длиной 6 м и шириной 1,3 м) в восточной части детинца.

Поскольку исследования выполнялись специализированной реставрационной организацией, значительное внимание было уделено изучению фундаментов ныне существующего здания. Автор отмечает, что фундамент замковых стен времен Витовта был заглублен на 1 м от дневной поверхности, глубина залегания фундамента дворца была большей и достигала 2,6 м от дневной поверхности, однако до материка он не доходил. Возникает подозрение, что имеется в виду в первом случае дневная поверхность времени строительства, а во втором – современная, если иметь в виду, что во дворе замка в 20 в. была осуществлена подсыпка на 1,5 м легко читаемым песком, не содержащим находок. При исследовании ставилась задача реставрации ансамбля с целью выявления и экспонирования трех основных периодов в истории замка – 12, 14 и 16 вв. Этот раздел, кажется, наиболее обстоятельно написан в данной монографии.

Пожалуй, обойден вниманием деревянный замок, который сгорел во время пожара 1398 года, хотя в полевом сезоне 1987 года в одном из шурфов глубиной свыше 7 м удалось найти ядро земляного вала из мелких камней и остатки сгоревшего (вероятно, в 1183 г. согласно летописным известиям о пожаре в Гродно) парка из тонких жердей над ним (профиль – рис. 54, фотография – рис. 49). Впрочем, в тексте книги говорится об обкладке вала, что маловероятно. Вряд ли следует эту находку трактовать и как вымостку перед парканом. Подобные каменные ядра валов известны на территории Литвы. Не следы ли это разметки перед насыпкой земляного вала?

Довольно убедительно, на первый взгляд, излагается стратиграфия раскопа 1986–1988 гг. в центре замкового двора (раскоп 2), в котором выделены 22 строительных яруса. Небольшая изначально площадь раскопа в 16 квадратов (квадрат 2х2 м) в верхних пластах при глубине в 42 пласта (пласт около 20 см) сузилась у материка до 4 квадратов, что прослеживается даже по профилю раскопа (рис. 53). Подобный результат следовало прогнозировать и постараться его избежать. Общая глубина раскопа составила 9,4 м, из которых 1,5 м – балласт 20-х годов 20 в. В описании стратиграфии есть явные промахи – наибольшая мощность культурного слоя от дневной поверхности до материка, если верить тексту, составляет 9,8 м. по отметкам высоты от уровня Балтийского моря на профиле самого глубокого раскопа – всего 9,4 м (125,98–116,58 м), в то же время говорится о 42 пластах, что соответствует всего 8,4 м. О.А.Трусов выделяет пять основных слоев в раскопе 2.

Предложенное описание, пожалуй, более убедительно, чем описания С. Дурчевского, Голубовичей и Н.Н. Воронина (четвертый слой Трусова содержит дерево и делится на 22 строительных яруса).

Кроме датировки пласта по находкам использовался дендрохронологический анализ, для которого были отобраны 24 спиля. Результаты анализа бревен хвойных пород приводятся, причем в 21 ярусе древесина моложе на 13 лет по сравнению с 19 ярусом (1123 и 1109 годы), в 7 ярусе моложе на 25 лет по сравнению с 6 ярусом, в 11 ярусе моложе на 31 год по сравнению с 10 ярусом. Что это? Депаспортизация спилов? Ошибка лаборатории? Повторное использование бревен? Очевидно, что однозначной датировки в нашем случае дендрохронология не дала.

В книге приводятся реконструкции Гродно, осуществленные разными авторами в разное время, а также исторически достоверный план 18 в. и гравюра 16 в. с видом на замок. Следует отметить, что на плане 1708 г. сооружения на мысе Замковой горы под условным рабочим названием «кухонный флигель» не было, значит, его следует относить к 16 веку. Остатки здания выявлены в 1987 г. после создания В.Д. Старостиным графической

реконструкции замка 16 в., поэтому в его варианте, естественно, будет неточность – кухонный флигель отсутствует. Особо следует остановиться на планах археологических шурфов и раскопов 1981–1988 годов (рис. 13, 14). Южная стена кухонного флигеля совершенно по-разному изображена на обоих планах, на рис. 14 неверно изображен северный склон Замковой горы, на рис. 13 даже участнику экспедиции трудно узнать 40-е шурфы на мысу, шурф 22 был заложен с другой стороны у входа в замок, а не так, как это изображено на плане. Раскоп 2, по-моему, расположен параллельно зданию фондов музея, которое, в свою очередь, параллельно западному фасаду дворца, да к тому же раскоп точно ориентирован по сторонам света. Одним словом, подобные неточности недопустимы даже для схемы, не говоря уже о плане.

Относительно зарисовок археологических находок следует сказать: подписи под рисунками, дающие слишком широкую датировку избавляют, конечно, исполнителя от ошибки, но значительно снижают информативность иллюстраций. Удивляют при общем высоком качестве рисунков изображения поливной столовой посуды 16–17 вв. (рис. 71), где половина вида сверху по диаметру во всех случаях меньше половины вида сбоку вместе с половиной разреза.

Конечно, было трудно отобрать, с одной стороны, наиболее характерное, с другой – уникальное из 21 тома археологических отчетов, которые появились в результате работы специалистов «Белреставрации» на Старом замке в Гродно. Однако многих интересных вещей, которые ожидалось встретить, так и не удалось увидеть на иллюстрациях. Не всегда о них есть упоминания и в тексте. Так, не сказано вообще о находках монет во время раскопок. Монет действительно зафиксировано удивительно мало. Были найдены пражский грош 14 в., не датируемый более точно, двойной денарий Великого княжества Литовского 1620 года (Н-Сз 1406), в раскопе 2 встречались раковины каури.

В завершение с сожалением следует отметить, что книга «Старый замок в Гродно» не стала полной публикацией выявленных вещей и произведенных наблюдений, объема книги для этого совершенно недостаточно.

► Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998 / Sudarė A. Tautavičius. Vilnius, 2000. 768 p.

Опубл.: ГА. Т. 7. Гародня, 2002. С. 221–222.

«Бібліяграфія літоўскай археалогіі» – гэта высокай паліграфічнай якасці кніга фармату А4, у якой улічана 17 187 пазіцый. Наклад кнігі – 600 экз., што даволі шмат для Літвы. Храналагічна бібліяграфія ахоплівае 1782–1998 гг., у ёй улічаны не толькі манаграфіі і артыкулы ў навуковых выданнях, але і асобныя заметкі ў папулярных выданнях.

Складальнік бібліяграфіі вядомы літоўскі археолаг Адольфас Таўтавічюс. Шматгадовая падрыхтоўка гэтай вялікай грунтоўнай працы і яе выданне сталі мажлівымі дзякуючы фінансавай падтрымцы грамадзяніна ЗША літоўскага паходжання Антанаса Мікалаўскаса.

У выданні прадстаўлены працы на літоўскай, польскай, нямецкай, англійскай, рускай, беларускай ды іншых мовах, якія звязаныя з гісторыяй Літвы альбо напісаныя літоўскімі археолагамі. Сярод беларускіх аўтараў фігуруюць Ю.М.Бохан, С.А.Дубінскі, А.А.Егарэйчанка, Н.І.Ермаловіч, Э.М.Загарульскі, Э.М.Зайкоўскі, Я.Г.Звяруга, В.Ф.Ісаенка, Г.А.Каханоўскі, А.К.Краўцэвіч, А.Г.Мітрафанаў, Л.Д.Побаль, А.М.Ткачоў, А.А.Трусаў, М.М.Чарняўскі, Г.В.Штыхаў і інш.

Бібліяграфія забяспечана дабротнымі паказальнікамі – імянным (прозвішчы аўтараў прац на рускай і беларускай мовах падання пасля апошняй літары літоўскага алфавіту), геаграфічным і тэматычным. Дапамагаюць арыентавацца ў кнізе калантытулы з паданымі гадамі прац на кожнай старонцы.

Бібліяграфічныя пазіцыі маюць кароткія анатацыі, у якіх падаецца рэгіён або рэгіён і тэма. Выданні, якія былі рэцэнзаваныя, маюць звесткі аб рэцэнзіях. У выпадку манаграфій, толькі частка якіх тычыцца археалагічных помнікаў, падання канкрэтныя старонкі.

Падзел прац пабудаваны па таксанамічнай схеме: год – аўтар – алфавіт, гэта папросту азначае, што, каб знайсці пэўную працу без імяннага паказальніка, трэба ведаць год яе выдання, інакш прыйдзеца перагартыць усю тоўстую кнігу. Гэтая структура

падштурхоўвае да аналізу дынамікі развіцця археалогіі Літвы, але складальнік такога агляду не дае.

Можна спрачацца са складальнікам у прынцыпе адбору прац, прынамсі, у тэрытарыяльным ахопе (калі Вялікае Княства Літоўскае, то павінна разглядацца цалкам у межах адпаведнага часу, а не асобных яго абшараў), але бяспрэчна, што з’яўленне такой падрабязнай і дэтальна распрацаванай бібліяграфіі – падзея ў археалагічнай навуцы.

► Гісторыка-культурная спадчына Кобрыншчыны / Склад. Ю. А. Барысюк. Баранавічы, 2001. 32 с., 38 іл.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 204–206.

Брашура фармату А5 складаецца з 10 раздзелаў (у дужках паданая колькасць апісаных помнікаў і колькасць ілюстрацый па раздзеле, назва захавана аўтарская):

1. Помнікі археалогіі – 10/1.
2. Старажытныя пахаванні, валуны з выявамі і надпісамі – 8/1.
3. Помнікі архітэктурны – 20/7.
4. Помнікі прыроды, палацава-паркавыя ансамблі – 9/1.
5. Крыніцы – 2/0.
6. Помнікі гісторыі 1812 года – 2/2.
7. Помнікі гісторыі часоў Першай сусветнай і савецка-польскай войнаў – 6/1.
8. Помнікі гісторыі часоў уваходжання Заходняй Беларусі ў склад Польшчы – 2/0.
9. Помнікі Вялікай Айчыннай вайны – 83/31.
10. Помнікі знакамітым землякам і дзяржаўным дзеячам – 5/1.

Каляровая брашура накладам 500 экзэмпляраў выдадзена не толькі за грошы спонсараў, але і на сродкі яе аўтара. У продаж яна не трапіла, практычна ўвесь наклад бясплатна раздадзены розным установам.

Вялікую цікавасць выклікае невялікая аўтарская прадмова, у якой падаюцца звесткі пра першыя ўзгаданні вёсак Кобрынскага раёна ў гістарычных крыніцах. Аўтар вельмі ўдала выкарыстаў

веданне мясцовых гаворак для тлумачэння паходжання назваў населеных пунктаў. Здаецца, прыдаўся б аналіз «антрапанімічных» геаграфічных назваў у параўнанні з прозвішчамі тапанімічнага паходжання. Недахопам можна лічыць следаванне за дакументамі, бо для чытача было б зручней мець храналагічна-алфавітны альбо алфавітна-храналагічны спіс вёсак з паданнем крыніцы звесткі.

Вылучаны змест у брашуры, на жаль, адсутнічае, таксама няма тлумачэння, што нумарацыя помнікаў не скразная, а асобная па кожным раздзеле, і што нумары на фотаздымках – гэта не скразныя нумары фотаздымкаў, а адпаведныя пазіцыі помнікаў у раздзеле. Не адразу чытач зразумее, што выданне ахоплівае толькі сельскія помнікі, тым больш што ў анатацыі гаворыцца пра Кобрынскі раён, што пры прынятым адміністрацыйным падзеле яно павінна ахопліваць і горад як раённы цэнтр. Толькі з пададзенай колькасці жыхароў у 42 тыс. можна зразумець, што размова ідзе аб сельскай мясцовасці, бо сам горад налічвае 52 тыс. Са сказанага вышэй ужо відавочна, што выданню не хапае навуковага рэдактара і рэцэнзентаў.

Усяго ў тэксце змешчаны 45 ілюстрацый, у тым ліку 34 каляровыя. Да перыяду савецка-германскай вайны адносяцца $\frac{2}{3}$ ад усіх фотаздымкаў. Да таго ж уласна помнікаў гісторыі ў гэтым раздзеле няшмат. Ёсць толькі манументы на могілках або на кенатапах. Да добра забяспечаных ілюстрацыямі раздзелаў адносяцца раздзелы «Помнікі архітэктуры» (35% пазіцый забяспечана ілюстрацыямі) і «Помнікі Вялікай Айчыннай вайны» (37%). Для ілюстрацый ужыты арыгінальныя фотаздымкі, зробленыя спецыяльна для гэтага выдання. Яны перадаюць сучасны стан помнікаў.

У «Зборы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» (Мн., 1990) у Кобрынскім раёне апісаны 136 помнікаў, з якіх на сельскую мясцовасць прыходзіцца 101. У брашуры Ю.А.Барысюка пералічана 145 помнікаў, якія знаходзяцца ў сельскай мясцовасці Кобрынскага раёна, з іх $\frac{1}{3}$ праілюстравана фотаздымкамі.

Пададзеныя звесткі часам разыходзяцца з інфармацыяй *Збору*. Напрыклад, адрозніваюцца звесткі па двух курганных могілках каля в.Засімы (колькасць 14 замест 12 і 7 замест 10, у абодвух выпадках не супадае адлегласць ад вёскі) і кургане ў в.Залесе

(падана адлегласць 35 м ад вёскі замест 350 м). Паколькі ў прадмове ні слова не сказана аб абнаўленні даных на стан сённяшняга дня, чытач не можа вырашыць, рэч ідзе ці аб памылках, ці аб удакладненнях. З’явіліся два новыя помнікі – курган каля в.Закросніца і курган каля в.Ляхчыцы. Замчышча каля в.Запруды аднесена да 14–17 стст. згодна з яго першаадкрывальнікам М.А.Ткачовым (у *Зборы* падаецца як гарадзішча). Шкада, што не найшлося спосабу адзначыць, што некаторыя помнікі ўжо загінулі, як адзін з помнікаў каля в.Дзівін.

Як відаць, брашура адлюстроўвае не толькі аўтарскі падыход, але і агульнадзяржаўны. Паказальнай з’яўляецца колькасць помнікаў-манументаў савецка-германскай вайны 1941–1945 гг. і адсутнасць абарончых збудаванняў таго часу. Таксама відавочна, што ўжыты неўласцівы падыход да сучасных манументаў на могілках як да помнікаў гісторыі. Уласна помнікам гісторыі з’яўляюцца збудаванні, а не мемарыяльныя дошкі, самі могілкі, а не абеліскі на іх, таксама як курганы, а не ахоўныя знакі каля іх.

У лік помнікаў пры нармальным падыходзе павінны былі б трапіць і пахаванні саксонцаў («французаў») часоў вайны 1812 г., і нямецкіх салдат Другой сусветнай вайны. Але іх акурат няма ў пераліку помнікаў.

Не знайшлося ў выданні месца кобрынскім скарбам (згодна з сучасным законам скарбы трактуюцца як рухомыя помнікі), якія ўжо ў савецкі час «афіцыйна» сталі помнікамі гісторыі пасля выхаду серыі энцыклапедычных даведнікаў па абласных цэнтрах Беларусі. Напрыклад, даведнік *Брэст* (Мн., 1987) па стане на 1965 г. падае на тэрыторыі раёна скарбы 17 ст. у вёсках Буховічы, Быстрыца, Дзевяткі, Кустовічы, Ліцвінкі, Перкі, Ушковіца, Хідры, да якіх пры адпаведнай працы можна было б дадаць яшчэ з дзесятка тых, што былі адкрыты за апошнія 15 гадоў (тры з якіх нават трапілі ў Кобрынскі ваенна-гістарычны музей імя А.В.Суворова), ды высветліць лёс каля дзясятка скарбаў з папярэдняга дваццацігоддзя, што не трапілі ў вышэйшы пералік. Была нагода паправіць памылку, а менавіта «перадаць» слауты скарб заходнееўрапейскіх дэнарыяў другой паловы 11 ст. з хутара Людвішча нібыта Кобрынскага раёна, вёсцы Людвінава Драгічынскага раёна (былы маёнтак Людвінава Кобрынскага

павета, якім некалі валодаў муж пісьменніцы Элізы Ажэшка). Гэты скарб з'яўляецца ключавым пры вызначэнні меж перыяду дэнарыя і безманетнага перыяду ў перыядызацыі грашовага абарачэння беларускіх зямель.

Адсутнічаюць у выданні таксама сельскія могілкі, на шэрагу з якіх захаваліся надмагільныя помнікі канца 19 – пачатку 20 ст. (напрыклад, неардынарны помнік – кенатаф са слупком-абеліскам на могілках у в.Барысава ў гонар загінуўшых у руска-японскую вайну 1904–1905 гг.).

Устаноўкі *Збору помнікаў* сталі базавымі пры падрыхтоўцы брашуры. Відаць, доўга яшчэ нам будзе перашкаджаць блытаніна звязаная з акрэсленнем навуковым тэрмінам «помнікі» старажытных артэфактаў і бытавым словам «помнікі» манументаў і абеліскаў. Будзе сумленным шчыра прызнаць, што гэтыя два аднолькавыя словы з'яўляюцца толькі амонімамі.

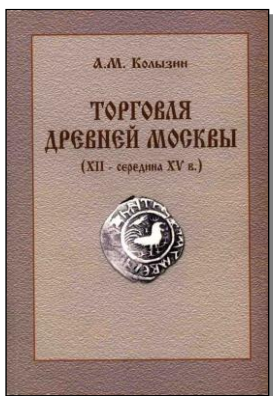
На маю думку, класіфікацыя *Збору помнікаў* з падзелам на помнікі археалогіі, помнікі гісторыі і помнікі архітэктуры была памылкова зроблена па розных падставах. Калі храналагічна, то варта казаць аб помніках гісторыі як вышэйшай адзінцы таксанамічнага шэрагу з падзелам на археалагічныя помнікі каменнага, бронзавага і жалезнага веку, Сярэднявечча і Новага часу, помнікі падзей Навейшага часу (можа, нязвыкла адносіць пахаванні Першай і Другой сусветных войнаў да помнікаў археалогіі, але ўвядзенне ў апошнія гады штатных пасадаў ротных і батальённага археолагаў у Пошукавым батальёне пры Упраўленні па ўвекавечанні памяці абаронцаў Айчыны і ахвяр вайны Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь гаворыць само за сябе). Варта вылучаць сярод помнікаў гісторыі архітэктурныя помнікі Сярэднявечча, Новага і Навейшага часу (у адрозненне ад археалагічных помнікаў, архітэктурныя помнікі – наземныя збудаванні і не патрабуюць раскопак для іх вывучэння). Часам розніца паміж помнікам археалогіі і помнікам архітэктуры даволі ўмоўная – напрыклад, планіровачная структура паселішча, адноўленая археалагічнымі сродкамі, напэўна, мае дачыненне да архітэктуры, а выразна бачнае ва ўсёй сваёй канструкцыі акальцаванае равамі гарадзішча, аточанае зямельнымі валамі, адносіцца да помнікаў археалогіі.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што калі б калегі галоўнага спецыяліста па захаванні гісторыка-культурнай спадчыны аддзела культуры Кобрынскага райвыканкама Ю.А.Барысюка, які на момант выдання кнігі адказваў за помнікі ў сельскай мясцовасці, падхапілі б ягоную ініцыятыву (ці не першую ў краіне), то гэта трэба было толькі вітаць.

Можа тады, нарэшце, мы адчуем карысць ад арміі (дакладна – штатнай армейскай роты) непатрэбных чыноўнікаў ад культуры. Сёння інспектараў па зберажэнні гісторыка-культурнай спадчыны ў Беларусі больш, чым даследчыкаў саміх помнікаў. Не хочацца і параўноўваць агульны фонд заробку армады інспектараў і савакупныя выдаткі аддзелаў культуры на даследаванне помнікаў, страты дзяржавы на іх утрыманне і рэальныя вынікі іх працы – бо сумны атрымаецца вынік падлікаў. Цяжка паверыць, але ў год за гэтыя сродкі можна было б выдаваць дзве сотні такіх кніжак. Дзяржава павінна, нарэшце, звярнуць увагу на існуючую сітуацыю.

► Колызин А.М. Торговля древней Москвы (XII – середина XV в.). М., 2001. 278 с.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 234–235.

Бездарна падрыхтаваная да друку кніга маскоўскага даследчыка Аляксандра Калызіна выйшла накладам 500 экз. У манаграфіі акрамя асноўнага тэксту шэсць вялікіх дадаткаў і ў асобным блоку 60 малюнкаў (графічных і фотавіяў).

Структура кнігі празрыстая і лагічная. Яна складаецца з трох частак: 1) Гандаль Масквы па пісьмовых крыніцах, 2) Гандаль Масквы па археалагічных дадзеных, 3) Гандаль Масквы па нумізматычных дадзеных.

Беларускім чытачам найбольш цікавымі будуць звесткі пра супольныя рэчы матэрыяльнай культуры – шклянныя бранзалеты і сярэбраныя плацежныя зліткі.

Аўтар прытрымліваецца думкі, што слова «рубель» паходзіць ад практыкі рассячэння злітку на дзве часткі – палціны, у адрозненне ад старога погляду, што «рубель» – палова злітку. Аднак рэаліі нават сённяшняй беларускай мовы даюць «рубель» як жэрдку з зарубкамі на канцах для прыціскання капны сена на возе, што можа быць указаннем на сувязь зарубак на літоўскіх палачкападобных злітках з этымалогіяй грашовага тэрміна «рубель». Нельга абьявава аднесціся да звязвання аўтарам метралогіі маскоўскіх манет з залатаардынскімі, бо можна прагназаваць таксама нейкую метралагічную сувязь першых манет Вялікага Княства Літоўскага і Залатой Арды. Асобнай увагі заслугоўваюць спробы аўтара разабрацца з загадкай узнікнення 216-дзенежнага грашовага ліку.

Даследаванне выканана на стыку традыцыйнай гісторыі пісьмовых крыніц, археалогіі і нумізматыкі. Можна лічыць, што ўсе гэтыя накірункі гістарычнай навукі сталі багацей на адну вельмі дабротна зробленую манаграфію. Шкада толькі, што аўтару прыйшлося выдаваць кнігу сваім коштам. З другога боку, гэта паказвае А.М.Калызіна як энтузіяста сваёй справы і дадае да яго павагі.

► **Біябібліяграфія вучоных Беларусі: Георгій Васільевіч Штыхаў** (Да 75-годдзя з дня нараджэння). Мн., 2002. 89 с.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 230–231.

Да 75-годдзя з дня нараджэння выйшла асобным выданнем бібліяграфія прац Г.В.Штыхава (другой кнігай у серыі «Біябібліяграфія вучоных Беларусі») вялікім для Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі накладам у 300 асобнікаў.

Нарыс навуковай дзейнасці Г.В.Штыхава напісаны С.В.Тарасавым, Л.У.Калядзінскім, Г.М.Семянчуком, храналагічны паказальнік прац – А.У.Ільюцікам. Ёсць пералік справаздач

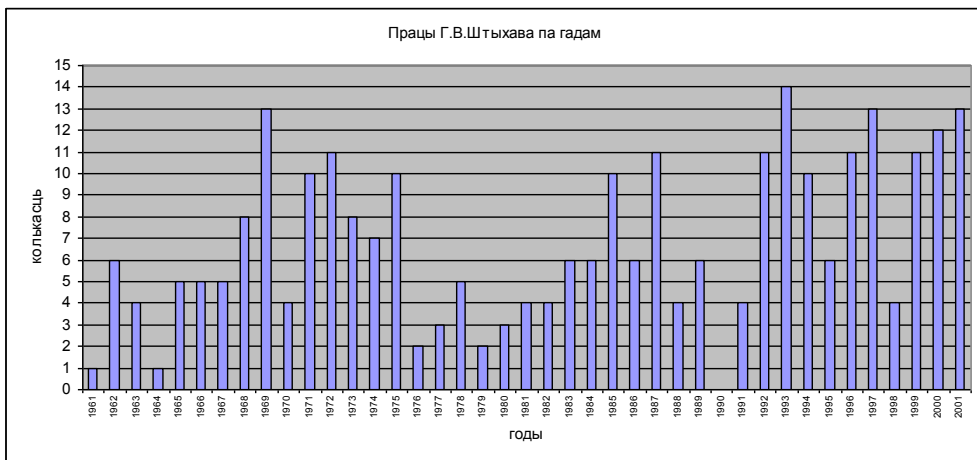

юбіляра аб археалагічных раскопках, спіс прац, якія выйшлі пад рэдакцыяй Г.В.Штыхава, спіс абароненых пры яго кіраўніцтве і кансультацых прац, імяны і геаграфічны паказальнікі, рэзюмэ на рускай і англійскай мовах.

Вынікі дзейнасці шаноўнага Георгія Васільевіча на працягу 1960–2001 гг. уражваюць – 280 навуковых і навукова-папулярных прац (сярод іх – каля паўтара дзясятка навукова-папулярных), 295 артыкулаў у энцыклапедыях, 103 – у «Зборы помнікаў», 47 газетных артыкулаў, 32 археалагічныя справаздачы, 36 рэдагаваных прац, 2 кансультаваныя абароненыя доктарскія, 16 абароненых пад кіраўніцтвам вучонага кандыдацкіх дысертацый.

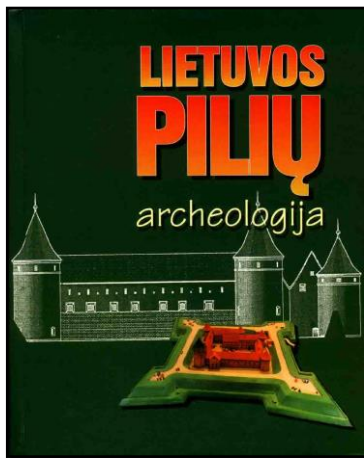
У паказальніку 324 пазіцыі, у кожным годзе ўжываецца алфавітны прынцып апісання (зрэшты, не вельмі паслядоўна), энцыклапедычныя выданні апісваюцца пад адным нумарам з распісаннем у алфавітным парадку артыкулаў аўтарства Г.В.Штыхава з паданнем старонак.

Дробныя пропускі (напрыклад, не занатаваны артыкул «Пломба» ў 5-м томе «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі») пры такой колькасці прац юбіляра можна і не заўважаць. Карыснае выданне, адно бяда – невядома, дзе яго можна набыць.

- Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001. 260 p.
Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 236–237.

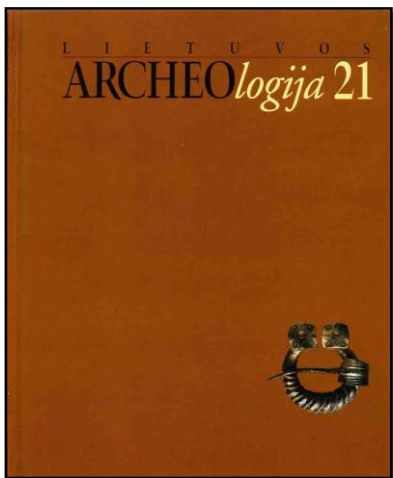
Зборнік прац літоўскіх даследчыкаў аб літоўскіх замках, які выдадзены на крэйдавай паперы са спрэс каляровымі фатаграфіямі і да таго ж у цвёрдай вокладцы накладам 500 экз. уражвае, бо нельга зразумець, як такое шыкоўнае выданне мае такі нават па беларускіх мерках невялікі кошт. Мімаволі пытаеш сябе: «Можа будучыня за каляровай навукавай фотаілюстрацыяй у навуковым выданні?»

Кніга ўтрымлівае 11 артыкулаў, сярод аўтараў – Г.Забела, В.Жулкус, А.Кунцэвічус, Н.Кіткаўскас, Д.Степанавічэне і інш. У верхнім каланцітуле на кожнай старонцы месціцца невялікая фотазастаўка, асобная да кожнага артыкула, часам каляровая, знешнія палі «па-багатаму» шырокія – каля 45 мм. Рэзюмэ да ўсіх артыкулаў падаецца на нямецкай мове.

Увагу беларускага чытача, напэўна, прыцягнуць працы, дзе можна знайсці аналагі здабыткам матэрыяльнай культуры з беларускай тэрыторыі. У артыкуле аб знаходках у Біржы ёсць фотаздымкі кафляў 17 ст. з выявамі фамільнага герба Радзівілаў – арол з трыма ражкамі ў шчыту на грудзях, здзіўляе сваёй даціроўкаю паліхромная безрамачная кафля з цыфрамі «1682». Апісанне знаходак у Віленскім замку ўтрымлівае шэраг здымкаў керамічных вырабаў (скарбонкі, місы, паўмісы, біклагі, збаны, рынкі, больш тузіну разнастайных гаршкоў), некалькіх касцяных і металічных рэчаў і двух адмысловых кашалькоў. Той, хто дасць сабе работу не толькі паглядзець малюнкi, але і прачытаць тэкст, даведаецца аб нязвыклых абставінах выяўлення гэтых рэчаў на Віленскім замку.

► Lietuvos archeologija. T. 21. Vilnius, 2001. 452 p.
Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 238–239.

«Літоўская археалогія» апошніх гадоў захавала свой ранейшы вялікі фармат, цвёрдую вокладку, але значна палепшыла дызайн, якасць паперы і друку. Чарговы, 21-шы, выпуск прысвечаны 85-годдзю вядомай літоўскай даследчыцы Рэгіны Волкайтэ-Кулікаўскінэ, яго наклад – 620 экз.

У томе ёсць бібліяграфія прац юбіяра: з 1943 па 2001 г. яна надрукавала 350 прац. Яна ўзгадваецца на працягу 1949–2001 гг. у 283 працах. З цікавасцю чытаецца эсэ пра навуковы шлях члена-карэспандэнта Акадэміі навук Літвы Р.Волкайтэ-Кулікаўскінэ, якое належыць пяру літоўскага археолага Гінтаўтаса Забелы.

Мовы матэрыялаў літоўская, руская і польская. Артыкулы забяспечваюцца вялікімі рэзюмэ на англійскай (або нямецкай) і рускай мовах. Выдатныя магчымасці сучаснай паліграфіі выкарыстоўваюцца яшчэ не цалкам – па старой археалагічнай традыцыі, шмат графічных выяў аб’ектаў. Фотаздымкі друкуюцца рэдка (выключная якасць друку дазваляе дакументаваць фотаздымкамі нават трасалагічныя даследаванні рэчаў, як можна пабачыць у гэтым томе).

Надрукаваны 38 артыкулаў, прыблізна чацвёртая частка матэрыялаў належыць беларускім аўтарам (Л.Д.Побаль, Г.В.Штыхаў, Я.Г.Зверуга, М.І.Лашэнкоў, Л.В.Дучыц, В.І.Шадыра, І.І.Сінчук, Я.Г.Рыер, Г.Н.Семянчук, Э.М.Зайкоўскі).

Беларускаму чытачу прасцей карыстацца матэрыяламі на добра вядомай яму рускай мове, напэўна, у першую чаргу ён звернецца да іх. З матэрыялаў па Сярэднявеччы прыцягваюць

увагу артыкулы В.В.Сядова «Літва і крывічы», Г.В.Штыхава «Яцвягі па Іпацьеўскаму летапіснаму зводу», І.Станкуса «Агляд вытворчасці жалеза ў Літве», У.І.Кулакова «Унікальны экспанат музея «Прусія», А.Блюенэ «Балцкі зааморфны стыль позняга жалезнага веку», Я.Г.Рыера «Прыдняпроўе ў сярэднія вякі», Т.Бергі «Літоўскія элементы на могілках Аўгусцінішкі і Слуцішкі 14 – пачатку 17 ст.», Л.Квізікявічуса «Нумізматычны матэрыял рэгіёна Ніжняга Панямоння».

► Каштоўнасці мінуўшчыны – 4. Помнікі археалогіі: праблемы аховы і вывучэння. Матэрыялы канферэнцыі. Мінск, 23 лістапада 2000 г. Мн., 2001. 158 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 245.

Матэрыяламі канферэнцыі аб ахове помнікаў археалогіі Беларускае рэспубліканскае таварыства аховы помнікаў нагадвае, што яно яшчэ існуе. Зборнік выйшаў накладам 250 экзэмпляраў у прыстойным паліграфічным выкананні. Асноўную ўвагу прыцягваюць тэзісы дакладаў, якія тычацца заканадаўства аб ахове помнікаў (П.Лысенка, В.Гліннік, І.Мартыненка, А.Егарэйчанка, А.Мядведзеў). Усяго надрукаваны тэзісы 24 дакладчыкаў.

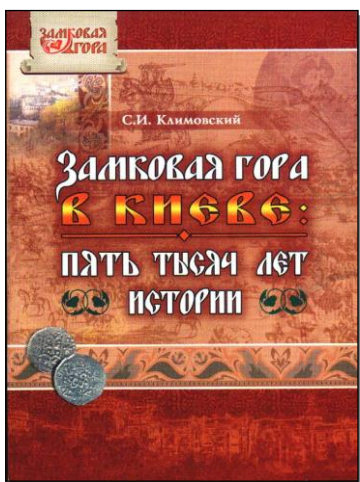
Са зместу згубілася рэзалюцыя канферэнцыі, якая патрабуе пэўных перамен у справе аховы помнікаў (месціца на с. 130–132). Некаторыя пункты яе не вельмі зразумелыя. Напрыклад, не зразумела ідэя адкрыцця новых кафедраў археалогіі ва ўніверсітэтах краіны, калі ў рэспубліцы няма сродкаў на забеспячэнне працай археолагаў са стажам, якія ўжо падрыхтаваныя і маюць вопыт. Ніякім чынам рэзалюцыя не тычыцца самага актуальнага на сённяшні дзень пытання аховы помнікаў – рэгламентацыі аматарскай дзейнасці па пошуках адзінкавых манет з металадэтэктарамі і арганізацыі збору звестак аб такіх знаходках.

Кнігу варта адзначыць і таму, што ў ёй надрукаваны рэкамендацыі ЮНЕСКА 1956 г., якія акрэсліваюць прынцыпы міжнароднай рэгламентацыі археалагічных раскопак і Хартыя па ахове і выкарыстанню археалагічнай спадчыны ICOMOS 1990 г.

► Климовский С.И. Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории. К., 2005. 148 с.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 235–236.

Чарговая кніга даследчыка Кіева археолага Сяргея Клімоўскага, які некалькі гадоў таму зрабіў грунтоўны манаграфічны агляд сацыятапаграфіі Кіева 16–17 стст., тычыцца Замкавай гары, той самай, з якой пачыналася гісторыя Кіева. Паводле летапіснага апавядання пра міфалагічных Кія, Шчэка і Харыва можна сцвярджаць існаванне як мінімум трох асобных паселішчаў. Адно з іх – Харыва – аўтар лакалізуе на Замкавай гары. Ва ўступе да кнігі акадэмік Паповіч М. слухна заўважае, што

сама легенда пра трох братаў-заснавальнікаў, як вынікае з дадзеных структурна-лінгвістычнай кампаратывістыкі, пашырана ў розных раёнах арэалу рассялення індаеўрапейцаў. Але тым не менш горад, напэўна, утвараўся шляхам аб'яднання невялікіх суседскіх пасяленняў. Сучасны аналіз керамічнага матэрыялу, выяўленага яшчэ ў 1939 г., дазволіў аднесці час узнікнення ўмацаванага гарадзішча да канца 8 – пачатку 9 ст., што дазваляе з большым даверам ставіцца да Наўгародскага і Пскоўскага летапісаў, якія датуюць узнікненне горада сярэдзінай 9 ст.

Па матэрыялах даваенных раскопак аўтар вызначае Замкавую гару як рамесніцкі раён Кіева ў 11–13 стст. Тут былі знойдзены

некалькі дзясяткаў плітак з матрыцамі для адліўкі, больш за тысячу фрагментаў – косці, якія з’яўляюцца адходамі майстэрні касцяных вырабаў.

Выказана надзвычай цікавая гіпотэза, што ў другой палове 13 – першай палове 14 ст. кіеўляне былі арганізаваныя накшталт суседзяў – насельнікаў Балахоўскай зямлі (зараз Хмяльніцкая, Вінніцкая і часткі Жытомірская і Чарнігаўскай абл. Украіны), якія ўтварылі нешта кшталту сялянскай рэспублікі. Пра «балахоўцаў» савецкая гістарыяграфія амаль не ўзгадвае, таму што яны былі «несістэмнай антыфеадальнай апазіцыяй» і не ўкладваліся ў прынятую схему змены грамадскіх фармацый. Аўтар піша, што кіеўляне ў гэты перыяд хутчэй за ўсё былі арганізаваныя ў аўтаномную абшчыну з самакіраваннем, аб чым сведчаць ускосныя звесткі. Летапісцаў такая «махноўшчына» не задавальняла, таму яўных звестак не засталася – нават кіраўнікі «балахоўцаў» у летапісах называюцца звыклым тэрмінам «князь».

Час стварэння замка аўтар гіпатэтычна адносіць, як і большасць сучасных даследчыкаў, да Уладзіміра Альгердавіча, а яго ўмацаванне да панавання Вітаўта, пляменніка князя. На думку аўтара, на Замкавай гары павінен быць месціцца і манетны двор Уладзіміра Альгердавіча, які «пакончыў» з працяглым безманетным перыядам і пачаў біць манеты значна раней, чым гэта зрабілі вялікія князі ў Вільні. С.Клімоўскі адзначаў, што манеты Уладзіміра Альгердавіча знаходзілі таксама ў Беларусі. Але знаходкі падражанняў гюлістанскім манетам Джанібека сярэдзіны 14 ст. сведчаць, што манетная справа ў рэгіёне была наладжана яшчэ да літоўскай экспансіі і трымалася на «сярэднеазіяцкай» дротавай тэхналогіі. Скончыў свой век Уладзімір Альгердавіч на беларускіх землях, дзе ён атрымаў невялікі ўдзел з Копылем і Слуцкам.

Пасля ліквідацыі ў 1471 г. Кіеўскага ўдзельнага княства ў складзе ВКЛ у горадзе з’явіўся ваявода. Ранняя кафля з Замкавай гары сведчыць пра ўзровень дабрабыту ў замку. Але ў 1482 г. крымскі хан Менглі Гірэй захапіў Кіеў і замак. Аб гэтых падзеях сведчаць знаходкі чатырох скарбаў на Замкавай гары, якія ўжо не спатрэбіліся іх уладальнікам.

Для аднаўлення замка ў 1520 г. сплаўляўся беларускі сасновы лес. Таксама ў працах прымалі ўдзел беларускія плотнікі. Новы замак меў 15 веж. Гародні замкавай сцяны большай часткай былі полымі і выкарыстоўваліся для жылля і гаспадарчых патрэб. Да Люблінскай уніі 1569 г. на замак ішлі падаткі з шэрагу ўкраінскіх і беларускіх тэрыторый, пасля пераходу ўкраінскіх зямель да Кароны колькасць сродкаў значна паменшылася, раней адцягвала сродкі працяглая вайна з Маскоўскаю дзяржаваю. Замак прыйшоў у заняпад, а ў пачатку 17 ст. чатыры разы гарэў. Перабудова ў 1619 г. «з малым каштарысам» пакінула толькі тры вежы, ды замест гародні з’явіўся дубовы паркан. А ў канцы 17 ст. ад пабудовы замка не засталася і следу.

Замкавую гару на сённяшні дзень не закранула гарадское будаўніцтва, археалагічна даследавана толькі 2–3% яе тэрыторыі. Ёсць ідэя аднаўлення замку з адпаведнымі археалагічнымі раскопкамi. У 2005 г. ладзілася з гэтай нагоды канферэнцыя, на якой і была прадстаўлена кніга С.Клімоўскага.

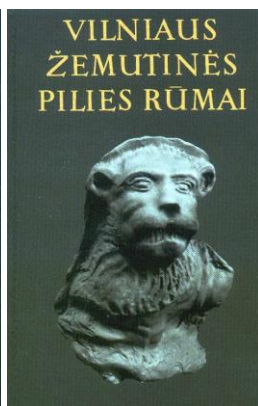
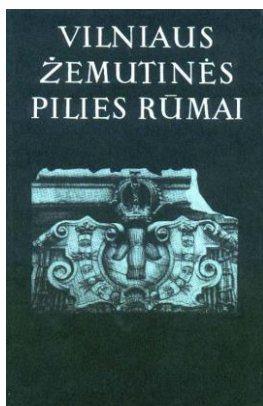
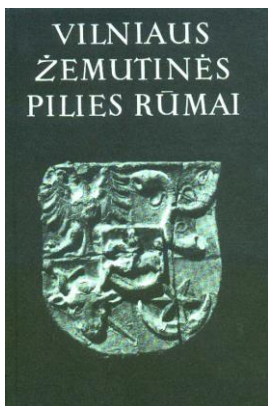
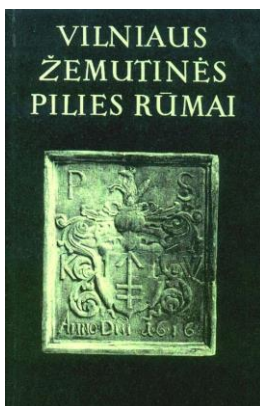
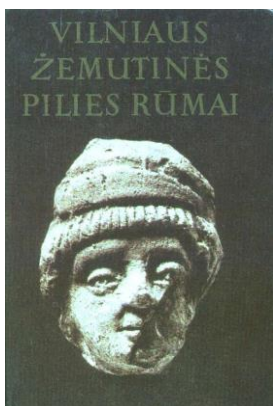
Манаграфія напісана прыемнаю лёгкаю мовай і калі б не схаваны ў канцы грунтоўны даведачны апарат, то магла ўспрымацца як мастацкі твор. Упрыгожваюць кнігу два дзясяткі каляровых ілюстрацый. Выданне працы накладам у 1000 экзэмпляраў стала магчымым дзякуючы фінансаванню кіеўскай фірмы «ТТМ».

► Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1988 metų tyrimai). Vilnius, 1989. 128 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1989 metų tyrimai). Vilnius, 1991. 160 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1990–1993 metų tyrimai). Vilnius, 1995. 264 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1994–1995 metų tyrimai). Vilnius, 1999. 376 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1996–1998 metų tyrimai). Vilnius, 2003. 344 p.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 231–232.

Выданне матэрыялаў раскопак Ніжняга замка ў Вільні пачалося ў 1989 г. з адносна тонкай кнігі ў цвёрдай вокладцы з вялікім накладам. З цягам часу ў томiках павялічылася колькасць

старонак, але наклад паменшыўся (1989 г. – 128 с. – 5000 экз., 1991 г. – 160 с. – 5000 экз., 1995 г. – 264 с. – 2000 экз., 1999 г. – 376 с. – 1000 экз., 2003 г. – 344 с. – 400 экз.). Пяты выпуск давёў нас да дзясятага года даследавання замка (1988–1998). У выданні знайшлося месца шматлікім фотаздымкам і малюнкам (1989 г. – 163, 1991 г. – 187, 1995 г. – 266, 1999 г. – 214, 2003 г. – 277 ілюстрацый).

Структура выданняў паўтарае структуру археалагічных справаздач. Па сутнасці, мэтай калектыву даследчыкаў Ніжняга замка і было ўвядзенне матэрыялаў раскопак у шырокае карыстанне. Ім гэта ўдалося. Літоўскія калегі падалі выдатны прыклад хуткага і паўнаўтаснага знаёмства навуковай грамадскасці з вынікамі палявых даследаванняў.

Усе тамы маюць аналагічную структуру. У першым раздзеле змешчаны археалагічныя (А.Кунцэвічус, А.Таўтавічус, В.Урбанавічус) і архітэктурныя даследаванні (Н.Кіткаўскас, Р.Армалайтэ, В.Абрамаўскас). Як асобныя артыкулы публікуюцца тэксты аб пошуках іканаграфічных матэрыялаў і пісьмовых крыніц (т. 1, С.Самалавічус), жыхарах княскага замка ў 18 ст. (т. 2, С.Самалавічус), выніках паліналагічных даследаванняў (т. 2, О.Кандраценэ), пра замкі і ключы (т. 4, А.Скучэнэ, Д.Сцепанавічэнэ), наканечнікі стрэл 15 ст. (т. 4, Г.Рацкявічус), нагляд за палацам і замкам ў 16–18 стст. (т. 4, С.Самалавічус), аб геааснове і геамарфалогіі Ніжняга замка (т. 4, А.Гайгалас), радыёвугляродным датаванні і дэндрахраналогіі матэрыялаў старажытных літоўскіх замкаў (т. 4, калектыв аўтараў), пра асаблівасці рэстаўрацыі кафлі (т. 5, Э.Вайліёнис), свінцовыя гандлёвыя пломбы 14–16 стст. (т. 4, Л.Квізікявічус), пра нумізматычныя знаходкі (т. 5, Э.Рэмецас), аб мэтазгоднасці арганізацыі рэстаўрацыйных лабараторый у месцах доўгачасовых археалагічных раскопак (т. 5, А.Скучэнэ).

Безумоўна, беларускія даследчыкі неаднаразова звернуцца да тамоў у пошуках аналагаў керамічных начынняў і кафлі (апошняя прадстаўлена ў вялізнай колькасці цэлых форм). Сярод знаходак ёсць надзвычай рэдкія, напрыклад манетныя штэмпелі (1:67, 1:69, 1:71–72, 3:245–246). Адкрыта вялікая колькасць гандлёвых пломбаў 14–16 стст. (3:235–244, 4:181–208), некалькі пячатак (3:258–260), асобныя рэлігійныя медалі (3:261–263, 5:198–199), у вялікай колькасці знойдзены, дзякуючы выкарыстанню металадэтэктараў, манеты, у тым ліку два скарбы (4:173–180, 5:182–197).

Кнігі маюць рэзюмэ, а таксама спіс подпісаў да ілюстрацый на англійскай і рускай мовах, што значна палягчае працу з гэтымі выданнямі. У томіках ёсць і спіс літаратуры.

Як недахоп, можна адзначыць, што фотаздымкам рэчаў матэрыяльнай культуры звычайна не спадарожнічаюць разрэзы і профілі, без якіх тэхнічная справаздача можа ператварыцца ў мастацкі альбом. На жаль, у большасці выпадкаў каля здымкаў рэчаў адсутнічае маштаб. Можна заўважыць, што аналагі не вельмі дакладна шукаліся на беларускіх тэрыторыях, якія некалі ў часы ВКЛ уяўлялі адзіную прастору распаўсюджання рэчаў – нават хочацца па памяці дапісаць алоўкам каля шэрагу знаходак адсылкі да беларускіх публікацый. Рэканструкцыі пячых люстэркаў, што стала нормай для польскіх археолагаў, у працы практычна адсутнічаюць (адзіная рэканструкцыя ў другім выпуску зроблена небездакорна). Шкада, што не выкарыстоўваліся фізіка-хімічныя метады даследаванняў матэрыялу вырабаў.

Відавочна, што так, як гатовы паліграфічны прадукт, павінен выглядаць канчатковы вынік любога археалагічнага даследавання. Трэба адзначыць, што адмова ад індывідуалізму пры напісанні археалагічных манаграфій па асобных аб'ектах пры фактычным калектыўным выкананні археалагічных даследаванняў – рэч неабходная. Надзвычай карысны комплексны падыход, а менавіта праца разам са спецыялістамі сумежных дысцыплін. Археалогія ўжывае спецыфічны інструментарый, які знішчае крыніцу ў час даследаванняў, таму проста неабходна ў максімальна поўным аб'ёме вынікі фіксаваць у друкаваным выглядзе, як гэта амаль зорна зрабілі літоўскія калегі.

► Die Prussia-Sammlung Der Bestand der Sammlung im Museum für Geschichte und Kunst Kaliningrad = Коллекции Пруссия в фондах Калининградского областного историко-художественного музея. Bremen, 2005. 112 S.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 240–241.

Пры падтрымцы фонду ЦЭЙТ-Шціфтунг Эбелін і Герд Буцэрыус у Гамбургу і Археалагічнага зямельнага музея ў Шлезвігу выйшла з друку вельмі незвычайная двухмоўная кніга. Яе аўтары – нямецкія і рускія даследчыкі – сумесна аналізавалі знаходку ў Калінінградскім (Кёнігсбергскім) форце № 3 каля 30 000 розначасовых экспанатаў (2000 г.). Сярод іх – археалагічныя

знаходкі каменнага веку, ранняга жалезнага веку, позняга Сярэднявечча. Каляровыя ілюстрацыі, цвёрдая вокладка, прыемны дызайн, бездакорны рускі тэкст – гэта ўсе плюсы выдання.

Пошукі былі ініцыяваныя пасля з’яўлення ў 1999 г. рэчаў, што паходзілі відавочна з калекцыі «Прусія», якая была да 1945 г. размешчана ў Каралеўскім замку. Яна пачала складвацца ў сярэдзіне 19 ст. на грамадскіх пачатках, а з цягам часу набыла значную навуковую вартасць. Пасля паветранага налёту англічан у канцы 1944 г. яе прывялі ў парадак, але у 1945 г. эвакуіраваць не паспелі, і самая каштоўная частка трапіла ў сховішча форта № 3.

Летам 1945 г. спецыяльная экспедыцыя ў руінах Кёнігсбергскага замка знайшла вялікую колькасць музейных экспанатаў. Яны былі спакаваныя ў 400 скрыняў і 24 мяхі і зніклі назаўсёды ў фондасховішчах Расіі. Далейшыя пошукі ў руінах узарванага Кёнігсбергскага замка ў 1950–1960-х гг. далі адносна няшмат знаходак. Але ў 1967–1969 гг. у час раскопак у замку былі знойдзеныя інвентарныя кнігі фондаў музея з апісаннямі рэчаў, малюнкамі і нумарамі. Потым з дапамогай гэтых кніг удалося атрыбутаваць дэпаспартызаваныя знаходкі з форта № 3.

Пра гэты форт, як месца захоўвання старажытных рэчаў, пісалі шматлікія сведкі, але з-за пошукаў «Бурштынавага пакою» звесткам не надавалі ўвагі. У форце стаяла савецкая вайсковая частка, і рэчы спакойна даляжалі да 1981 г., калі іх проста выкінулі на вуліцу ў час здымкаў фільма «Загад перайсці мяжу» аб падзеях 1945 г. на Далёкім Усходзе. «Смеццем» са срэбра і золата засыпаліся выбоіны на тэрыторыі форта!

Уступны артыкул пра калекцыю «Прусія» напісалі дырэктары Шлезвігскага і Калінінградскага музеяў К.ф.Карнап-Борнгейм і Е.Пенкіна. Пра 100-гадовую гісторыю стварэння калекцыі «Прусія» распавёў Т.Ібсен, а пра гісторыю калінінградскай часткі калекцыі – А.Валуеў. Аўтарам нарыса пра «кёнігсбергскую школу» археалогіі стаў В.Навакоўскі.

Шкада, што сярэбраныя плацежныя зліткі і сярэбраныя манеты на с. 104 (№ 28) атрымалі неўласцівы ім залаціста-бронзавы «фоташопаўскі» колер.

Зараз вялікая частка рэстаўрыраваных знаходак выстаўлена ў асобным зале Калінінградскага гісторыка-мастацкага музея.

► Замки и укрепления Немецкого ордена в северной части Восточной Пруссии : справочник / Авт.-сост. А. П. Бахтин. – Калининград, 2005. 208 с.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 241–242.

Калінінградскім выдавецтвам «Терра Балтика» пры фінансавай падтрымцы калінінградскага банка «Энергатрансбанк», пры ўдзеле Дзяржаўнага архіва Калінінградскай вобл., Дзяржаўнага архіва Прускай спадчыны (Берлін) і Інстытута Гердзера (Марбург) у Літве надрукавана кніга пра ордэнскія замкі ў паўночнай частцы Усходняй Прусіі. Даведнік выйшаў у якаснай цвёрдай вокладцы, вялікага фармату, на тонкай крэйдавай паперы накладам 3000 экз. Кніга падрыхтавана супрацоўнікам Дзяржаўнага архіва Калінінградскай вобл. Анатолям Бахціным, зрабіў навуковае рэдагаванне і склаў карты Вадзім Курпакоў. У кнізе 304 ілюстрацыі (чорна-белыя і каляровыя фотаздымкі, аўтарскія графічныя рэканструкцыі). З карысцю ўжытыя форзацы – на іх змешчаны карты «Прусія ў 13–14 стст.» і «Замкі і ўмацаванні Нямецкага ордэна на тэрыторыі Калінінградскай вобласці» (пазначаны ўмоўнымі знакамі стана захавання ўласна замкі, руіны замкавых сценаў, рэшткі валоў і падмуркаў, знішчаныя цалкам замкі).

Выданне забяспечана навуковым апаратам (больш за 500 спасылак), геаграфічным і імянным паказальнікамі, што надае яму вартасць навуковага інвентару. Для зручнасці чытача ёсць слоўнік, пералік ландмайстраў Прусіі і Вялікіх магістраў Нямецкага ордэна.

Ва ўступе асвятляецца гісторыя Нямецкага ордэна і Усходняй Прусіі, даецца апісанне асноўных элементаў комтурскіх замкаў і спалучаных з імі пабудоваў (фірмары-шпіталі, бані, данцкеры), фартыфікацыйных і архітэктурных асаблівасцей, уласцівасці малых замкаў (пфлегамтаў, вальдамтаў, каммерамтаў і фогтстваў). Таксама падаюцца асноўныя гістарычныя падзеі, што тычацца замкаў. Апісанне кожнага з замкаў забяспечана графічнымі і фотаілюстрацыямі.

Вельмі істотна, што падаецца сучасны стан ордэнскіх замкаў, на падставе шматлікіх палявых даследаванняў удакладняюцца

параметры і месцазнаходжанне пабудовы і ўмацаванняў, гаворыцца пра этапы разбурэння гэтых унікальных для Расійскай Федэрацыі збудаванняў.

Падрабязна апісаны 50 замкаў (Бальга, Кройцбург, Ленценбург, Кёнігсберг, Велаў, Аленбург, Гердаўэн, Рынаў-Гальтгарбен, Грос Вансдорф, Лаўкішкен, Каймен, Медзенаў, Лаптаў, Вальдаў, Фішхаўзен, Тапіаў, Брандэнбург, Шаакен, Побетэн, Рудаў, Гермаў, Варген, Тырэнберг, Лохштэт, Конаведзіт, Нойхаўз, Рагніт, Росітэн, Нойхаўзен, Шалаўэрбург, Повундзен, Цігенберг, Арнаў, Нордэнбург, Домнаў, Таплакен, Норкітэн, Пройсіш-Айлаў, Заалаў, Інстэрбург, Таммоў, Кведнаў, Галгарбен, Георгенбург, Крэмтэн, Венкішкен, Шплітэр, Каўстрытэн, Кукернеезе, Цільзіт), 8 вылучаны ў групу замкаў, інфармацыя аб якіх недастатковая (Грэбін, Швегераў, Валькоў, Засаў, Куменен, Аўглітэн, Нецінен, Нойхаўз на Куршскай касе), 2 апісаны ў катэгорыі прыватнаўладальніцкіх замкаў (Біхаў, Лангендорф).

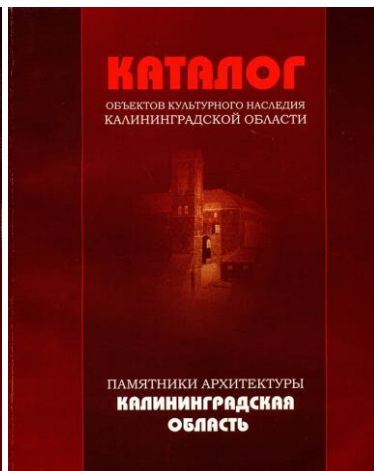
Заўважым, што адпаведна сучаснай інструкцыі аб перадачы нямецкіх геаграфічных назваў у расійскай мове, частка мясцін набыла нязвыклія назвы: напрыклад, замест Прэйсіш-Эйлаў падаецца Пройсіш-Айлаў. Па сутнасці, кніга – першае рускамоўнае даследаванне пра ордэнскія замкі.

Шкада, што для ілюстрацый тыповых інтэр'ераў замкаў аўтар зараз вымушаны ўжываць здымкі сучаснага Мальбарка і іншых польскіх замкаў, аб чым шчыра і гаворыцца – сучасны стан «расійскіх» замкаў не самы лепшы.

Варта адменна адзначыць, што праціўнікаў ордэна ў тэксце аўтар называе згодна з гістарычнай традыцыяй «ліцвінамі».

► Каталог объектов культурного наследия Калининградской области. Т. I. Памятники архитектуры. Калининград / Наследие народов Российской Федерации. Вып. 6 (т. I–IV). Б. м., 2005. 208 с. ; Каталог объектов культурного наследия Калининградской области. Т. II. Памятники архитектуры. Калининградская область / Наследие народов Российской Федерации. Вып. 6 (т. I–IV). Б. м., 2005. 192 с. ; Каталог объектов культурного наследия Калининградской области. Т. II. Город Калининград. Калининградская область. Памятники истории. Досоветский период. Период Первой

мировой войны. Великая Отечественная война / Наследие народов Российской Федерации. Вып. 6 (т. I–IV). Б. м., 2005. 175 с. ; Каталог объектов культурного наследия Калининградской области. Т. IV. Памятники археологии. Памятники искусства. Досоветский период. Советский и позднейший период. Указатели / Наследие народов Российской Федерации. Вып. 6 (т. I–IV). Б. м., 2005. 208 с.

Каталог аб'ектаў культурнай спадчыны Калінінградскай вобласці выйшаў у серыі «Спадчына народаў Расійскай Федэрацыі» 4 тамамі вялікага фармату ў папяровай вокладцы. Наклад выдання – 1500 асобнікаў. Існуе малатыражная люксусовая версія-канвалют у цвёрдай вокладцы (пагінацыя выглядае наступным чынам: нумар тома – старонка, што дазволіла без перашкод сабраць усе тамы пад адной вокладкай). У суме выданне ўтрымлівае каля 800 старонак, кожны апісаны помнік забяспечаны чорна-белымі фотаілюстрацыямі ці ў выпадку помнікаў археалогіі і часткова архітэктуры – схемамі.

Змест да ўсіх тамоў паданы ў т. 4, што не вельмі зручна пры карыстанні. Калі да творчага калектыву з супрацоўнікаў навукова-вытворчага цэнтра па ахове, уліку і рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры прэтэнзій няма, то да маскоўскай рэдакцыі выдання – шэраг. Самае незразумелае ў выданні – практычная адсутнасць тытульных лістоў (агульная назва падаецца толькі на вокладцы) і несупадзенне назваў тамоў на вокладках, тытульных лістах і ў змесце.

На дзяржаўным уліку ў Калінінградскай вобласці зараз стаяць 788 помнікаў, а агульная колькасць выяўленых аб'ектаў культурнай спадчыны складае каля 2 тысяч.

Яшчэ ў 1970 г. Калінінград трапіў у спіс са 115 гістарычных гарадоў Расійскай Федэрацыі. Горад, які мае толькі паўстагоддзя расійскай гісторыі, канешне, насычаны помнікамі свайго прускага мінулага. Яго гісторыя пачыналася як гісторыя трох асобных гарадоў – Кнайпхофа, Альтштадта і Лёбеніхта. Для гасцей з Вялікага Княства Літоўскага ўсё гэта было адным Круляўцом. Пасля вайны згодна з прынятай засадай пераназываць гарады Прусіі сугучна нямецкім назвам Кёнігсберг стаў Калінінградам (і згодна з тагачасным звычаем ушанавання савецкіх правадыроў у назвах гарадоў).

Прынятая складальнікамі пазіцыя трактаваць помнікі як частку сусветнай культуры, якая стала зараз расійскай, з'яўляецца выйгрышной. Нікуды не дзенуца з вуліц Калінінграда Кафедральны сабор, магіла Эмануіла Канта, «Літоўскі вал», шматлікія жылыя і грамадскія будынкі. У каталог помнікаў архітэктуры трапілі і пабудовы першай паловы 20 ст.

На Калінінград прыйшлося амаль 300 помнікаў архітэктуры з 369, якія зафіксаваныя на тэрыторыі вобласці.

У 22 муніцыпальных утварэннях вобласці назвы некаторых вельмі знаёмыя беларускаму чытачу (Неманскі, Палескі, Светлагорскі раёны), апісаны 170 архітэктурных помнікаў. Сярод іх – замкі і кірхі ордэнскага часу – найбольш каштоўная частка спадчыны. На пачатку апісання для кожнага раёна падана карта з нанесенымі загараднымі рэзідэнцыямі, тэхнічнымі пабудовамі, комплексамі гістарычнай гарадской забудовы, руінамі замкаў, гаспадарчымі пабудовамі, кірхамі, фартыфікацыйнымі пабудовамі, якія стаяць на ўліку альбо рэкамендаваны да пастаноўкі на дзяржаўны ўлік.

Помнікі гісторыі – пэўнага роду эўфемізм, які пераважна азначае мемарыяльныя абеліскі на магілах загінуўшых у час вайны ці помнікі-кенатафы ў гонар тых, хто не вярнуўся з вайны. Нязвыкла вялікія часткі, якія прысвечаны помнікам, што стаяць на магілах воінаў часоў напалеонаўскіх войнаў (можна ўгадаць бітву пры Прэйсіш-Эйлаў у 1807 г.) і Першай сусветнай вайны. Помнікі салдатам Другой сусветнай вайны – гэта ў адрозненне ад папярэдніх талярантных гістарычных перыядаў выключна помнікі савецкім воінам. Між іншымі сярод «выяўленых» знаходзіцца помнік Францыску Скарыне каля галоўнага будынка РДУ імя Канта (2004 г.). Не абыйшлося і без чарговага помніка А.В.Сувораву на вул.Суворова; бацька яго, дарэчы, сапраўды мае дачыненне да Кёнігсберга – у 18 ст. быў тут расійскім ваенным губернатарам.

Далёка не ўсе з зафіксаваных помнікаў археалогіі ўвайшлі ў каталог. 148 пададзеных у каталозе помнікаў археалогіі – гэта толькі частка. Напрыклад, у Багратыёнаўскім раёне (раней Прэйсіш-Эйлаў) з 28 помнікаў археалогіі пададзена толькі 14: 10 з 11 гарадзішчаў, 4 з 14 селішчаў, не пададзены 1 курганны і 2 грунтовыя могілнікі. Гэта свядомая пазіцыя аўтараў – спроба зберагчы помнікі ад чорных капацелей (асабліва ад рабаўнікоў пакутуюць могілнікі). Помнікі мастацтва ўключаюць і германскую спадчыну. Напрыклад, у каталозе паданы помнік першаму дырэктару запарка Герману Клаасу (1913 г.).

► *Miestų praeitis*, 1. Vilnius, 2004. 383 p.

Опубл.: ГА. Т. 12. Гародня – Беласток, 2006. С. 242.

Першы выпуск зборніка прац Інстытута гісторыі Літвы «Мінулае гарадоў» выйшаў у эканом-варыянце – мяккая вокладка, чорна-белыя ілюстрацыі, але паліграфія добрай якасці. Паколькі ініцыявалі яго выданне «гарадскія» археолагі, то ён прысвечаны ў першую чаргу матэрыяльнай культуры.

Рэдактар і складальнік зборніка Вайткявічус Г. падрыхтаваў артыкул пра керамічную вытворчасць у Вільні 14–17 стст., Ю.Пошкенэ распавяла пра сярэднявечную кераміку замка і горада Трокаў, Д.Страздас – пра печы-камянкі ў Вільні. Змяненню ролі археалогіі ў сучасным сушэце і праблемах захавання спадчыны гістарычных гарадоў прысвечаны артыкул Р.Чапайтэнэ. Надзвычай цікавы артыкул В.Вайнілайціса, О.Валёненэ тычыцца камп’ютарных рэканструкцый будынкаў традыцыйнай архітэктуры і археалогіі. Сучасныя спецыяльныя метадыкі даследавання прадстаўлены ў публікацыі А.Селскенэ, А.Селскіса, В.Пакштаса, Р.Гірайціса.

У змесце кнігі пры назве артыкула не падаюцца прозвішчы аўтара ці аўтараў, што даволі нязручна, але прыводзіцца назва асобных раздзелаў кожнай працы, што адразу дае дакладнае ўяўленне аб змесце артыкула.

► Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси. СПб., 2005. 640 с.

Опубл.: ГА. Т. 16. Гародня, 2010. С. 144–146.

Наклад кнігі – 3000 экз., фармат сярэдні, цвёрдая вокладка, друк манахромны, 157 чорна-белых ілюстрацый у тэксце і 16 старонак блока нenumараваных каляровых ілюстрацый, спіс літаратуры налічвае 870 пазіцый.

Вельмі рэдка кніга, па матэрыялах якой ужо была абаронена доктарская дысертацыя (1987), выходзіць праз пэўны час у пашыраным у чатыры разы варыянце. Уласна так сталася з кнігай «Эпоха вікінгаў у Паўночнай Еўропе: гісторыка-археалагічныя нарысы» выдатнага пецябургскага археолага і гісторыка

Г.С.Лебедзева (Л., 1985). Яна выйшла пасля смерці аўтара другім пашыраным выданнем амаль праз дваццаць гадоў працы над тэмай, што захапіла Глеба Сяргеевіча на ўсё жыццё.

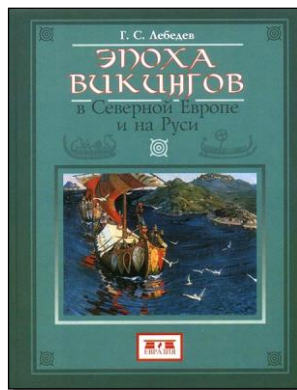
Складаецца кніга з трох вялікіх раздзелаў: Нарманы на Захадзе, Вікінгі ў Скандынавіі, Варагі на Русі – згодна са структурай папярэдняга выдання.

Манаграфія з'яўляецца кампендыўмам сучасных ведаў пра вольных скандынаўскіх ваяроў-вікінгаў.

Паколькі пісьменная гісторыя скандынаўскіх народаў пачынаецца з 13 ст., то надзвычай вялікую ролю набылі археалагічныя дадзеныя і іх інтэрпрэтацыя. З вялікай цікавасцю чытаецца падраздзел «Механізмы размеркавання каштоўнасцяў скандабалтыйскай цывілізацыі», бо ўласна ўся дзейнасць прыблізна 70 тыс. вікінгаў зводзілася да здабывання рабаўніцтвам і дапаўняючым яго гандлем матэрыяльных каштоўнасцяў, якія ўвозіліся ў радзімыя дацкія, шведскія і нарвежскія землі.

Апошні раздзел, які тычыцца ўзаемаадносін славян і вікінгаў, мімаволі прыцягвае асаблівую ўвагу.

Калі ў выданні 1985 г. у рэдакцыйнай ідэалагізаванай анатацыі настойліва маніфэставалася выключная роля старажытнарускай дзяржавы ў міжнародных сувязях народаў балтыйскага рэгіёну і значэнне манаграфіі для крытыкі «беспадстаўных нарманскіх тэорый буржуазнай гістарыяграфіі», то зараз у надзвычай цікавым уступе аўтар распавёў, як з дапамогай «махровага нарманізма» К.Маркса ленынградскія вучоныя ў сярэдзіне 1960-х гадоў адстойвалі цытатамі з яго не перакладзенай і не выдадзенай у СССР працы «Secret Diplomatic History» свае погляды на сапраўдную ролю нарманаў у гісторыі еўрапейскай цывілізацыі і ў складанні старажытнарускай дзяржавы. Уласна тады была выпрацавана стратэгія даследавання «Нарманскія старажытнасці Кіеўскай Русі» і дзейнасці «Славяна-варажскага семінара» Ленінградскага дзяржаўнага ўніверсітэта. У сучасным выданні не хаваецца, што кніга вытрымана ў парадэгме нарманізму згодна

з прыматам крыніцы над канцэпцыяй, які характэрны для пеярбургскай навуковай традыцыі.

Аўтар упэўнена піша пра заснаванне Рурыкам дынастыі ўсходнеславянскіх князёў, пра роска-славянскае двухмоўе кіеўскага двара да сярэдзіны 11 ст., пра спецыялізацыю трох цэнтраву Русі (Славіі, Куйабы і Арса) па кантролі за выходам у Каспійскі басейн, у Булгар, Хазаран, за выходам у Візантыю, за выходам з абодвух водных шляхоў (Волжскага і Дняпроўскага) на Балтыку, пра тоеснасьць Ладагі і Русі ў паданнях, пра выразна «рускую» тапаніміку Наўгародскай акругі (да 60 км), пра немагчымасць славянскай этымалогіі назвы «Русь», пра шлях з «вараг у грэкі» як фактар урбанізацыі старажытнай Русі, Скандынавіі і Візантыі (і ў гэтым кантэксце пра «трыўмвірат гарадоў» Смаленск – Полацк – Віцебск).

Лебедзеў Г.С. піша пра пачатак Русі як дзяржавы яшчэ ў 750-840 гг. і згодны з аб'ектыўным даследчыкам летапісаў пеярбургскім акадэмікам Г.З.Баерам (1735), які звесткі аб хакане росаў інтэрпрэтаваў як паведамленне аб кіраўніку дзяржавы статусу візантыйскага імператара, што аформілася задоўга да прызнання Рурыка. На думку аўтара, «Русь Дзіра» ўжо мела водныя камунікацыі, якія звязалі паўднёвую зону высокапрадукцыйнага земляробства, стабільнага земляробства Дняпра-Дзвінскага рэгіёна і нестабільнага земляробства паўночных зямель.

«Варажскае пытанне – пачатковае, а таму – ключавое пытанне ў рускай гісторыі» – сцвярджае Г.С.Лебедзеў У археалагічным вывучэнні славянскіх старажытнасцяў аўтар выдзяляе нонканфармісцкую пазіцыю І.І.Ляпушкіна, які пабачыў неразрыўнасць праблемаў паходжання і рассялення ў лясной зоне славян і ўдзелу варагаў у стварэнні Старажытнарускай дзяржавы (МИА 152) і канцэпцыю акадэміка Б.А.Рыбакова з карэктывовай версіяй П.М.Трацякова, якая ўбудаваў у сістэму афіцыйнай ідэалогіі.

Варагі былі вымушаны заняцца будаўніцтвам дзяржаўных інстытутаў Старажытнай Русі, таму што праз славянскія тэрыторыі праходзіў вялікі гандлёвы шлях, які прыносіў на пачатку і канцы яго прыбытак у 1000% (шклянныя пацеркі – футра – дырхемы). Для гэтага была абрана тактыка супрацоўніцтва з мясцовым

насельніцтвам, у выніку чаго і паўстала ўласна славянская дзяржава.

► Buko A. Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej: Odkrycia – hipotezy – interpretacje. Warszawa, 2011. 494 + 24 s.
Опубл.: ГА. Т. 17. Гародня, 2011. С. 163.

Трэцім польскім пашыраным выданнем выйшла кніга Анджэя Буко, дырэктара Інстытута археалогіі і этналогіі Польскай акадэміі навук. Другое выданне ў 2006 г. атрымала ўзнагароду КЛЮ ў аўтарскай катэгорыі ад выдаўцоў гістарычнай кнігі. У 2008 г. было яшчэ адно англійскамоўнае выданне працы, якая стала сапраўдным бестселерам. Пры безлічы польскіх археалагічных манаграфій гэтая кніга стала, здаецца, самай запатрабаванай таму, што яна па назве і зместу адносіцца да археалагічных прац, але па мове і спосабу падачы матэрыялу можа быць зразумелай звычайнаму гісторыку і проста зацікаўленаму чытачу.

Кніга забяспечана 189 чорна-белымі ілюстрацыямі ў тэкстах кожнага з 15 раздзелаў з асобнай нумарацыяй у кожнай частцы і блокам з 48 каляровых фотаздымкаў, які не мае пагінацыі: адна ілюстрацыя прыходзіцца на дзве старонкі манаграфіі.

Пачынаецца кніга апавяданнем пра гісторыю развіцця польскай археалогіі, потым падаюцца асноўныя веды, неабходныя для археалагічнага даследавання – крыніцы і метады навукі. Далей аўтар апавядае пра з’яўленне славян на тэрыторыі Польшчы, пра дапястаўскі час, пра паганскія могількі, пра вялікія курганы, пра загадкавыя сляды старажытнага пісьма на таблічках з Падэблоця, пра паўстанне пястаўскай Польшчы, пра з’яўленне гарадоў, пра нетыповыя паселішчы, пра сельскія паселішчы і вясковыя двары, пра вывучэнне старажытных кляштароў, пра з’яўленне ў славян ганчарных клеймаў, пра суадносіны ў матэрыяльнай культуры і звычайя аўтахтоннага і прышлага насельніцтва, язычнікаў і хрысціян. Кніга забяспечана грунтоўным бібліяграфічным спісам па раздзелах, паказчыкам геаграфічных назваў і вялікім (30 старонак) пераказам на англійскай мове.

Сярэдні памер асобнага тэкставага раздзела – 30 старонак, ёсць часткі як па 8 (паганскія могількі ці сляды старажытнага пісьма), так і па 70 старонак (гарады), але такі падзел зразумелы

і тлумачыцца складанасцю пытання і даступным археалагічным матэрыялам. Цікава, што значная частка фотаздымкаў зроблена асабіста аўтарам. Вельмі зручна, што на многіх фотаздымках тлумачальныя надпісы зробленыя сучаснымі сродкамі апрацоўкі графікі непасрэдна на фота. У тэксце дастаткова карт, схем, планаў, графічных прамалёвак і рэканструкцый (большай часткай выкананых у графічных пакетах) – таго, што часта не хапае сучасным выданням, у якіх прасочваецца тэндэнцыя выцяснення ўсіх іншых формаў фіксацыі лічбавымі фотаздымкамі. Аблягчаюць карыстанне выданнем калантытулы з назвай раздзелаў і главак.

► Marciniak-Kajzer A. Średniowieczny dwór rycerski w Polsce: Wizerunek archeologiczny. Łódź, 2011. 511 s.

Опубл.: ГА. Т. 17. Гародня, 2011. С. 161–162.

Грунтоўная праца супрацоўніцы Лодзьскага ўніверсітэта прысвечана сярэднявечным рыцарскім асяродкам у Польшчы. Каля дзясятка каляровых фотаздымкаў з’яўляюцца прыгожым дадаткам да амаль паўсотні чорна-белых графічных малюнкаў (нумарацыя нязвыклая: пры скразным нумараванні малюнкаў напачатку падаецца рымскай лічбай парадкавы нумар главы). Аўтар пазначае храналагічныя (з другой паловы 13 ст. да пачатку 16 ст.) і тэрытарыяльныя рамкі даследавання (без ордэнскіх тэрыторый), падае гісторыю вывучэння двароў у гістарыяграфічным аглядзе, вызначае акрэсленне рыцарскага двара, звыклую лакалізацыю на мясцовасці (часта забалочаныя даліны рэк), тыповыя формы забудовы двароў на падставе крыніц і палітых даследаванняў, а ў самай вялікай частцы апісваюцца ўласна рэчы, якія сведчаць аб дваравым побыце: сталярка і яе фурнітура, элементы інтэр’ераў і сістэм абагрэву (як тыпу гіпакаўст так і кафляных), кухонны і сталовы інвентар, рэчы штодзённага ўжытку (малаткі, цвікі, нажы, сярпы, сякеры, лямяхі, долаты, асялкі і г. д.), вайсковая зброя (наканечнікі стрэлаў, рыштунак вершніка і каня, баявыя нажы і сякеры), рэчы асабістага ўжытку (абутак, адзенне, грэбні, забаўкі, манеты і г. д.). Пры падвядзенні вынікаў і спробе апісаць агульны выгляд рыцарскага польскага двара шырока прыцягваюцца пісьмовыя крыніцы (перш за ўсё найбольш даступныя з 15 ст.), якія ў прасты спосаб сведчаць пра існаванне агароджы, пра адсутнасць

у пабудовах шкляных шыбак да позняга Сярэднявечча, тут жа аўтар вяртаецца і да праблем пячнага агравання і разважае пра мажлівасць ужывання ў адной печы гаршковых і звыклых для нас суцэльных плоскіх кафляў, звяртае ўвагу на функцыю каміна як крыніцы святла. Тут жа аўтар гаворыць і пра надзвычай цікавую з’яву позняга Сярэднявечча – пашырэнне асартыменту посуду, з’яўленне індывідуальнага карыстання начынняў і, як вынік ці непасрэдна звязаную справу, пра змяненне культуры ўжывання страў. Да двароў належалі таксама гаспадарчыя пабудовы – саладоўні, бровары, лазні. Інвентары выразна сведчаць пра сельскагаспадарчую дзейнасць двароў, як і пра апрацоўку драўніны. Рыцарскі двор паводле дакументаў яшчэ і вайсковы арсенал для сабранага ў выпадку навалы войска, якое забяспечвала зброяй у час выправы.

У канцы кнігі падаецца падрабязны пералік-каталог вывучаных археалагічна помнікаў са 190 пазіцый. Апісанне ўніфікавана і зводзіцца да 7 пазіцый: 1) размяшчэнне двара, 2) аўтары археалагічных раскопак, 3) вынікі палявога вывучэння, 4) час існавання, 5) фундатары і ўласнікі, 6) заўвагі, 7) пералік літаратуры.

Бібліяграфічны спіс займае больш за 40 старонак і складаецца з прыблізна сямі соцен пазіцый. Як даніна сучаснасці агульнай Еўропы – англійскае самары.

Шкада, што наклад манаграфіі вельмі невялікі і будзе яна даступная хутчэй спецыялістам, чым шырокаму колу чытачоў.

► Torbus T. Zamki krzyżackie = Deutschordensburgen. Wrocław etc, 2010. 270 s.

Опубл.: ГА. Т. 17. Гародня, 2011. С. 161.

Навукова-папулярная, багата ілюстраваная ў цвёрдай вокладцы на якаснай паперы кніга тычыцца крыжацкіх замкаў паўночна-ўсходняй Польшчы. Тэкст да кожнага аб’екта двухмоўны, польска-нямецкі, невялікі, займае кніжны разварот. Замкі падаюцца ў алфавітным парадку, пачынаецца кніга з нарыса гісторыі і архітэктуры крыжацкіх замкаў (гэты раздзел упрыгожваюць чорна-белыя гравюры 17 ст. з выявамі замкаў). У выданні прадстаўлены 40 ацалелых поўнасю альбо часткова замкаў, якія захаваліся да сённяшняга часу на тэрыторыі Польшчы з 125 замкаў

на землях ордэна (спіс усіх ордэнскіх замкаў пададзены ў канцы кнігі). Выданне ўтрымлівае 325 не нумараваных у тэксце ілюстрацый, але ў канцы прыводзіцца іх поўны нумараваны спіс. У кожным артыкуле ўтрымліваюцца звесткі аб пачатку будаўніцтва замка ці першым пісьмовым упамінанні аб ім, некалькі слоў пра яго памеры і пабудовы, змяненні функцый з цягам часу і гістарычны лёс. Артыкулы ўтрымліваюць па 3–5 якасных фотаздымкаў і абавязковы план замка. Кожны новы артыкул пачынаецца з вольнай старонкі з назвай замка амаль нечытаемай «готыкай». На жаль, ніякіх звестак пра будаўнічыя матэрыялы, сістэму ацяплення (нават пра мальбаркскі гіпакаўст не сказана ні слова), залогі замкаў і г. д. выданне не ўтрымлівае. На фотаздымках двойчы мільганулі краты герцаў (Кентшын і Кішэўскі замак), але спецыяльнай увагі ім не нададзена, як і іншым элементам баявой фартыфікацыі. Амаль не падаюцца інтэр’еры, але прыцягнуў увагу сціплы арыгінальны роспіс столяў Маронга 16 ст., які выразна кантрастуе з пампезнымі кесонамі нядаўна безгустоўна рэстаўраванага беларускага Мірскага замка.

► *Wczesna słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*. Т. 1. А – Z. Warszawa, 2008. 787 s. ; *Wczesna słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*. Т. 2. Bibliografia. Warszawa, 2008. 289 s.

Опубл.: ГА. Т. 17. Гародня, 2011. С. 160–161.

Калісьці даўно (у 1961–1996 гг.) быў выдадзены Інстытутам славістыкі Польскай акадэміі навук «Слоўнік славянскіх старажытнасцяў», які на свой час з’яўляўся кампендыўмам ведаў пра старажытных славян; зараз ён ужо патрабуе дадаткаў з-за значных поспехаў у вывучэнні прадмету. Двухтамовае выданне «Гіда па гісторыі і літаратуры ранніх славянаў» спрабуе ў эканамічны спосаб паслужыць такім даведнікам. Артыкулы падаюцца ў алфавітным парадку, яны аўтарскія, падпісныя. Том забяспечаны амаль трыма сотнямі прыгэктавых нумараваных графічных ілюстрацый з выявамі архітэктурных аб’ектаў, рэканструкцый паселішчаў і будынкаў, рэчаў побыту і прылад працы, схемаў лакалізацыі аб’ектаў, акрамя таго ўтрымлівае амаль паўтара дзясятка генеалагічных табліц. Можа толькі ўніфікаваныя па памерах выявы манет розных дыяметраў пры артыкуле

«Грошы» трэба прызнаць няўдалымі. Кожны артыкул забяспечаны адсылкамі да літаратуры. У пераліку артыкулаў можна знайсці такія, што тычацца непасрэдна Беларусі: Беларусь, Гародня, Браслаў, Берасце, Клецк, Копысь, Лагойск, Менск, Мсціслаў, Полацк, Слонім, Тураў, Віцебск, Ваўкавыск. Асобныя артыкулы вызываюць пэўныя алузіі: польскі Дывін, славацкія Дэвін, Дэвінскае возера, балгарская Дэўна рака і беларускія Дывін/Дзівін, рака Дзвіна, чэшскі Коужім/Коурім і беларускі Кобрын/Кобрын, польскае Магільна і беларускі і ўкраінскі Магілёў, польскі Плоцк і беларускі Палацак/Полацк, шпрэвянскае палабскае Копнік/Копенік (Берлін) і беларускі Копысь, рускае Смоленск і палабскаславянскае племя смоліньцы, лужыцкаславянскі Волін, польскі Волынь і ўсходнеславянская тэрыторыя Валынь. На жаль, зымалагічная тэма ў гэтым міждысцыплінарным слоўніку не вельмі распрацавана. Часам без адсылчнага артыкула цяжка здагадацца, дзе шукаць патрэбную рэч – напрыклад, што грэбні трэба шукаць у гігіене і рагаўніцтве. Цікава і добра напісаны артыкулы пра тэхналагічныя рэчы (напрыклад, выраб шкла), гаспадарчыя навыкі (напрыклад, пра канструкцыі зерневых ям у артыкуле «Пажывенне»).

У другі том трапіла больш за 5,5 тыс. рознамоўных прац да 2005 г. уключна. На жаль, згодна з польскай традыцыяй кірылічныя выданні ў апісаннях транслітэраваныя, таму пры іх пошуку могуць быць складанасці, асабліва ў няносьбітаў мовы.

► Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce: Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dniach 5–7 września 2008 roku. Frombork, 2010. 360 s.

Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 172.

Пасля канферэнцыі «Кафельныя печы ў музейных зборах у Польшчы», што адбылася ў музеі Каперніка ў Фромбарку, тэксты дакладаў былі выдадзены вялікім па памеры томікам на крэйдаванай паперы ў цвёрдай вокладцы. У ім месцяцца 34 артыкулы супрацоўнікаў адпаведнай колькасці музейных устаноў. Нязвыкла, што тэксты займаюць толькі 40% аб'ёму кнігі, а на астатніх знаходзяцца 734 фотаздымкі. У сярэднім артыкул

займае 2–4 старонкі, і да яго дадаюцца 20–30 каляровых фотаілюстрацый. У пераважнай большасці апісваюцца печы 19 – пачатку 20 ст. Павучальна, што гэтыя печы ў Польшчы ўжо сталі аб’ектам клапацлівай апекі даследчыкаў і музейных супрацоўнікаў.

Нават хуткае гартанне старонак дазваляе зразумець, што печы з «полкамі» паміж ярусамі – гэта дымаабаротныя эклектычныя печы другой паловы 19 ст. (такіх на ілюстрацыях больш за тры дзясяткі), што печы з дадатковымі вонкавымі арачнымі дзверцамі адносяцца да апошняй трэці 19 ст. (такіх больш за два дзясяткі). І дарма ў Нясвіжскім палацы канструктыўна падобныя навадзелы лічаць зробленымі на 17 ст. А печы канца 19 – пачатку 20 ст. у шэрагу выпадкаў маюць дзверцы прачысткі ў выглядзе керамічных паліўных сподкаў, якія выступаюць над люстэркам печы (такіх больш за два дзясяткі, няпаліўныя дзверцы прачысткі археалагічна вядомы ў Кёнігсбергу з другой паловы 18 ст.). Таму дарма ў навадзелах печы, датаваных на пачатак 20 ст., у замкавым комплексе «Мір» у капліцы князёў Святаполк-Мірскіх у тулава печы ўмантаваныя бессэнсоўныя металічныя квадратныя праразныя рашоткі ў месцах, дзе павінна выбірацца сажа з дымаходаў дымаабаротнай печы. Дарэчы, у кнізе ёсць і каля дзясятка фотаздымкаў печыў другой паловы 19 ст. з сапраўднымі функцыянальнымі адзінкавымі праразнымі паліванымі кафлямі. Ёсць і каля дзясятка фотаздымкаў рэканструкцый печыў, частка якіх зроблена не ў поўным аб’ёме ці, па-просту, з гіпсу. І разумееш, што нефункцыянальныя муляжы ў Міры і Нясвіжы можна было рабіць значна танней...

Кніга вельмі своечасовая і патрэбная. Калі б яшчэ з першага і апошняга лагіна не выпадалі старонкі, то выданне можна было б лічыць бездакорным.

ЭТНОГРАФИЯ

► Чалавек. Этнос. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёна Беларусі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 23–24 красавіка 1998 г. Частка II. Брэст, 1998. 338 с.

Опубл.: Беларускі гістарычны агляд, 1999. Т. 6. Сш. 1–2. С. 301–303.

Надрукаваныя матэрыялы канферэнцыі робяць уражанне зборніка, які з’явіўся ў выніку масіраванага «мазгавога штурму» вызначанай праблемы. Найбольшую ўвагу прыцягвае другая частка матэрыялаў канферэнцыі, якая выдадзена асобнай кнігай (першая частка прысвечана негістарычным тэматыцы).

Другая частка матэрыялаў канферэнцыі, што прысвечана гістарычнай тэматыцы, складаецца з трох раздзелаў: 1) Гістарычны шляхі развіцця заходніх зямель Беларусі са старажытнасці да пачатку 20 ст. (21 артыкул), 2) Этнасы заходняга рэгіёна Беларусі: гісторыя і культура ў 20 ст. (34 артыкулы), 3) Гістарыяграфія і крыніцазнаўства заходняга рэгіёна Беларусі (11 артыкулаў). Па сутнасці, чытач мае справу не з тэзісамі, а з 66 невялікімі закончанымі артыкуламі з разгалінаваным даведачным апаратам, большая частка надрукаваных матэрыялаў абапіраецца на архіўныя крыніцы.

Тэматыка канферэнцыі закранула вельмі няпростыя пытанні этнічнай гісторыі заходняга рэгіёна Беларусі, асабліваю цікавасць выклікаюць матэрыялы па дасавецкім перыядзе першай паловы 20 ст. і першых гадах савецкай улады на далучаных да БССР тэрыторыях.

Матэрыялы першага раздзела апавядаюць пра археалогію, этнаграфію і раннюю гісторыю Заходняга Палесся.

Адным з самых значных артыкулаў з’яўляецца матэрыял аб задачах даследавання Заходняга Палесся (С.П.Жлоба). Аўтар паслядоўна разглядае асноўныя тры меркаванні аб прыналежнасці мясцовага насельніцтва 1) да ўкраінскага этнасу, 2) да беларускага этнасу, 3) да свайго ўласнага этнасу. Аўтар гаворыць аб істотных межах у абраднасці паміж Усходнім і Заходнім (этнічным)

Палессем, аб адказе насельніцтва падчас палявых прац адносіць сябе да рускіх, палякаў, украінцаў, беларусаў (у адрозненне ад дадзеных перапісу), аб дзіўным выкарыстанні этноніма «палешукі», калі палешукі палешукамі сябе не называюць, а па чарзе гэтым этнонімам акрэсліваюць суседзяў-палешукоў. Аўтар выказвае здагадку аб наяўнасці рыс першапачатковага этапу этнагенезу. Цікавая заўвага аўтара, што зводзіць развіццё этнічных культур да карыстання пэўнаю літаратурнаю моваю ёсць не этнакультурны акт, а акт ідэалагічны і палітычны. Аўтар лічыць, што рэальная мова жыве ў выглядзе дыялектаў і гаворак.

Добрае ўражанне застаецца ад працы на дэмаграфіі яўрэяў Гродзенскай губерні на падставе кагальных запісаў 1840 г. (В.А.Сабалеўская, В.І.Волкаў). Але, калі верыць крыніцы аўтараў, у яўрэяў губерні парушылася залежнасць паміж палавою структураю нованароджаных, якая існуе ў чалавека як біялагічнага віду – хлопчыкаў нараджалася больш, чым дзяўчынак, амаль у 1,5 раза ў гарадах і ў 1,3 раза ў мястэчках. Такія адхіленні павінны былі б насцярожыць даследчыкаў і прымусіць яшчэ раз задумацца над спецыфікай крыніцы.

Перапіс 1897 г. даў магчымасць меркаваць аб нацыянальным складзе насельніцтва Гродзенскай губерні (П.І.Корнеў, У.В.Здановіч). Аўтары ў чарговы раз у беларускай літаратуры гавораць аб «украінскіх» выніках перапісу для Кобрынскага, Брэсцкага і Бельскага ўездаў (імі ўводзіцца ў абарот зручная табліца з размеркаваннем этнасаў адносна ўездаў), звяртаюць увагу на цесную карэляцыю паміж канфесійным аднясеннем апытанага беларуса і пісьменнасцю. Без малога $\frac{1}{3}$ беларусаў належала да католікаў, і з іх больш за $\frac{1}{3}$ былі пісьменнымі, калі сярод праваслаўных беларусаў было пісьменных у два разы менш (на жаль, у адпаведнай табліцы дапушчана памылка і ў правай частцы замест «каталікі» напісана «праваслаўныя»).

Матэрыялы другога раздзела апавядаюць пра малавядомыя моманты гісторыі Заходняй Беларусі: аграрную палітыку акупантаў падчас Першай сусветнай вайны (А.М.Бабкоў), нацыянальныя працэсы ў пераважна яўрэйска-польскім Гродне 1919–1920 гг., (А.М.Чарнякевіч), станаўленне пратэстантызму ў 1918–1931 гг. у Палескім ваяводстве (Т.В.Пісарук), пераважна

яўрэйскі гандаль і прамысловасць у міжваенны час у Палескім ваяводстве (В.В.Шэпецюк), першачарговыя мерапрыемствы новай савецкай улады ў Кобрыне (М.С.Бодак), імкліваю пасляваенную калектывізацыю на Кобрыншчыне (Н.Ф.Белавус), дзейнасць юдэнратаў у 1941–1942 гг. (Я.С.Розенблат), гандлёва-прамысловае жыццё Брэста ў 1941–1944 гг. (С.Л.Бялоцкая) і іншыя аспекты рэгіянальнай гісторыі, з якой складаецца гісторыя народа.

Шмат аўтараў закранаюць этнічныя пытанні нават пры асвятленні гаспадарчых ці палітычных праблем. Так, пры апавяданні пра палескую вёску Тамчонак З. звяртаецца да перапісу 1931 г., па якім 63% (у тэксце відавочна памылкова – 68%) насельніцтва этнічнага Палесся не аднесла сябе ні да ўкраінцаў (7%), ні да беларусаў (5%). Калі выключыць прадстаўнікоў этнасаў з выразнымі этнічнымі рысамі, якія складалі ў суме 25% (яўрэі – 10%, палякі – 15%), то вынікае вельмі простая выснова – абсалютная большасць з усходнеславянскай часткі насельніцтва (85%) не мела ў першай палове 20 ст. ніякай этнічнай арыентацыі. Калі ўзгадаць усе вядомыя перапісы і сабраныя звесткі аб мясцовым насельніцтве (ад 19 ст. да сённяшняга дня), якія з неверагоднай лёгкасцю вызначалі нацыянальнасць прадстаўнікоў мясцовага насельніцтва і кожны раз па-рознаму (ад яцвягаў праз украінцаў да беларусаў), то трэба заўважыць, што перапіс 1931 г. з’яўляецца самым аб’ектыўным.

Я.Е.Мілеўскі піша пра этнічную структуру паўночна-заходніх зямель Польшчы ў міжваенны перыяд. Ён спецыяльна закранае праблему «палешукоў» (так афіцыйна акраслялі «тутэйшых») і планы ўрада па стварэнні з іх кліна паміж украінцамі і беларусамі. Варта заўважыць, што не польскі ўрад быў першым, хто звярнуў увагу на «тутэйшых», яшчэ У.І.Ленін пісаў аб праве нацый на самавызначэнне нават да аддзялення і пералічваў у якасці прыкладу палякаў, фінаў і пінчукоў («тутэйшых» перапісу і «палешукоў» польскага ўрада). Аўтар востра паставіў пытанне па этнічнай статыстыцы ў беларускай гістарычнай літаратуры, якая неяк пачала, нягледзячы на існаванне афіцыйных лічбаў перапісу, «губляць» палякаў у Заходняй Беларусі. Па падліках аўтара на падставе перапісу колькасць палякаў у Заходняй Беларусі перад вайной 1939 г. складала каля 43%, па беларускіх падручніках

апошніх гадоў – ад 15 да 1%. Як слушна заўважыў Я.Е.Мілеўскі, крыніцы апошніх даных не называюцца, а колькасць дэпартаваных, якая вядома дакладна, не дазваляе дапусціць такое значнае зніжэнне долі палякаў у Заходняй Беларусі ў перадаенны (для СССР) перыяд. Нават калі $\frac{1}{3}$ з названай аўтарам долі палякаў аднесці да «касцельных» палякаў і залічыць да беларусаў (прыблізна столькі было сярод каталікоў беларусаў у канцы 19 ст.), то ўсё роўна доля палякаў будзе складаць каля 30%. Шкада толькі, што аўтар засяродзіўся выключна на выпраўленні статыстыкі палякаў і забыўся пра нацыянальна невядомых «тутэйшых-палешукоў», а яны між іншым складаюць $\frac{1}{4}$ ад пададзенай долі беларусаў у 65%, ці $\frac{2}{5}$ (!), ад долі беларусаў, калі яе вылічваць згодна з пададзенай аўтарам колькасці палякаў. Больш таго, беларусы ў такім выпадку складуць на землях Рэчы Паспалітай, што адышлі да БССР, толькі каля $\frac{1}{3}$ насельніцтва! Гэтыя парадаксальныя вынікі сапраўды вартыя дыскусіі, якую прапанаваў аўтар.

Асобна варт адрозніць артыкулы аб станаўленні на новых савецкіх землях эліты. Гэта артыкул аб «дэмаграфічным выбуху» ў Брэсце ў 1939–1941 гг. за кошт павелічэння насельніцтва мігрантамі на 10% пры нармальным натуральным штогадовым прыросце ў 2,6% (А.В.Пятроўская, Я.В.Літвіновіч), артыкул аб мэтанакіраваным фарміраванні неаўтахтоннай эліты ў першую чаргу за кошт мігрантаў у Беларусі ў першыя пасляваенныя гады, інструментам чаго была ратацыя кадраў, у выніку гэтай кадравай палітыкі аказаліся адсунутымі на другі план нават былыя савецкія партызаны – этнічныя беларусы (А.Ю.Бодак).

Аб фарміраванні этнічнай самасвядомасці асобы як аб кіруемым працэсе гаворыць артыкул В.В.Вабішчэвіча Сумны вынік: па словах аўтара, на этнічным Палессі ў нашы дні практычна не праяўляюцца іншыя кампаненты нацыянальнай самасвядомасці, акрамя нацыянальнай ідэнтыфікацыі.

У трэцім раздзеле вельмі да месца (адносна заяўленай тэматыкі зборніка) прыйшоўся артыкул аб статыстычным даследаванні этнічнага складу насельніцтва Гродзенскай губерні ад пачатку 19 ст. да 1860-х гадоў (С.М.Токць). Аўтар у чарговы раз ставіць пытанне аб крытэрыях аднясення да якога-небудзь этнасу

(мова ці канфесія і да т. п.), і аб уплыве перапісчыкаў і чыноўнікаў на канчатковыя фармуліроўкі сабраных звестак у дакументах («западна-россы» нізавых чыноўнікаў і «беларусы» губернскіх чыноўнікаў). Агляд пачынаецца з С.Плятэра (1825) і працягваецца да трывалага замацавання ў 1860-х гадах тэрміна «беларусы». Робіцца выснова, што царская адміністрацыя з 1860-х гг. свядома ўкараняла этнонім «беларус», не зважаючы на тое, што ён не выкарыстоўваўся як саманазва беларусамі Гродзенскай губерні.

Вельмі цікавы таксама артыкул пра праблему вызначэння этнічнай прыналежнасці насельніцтва тэрыторыі пазнейшай Заходняй Беларусі ў гістарыяграфіі заходне-русізма (А.У.Літвінскі). Разгляд прыняпаў П.А.Баброўскага дае магчымасць зразумець, як фарміраваліся крытэрыі перапісу 1897 г., для якога галоўнаю прыкметаю была мова, і як спрацаваў механізм знікнення саманазвы заходніх беларусаў «літвін». Трэба заўважыць, што ў выніку вымушанай арыентацыі не на самавызначэнне, а на другасныя прыкметы, узнікла магчымасць пэўных дэфармацый этнадэмаграфічнай гісторыі рэгіёна; уплывы такога падыходу назіраюцца да нашых часоў. Мімаволі паўстае каверзнае пытанне, наколькі дакладна перапісчыкі (не філолагі) маглі вызначыць мову, якой карысталася мясцовае насельніцтва. Здаецца, што тут меў месца пэўны «произвол».

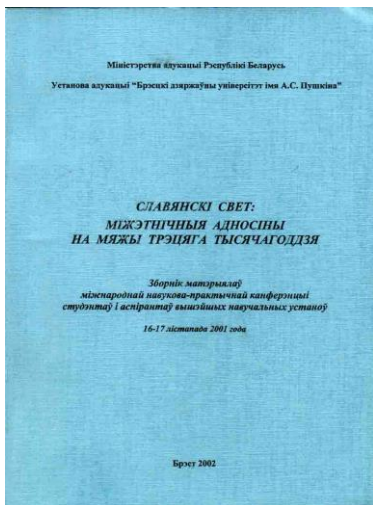
Нязвычайна цікавы артыкул пра гандлёвыя шляхі ў Гродзенскай губерні ў 60–90-я гады 19 ст. (В.Э.Працэнка), звычайна гістарычныя даследаванні аперыруюць пры разгляданні гандлёвых шляхоў раннімі перыядамі гісторыі, напрыклад 10–14 стст.

Крыніцазнаўства перыяду ранняй гісторыі ў трэцім раздзеле прадстаўлена толькі публікацыяй Семенчука А.А. аб хроніках і летапісах 14–16 стст. па гісторыі Заходняй Беларусі.

І апошняе – моўны аспект выддзеных матэрыялаў канферэнцыі «Чалавек. Этнас. Тэрыторыя». У зборніку змешчаны 31 артыкул на рускай мове (53%), 27 артыкулаў на беларускай мове (40%), 3 на польскай, 1 на ўкраінскай. Як да ўмоў рэгіёна, паказчык ужывання беларускай мовы неблагі і паказвае рэальнае шматмоўе гуманітарнай інтэлігенцыі сённяшняй Заходняй Беларусі, да якой належыць большасць аўтараў.

► Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя : зборнік матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў вышэйшых навучальных устаноў, 16–17 лістапада 2001 г. / Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С.Пушкіна. Брэст, 2002. 303 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 237.

Зборнік матэрыялаў канферэнцыі выдадзены ў звычайным кніжным фармаце ў мяккай вокладцы накладам 100 асобнікаў у выдавецтве Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С.Пушкіна. Ён утрымлівае 67 тэкстаў выкладчыкаў, аспірантаў і студэнтаў на рускай, беларускай і польскай мовах памерам у 4–5 старонак.

Усе тэксты падзелены на восем раздзелаў: 1) Этнагенез славянскіх народаў. Праблемы складвання этнічных культур і дзяржаўных меж у славянскім свеце, 2) Праблемы фарміравання нацыянальнай самасвядомасці,

3) Міжканфесійныя адносіны ў славянскім свеце, 4) Узаемаўплыў культур славянскіх народаў, 5) Этнічныя меншасці ў славянскім свеце, 6) Славянскі свет: гісторыя і сучаснасць, 7) Гендэрныя праблемы ў славянскім свеце, 8) Славянскі свет: гістарыяграфія і крыніцазнаўства.

Зборнік адкрываецца тэкстамі пленарных выступленняў С.Жлобы «Этнакультурныя кантакты на беларускім Палессі ў старажытнасці», А.Каспяравічуса «Этнічныя працэсы на літоўска-беларускім памежжы і літоўская грамадская думка ў 20 стагоддзі (да 1940 года)», А.Вабішчэвіча «Грамадска-культурныя ўзаемаадносіны беларусаў і палякаў у 20 стагоддзі (на прыкладзе міжваеннага дваццацігоддзя)».

Найбольшую цікавасць выклікаюць матэрыялы раздзела пра этнічныя меншасці. З 10 выступаў сем прыйшлося на праблемы яўрэйскага насельніцтва, адно – украінскага, адно – рускага і адно – усіх нацыянальных меншасцей.

► Загароддзе-1: Матэрыялы Міждысцыплінарнага навуковага семінара па пытаннях даследавання Палесся (Мінск, 19 верасня 1997 г.). Мн., 1999. 100 с. ; Загароддзе-2: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе – скрэйжаванне культур і часу». 25–27 верасня 1999 г., Беласток. Мн., 2000. 209 с. ; Загароддзе-3: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе ў XX стагоддзі». 1–4 чэрвеня 2000 г., Беласток. Мн., 2001. 319 с.

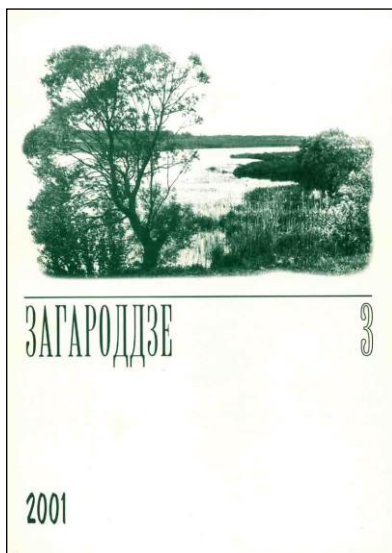
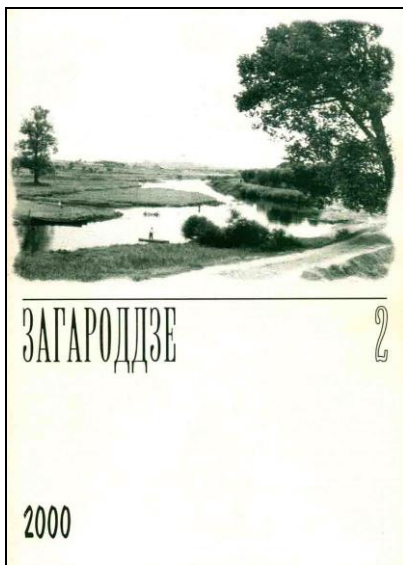
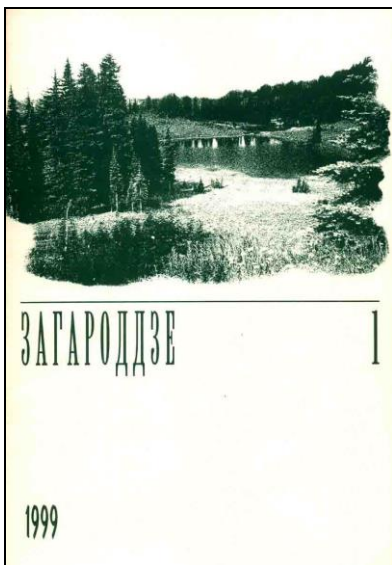
Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 239–240.

Усе тры зборнікі з’яўляюцца вынікам дзейнасці грамадскага аб’яднання «Заходнепалескае навукова-краязнаўчае таварыства «Загароддзе», якое было заснаванае групай энтузіястаў у 1995 г. Адрэзаны таварыства дзейнічаюць у Мінску, Брэсце, Драгічыне, Кобрыне, Лунінцы, Белазёрску, Бярозе, Пружаных, Століне, Гарадной Столінскага раёна, Віцебску, Гродна, Стаўбцах, Дуброўне, Тураве, Маскве. Старшынёй таварыства з’яўляецца Ф.Д.Клімчук, супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Я.Коласа НАН Беларусі.

Кола пытанняў, якое цікавіць членаў таварыства – гісторыя, культура, мова і мастацтва этнакультурнага рэгіёна Заходняга Палесся.

Выдаюцца зборнікі ў вялікім фармаце на добрай паперы, ва ўсіх вытрыманы адзіны стыль дызайну. Наклад рос ад выпуска да выпуска – 200, 260, 300 асобнікаў, павялічваліся і аб’ёмы – 5, 19 і 28 аркушаў. Мова артыкулаў руская, беларуская, польская, украінская; у трох выпусках надрукавана звыш сотні артыкулаў.

У зборніках выразна адчуваецца моцная «мовазнаўчая» плынь – вялікая частка матэрыялаў звязаная з праблемамі народных гаворак.

З другога выпуску артыкулы ў зборніках дзеляцца на фармальныя блокі: 1) археалогія, 2) гісторыя, этнасацыялогія, культуралогія, 3) фалькларыстыка, этналінгвістыка, этналогія, 4) тапаніміка, дыялекталогія, 5) літаратуразнаўства, 6) краязнаўства. У трэцім выпуску блокі былі наступныя: 1) край, мова, самасвядомасць, 2) традыцыйная культура, 3) рэлігійная культура, 4–9) гісторыя па перыядах (пачатак 20 ст., 1915–1921, 1929–1939, 1939–1941, 1941–1945, 1960–1990), 10) лёсы, постаці, даследаванні.

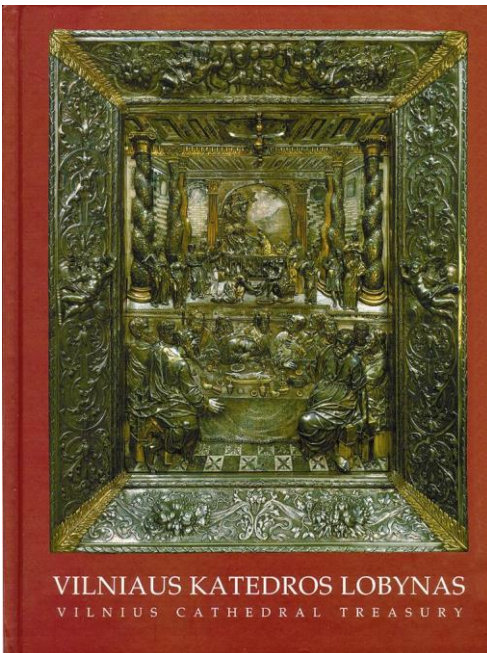
У лік абраных матэрыялаў гістарычнай тэматыкі можна аднесці з першага выпуску артыкулы Ф.Клімчука «Феномен Палесся» і «Палескі тапонім «Загородье», В.Мартынава «Этнічны склад насельніцтва старажытнага Палесся», А.Бацюшка «Старажытныя шляхі Заходняга Палесся», з другога выпуску – У.Ісаенка «Этнакультурнае асяроддзе ў старажытным Палессі», Л.Дучыц «Роля мазаўшан у этнічнай гісторыі Заходняга Палесся, В.Вяргей «Пачатак рассялення славян на тэрыторыі Тураўскай зямлі», В.Хвірысюк «Палескае ваяводства ў 1920–1925 гг. міжнацыянальныя дачыненні і палітычнае становішча», Я.Квачука «Бежанства 1915 года на Палессі», з трэцяга выпуску – А.Кіштымава «Эканамічны патэнцыял Палесся ў пачатку 20 ст.», І.Матус «Бежанства 1915 года ва ўспамінах жыхароў вёскі Давідовічы Бельскага павета», Э.Мазько «Палессе ў канцэпцыях беларускіх палітычных партый Заходняй Беларусі», Г.Маецкага «Праблема этнічнага самавызначэння палешукоў у міжваеннай Польшчы», Г.Церабунь «Архіўныя крыніцы і друкаваныя выданні да гісторыі Палесся міжваеннага перыяду ў зборах Дзяржаўнага архіва Брэсцкай вобласці».

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО

Скарб Віленскай катэдры.

► Vilniaus katedros lobynas = Vilnius cathedral treasury.
Vilniaus, 2002. 351 p.

Опубл.: Мастацтва, 2004. № 5. С. 52–53.

Альбом «Скарб Віленскай катэдры», што прысвечаны выключнай значнасці рэчаваму скарбу 1985 г., выйшаў у вялікім фармаце на крэйдавай паперы, з каляровымі ілюстрацыямі, з навуковым апаратам, у цвёрдай вокладцы.

Альбом выдадзены з нагоды выставы «Хрысціянства ў літоўскай культуры» (1999). Публікацыя кнігі была падтрымана камісіяй па святкаванні тысячагоддзя Літоўскай дзяржавы і Міністэрствам культуры Літвы. Як мецэнаты выступілі Аляксандра і

Ёзас Казіцкія, на пачатку некалькі слоў напісалі Вальдас Адамкус, на той час прэзідэнт Літвы, і Віленскі арцыбіскуп Аўдрыс Ёзас Бачкус, пад патранатам якіх выйшла кніга. Уступ напісаны дырэктарам Літоўскага мастацкага музея Рамуальдам Будрысам, у якім захоўваецца скарб; фотаздымкі зробленыя Антанасам Лукшэнасам, дызайн Юргай Янушкевічутэ. Падзеі шэрагу стагоддзяў, у выніку якіх склаўся комплекс з 270 залатых і сярэбраных рэчаў, амаль 750 невялікіх ватыўных падвесак,

некалькіх вырабаў з тканіны літургічнага характару, некалькіх дываноў і ікон, што вядомыя зараз як скарб віленскай катэдры, апісвае Відас Далінскас.

Гісторыя ператварэння інвентару катэдры ў скарб даволі трывіяльная. Скарб быў замураваны ў сцяне ў 1939 г., ён быў адкрыты 25 сакавіка 1985 г. у час вывучэння віленскай катэдры для патрэб рэстаўрацыі. Калі фактычна саюзныя (паводле тайнага пагаднення) Германія і СССР захапілі Польшкую рэспубліку, утварыліся шматлікія скарбы, што былі захаваныя перад ваеннаю навалаю. Ёсць такія і ў Заходняй Беларусі, але значна меншых памераў і мастацкай каштоўнасці (самы вядомы – скарб з в.Міньчыкі, што на Гродзеншчыне, з рэчамі 17 – першай паловы 20 ст. са слыннага ў 19 ст. роду Нямцэвічаў). Пасля, у красавіку 1939 г., Віленскі край быў адданы Літоўскай рэспубліцы, якая тэрмінова ў 1940 г. стала Літоўскай ССР і адразу «папрасілася» ў склад СССР, каб быць у саюзе непарушных свабодных рэспублік.

Але ёсць і цуд – цуд у тым, што гэты суперскарб не трапіў у намінальна саюзны, а на самой справе расійскі Гахран, як не раз адбывалася з беларускімі каштоўнасцямі. Дзякаваць трэба патрыятычнай пазіцыі літоўскіх навукоўцаў і чыноўнікаў (аб гэтым, сапраўды, варта прачытаць у арыгінальнай версіі на с. 342). Інфармацыя аб скарбе перастала адносіцца да катэгорыі «нацыянальны top secret» толькі пасля выхада Літвы са складу Савецкага Саюза, але рэстаўрацыйныя працы патаемна вяліся амаль з моманту знаходкі скарбу, таму ён даволі хутка змог быць падрыхтаваны да музейнай выставы.

Альбом падае матэрыялы канца 14–19 стст. паводле мастацкай, як бы мовіць, храналогіі. Адзін раздзел дае рэчы часоў готыкі, рэнэсанса, маньерызма, другі – барока і ракако, трэці – класіцызма, гістарызма, мадэрна. Подпісы да ілюстрацый двухмоўныя, літоўска-англійскія. Маецца асобны спіс апублікаваных у альбоме фотаздымкаў (не рэчаў!) са скарба віленскай катэдры, які, у параўнанні з лаканічнымі подпісамі пад слайдамі ў стылі музейнага этыкетажу, дае трохі больш інфармацыі. З рэчаў скарбу зроблена для альбома 268 бездакорных каляровых слайдаў, з якіх каля 100 перадаюць дэталі экспанатаў.

Гэта азначае, што трохі менш за дзве сотні рэчаў са скарба трапілі ў альбом. Для ілюстрацый адабраныя найбольш прыгожыя адзінкі, вырабы высокай мастацкай вартасці. Таму, на жаль, нават як узоры, асобных ватыўных падвесак пабачыць у кнізе нельга. Да слайдаў з залатымі і сярэбранымі вырабамі вельмі добра падабраны зеленавата-шэры фон, які часамі дае эфект натуральнага інтэрактыўнага перацякання; вельмі ўдала выстаўляецца святло, што ў час пераважаючых штучных камп'ютарных ценяў у паліграфіі прыносіць нязвычайна ўжо адчуванне жывой рэчы. У ілюстратыўнай частцы альбома маецца некалькі больш за дзве сотні старонак; кідаецца ў вочы, што мастак не шкадуе плошчы аркуша і яму дазволена ўжываць прыемны паветраны, лёгкі стыль з шырокімі палямі і вялікай колькасцю белага колеру.

Звычайнай рэакцыяй сучаснага адукаванага чытача, які разглядае кнігу з ілюстрацыямі, з'яўляецца павышаная ўвага да анатацый, што псіхалагічна тлумачыцца патрэбнасцю ў тэкстах. Але без падрабязнага апісання цэлавых і прабірных клеймаў, без наяўных спасылак на аналагі і каталогі, цяжка правярць атрыбуцыю рэчы па самому фотаздымку з агульнай выявай (маецца на ўвазе датаванне і вызначэнне месца паходжання). На першы погляд, здаецца, усё добра. Можна толькі пад адным слайдам з манстранцыямі і келіхамі неадпаведны подпіс, які абяцае нам паказаць кіраўнікоў дзяржавы і царквы, што аглядаюць выставу ювелірных вырабаў (с. 344) – выпадковая памылка, дробны недагляд. А такі ёсць у подпісах нешта незаўважальнае адразу, што пакідае ўражанне лёгкай нязгоды невядома на якой падставе.

Подпісы кшталту «Польшча, Ольштын, каля 1727–1729» (іл. 85) альбо «Польшча, Гданьск, 1747–1762» (іл. 207–208), «Расія, Масква, канец 19 ст.» (іл. 255) прымушаюць задумацца, ці не ўжываецца ў падобных выпадках неўласцівы падыход – выкарыстанне сучасных акрэсленняў у адносінах да мінулых часоў. На 1728 г. Ольштын быў у Рэчы Паспалітай, складовай часткай якой было Каралеўства Польскае. Гданьск у першай палове 18 ст. быў у складзе Каралеўства Польскага, але меў статус вольнага горада. Расіі не было, а была Расійская Імперыя, а калі зараз, то трэба

пісаць – Расійская Федэрацыя. Застаецца ўражанне, што нека незалежна пастала ў гістарычных працах свая ўмоўная гістарычная геаграфія, якая цісне на свядомасць чытача, асабліва на прафесіянальнага гісторыка (гэта тычыцца і беларускіх выданняў). Звычайна ўжыванне такіх штучных акрэсленняў, якія прывязаны да сучаснай палітычнай карты, тлумачыцца тым, што «інакш чытач не зразумее». Так, можа не зразумець. Але праўда і тое, што ў выніку, пад уздзеяннем такой пазіцыі «добрай волі» аўтара-гісторыка праз некаторы час чытач нават не верыць, што Заходняя Беларусь не была ў складзе СССР да 1939 г., што частка Польшчы і Фінляндыя з'яўляліся часткамі Расійскай Імперыі і г. д. Адзін раз у альбоме вольны падыход да акрэслення дзяржаўнай прыналежнасці, які паказаны вышэй на прыкладах, прывёў да з'яўлення сапраўды праблемнага подпісу «Літва (Беларусь), Слуцк, 1793–1807» (іл. 219). Прабачце, але ці можна нават з улікам дагавора паміж Літвой і Савецкай Расіяй 1920 г. сёння Слуцк адносіць да Літвы, як гэта робяць з Лідай ці Гродна? Не, нават у, як бы гэта сказаць, «польскай зоне акупацыі літоўскіх зямель» Слуцк ніколі не знаходзіўся, і няма ніводнага пагаднення аб фармальнай прыналежнасці зямель са Слуцкам Літоўскай рэспубліцы. Зразумела, што нічога крыўднага для сучаснай беларускай дзяржаўнасці аўтары не хацелі сказаць, яны проста маюць на ўвазе Вялікае Княства Літоўскае, але ўжыты шаблон для прадукцыі «зразумелых» назваў гістарычных дзяржаўных утварэнняў у гэтым выпадку выразна дае збой і выходзіць нешта непатрэбнае і абсалютна незразумелае. Іншая справа, што з 1795 г. Вялікае Княства Літоўскае ў выніку апошняга падзелу Рэчы Паспалітай перастала існаваць і дата 1807 г. да яго не можа адносіцца, таксама яшчэ ніхто ў той час і не ведаў, што праз сто гадоў з'явіцца дзяржава такая – Беларусь, а праз дзвесце гадоў яна стане незалежнай і самастойнай. Ужо паводле другога падзелу Рэчы Паспалітай 1793 г. Слуцк быў у Расійскай Імперыі, там, у «Расіі», і вырабляліся славуць слуцкія паясы, калі карыстацца палітычнай картай Еўропы таго часу і прынятай аўтарамі тэрміналогіяй.

Метрычныя параметры рэчаў у спісе апублікаваных у альбоме фотаздымкаў апісваюцца толькі ў фармаце вышыня-шырыня (альбо дыяметр). Памеры прыводзяцца без азначэння адзінак вымярэння, таму англамоўны чытач будзе вагацца, а ці не ў цалях яны паданія. Сапраўды, на пачатку адзначана ў прыпісе, што яны даюцца ў сантыметрах, але гэтая частка альбома надрукаваная толькі па літоўскі, таму не кожны знойдзе і зразумее падказку. Паколькі большасць скарба, як і надрукаваных рэчаў, складаюць вырабы з каштоўных металаў, то можна было чакаць, што будзе прыводзіцца і іх вага, проба, склад сплава. На жаль, гэтай інфармацыі няма, нават калі выразна на здымку відаць, што на рэчы пастаўлены прабірнае кляймо і кляймо майстра (напрыклад, на віленскім вырабу канца 19 ст. – іл. 230). Таму агульны ўзровень падачы інфармацыі можна акрэсліць як такі, што адпавядае трэцяй чвэрці 20 ст.

На карысць гэтай высновы гаворыць і адсутнасць прамалёвак, разваротаў, схем вырабаў. Па сутнасці, падаюцца толькі вельмі добрай якасці каляровыя выявы рэчаў, часамі з дэталіроўкаю. Пры складанай канфігурацыі вырабу выгляду з аднаго ці двух бакоў недастаткова, каб атрымаць уяўленне аб рэчы. Таму, наколькі добра не была б зроблена тэкставая частка, выданне будзе несці рысы мастацкага альбому. Падобна, што гэта лёс амаль усіх каляровых выданняў – з-за вялікага кошту прадукцыі яны павінны арыентавацца на шырокі спектр пакупнікоў, таму і не можа быць ужыта «тэхнічная» фотафіксацыя. Зрэштам, такія мастацка-буклетна-альбомны падыход не хаваецца камандай аўтараў і ён нядрэнны, але заўсёды хочацца большага.

Кніжка атрымалася цудоўная, зроблена з вялікім густам, але выразна бракуе ёй простага звыклага спіса рэчаў скарбу, каб альбом стаў закончанай грунтоўнай навуковай публікацыяй.

Для тэксту ўжыты двухкалоначны модуль: у левай частцы – літоўскі тэкст, у правай – англійскі, меншы на 2 кеглі, ветліва на кожным развароце раскіданы невялікія ілюстрацыі, якія падтрымліваюць інфармацыю візуальнымі вобразамі. Амаль на 100 старонак тэксту Відаса Далінскаса ўжыты 63 нenumараваныя ілюстрацыі – партрэты гістарычных дзеячаў, здымкі помнікаў

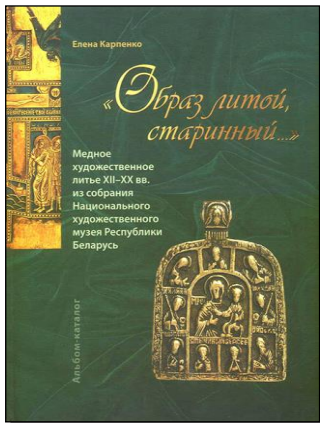
архітэктуры, інтэр'ераў, аркушы пісьмовых крыніц. Паколькі ілюстрацыі «ўрэзаны» пераважна ў літоўскі тэкст, то ў «англійскай» калонцы, якая займае толькі 1/3 старонкі, месціцца пераклад без купюр, адно што няма спасылкаў і іх трэба будзе адшукваць у літоўскай частцы. Да слова, падставовы адказ ад рускай мовы ў літоўскіх выданнях на карысць англійскай у перспектыве павінен трохі паўплываць на моўную сітуацыю на Беларусі (у колах навукоўцаў). Зараз веданне рускай мовы недастаткова, каб атрымліваць патрэбную інфармацыю, трэба карыстацца іншаю «вялікаю і магучаю» моваю – англійскаю, а сферы выкарыстання рускай прыйдзеца паменшыцца.

Паколькі продкі сучасных беларусаў доўгі час пражывалі з сучаснымі літоўцамі ў адзінай сям'і – Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім, то да пэўнага моманту, уласна, да ўключэння дз'інтэгруючага ўплыву вялікага ўсходняга брата, культура іх была агульнай. Да выхаду альбома пра скарб віленскай катэдры трэба ставіцца як да выпуска сваёй беларускай кнігі, бо лёс літоўцаў і беларусаў доўгі час быў агульным. Здабыткі культуры, на якой тэрыторыі яны сёння не знаходзіліся б, таксама характарызуюць развіццё культуры абодвух народаў.

► Карпенко Е. «Образ литой, старинный...». Медное художественное литье XII–XX вв. из собрания Национального художественного музея Республики Беларусь. Каталог. Мн., 2006. 176 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 232–233.

Кніга выйшла накладам у 1000 экз. у 2006 г., але ў кнігарнях Беларусі да канца 2007 г. так і не з'явілася, што шчыра насцярожвае: ці для нас яна выдавалася? Фармат каталога вялікі, вокладка цвёрдая, папера крэйдая, 40 старонак займаюць каляровыя ілюстрацыі, 85 – чорна-белыя. Дызайн кнігі, якасць ілюстрацый, паліграфія бездакорныя, але мацаванне зробленага лагінамі кніжнага блока неякаснае. Спіс літаратуры са 150 пазіцый выглядае паважна, але літаратура пераважна расійская і апошніх

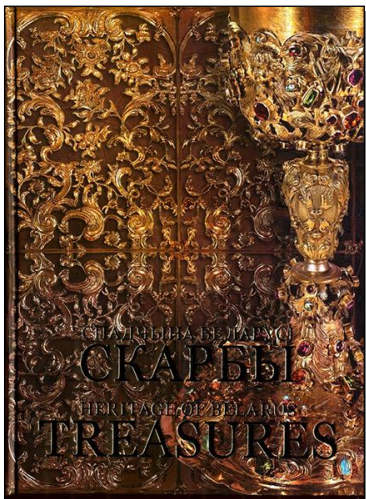
выданняў не ахоплівае. Маецца кароткі слоўнік тэрмінаў і алфавітны паказчык твораў. Да каталога часам (так!) дадаецца безсэнсоўны CD, на якім запісаны ў 446 файлах занатаваныя аб’екты, але фотаздымкі спецыяльна папсаваныя надпісам «НММРБ» упоперак каляровых выяў, да таго ж, яны не звязаныя з нумарамі кнігі-каталога і не маюць атрыбуцыі.

Каталог ахоплівае 395 артэфактаў, сярод іх крыжы – 94, іконы – 206, складні – 84, іконы з урэзанымі літымі рэчамі – 11. Ніякай спробы прасачыць сувязь артэфактаў праз формы для ліцця, што напрошваецца само, не зроблена. Галоўная крыніца фарміравання калекцыі музея – канфіскаты (мытні Мінска, Брэста, Гродна, Смаргоні і падаткавая інспекцыя Мінска, Віцебскі абласны суд). Тры (!) рэчы набытыя ад уласнікаў і адна (!) з археалагічных раскопак паступіла «ў дар (!) ад вядомага беларускага археолага Г.В.Штыхава». Кніга падрыхтавана загадчыцай аддзела старажытнабеларускага мастацтва Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь Карпенка А.У. Большая частка рэчаў тычыцца стараабраднай культавай культуры, але не мае нічога агульнага з побытам беларускіх старавераў. Гэта рэчы, «знятыя» з расійскіх цягнікоў і аўтамашын.

Аўтар дэкларуе, што кніга – «Каталог збораў хрысціянскага меднага ліцця НММ РБ» (с. 9). Але археолагам і калекцыянерам добра вядома, каталіцкія дэвацыйныя літыя артэфакты, праваслаўныя літыя крыжыкі 18–19 стст. з тэрыторыі Беларусі, якіх у каталогі няма. Атрымліваецца, што ўласна беларускіх рэчаў беларускі музей прынцыпова не збірае? Больш таго – аўтар ідзі кнігі пра расейскі канфіскацыйны дырэктар музея Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, а выдадзена яна пры фінансавай дапамозе фонду Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы культуры і мастацтва.

► Спадчына Беларусі: Скарбы = Heritage of Belarus: Treasures. Мн., 2007. 320 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 214–216.

УП «Мінская фабрыка каляровага друку» ў чарговы раз скарысталася сваёй выдавецкай ліцэнзіяй. Вынікам стаў каляровы фотаальбом «Спадчына Беларусі: Скарбы», складальнікамі якога выступілі тэлевядучы і кандыдат эканамічных навук Аляксандр Аляксееў, які нарадзіўся ў 1978 г. у Казані, і тэлежурналіст Алег Лукашэвіч, які нарадзіўся ў 1972 г. у Ляхавічах. У звестках пра аўтараў абодва пазіцыянаваныя як фотамастакі і супрацоўнікі Беларускага тэлебачання. Наклад узгаданага вялікага фармату шыкоўнага выдання ў цвёрдай вокладцы складае 3000 экз. Ён выйшаў як працяг папярэдняга «архітэктурнага» альбома «Спадчына Беларусі» (2004 г., у 2005 г. аўтары альбома сталі лаўрэатамі прэміі «За духоўнае адраджэнне»).

Аб’ектыўна маем: 1) 232 добрай якасці каляровыя фотаздымкі вырабаў з каштоўных металаў; 2) анатацыі да іх (месца вырабу, асноўны метал, даціроўка, тэхніка выканання); 3) месца захоўвання (для дзяржаўных музеяў). Беларускі тэкст дубліруецца англійскім. Гэта пазітыўныя рысы.

Зараз пра негатыўныя рысы выдання. Месца знаходкі не падаецца. Спасылак на аналагі няма. Пераліку публікацый рэчаў няма. Памеры рэчаў не прыводзяцца. Сціплы спіс выпадковай літаратуры. Па прабірных клеймах і клеймах майстроў падбор літаратуры мінімальны. Прыватныя калекцыі адсутнічаюць – выкарыстаныя дзяржаўныя музейныя зборы і рэчы з праваслаўных і каталіцкіх прыходаў. Падбор рэчаў выпадковы. Які-небудзь

аналіз-агляд збораў адсутнічае. Назва «Спадчына Беларусі: Скарбы» абсалютна не адпавядае зместу – гаворка ідзе проста пра сярэбраныя і залатыя рэчы рознага паходжання, якія зараз знаходзяцца на тэрыторыі Беларусі, а не пра скарбы. Палі выдання засмечаныя віньеткамі. Забаўкі аўтараў з «Фоташопам» часам рэжуць вока. Сустрэкаюцца няправільна размешчаныя рэчы (у выпадку манет гэта проста катастрофа: нават арыентаваныя бываюць, як у экспазіцыі Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі – дагары нагамі). Аўтары не з’яўляюцца спецыялістамі. Які спецыяліст назаве вялікага князя Вітаўта проста літоўскім князем Вітаўтам? Ці будзе падтрымліваць найўную версію аб падарунку крымскім ханам Хаджы Гірэем сярэбранага пояса вялікаму князю Вітаўту (са знойдзенага ў Беларусі ў с.Літва скарбу), створаную на падставе несумленых спекулятыўных домыслаў.

Асабліва мне не падабаліся наступныя радкі: «Усе правы на альбом належаць аўтарам. **Нічога** з яго не можа быць перадрукаванае, закладзенае ў кампутарную памяць або скапіраванае ў якой-небудзь форме – электроннай, механічнай, фота або магнітным запісам без пісьмовага дазволу аўтараў». Я не перадаваў сваіх выключных правоў на інтэлектуальную спадчыну адносна атрыбутованых мною аб’ектаў, якія друкуюцца ў гэтай кнізе. Аўтары не маюць права абмяжоўваць распаўсюджанне маіх думак і вызначэнняў. Мяркую, што выпускнік журфаку і тэлежурналіст не былі ў стане вызначыць і ўсе астатнія рэчы. Так што мы маем справу са спробаю прыватызацыі грамадскай ці прыватнай уласнасці.

Пра фінансаванне – альбом выдадзены пры падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. І чакаецца працяг – гэта серыя выданняў «Спадчына Беларусі».

ИСТОРИЯ

Патрэбныя даведнікі.

► Белоруссия в печати XVIII столетия: Библиографический указатель на иностранных языках / Сост. М. Василевская. Мн., 1985. 288 с.

Опубл.: Патрэбныя даведнікі // ПГКБ, 1987. № 3. С. 44–45.

У 1985 годзе выйшаў у свет «Бібліяграфічны паказальнік на замежных мовах», прысвечаны гісторыі і культуры Беларусі ў друку 16 – пачатку 20 ст. Патрэба ў такой працы існавала даўно, бо адпаведная літаратура, што выйшла ў дакастрычніцкі час у буржуазнай Польшчы і Літве, а пазней у ПНР, даўно стала бібліяграфічнай рэдкасцю. Тым больш што ўсе гэтыя выданні не мелі канкрэтнай мэты – вылучэння літаратуры, якая непасрэдна датычыць гісторыі Беларусі.

Праца, зробленая М.А.Васілеўскай, – адна з першых у савецкай бібліяграфіі і з’яўляецца вялікім укладам у сучаснае крыніцазнаўства. У ёй апісаны каля 7 тысяч розных публікацый. Можна было б сказаць яшчэ шмат добрых слоў аб гэтым выданні, але невялікі памер артыкула вымушае найперш спыніцца на некаторых праліках і недаробках. А іх шмат...

Не вытрыманы ДАСТ 7.1–76 на бібліяграфічнае апісанне друкаваных прац, які патрабуе абавязковага ўказання месца выдання, выдавецтва і колькасці старонак. На жаль, аўтар не заўсёды прытрымліваецца гэтага правіла.

М.А.Васілеўская піша, што пры складанні паказальніка ёю былі выкарыстаны пэўныя бібліяграфічныя даведнікі і картатэкі буйнейшых бібліятэк нашай краіны і часткова прагледжаны самі кнігі. Але дарэмна шукаць у яе публікацыі звесткі аб тым, у якой бібліятэцы СССР знаходзіцца патрэбнае чытачу выданне і ці ёсць яно наогул у нашай краіне. У той жа час даўно існуе і ўжываецца спецыяльная сістэма ўмоўных пазначэнняў бібліятэк рэспублікі і ўсёй краіны.

Адбор матэрыялаў у галіновыя раздзелы зроблены даволі выпадкова, і ён не заўсёды поўны. Недастаткова выкарыстана бібліяграфічных паказальнікаў, а тыя, што называюцца – толькі на

польскай мове. З польскіх выданняў выкарыстаны далёка не ўсе. У першую чаргу гэта датычыцца галіновых бібліяграфій: напрыклад, не выкарыстоўваюцца бібліяграфічныя паказальнікі па нумізматыцы. Нічога не сказана і пра айчыны бібліяграфічны паказальнік па археалогіі і дапаможных гістарычных дысцыплінах Беларусі, выдадзены С.А.Дубінскім у 1933 г.

На жаль, пераклад назваў прац на рускую мову зроблены даволі часта на ўзроўні падрадкоўніка, прычым няма акрэсленай мяжы паміж перакладам і каментарыям да зместу самой працы.

Варта адзначыць і дрэннае паліграфічнае выкананне гэтых выданняў. На старонках некаторых з іх шмат «пустых» месцаў, а за кошт іх можна было сэканоміць паперу і паменшыць аб'ём выдання ў 1,5–2 разы. Якасць ратапрытнага друку таксама невысокая, а самае дрэннае – гэта мяккая вокладка, што для бібліяграфічнага паказальніка зусім не падыходзіць.

Выкарыстаны не ўсе замежныя выданні, што маюць адносіны да гісторыі Беларусі. У першую чаргу гэта публікацыі на старажытна- і новаўрэйскай мовах. Даволі штучна выглядаюць назвы асобных раздзелаў: напрыклад – «камяні» ў археалогіі, а сама археалогія, як, дарэчы, і «архівы» сталі чамусьці дапаможнымі гістарычнымі дысцыплінамі. І самае галоўнае: тыраж усяго 200 экзэмпляраў зусім не адпавядае патрэбам шматлікіх вучоных як у рэспубліцы, так і ў розных навуковых установах нашай краіны. Таму перавыданне яго як мага хутчэй друкарскім спосабам, на добрай паперы, вялікім тыражом і адпаведна перапрацаванае, несумненна, унясе значны ўклад у развіццё беларускага гістарычнага крыніцазнаўства.

Першанец «Бібліятэкі крэсвай».

► Seges R. Nieśwież: Historia i zabytki. Warszawa, 1991. 23 s.

Опубл.: Спадчына, 1992. № 1. С. 112.

У Рэспубліцы Польшча выдадзена кніга Роберта Сегеса «Нясвіж. Гісторыя і помнікі», якой распачата праца над серыяй «Бібліятэка крэсва», што будзе ахопліваць гісторыю гарадоў усходніх зямель былой Рэчы Паспалітай абодвух народаў. Гэта азначае, што ўбачаць свет брашуры пра населеныя пункты Латвіі,

Літвы, Беларусі і Украіны – усяго каля паўсотні. Ужо аб’яўлена, што падрыхтаваны кнігі пра Гродна, Слонім, Брэст, Наваградка, Пінск, Воўчын, Глыбокае, Ліду і інш. Як бачна з гэтага пераліку, па сутнасці, серыя пачынаецца з беларускага цыклу.

«Нясвіж» – невялікая брашурка, аб’ёмам адзін аркуш. Паліграфія бездакорная. Амаль палову кнігі займаюць фотаздымкі архітэктурных помнікаў, зробленыя ў перадаены час. Наклад – 15 тысяч асобнікаў. Спасылка на час фотафіксацыі і месца захоўвання негатыва або арыгінала фотаздымка, зразумела, няма, як і ў кожным папулярным выданні. Няма і даведчнага апарату. Сам тэкст энцыклапедычна сціслы, багаты на даты і імёны.

Адразу ж аўтар выказвае недавер да пашыранага ў беларускай гістарыяграфіі сцвярджэння, што ўпершыню згадваецца Нясвіж каля 1224 г. пры пераліку князёў, якія бралі ўдзел у бітве на Калцы. Далей Р.Сегес прапануе наступную стужку гістарычных падзей: успамін менавіта пра наш Нясвіж адносіцца толькі да 1446 г. – вялікі князь Казімір Ягелончык аддаў гэтую мясцовасць Мікалаю Яну Неміровічу; з 1513 г. Нясвіж у якасці пасагу пераходзіць ужо ў рукі Радзівілаў, шэраг ардынатаў якіх спынены толькі пастановаю сейма 1939 г. На месцы драўлянага замка сярэдзіны 16 ст., у канцы стагоддзя быў збудаваны мураваны. Пры Радзівілах прыватнаўладальніцкі Нясвіж упрыгожыўся мураванымі пабудовамі – езуіцкім касцёлам, кляштарам бернардынак, ратушай з гандлёвымі радамі, уязнымі брамамі дый іншым. Найбольшы размах будаўніцтва прыйшоўся на канец 16–17 стст.

Прыемна, што аўтар сапраўды апавядае пра гісторыю горада, не тое што кнігі нашай серыі «Гарады Беларусі». Але і тут можна заўважыць пралікі. Лепш бы ўспрымалася інфармацыя, калі б у кнізе была карта горада з нанесенымі на ёй помнікамі, пра якія ідзе размова. Не перашкодзіў бы і пералік нясвіжскіх ардынатаў у канцы брашуры ці нават скарачанае генеалагічнае дрэва Радзівілаў, бо такога факта, што Нясвіж быў прыватнаўладальніцкім горадам, ніяк не абысці. Цалкам адсутнічае і характарыстыка матэрыяльнай культуры гараджан, якая, дарэчы, сёння нядрэнна вядомая ў выніку археалагічных раскопак, што выконваюцца на тэрыторыі горада з 1984 г. беларускімі

навукоўцамі. Выдавочна, што аўтар не знаёмы з іх надрукаванымі працамі.

Але насцярожвае іншае – дух кнігі. У ёй адчуваецца амаль незамаскіраваная ідэалогія другой Рэчы Паспалітай, ужо не федэратыўнай рэспублікі з двух вялікіх частак, а імперыі, у якой вылучаюцца метраполія і «крэсы». Аўтар адзначае, што Нясвіж цесна звязаны з польскай гісторыяй (напрыклад, што выдадзеныя тут у другой палове 16 ст. «Брэсцкая Біблія» і «Новы Завет» Сымона Буднага адыгралі вялікую ролю ў развіцці польскай мовы), але ніводнага слова не гаворыць пра этнічны склад насельніцтва горада. Адзінае, што трапіла ў тэкст – гэта звесткі аб прывілеі 1589 г. для яўрэяў.

Як бы там ні было, але задума серыі і апэратыўнасць падрыхтоўкі кніг уражваюць. Гэта добрая навука і нам. Мы не тое што не змаглі выдаваць кніжкі пра Беласточчыну або Віленшчыну, а і пра гарады Беларусі не здолелі стварыць сапраўдных гістарычных нарысаў. Што ж, мы не здолелі – зараз гэтае робяць за нас, робяць, канешне, на свой густ.

Очерк о земляке.

► Петровская Г.А. Не погасла звезда: Жизненный и творческий путь Н.А.Янчука. Мн. : Наука и техника, 1987. 80 с.

Опубл.: –

Трудно сказать одним словом, о ком эта книга, – настолько разносторонен был в своих интересах Николай Андреевич Янчук, так много сделал он для белорусской, русской и украинской культуры.

Родился в 1859 году у крестьянина села Корница Константиновского уезда Седлецкой губернии сын, прочили ему обыкновенное будущее земледельца-крестьянина. Однако судьба распорядилась иначе: Николай Янчук получил гимназическое образование, окончил Московский университет, выдержал экзамен на степень магистра, преподавал, работал хранителем Этнографического отделения Румянцевского музея, возглавлял Музыкально-этнографическую комиссию, созданную при

Этнографическом отделе Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете, был одним из первых профессоров Белорусского государственного университета – и это далеко не полный перечень.

Н.А.Янчук был филологом, этнографом, археологом, антропологом, фольклористом, специалистом по народной музыке, драматургом, переводчиком, поэтом, искусствоведам. Невообразимо широк спектр интересов ученого. Он оставил глубокие теоретические исследования по народной культуре и быту, литературоведению, личные записи обрядов и устнопоэтического творчества, список только крупных его работ включает свыше 50 названий. На сцене шли его пьесы, меньше повезло стихам, писанным на родной «подлясской мове» – они почти не публиковались.

Н.А.Янчук был одним из инициаторов издания журнала «Этнографическое обозрение» и долгие годы его редактором. Трудно переоценить роль этого издания в развитии отечественной этнографии.

Просто удивительно, как много успел Николай Андреевич за 30 лет работы.

Всю жизнь Н.А.Янчук сохранял теплое чувство к родине. Не случайно значительная часть работ ученого посвящена Белоруссии, большая часть рецензированных им статей имеет отношение к белорусским губерниям. Он вел переписку с исследователями белорусского фольклора, поддерживал тесные связи с белорусскими студентами, обучавшимися в Москве, был другом молодых белорусских литераторов.

Первая крупная работа ученого – описание свадебного обряда, сделанное в родной деревне. Тщательно воспроизведены тексты песен, приведена характеристика местного говора – начинающий исследователь одним из первых обратил внимание на своеобразие западнорусского наречия, которое для постороннего уха было просто смесью малорусского и белорусского, как говорили в то время. Привязанность к родному краю заметна и в литературных произведениях Н.А.Янчука.

После Великой Октябрьской социалистической революции открылись широкие возможности для научной деятельности, хотя

в первые послереволюционные годы страна жила тяжело. Недолго было суждено ученому поработать при Советской власти. Возвращаясь в декабре 1931 года из Минска в Москву после чтения курса лекций в Белорусском государственном университете, Николай Андреевич заразился тифом...

В 1932 году вышел отдельной книгой курс лекций по истории белорусской литературы – «Очерки по истории белорусской литературы. Древний период», в котором рассматриваются произведения Ф.Скорины, С.Будного, В.Тяпинского, Литовский статут, белорусские летописи.

И в наши дни работы Н.А.Янчука – неоценимый источник по истории духовной и материальной культуры белорусского народа.

Звезда не погасла.

Книга Г.А.Петровской раскрывает образ выдающегося ученого, знакомит читателя с его научным наследием, вводит в круг проблематики, которая занимала исследователя; действительно, это очерк творческого пути. За строками книги встает демократ, патриот, деятель науки и культуры.

В краткой аннотации говорится, что книга адресуется филологам, фольклористам, этнографам. Можно добавить – и землякам ученого.

Зноў па старым рэцэпце.

► Хоботов Н.П. Быхов : историко-экономический очерк. Мн. : Польша, 1989. 44, [2] с. (Города Белоруссии).

Опубл.: –

Нядаўна на паліцах кнігарняў, за шклом вітрын кіёскаў з’явілася новая кніга з серыі аб гарадах Беларусі. Прысвечана яна Быхаву, аднаму з гарадоў Магілёўшчыны. Невялічкая, у 45 старонак, кніга, якая напісана Н.П.Хобатавым, умяшчае ўсю гісторыю горада з канца 14 – пачатку 15 ст. і да нашых дзён.

Пагартаем старонкі гэтага выдання. Пяцьсот гадоў гісторыі горада размясціліся на 5 старонках кнігі, пад Кастрычніцкую рэвалюцыю адведзена 4 старонкі тэксту, 5 пайшлі на апісанне даваенных падзей, 6 – Другой сусветнай вайны – вось ужо і палова

кнігі. Мімаволі паўстае пытанне: чаму на дзесятую частку гісторыі горада спатрэбілася дзевяць дзесятых аб'ёму тэкста? Верагодных адказаў можа быць два: ці то недастаткова распрацавана аўтарам дакастрычніцкая гісторыя горада, ці вельмі расцягнута апісанне перыяду сацыялізму. Як бы ні гучаў адказ, можна сцвярджаць, што такое размеркаванне матэрыялу з'яўляецца заганнай рысай не толькі кнігі пра Быхаў, але і ўсёй серыі, якая выходзіць у выдавецтве «Польмя» ўжо не першы год.

Перад тым, як чытаць, пагледзім на ілюстрацыі кнігі. З дзевяці фатаграфій толькі на адной можна ўбачыць нешта спецыфічна быхаўскае: на той, дзе зняты Быхаўскі замак, што пабудаваны ў пачатку 17 ст. Янам Каралем Хадкевічам. Усе астатнія фотаздымкі маглі быць зроблены ў любым другім горадзе еўрапейскай часткі СССР. Гэта так сама рыса ўсёй серыі кніг аб гарадах Беларусі. Шкада, што яна адбілася на кнізе пра Быхаў – тут было што падаць: і абаронны палутаракіламетровы вал, і сінагогу, помнік абарончай архітэктуры 17 ст., план гістарычнай часткі горада, рухомыя помнікі матэрыяльнай культуры, рэчы, якімі карысталіся быхаўляне ў мінулыя стагоддзі. Каля 2 тысяч экспанатаў налічвае Быхаўскі раённы музей, што створаны энтузіястамі з раённай газеты «Маяк Прыдняпроўя».

А зараз паспрабуем пачытаць тэкст. Вока раз-пораз натыкаецца на звыклія для школьнага падручніка гісторыі тэзісы, якія ніводзін сумленны гісторык не возьмецца падтрымліваць. Аўтар сцвярджае, што стварэнне федэратыўнай Рэчы Паспалітай у 1569 г. (дарэчы, мала хто з аўтараў, у адрозненне ад Н.П.Хобатава, адзначае, што Рэч Паспалітая – гэта федэратыўнае ўтварэнне) нібыта павяло да яшчэ большага сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. Цяжка меркаваць пра сацыяльны прыгнёт без фактаў у руках, але, калі ўлічыць, што айчынная гістарыяграфія адзначае сталае пагаршэнне стану народных мас з часоў старажытнарускай дзяржавы, то даводзіцца толькі здзіўляцца, як дажыў селянін да кастрычніка сямнацатага года. А што тычыцца «яшчэ большага» павелічэння нацыянальнага прыгнёту пасля 1569 г., то трэба дапусціць, што нацыянальны ўціск быў і да аб'яднання з «Польшаю» (Каронаю), што самі беларусы сябе нацыянальна і прыгняталі. Да слова: прыкметнік

«федэратыўная» (Рэч Паспалітая) гаворыць аб тым, што права польскіх феадалаў былі абмежаваны тэрыторыяй Кароны, а Вялікае Княства Літоўскае мела свае законы, войска, фінансы – адным словам, самастойнасць.

Наступны абзац – і зноў спыняецца вока: аказваецца, у выніку сепаратыўнага руху ўкраінскіх феадалаў (так званая Вызваленчая вайна 1648–1654 гг.) высветлілася, што ўкраінскі і беларускі народы не могуць пазбавіцца ад сацыяльнага і нацыянальнага прымусу без падтрымкі феадалаў Вялікага Княства Маскоўскага (у тэксце «без братняй дапамогі рускага народу»). Дзіўна неяк, калі эксплуатае свой свайго, то гэта прымус, а калі маскоўскі феадал беларускага селяніна, то гэта ўжо нібыта і не ўціск, а царства волі.

Калі раздзел пра феадалізм немагчыма чытаць, каб не спыняцца раз за разам, то старонкі пра рэвалюцыйныя падзеі прабягаеш вельмі хутка, бо значная частка тэксту паведамляе нешта накшталт «лютаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя 1917 г. змяла самаўладдзе». Хацелася б даведацца падрабязнасцяў аб тым, як рабочыя ўвялі ў сакавіку 1905 г. у горадзе 8-гадзінны працоўны дзень, ці як паўсталі гутнікі ў вёсцы Ветранка ў 1899 г.

А колькі пытанняў узнікае, калі чытаеш наступную глаўку! Напрыклад, аўтар паведамляе, што ў студзені 1918 г. камандуючы польскай дывізіяй (ці корпусам?) Довбар-Мусніцкі захапіў Быхаў, а ў лютым гэтага ж года пачалося наступленне войск кайзераўскай Германіі. Якія былі адносіны паміж легіянерамі і германскімі ўладамі, чаму прыходзілася змагацца супраць тых і другіх? Далей можна даведацца, што ў сакавіку 1919 г. буржуазная Польшча напала на савецкую Расію. Мімаволі ўзгадваеш напружана, а ці былі ў другой Рэчы Паспалітай агульныя межы з Расіяй? Як жа тады з утварэннем ССРБ? Гэта што – гістарычная фікцыя, ці трэба так разумець, што савецкая Беларусь існавала толькі на паперы і была ў рэчаіснасці акупавана РСФСР? Пачытаем яшчэ: «Дзякуючы сталай забое камуністычнай партыі палепшыўся дабрабыт працоўных, павышаўся культурны, агульнаадукацыйны ўзровень», – гэта пра перадваенныя гады. Каго падманьваем? Старыя кажуць, што батрак у панскай Польшчы жыве лепей, чым калгаснік у савецкай Беларусі. Можа, меней адукаваны быў, але не чакаў па начах «чорнага ворана», які сотні тысяч жыхароў

рэспублікі адвёз туды, адкуль не было звароту. Ці меў іншы лёс Быхаў, яго жыхары? Ненадта верыцца. І зноў жа: мажорны тон, якім распавядаюць пра «здзяйсненні сацыялізму» напярэдадні вайны – агульная танальнасць кніжак серыі выдавецтва «Полымя».

Можна было б і далей гартаць старонкі, але ці варта – вядома, што будучы апісвацца дасягненні развітога сацыялізму, не будзе ні слова пра тое, што ў Дняпры перасталі купацца людзі, што на Быхаў села радыёактыўная пляма, што попыт на гарэлку ў апошнія дзесяцігоддзі ўзрос у дзясяткі разоў.

Дык усё ж такі кніга «Быхаў» – гэта гісторыка-эканамічны нарыс, як пазначана ў падзагалюўку, ці парадны рапарт у духу нядаўніх гадоў? Мне здаецца, што чарговы рапарт, які тыражуе выдавецтва «Полымя». Калі памыляюся – няхай чытачы паправяць мяне.

► Пяты сусветны кангрэс даследаванняў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе

Опубл.: Беларускі гістарычны агляд, 1995. Т. 2. Сш. 2. С. 336–339.

У Варшаве 6–11 жніўня 1995 г. адбыўся Пяты сусветны кангрэс даследаванняў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. Усе мерапрыемствы і самі паседжанні адбываліся ў будынках Варшаўскага ўніверсітэта. Арганізатарамі былі Міжнародны савет па даследаванням у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, Інстытут філасофіі і сацыялогіі і Інстытут палітычных даследаванняў Польскай акадэміі навук. Правядзенню гэтай шырокамаштабнай імпрэзы папярэднічала вялікая падрыхтоўчая праца на працягу амаль двух гадоў. Выканаўчы камітэт складаўся з васьмі членаў, праграмны камітэт – з 22 членаў, сакратарыят, на які выпаў галоўны цяжар падрыхтоўчых прац – з чатырох чалавек пад кіраўніцтвам Рышарда Жэліхоўскага (Інстытут палітычных даследаванняў). Галоўнымі спонсарамі выступілі Міністэрства замежных спраў Польшчы, Камітэт навуковых даследаванняў і Гандлёвы банк АО ў Варшаве. Размяшчэннем шматлікіх гасцей і іншымі тэхнічнымі справамі займалася спецыялізаваная фірма.

Прынцыпы працы кангрэса адпавядалі сусветным нормам – штодзённа двухгадзінная пленарная сесія, дзве-тры панэльныя сесіі па дзве гадзіны з перарывамі паміж сесіямі, на кожнай сесіі было каля 20 панэляў, на панэлі – тры даклады. Акрамя трох панэлістаў на панэлі абавязкова быў яе кіраўнік і дыскусант. Так выглядала агульная схема, але былі і пэўныя адхіленні ад яе – была адразу запланавана «ad hoc» сесія для выступленняў, якія не трапілі ў папярэднюю праграму, панэлі ў выглядзе круглых сталаў і розныя мерапрыемствы для ўсіх удзельнікаў у канцы дня працы.

Удзел у кангрэсе вымагаў уплаты рэгістрацыйнага ўзносу, даволі высокага, як на нашы ўмовы, роўна як і наведванне панэляў не ўдзельнікамі патрабавала адпаведнай аплаты. Гэта правіла было абавязковым для ўсіх (за выключэннем прадстаўнікоў прэсы, радыё і тэлебачання). Паколькі большасць даследчыкаў з тэрыторыі былога Савецкага Саюза (80–90%) атрымала гранты для ўдзелу ў кангрэсе ад Міжнароднага савета па даследаваннях у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, то праблема выканання ўмоў не паўставала.

Працоўнымі мовамі кангрэса з’яўляліся афіцыйна англійская, нямецкая, французская, руская, але, як на самой справе, то сёння славісты размаўляюць выключна па англійскі. На некаторых панэлях па дамоўленасці ўжывалася польская мова.

Расказаць аб кангрэсе ў дэталях проста немагчыма, бо для гэтага патрэбна каманда як мінімум з 20 чалавек, якія маглі б пры адпаведным падзеле трапіць на ўсе панэлі. Адбыліся 4 пленарныя сесіі і 15 панэльных, на якіх было звыш 300 панэляў, а гэта значыць каля 1000 дакладаў. Толькі пералік у праграме запланаваных выступленняў займаў звыш 150 старонак. Большасць маіх уражанняў ад кангрэса паходзіць ад працы ў сакратарыяце, але на пэўных панэлях удалося пабываць.

Характэрнымі рысамі кангрэса былі дынамічнасць, дакладнасць, спланаванасць, дысцыпліна – і не толькі ў працы сакратарыята, але і ў выступленнях саміх панэлістаў, якія ніколі не забіралі часу больш, чым было дадзена па пратаколе. Большасць панэлістаў паклапацілася пра выдруку экстрактаў са сваіх дакладаў, якія раздаваліся перад выступленнем, або, нават, аб прадастаўленні аўдыторыі саміх тэкстаў, што значна дапамагала разуменню пры

сапраўды вавілонскім змяшанні вялікай масы разнамоўных людзей.

Агульнае ўражанне ад даследчыкаў з краін традыцыйнага Захаду: гэта добрыя прафесіяналы, адкрытыя на кантакт, якія жывуць ужо ў часе інфармацыйных тэхналогій і маюць нармальнае фінансаванне. У нас яшчэ доўга будуць пустымі гукамі словы CD-ROM, Internet, грант, фонд, Пенціум, абанемент на інфармацыйныя забеспячэнні са ўсяго свету. Магчыма, калі яны дойдучь да нас, там зноў з'явяцца новыя незразумелыя для нас словы, як было і раней... У двух словах: калі хтось на Захадзе дастаў сродкі на даследаванне па тэматыцы, якой займаешся, змяні тэму, бо будзе сорамна за вынікі, – канкурэнцыя немажлівая. Але праўда і тое, што замежныя даследчыкі не разумеюць нашай рэчаіснасці і не разумеюць таго, што не разумеюць. Адзін з польскіх журналістаў трапіна напісаў аб нас: «...фантазмагорыя, якая не розніца ад рэальнасці».

Найбольшыя ўражанні я атрымаў на панэлях, што былі прысвечаны гісторыі Масковіі. Даклад Р.Г.Скрыннікава «Дзяржаўная маёмасць і насілле ў гісторыі Расіі 15–17 стст.» – узор лагічнасці і той цяжкай прастаты, што стаяць за макрабагульненнямі, у ім вялася пераканаўчая размова аб адкрытых цыклах расійскай гісторыі, аб сувязі стану вольных зямельных фондаў дзяржавы з перыядычнымі знішчэннямі пэўных груп наблітэту. Даклад Рычарда Хэлі (Чыкагскі ўніверсітэт) «Цэнавыя трэнды ў Расіі ў 17 ст.» – узор вялікага даследавання з міжнароднай кааперацыяй у фінансаванні шматгадовага праекта, калектыўнай працы на стадыі збору інфармацыі і абагульнення з ужываннем сучасных статыстычных метадык. База даследавання – дзясяткі тысяч асобных звестак па асобных катэгорыях тавараў. Падобна, што ахоплены ўсе вядомыя крыніцы. Для параўнання – Р.Хэйлі аналізуе звыш за 200 звестак аб коштах медзі, калі папярэднія даследчыкі, якія закраналі гэтую тэматыку (А.Брыкнер, К.В.Базілевіч, І.І.Сінчук), аперывавалі звесткамі толькі ў некалькі дзесяткаў запісаў. Зразумела, што такая каласальная праца не мела шансаў паўстаць у Расіі... Выступленне суправаджалася незлічонымі дзесяткамі праекцый з празрыстых плёнак, адну з якіх

аўтар любезна дазволіў ужыць як ілюстрацыю. Вялікая праца – звыш 900 старонак – павінна быць выдана ў наступным годзе.

Шмат панэляў было прысвечана нацыянальным пытанням, у тым ліку і на нашых тэрыторыях. Вось тут і з’явілася адчуванне, што ўжываецца неадпаведны інструментарый, не той варштат і занадта веры ў афіцыйныя дадзеныя. Падобна, што ў нас больш ведаюць утопію Дж.Оруэла «1984», дзе так яркава апісана, чаго варты афіцыйныя звесткі, калі дзяржава ўсеўладна. Можа, нават, і праблематыка даследаванняў не тая. Бо аб якіх этнавызначальных рысах альбо змене прыналежнасці да этнасу можна гаварыць, калі ў нас прыналежнасць да этнасу спадчынная, пашпартная, дастаецца раз у жыцці безадносна да мовы і культуры без мажлівасці змены. Наша практыка фіксацыі нацыянальнасці ў пашпарце для заходніх даследчыкаў проста незразумелая...

З цікавасцю назіраў за працай панэлі «Грамадскасць паўночна-ўсходніх зямель П Рэчы Паспалітай у адносінах да савецкай сістэмы 1939–1941», дзе была прадстаўлена цалкам афіцыйная беларуская дэлегацыя (падобна, што гэта акрэсленне тут да месяца). А была яна нешматлікай – з трох чалавек. А.Хацкевіч выступіў з дакладам «Палітычныя рэпрэсіі органаў НКУС у адносінах да насельніцтва заходніх абласцей Беларусі (1939–1941) і адлюстраванне гэтага пытання ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі». Справа гісторыка – верыфікацыя знойдзенных звестак і пошук тэндэнцый – а такой працы не было відаць з тэксту даклада. Уласна пра гэта гаварылася ў абмеркаванні даклада. Элементарная рэч – на тысячы адзінак канфіскаванай зброі, лічба якой павінна ілюстравать польскі рух апору, няма ніякіх звестак аб забітых апаратчыках. Даклад А.Літвіна датычыўся таго самага перыяда, даклад Н.І.Стужынскай ахопліваў перыяд з 1917 г.

Пасля гэтай панэлі стала зразумелым, чаму так мала даследчыкаў з Беларусі прыняла ўдзел у кангрэсе, і чаму практычна ўсе яны трапілі на адну панэль з дакладамі блізкай тэматыкі. Гэта адлюстравала заканамернасці нашага грамадства з яго каставасцю, кланавасцю, замкнутасцю, непацізмам. Нават у Расіі навуковыя цэнтры і групы не такія герметычныя. Там інфармацыя аб кангрэсе распаўсюджвалася, відаць, у большай ступені свабодна, таму больш навукоўцаў трапіла на кангрэс.

З Беларусі прысутнічала яшчэ О.Дзяшко (удзельнічала ў круглым сталё па праблемах нацыянальнасцей), якая мае незалежны ад афіцыйных беларускіх навуковых устаноў крыніцы інфармацыі аб навуковым жыцці сусвету, як студэнтка аднаго з замежных універсітэтаў. Аўтар нататак узяў удзел у сесіі «ad hoc».

Цікава прааналізаваць колькасны склад удзельнікаў кангрэса. Умоўна можна вылучыць чатыры групы краін: 15 буйных краін Захаду з колькасцю ўдзельнікаў звыш 10 (Аўстрыя – 12, Аўстраля – 17, Канада – 49, Германія – 102, Данія – 15, Фінляндыя – 37, Францыя – 15, Вялікабрытанія – 137, Ізраіль – 23, Італія – 22, Японія – 18, Нідэрланды – 20, Нарвегія – 11, Швецыя – 31, ЗША – 341), 10 краін Захаду з колькасцю ўдзельнікаў менш 10 (Аргентына – 1, Бельгія – 4, Швейцарыя – 6, Грэцыя – 1, Ірландыя – 1, Індыя – 2, Паўднёвая Карэя – 4, Мадагаскар – 1, Новая Зеландыя – 3, Тайвань – 1), 10 краін «народнай дэмакратыі» (Боснія і Герцагавіна – 1, Балгарыя – 9, Чэхія – 17, Харватыя – 4, Венгрыя – 20, Македонія – 1, Румынія – 23, Славенія – 6, Славакія – 4, Югаславія – 9), 10 краін былога Савецкага Саюза (Арменія – 1, Беларусь – 4, Эстонія – 5, Грузія – 6, Казахстан – 2, Літва – 6, Латвія – 5, Малдова – 1, Расія – 131, Украіна – 13). Польшча засталася па-за гэтай класіфікацыяй, бо выгадныя ўмовы гаспадара далі лічбу удзельнікаў 311. Выразна відаць, што ў багатых краінах з устойлівай эканоміяй і навукоўцаў-«славістаў» больш. Можна сцвярджаць, што ядрэнна ідуць справы ў краінах былога Усходняга блока. Але сярод краін былога Савецкага Саюза вылучаецца толькі Расія (параўнай Расію і Украіну). Усяго ў працы кангрэса прынялі ўдзел 1439 навукоўцаў.

► Rozstrzelani w Katyniu: Alfabetyczny spis 4410 jeńców polskich z Kozielska rozstrzelanych w kwietniu-maju 1940, według źródeł sowieckich, polskich i niemieckich / Indeks represjonowanych. T. I. Warszawa : Ośrodek KARTA, 1995. 286 s.

Опубл.: Беларускі гістарычны агляд, 1996. Т. 3. Сш. 2. С. 295–299.

Катынская бойня – элемент гісторыі не толькі Беларусі, але і сусветнай гісторыі. Пачынаючы з гадоў Другой сусветнай вайны

катынская карта разыгрываецца палітыкамі і ідэолагамі. Першы раз спісы эксгумаваных ахвяр былі надрукаваны ў 1943 г. [1]. Астатняя спроба пераглядзець сённяшнія погляды на катынскую трагедыю адбылася літаральна на нашых вачах – тэлевізійная праграма Аляксандра Няўзорава (Расія, Санкт-Пецярбург) у канцы 1996 г. звярнулася да гэтай тэмы і зноў была пушчана ў ход «нямецкая» версія, прагучала сцвярджэнне аб непрычаснасці НКУС да расстрэлу вузнікаў Казельскага канцэнтрацыйнага лагера, дзе ўтрымліваліся захопленыя ў верасні 1939 г. Чырвонай арміяй ваеннапалонныя афіцэры з Войска польскага, мытнікі і пагранічнікі.

Памяць аб бессэнсоўным знішчэнні ваеннапалонных у савецкіх лагерах засталася ў польскім грамадстве. Сёння працуе на Украіне група польскіх археолагаў з Лодзьскага аддзялення Інстытута археалогіі і этналогіі Польскай Акадэміі навук, якія вывучаюць пахаванні ахвяр НКУС. Аб вялікім значэнні, якое прыдаецца дзяржавай у Польшчы памяці аб ахвярах сведчыць выпуск у 1995 г. камемаратыўнай двухзлатавай манеты «Katyn. Mednoje. Charkow. 1940». Праца па верыфікацыі звестак і выданню кнігі была прафінансавана з дзяржаўных крыніц Камітэтам навуковых даследаванняў і Упраўленнем па справах ветэранаў і рэпрэсаваных асоб.

«Расстраляныя ў Катыні» не з’яўляецца першай польскай публікацыяй спіса ахвяр Катыні. Спісы НКУС у польскай версіі ў 1990 г. друкаваліся «Вайсковым гістарычным аглядам» [2], у 1991 г. з’явілася праца Енджэя Тухольскага «Забойства ў Катыні» [3] з польскай і расійскай версіямі транспартных спісаў НКУС. На працягу 1994–1995 гг. паўстала яшчэ некалькі меней грунтоўных публікацый спісу ахвяр, а ў 1989–1994 гг. больш пашыраныя біяграфіі расстраляных друкаваліся ў нумарах «Вайсковага гістарычнага агляду».

Асаблівасцю дадзенай крыніцы з’яўляецца дакладнасць, якая забяспечвалася беспасрэднай працай з копіямі арыгінальных спіскаў НКУС. Дакладнасць уліку ахвяр забяспечвалася выкрэсленнем са спіска асоб перамешчаных у іншыя лагеры альбо звольненых. Другой асаблівасцю з’яўляецца кампілятыўнасць – у публікацыі месяца падрабязныя звесткі аб загінуўшых,

пашырэнне звестак было зроблена за кошт ужывання іншых крыніц. У спіску НКУС адсутнічаюць звесткі аб званні рэзервістаў – яны запазычаны з публікацыі «Вайсковага гістарычнага агляду», звесткі аб грамадзянскай прафесіі запазычаны з працы Е.Тухольскага.

Асобныя біяграфіі ў публікацыі выглядаюць наступным чынам:

Біч	Касцюк	Рабцэвіч	Піваварчык
Аляксандр	Антоні	Ян	Станіслаў
р.1909	р.1899	р.1897	р.1894
с.Юзэфа	с.Тадэуша	с.Юзэфа	с.Яна
падпаручык рез.	паручык рез.	капітан	капітан
настаўнік			

Няцяжка ў гэтых некалькіх прыкладах пазнаць знаёмыя кожнаму гісторыку рэспублікі прозвішчы, якія характэрны для беларусаў – Бічы, Касцюкі, Кошэлі, Рабцэвічы і сёння жывуць на Беларусі. Чамусьці міма ўвагі беларускіх гісторыкаў прайшло, што ў брацкіх пахаваннях Катыві ляжаць жыхары міжваеннай Рэчы Паспалітай, а значыцца і беларусы з-за Сталбцоў (дзяржаўная мяжа да 1939 г. праходзіла практычна пад Мінскам).

Галоўным крытэрыем атрымання афіцэрскага звання ў Польскім войску была наяўнасць адпаведнага ўзроўню адукацыі, а не нацыянальныя справы. Напрыклад, характэрна для Польскага войска наяўнасць грузінскіх афіцэраў-кантрактнікаў, што паказвае пэўную нацыянальную талерантнасць. Не дзіўна, што ў спісе ахвяр безліч яўрэйскіх прозвішчаў – да 1939 г. гарады Заходняй Беларусі мелі да 50% яўрэйскага насельніцтва, а магчымасці набыцця адукацыі ў горадзе былі значна вышэйшымі, чым у жыхароў вёскі. Значная доля яўрэяў пражывала і ў гарадах Заходняй Украіны і ўласна этнічнай Польшчы. Таму так шмат рэзервістаў Велераў, Відэрманаў, Ландаў, Ландэсбергаў, Нерэнбергаў...

Для характарыстыкі грамадства Рэчы Паспалітай варта звярнуць увагу на асобныя прозвішчы ў спісе ахвяр, напрыклад, ураджаюць прозвішчы афіцэраў Дзяржынскі ці Хмяльніцкі. Для параўнання – цяжка ў сталінскія часы ўявіць у РСЧА афіцэра з прозвішчам Гебельс ці Троцкі (дарэчы, ад Трокаў на Літве)...

Нягледзячы на паходжанне, відавочна звязаныя сваім узнікненнем з Беларуссю прозвішчы Быхавец, Гродзенскі, Копісь, Прушаноўскі, Ружаноўскі, Хайноўскі. Добра пазнаюцца ўкраінска-беларускія (заходнепалеска-валынскія) прозвішчы Вайцюк, Данілюк, Калафатюк і інш. Цяжка лічыць не ўсходнеславянскім прозвішча Іванушка – вайсковы пісар мог трансфармаваць імя Іван у Ян, але прозвішчы, як больш кансерватыўны элемент, такім змяненням не паддаваліся. Адным словам, не папярэджаны аб характары прад'яўленага спіса эксперт беларускага паходжання лічыць беларускімі да 20% прозвішчаў расстраляных у Катывіні.

Спіс вяртае да рэчаіснасці – спроба не заўважыць сярод ахвяр землякоў, заплюшчыць вочы сёння будзе запознай.

Сапраўды, дзяржаўнасць Рэчы Паспалітай была фактычна ліквідавана ў 1939 г., таму расстрэльваліся ўжо нават не ваеннапалонныя, а, па вялікім рахунку, грамадзяне СССР, бо з 1939 г. усе тыя, хто нарадзіўся ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне, – падданыя Савецкага Саюза. Вялізная колькасць з расстраляных – рэзервісты, значыць, напэўна, вялікая доля з іх, калі б не была расстраляна, вярнулася б да працы як грамадзяне СССР па месцах свайго жыцця. Нішчылася інтэлектуальная эліта: настаўнікі, юрысты, урачы, фармацэўты, аграномы, ветэрынары, інжынеры, бібліятэкары, будаўнікі, эканамісты, судзі, чыноўнікі... Ёсць таксама сярод расстраляных праваслаўныя і каталіцкія вайсковыя святары, адна жанчына, радавы Флерыон Густаў – яны таксама трапілі нейкім чынам у спіс непажаданых асоб.

Знаёмства з надрукаваным спісам дазваляе меркаваць, што выглядае трохі спрошчаным пашыранае сцвярджэнне аб палітыцы савецкіх улад, якая «палягала на жорсткім знішчэнні ўсяго польскага, ачарненню польскай дзяржавы і нацыянальных

традыцый і фізічным знішчэнні (...) груп, слаёў і адзінак звязаных з польскімі нацыянальна-дзяржаўнымі традыцыямі» [4]. Безумоўна, мела месца і гэта, але каток рэпрэсіі закрануў – аб’ектыўна, незалежна ад матывацыі – значна большае кола асоб, як можна зразумець нават па выпадковых асобных прыкладах, якія прыводзіліся вышэй.

Каму было выгадна знішчэнне інтэлігенцыі? Каму было неабходна ўтрымліваць экс-вайскоўцаў у лагерах? Адказ просты: тым, хто пасадзіў новую эліту на далучаных тэрыторыях. Паводле падлікаў у пачатку 1950-х гадоў да 90% кіруючых пасад займалі на новых «беларускіх» землях выхадцы з Усходняй Беларусі і Расіі. У Заходняй Беларусі ў значнай меры прышэльцы занялі і ніжэйшыя пасады, звязаныя з кіраваннем, як сцвярджаюць беларускія даследчыкі: «Более половины секретарей первичных парторганизаций, два из каждых трех комсомольских работников, большинство финагентов, заготовителей, работников торговли – мигранты, из восточных областей или из иных республик» [5].

Здаецца, па-за палякамі толькі яўрэі не выракліся ад сваіх у Катыні – у Ізраіле існуе арганізацыя «Катынская сям’я», яна, да слова, прымала ўдзел у падрыхтоўцы інфармацыі тома. Катынь для яўрэяў – элемент халакоста.

Можа надыходзіць час стварэння адпаведнай беларускай арганізацыі накішталт польскага «Таварыства катынскіх сем’яў»? Выглядае, што справа вывучэння беларускіх ахвяр Катыні гэта не толькі справа навукоўцаў і грамадскасці, але і адпаведнай службы КДБ Рэспублікі Беларусь, якая займаецца рэпрэсаванымі асобамі.

Аб няяўных навуковых вартасцях крыніцы. Спіс публікацыі ўтрымлівае звесткі па дэмаграфіі (падаецца год нараджэння), сацыяльным складзе афіцэраў рэзерву (падаецца цывільная прафесія), антрапаніміі (паводле майго падліку спіс утрымлівае 3417 прозвішчаў), у пэўнай ступені – па нацыянальным складзе (прозвішча маюць характарыстычныя асновы, спалучэнні гукаў, фарманты).

Аўтары публікацыі просяць у прадмове аб метадалагічных заўвагах у разліку на магчымае другое выданне «Індэксу». Як пажаданне можна адзначыць неабходнасць падаваць поўную дату нараджэння, што дазволіць даволі дакладна па імені (у адпаведнасці са святцамі) вызначаць канфесію асобы, ці, дакладней, бацькоў асобы. Не толькі спіс каталіцкіх і праваслаўных імёнаў розніцца, але розняцца і даты імянін з-за ўжывання католікамі грыгарыянскага календара, а праваслаўнымі юліянскага. Ва ўступе аўтары пішуць аб прыёмах ужытых для правільнай перадачы імёнаў і намаганнях не спольшчыць праваслаўныя імёны. Але практычна такім шляхам можна толькі аднавіць правапіс прозвішчаў і імёнаў у польскамоўных дакументах на стан 1939 г. (паслядоўна такі ідэнтыфікацыйны падыход рэалізаваны ў нямецкай публікацыі 1943 г.). Відавочна, што спальшчэнне імёнаў і прозвішчаў даволі інтэнсіўна адбывалася ў вайсковых канцылярыях (ці то пад уплывам навыкаў пісцоў ці як асобны элемент агульнага спальшчэння асобы).

Не меней пажадана паданне звестак аб мясцовасці пражывання асобы ці яе бацькоў (месцы нараджэння). Магчыма, для рэзервістаў гэтыя звесткі ўдасца сабраць даволі лёгка. Пры такім падыходзе становіцца відавочнай неабходнасць спасылка на вайсковыя архівы.

Хацелася б канчаткова пазбавіцца ад няпэўнасці пры вызначэнні дылемы – асоба са спіса з'яўлялася штатным ваенным ці рэзервістам. Для гэтага трэба ў яўным выглядзе падаць (у асобным радку) не толькі прыналежнасць да рэзервістаў, але і прыналежнасць да войска. Адпаведна гэта можна зрабіць і ў радку, які вызначаны для прафесіі рэзервістаў – можна ў выпадку кадравага афіцэра пісаць «ваенны». Пры адсутнасці звестак варта пазначаць гэта таксама ў яўным выглядзе, напрыклад, знакам «дэфіс». У такім выглядзе спіс стане больш «празрыстым».

Праўдзівая інфармацыя пра знішчаных мае не толькі прыкладное навуковае значэнне, а перад усім нясе вялікую ідэалагічную нагрузку. Таму ў наступным варта было б паралельна з кніжнай публікацыяй рабіць электронную публікацыю на гібкіх

дысках ці CD-ROMах у фармаце .dbf ці ASCII-кодах, бо асобныя даследчыкі вымушаны паўтарыць практычна ўвесь шлях публікатараў пры самастойным стварэнні камп'ютарнай версіі. Ужо сёння, нягледзячы на тэхнічныя праблемы (неадпаведнасць драйвераў з-за характэрных літар польскага алфавіту), можна паспрабаваць зрабіць даступнай для зацікаўленых базу даных аб катынскіх ахвярах праз e-mail Катынскага інстытута ў Польшчы альбо іншай навуковай установы.

Літаратура

1. Amstliches Material zum Massenmord von Katyń. Berlin, 1943.
2. Wojskowy przegląd historyczny, 1990, Nr 3–4. S. 315–386.
3. Tucholski J. Mord w Katyniu. Warszawa, 1991.
4. Guctowski M. Kresy północno-wschodnie (Zachodnia Białoruś) w latach II wojny światowej (1939–1944): Nowe aspekty i problemy badawcze // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: Новыя канцэпцыі і падыходы. У дзвюх частках. Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў. Мінск, 3–5 лютага 1993 года. Частка I. Гісторыя Беларусі. Мн., 1994. С. 195.
5. Лукашук А. Неоосадніцтва // Збудінне, 1990. № 2 (7). С. 1.

► Porębski S.A. Paleografia łacińska: Podręcznik dla studentów. Warszawa, 1997. 85 s.

Опубл.: Беларускі гістарычны агляд, 1998. Т. 5. Сш. 2. С. 533–534.

Выдавецтва Акадэміі тэалогіі каталіцкай выпусціла вялікага фармату (А3) падручнік па лацінскай палеаграфіі. Для ілюстрацый выкарыстаны рэпрадукцыі рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі.

Відавочна, што падручнік арыентаваны на практычнае авалоданне навыкамі чытання лацінскіх тэкстаў – тэарэтычная

частка складае каля 10 старонак, астатняе месца займаюць тэксты: злева – друкаваны тэкст, справа – рукапіс.

Тэарытычная частка складаецца з акрэслення, чым з’яўляецца палеаграфія, пералікам тыпаў пісьма (непасрэдна ў тэксце прыводзяцца як ілюстрацыі розныя варыянты ранніх маюскулы і мінускулы), націск зроблены на гатыцкае пісьмо (13–15 стст.), помнікі якога найбольш захаваліся. Падрабязна разглядаюцца гатыцкія маюскула і мінускула, гатыцкі курсіў, бастарда, гатыцкае дыпламатычнае пісьмо.

Надзвычай практычны апошні раздзел, веданне зместу якога напэўна палегшыць карыстанне лацінскамоўнымі крыніцамі. Маецца на ўвазе частка падручніка пра абрэвіатуры. Даюцца прыклады скарачэнняў слоў, якія часта ўжываліся ў хрысціянскай літаратуры, тытулаў (ужыты добра вядомы ў кірылічнай палеаграфіі спосаб перадачы «пад тытлам»). Таксама ёсць кароткі спіс умоўных знакаў для асобных слоў і сілабаў, нешматлікімі прыкладамі тлумачацца розныя варыянты суспензіі (скарачэнняў слоў да адной літары і розных спосабах пазначэння зробленых скарачэнняў), кантрактацыі (адпавядае звыкламу ў сучасным пісьме скарачэнню праз дэфіс замест сярэдняй часткі слова). Вельмі важна, што на канец вынесена ведамасць пра брахеаграфічны знак 3 (з’яўляецца ў 14 ст., дажывае да 17 ст.), ужыванне якога на канцы слоў замест некалькіх літар у спалучэнні з узгаданымі спосабамі скарачэння ператварае нават простыя па характары пісьма тэксты ў красворды.

На дасягнуты ўзровень у вышэйшай адукацыі ўказвае адсылка польскіх студэнтаў да сучаснага (1990 г.) замежнага – італьянскага – слоўніка лацінскіх і італьянскіх абрэвіатур.

Варта адзначыць, што польская палеаграфія мае дзве грунтоўныя пазіцыі па лацінскім пісьме – В.Семковіча «Лацінскую палеаграфію» 1950 г. і А.Гейштора «Нарыс гісторыі лацінскага пісьма» 1973 г. Напэўна будзе прыдатны і гэты кароткі практычны курс лацінскай палеаграфіі. Магчыма яго выкарыстанне і беларускай вышэйшай школай.

► Компьютер и историческая демография : сборник научных трудов. Барнаул, 2000. 210 с.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 235.

Зборнік навуковых прац працягвае шэраг падобных практычна штогадовых (з 1994 г.) выданняў Алтайскага дзяржаўнага ўніверсітэта, якія тычыліся гістарычных ведаў, эканамічнай гісторыі, статыстыкі, крыніц, методдыкі археалогіі, картаграфіі, Інтэрнэту як новай сферы інфармацыйнага асяроддзя гістарычнай навукі. Усе выданні з'яўляюцца пад патранажам расійскай асацыяцыі «Гісторыя і камп'ютар». Наклад кнігі невялікі – 300 экз., надрукавана пры падтрымцы Расійскага фонду фундаментальных даследаванняў, спасылкі на дапамогу якога ўсё часцей можна знайсці на старонках расійскіх гістарычных выданняў.

Адметнай рысай серыі з'яўляецца шырокая геаграфія аўтараў і даволі вялікі тэрытарыяльны ахоп. У дадзеным зборніку знайшлося месца 11 артыкулам па дэмаграфіі 18–20 стст. Расіі, Казахстана, Беларусі, навукоўцаў з Астаны, Санкт-Пецярбурга, Тулы, Пётрзаходска і іншых цэнтраў.

Беларусь прадстаўлена вялікім артыкулам Насевіча В.Л. «Дэмаграфічныя паказчыкі беларускага сялянства ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст.». Даследчык прапануе пры адсутнасці агрэгаваных паказчыкаў па вялікіх тэрыторыях рабіць даследаванні на мікраўзроўні з пазнейшай экстрапаляцый дадзеных на больш шырокую тэрыторыю. Даследаваліся сёлы ўладання Корэнь непадалёк ад Мінску па інвентарах, метрычных кнігах, рэвізскіх сказках. Між іншым можна даведацца, чаго каштавала насельніцтву руска-французская вайна 1812 г. – страціў жыццё кожны шосты жыхар гэтай мясцовасці. Вынікі даследавання прыводзяцца не толькі ў аналітычнай частцы, але і ў падрабязных пагадавых табліцах, што робіць прыемнае ўражанне.

► Берасцейскі хранограф : Зборнік навуковых прац. Вып. 3. Брэст, 2002. 404 с.

Опубл.: ГА. Т. 8. Гародня, 2003. С. 231–233.

У Брэсце выйшаў ужо трэці за апошнія некалькі гадоў выпуск «Берасцейскага хранографа», які падрыхтаваны да выдання кафедрай усеагульнай гісторыі і гісторыі сусветнай культуры Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С.Пушкіна пад кіраўніцтвам У.І.Нікіценкава. Наклад невялікі – усяго 100 экз., але гэта не памяншае значнасці выдання, якое даказвае, што дэцэнтралізацыя беларускай гістарычнай навукі – рэальны факт.

У зборніку прынялі ўдзел 48 аўтараў з Масквы, Санкт-Пецярбурга, Мінска, Гомеля, Гродна, Вільнюса, Стаўбцоў і Брэста. Вядома, большасць – супрацоўнікі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С.Пушкіна. Складальнікамі вылучаныя наступныя тэматычныя раздзелы: «духоўная спадчына», «гісторыя рэлігіі», «гісторыя адукацыі і культуры», «гісторыя нацыянальных меншасцяў», «памежжа», «гісторыя заходніх абласцей Беларусі», гендэрныя праблемы ў славянскай культуры» «эканамічная гісторыя», «гісторыя партый і рухаў», «беларусы ў свеце», «усеагульная гісторыя», «археалогія і этналогія», «дэмаграфія, міграцыя, статыстыка», «нумізматыка», «гістарыяграфія і крыніцазнаўства», архівы і публікацыі». На беларускай мове напісаныя 16 з 45 артыкулаў.

Няма магчымасці пераказаць змест нават выбраных артыкулаў. Вось толькі некаторыя з іх. Артыкул А.У.Ерашэвіча аб Брэсцкім павеце ў часы напалеонаўскіх войнаў між іншым гаворыць і аб адносінах насельніцтва да вызваліцеляў – яно разбеглася па лясах, што стварыла перашкоды ў пошуках харчавання для рускіх войскаў. В.Г.Швайко звяртае ўвагу на

рознiцу ў статусе рускiх эмигрантаў i мясцовых рускiх у міжваеннай Польшкай рэспублiцы, на выдавочныя праблемы фiксацыi колькасцi рускiх падчас перапісу 1931 г., калi, верагодна, сказалася неадэкватная пастаноўка пытанняў у перапісе 1921 г. пра нацыянальнасць, а ў 1931 г. – пра родную мову. Перапіс аб’яднаў у адной графе розныя катэгорыі з-за амонііі «рускіі» як велікарос і «рускіі» як веравызначэнне (кшталту касцельных «палякаў»). В.Смілгявічус аналізуе суадносіны вобразу і рэалій пры ўжыванні грашовых тэрмінаў у творчасці Адама Міцкевіча. А.Ю.Бодак расказвае аб арганізаваных міграцыйных працэсах у БССР у 1945–1955 гг., якія вялі да памяншэння долі карэннага насельніцтва ў рэспубліцы.

Вялікія прэтэнзіі можна выказаць да фармату і вёрсткі кнігі (брэсцкае выдавецтва Сяргея Лаўрова). У дзясятках выпадкаў гады, кіламетры, стагоддзі і г. д. аказаліся «адарванымі» ад саміх лічбаў і перанесеныя ў наступны радок, ініцыялы – ад прозвішчаў, пачатак сказа ў выглядзе адной літары – ад самага сказа, частка ўстойлівага скарачэння – ад другой яго часткі, табліцы адступаюць ад патрабаванняў ДАСТА, ёсць адхіленні ад агульнапрынятых скарачэнняў (кшталту «ру.» замест «руб.»), у англійскіх рэзюмэ адсутнічаюць пераносы. Пералік можна было б працягваць. Між тым тэкставы рэдактар Word for Windows (здаецца, што кніга вярсталася ў гэтым рэдактары) дазваляе ўсе гэтыя праблемы лёгка вырашаць. Але ёсць паказчык, па якім выдавецтва С.Лаўрова пакідае далёка ззаду шэраг іншых – рэкордна нізкі кошт паліграфіі (напрыклад, у параўнанні з мінскім выдавецтвам «Тэхналогія» кніга абыходзіцца танней прыблізна разоў у пяць).

Зборнік належыць да тых, якія ёсць жаданне перачытваць.

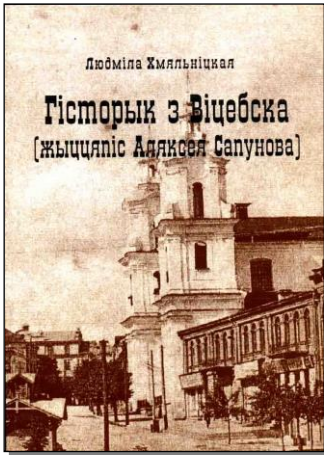
Шкада, што сістэма агульнарэспубліканскага кнігагандлю распалася і кнігу нельга пабачыць у іншых гарадах, больш таго нават у кнігарнях Брэста. Сённяшні мізэрны выбар кніг у крамах не з’яўляецца віной беларускіх даследчыкаў, яны працуюць, пішуць і, бывае, нават знаходзяць сродкі для выданняў. Але гандаль вырашае ў межах свайго разумення, што патрэбна пакупніку. Пераканаць загадчыкаў кнігарняў не прадаваць «макулатуру» ці

закупіць нармальныя выданні немагчыма, а маркетынг у іх адсутнічае. Здаецца, адзінай у краіне кнігарняй з нармальным асартыментам выданняў, у тым ліку і некаторых беларускіх рэгіянальных застаецца мінская «Акадэмнакніга».

Выйсце, здаецца, адно – наладжванне планавага абмену паміж навуковымі цэнтрамі сваімі выданнямі і высылка поштай па індывідуальным заказе.

► Хмяльніцкая Л. Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова). Мн., 2001. 254 с.

Опубл.: ГА. Т. 9. Гародня, 2003. С. 245.

У бібліятэцы часопіса «Беларускі гістарычны агляд» выйшла кніга Людмілы Хмяльніцкай аб віцебскім архівісце Аляксею Сапунове, чья постаць назаўсёды засталася ў гісторыі, якога заўсёды будуць памятаць як выдаўца «Віцебскай старыны». Выйшла кніга ў прыемным паліграфічным выкананні, невялікага фармату; яе наклад – 500 экзэмпляраў. Чытаецца лёгка, на адным дыханні, як кнігі серыі «ЖЗЛ», і навуковы апарат не перашкаджае гэтаму.

Дарэчы, у кнізе прынята скразная нумарацыя спасылак, што прыемна адрознівае яе ад большасці іншых, і апарат даволі сур'ёзны – 302 спасылкі. У кнізе ёсць спіс прац А.П.Сапунова за 1880–1925 гг. з 97 пазіцый. Прыводзіцца таксама спіс 575 кніг і рукапісаў з асабістай бібліятэкі А.П.Сапунова, які можа быць выкарыстаны чытачом і як бібліяграфічны міні-даведнік гістарычных дарэвалюцыйных выданняў. Завяршаецца кніга пералікам асноўных дат жыцця і творчасці вучонага.

► Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. К., 2005. 172 с.

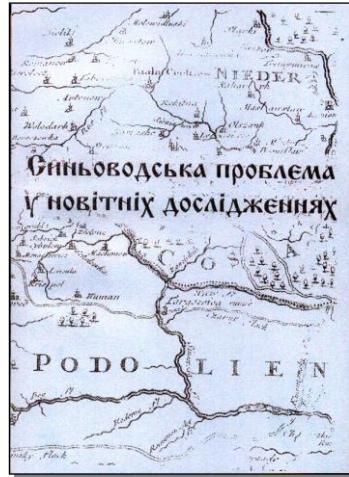
Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 232–233.

Бітва пад Сінімі Водамі ў 1362 г. паміж Ардою і войскам ВКЛ з'яўляецца этапнай падзеяй у гісторыі ўсходніх славян 14 ст. Ёй былі прысвечаны дзве навуковыя канферэнцыі (Кіраваград, 1997, 1998), матэрыялы якіх сталі асновай зборніка навуковых прац, выдадзенага Інстытутам гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Украіны.

Кіеўскія і кіраваградскія даследчыкі закранулі розныя праблемы гісторыі 14 ст. – ад антрапалагічнага складу насельніцтва Цэнтральнай Украіны Сярэднявечча па матэрыялах магільнікаў (Л.Літвінава) да залатаардынскіх пахаванняў у буфернай зоне паміж асноўнымі залатаардынскімі валоданнямі і паўднёва-рускімі княствамі (Н.Бокій, І.Козір).

Розныя аспекты пераможнай для вялікага князя Альгерда бітвы разглядаюцца ў артыкулах пра яе сучасную навуковую інтэрпрэтацыю (Ф.Шабульдо), пра адміністрацыйную структуру Залатой Арды ў час паспяховага наступальнай аперацыі Альгерда (А.Галенка). Знайшлося таксама месца даследаванню паходжання гідроніма рэчкі Сінюхі (В.Лучык), абмеркаванню статуса ўкраінскіх зямель у складзе ВКЛ (Ф.Шабульдо), агляду перспектывы краязнаўчых даследаванняў (О.Брайчэнка), публікацыі звестак пісьмовых крыніц і бібліяграфіі праблемы.

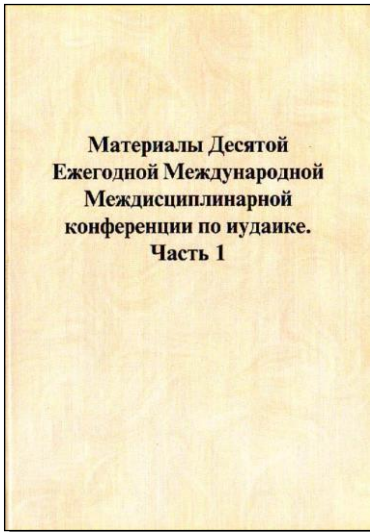
Адзін з самых цікавых артыкулаў належыць Г.Казубоўскаму («Синьоводская бітва і змены ў грашовым абарачэнні, якія тычацца Паўднёвай Русі-Украіны»). Ён закранае пытанні фарміравання самастойнай грашовай гаспадаркі ў Паўднёвай Русі, дзе ў часы Уладзіміра Альгердавіча (1362–1394) у Кіеўскім княстве з'явіліся

першыя ўласныя манеты (зараз вядома каля 1200 кіеўскіх манет Уладзіміра Альгердавіча 7 тыпаў, што былі знойдзены ў 16 пунктах).

► Матэрыялы Дзесятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 1 = Proceedings of the Tenth Annual International Interdisciplinary Conference on Jewish Studies. Part 1 / Академическая серия. Вып. 12. М., 2003. 430 с.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 237.

Інстытут славяназнаўства РАН і Цэнтр навуковых супрацоўнікаў і выкладчыкаў іўдаікі ў ВНУ «Сэфер» у акадэмічнай серыі выдалі ў дзвюх частках зборнік матэрыялаў штогадовай міжнароднай міждысцыплінарнай канферэнцыі па іўдаіцы, якая праходзіла ў Маскве. Удзельнікамі канферэнцыі традыцыйна з’яўляюцца беларускія даследчыкі. Першая частка зборніка тычыцца ўласна гістарычных праблем.

На 10-ю канферэнцыю А.Смалянчук прадставіў даклад пра яўрэяў у масонскіх ложах Беларусі і Літвы ў пачатку 20 ст., І.Раманава – пра адносіны беларусаў да яўрэяў у сувязі з сацыяльна-палітычнымі зменамі ў міжваенны перыяд, Я.Разенблат – пра яўрэйскі калабарацыянiзм у генеральнай акрузе «Беларусь» як стратэгіі выжывання, У.Нікіценкаў – пра спецкурс па халакосту ў Брэсцкім дзяржаўным універсітэце, Э.Юфе – пра гістарыяграфію яўрэяў Беларусі дасавецкага перыяду.

► Ксенофобия: История, идеология, политика = Xenophobia: History, ideology, policy / Академическая серия. Вып. 13. М., 2003. 192 с.

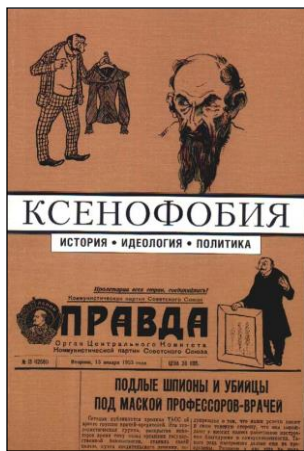
Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 237–238.

Цэнтр навуковых супрацоўнікаў і выкладчыкаў іўдаікі ў ВНУ «Сэфер» і Маскоўскае бюро па правах чалавека ў акадэмічнай серыі выдалі зборнік прац аб ксенафобіі.

У кнізе прыцягваюць увагу артыкулы, якія тычацца адносін каталіцкай царквы ў Польшчы ў пачатку 16 ст. да пераходу хрысціян у іўдаізм (Х.Венгжынек), аналізу крыніц па гісторыі гэтак званага «крывавага навета» ў Расійскай Імперыі (К.Бурмістраў), аб антысемітызме (які яшчэ ў канцы 19 ст. часам называўся антыіўдаізмам) у Царстве Польскім і міжваеннай Польшчы (Рудніцкі Ш.), аб дзяржаўным антысемітызме ў Беларусі ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе (А.Бодак).

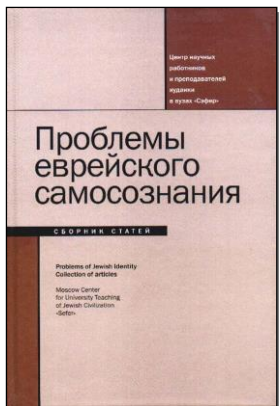
Між іншым брэсцкі даследчык А.Бодак падае лічбы перапісу 1959 г., паводле якіх у абласных цэнтрах доля яўрэйскага насельніцтва была меншай за долю яўрэйскага гарадскога насельніцтва вобласці (па Віцебскай, Гомельскай і Магілёўскай – у 3, Брэсцкай, Гродзенскай і Мінскай – у 4 разы). Лічбы ўдзелу яўрэяў у кіруючых структурах сведчаць пра дзяржаўную палітыку абмежавання доступу яўрэяў да гэтых пасадак, бо іх доля сярод чыноўнікаў была ніжэйшай за долю сярод насельніцтва БССР. Апошнія прывяло да павелічэння колькасці яўрэяў сярод інжынерна-тэхнічных кадраў да 15%, а сярод выкладчыкаў ВНУ ад 40 да 65%, што ў сваю чаргу выклікала меры па зніжэнні колькасці студэнтаў-яўрэяў.

Большая частка кнігі прысвечана 50-годдзю «Справы лекараў» 1953 г.

► Проблемы еврейского самосознания : Сборник статей памяти профессора Юджина Винера = Problems of Jewish Identity : Collection of articles in memoriam Professor Eugene Weiner / Академическая серия. Вып. 14. М., 2004. 224 с.

Опубл.: ГА. Т. 11. Гародня – Беласток, 2005. С. 238–239.

Цэнтр навуковых супрацоўнікаў і выкладчыкаў іўдаікі ў ВНУ «Сэфер» у акадэмічнай сэр’іі выдаў у цвёрдай вокладцы зборнік прац аб праблемах яўрэйскай самасвядомасці. Мова зборніка руская і англійская, што з’яўляецца натуральным, таму што шэраг артыкулаў належыць замежным даследчыкам. Паміж іншых у зборніку ёсць два беларускія аўтары.

У артыкуле І. Яленскай «Урбанізацыя яўрэйскага насельніцтва Беларусі (першая палова XX стагоддзя)» адзначаецца, што ў 1926 г. у параўнанні з 1897 г. доля гарадскіх яўрэяў ва Усходняй Беларусі павысілася на 145% (з 43,8 да 63,3%), але зменшылася ў мястэчках (з 37,5 да 24,8%) і вёсках (з 18,7 да 11,9%). Варта адзначыць, што гэтыя лічбы супярэчаць традыцыйна прынятаму тлумачэнню яўрэйскай эміграцыі з Расійскай Імперыі канца 19 – пачатку 20 ст. як выніку гарадскога перанасялення. На самой справе гарады лёгка прынялі на 50% больш насельніцтва, як гэта даводзіць статыстыка. Аўтар адзначае, што страты яўрэйскага насельніцтва ў выніку Другой сусветнай вайны адрозніваюцца па рэгіёнах. У заходніх абласцях загінула 86%, у той час, калі ва ўсходніх – 36% (вынік эвакуацыі). Колькасць яўрэяў у пасляваенны час у Брэсце знізілася ў 90 разоў. Значна зменшыў долю яўрэяў у заходніх абласцях размен насельніцтвам паміж СССР і Польшчай у 1946 г. Сярод тых, хто выехаў з СССР было не меней 58,6% яўрэяў.

Гродзенская даследчыца Сабалеўская В. разважае пра межы паміж сацыяльным і індыўідуальным у сусвецце яўрэйскай культуры ў Беларусі ў канцы 18 – першай палове 19 ст.

Яна адзначае нізкі ўзровень талерантнасці яўрэйскага соцыуму да асоб з іншымі паводзінамі ці поглядамі, соцыяцэнтрычнасць кагальнай культуры. Дзяржава падтрымлівала багатых яўрэяў у імкненні выйсці з-пад улады кагала. Ім было дазволена запісвацца ў купецкую гільдыю. Жорстка ставіўся кагал да выхрастаў і даносчыкаў – часам іх шлях быў у рэкруты альбо па ілжывым абвінавачванні – у Сібір. Аўтар прыходзіць да высновы, што яўрэйскі сусвет першай паловы 19 ст. – гэта замкнёная культура з перавагай групавых мэт над індывідуальнымі.

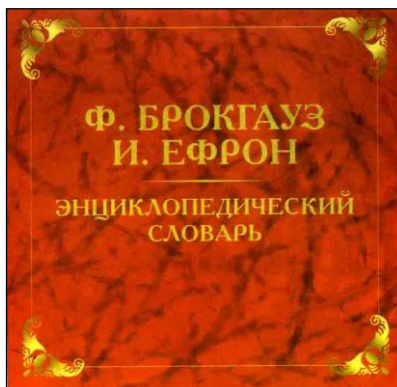
► Электронны Малы энцыклапедычны слоўнік Бракгаўза-Эфрона

Опубл.: Вестник Брестского государственного технического университета: Гуманитарные науки, 2006. № 6. С. 159–161.

1. Крыніца (крыніцы) зместу

Распрацоўшчыкі нічога не кажуць пра крыніцу «кантэнт» CD з назваў «Брокгауз Ф., Эфрон И. Энциклопедический словарь» (DELTA-ММ Corp. & «Навигатор»). Пасля пэўных высілкаў можна зразумець, што CD утрымлівае два розныя даведнікі. Адзін – пачатку XX ст., другі – канца XX ст.

Можна здагадацца, што першы – гэта не 43-томны «Энцыклапедычны слоўнік» Бракгаўза-Эфрона (41 т. і 2 дад. т., 1891–1901–1906), бо памеры тэкставай часткі непараўнальныя з памерамі гэтага выдання. На CD пераведзены ў электронны выгляд «Малы энцыклапедычны слоўнік» Бракгаўза-Эфрона (1-е выд. у 3-х т., 2-е выд. у 2-х т., 1906–1909). Мяркуючы па невялікіх памерах артыкулаў, ужыта менавіта другое двухтомнае выданне 1906–1909 гг. Апошняя дата ў тэксце – 1909 г., што гаворыць

за другое выданне. Магчыма, яго артыкулы да таго ж і падкаро-чаны «транслятарам» з арфаграфіі пачатку 20 ст. на сучасную, напэўна, можна сцвярджаць, што спісы літаратуры пры артыкулах зніклі.

Што тычыцца другога, сучаснага «Энцыклапедычнага слоўніка», то пры першым знаёмстве адразу здаецца, што гэта нейкі ўжо вядомы сучасны даволі прыстойны слоўнік з элементамі кампіляцыі з іншых крыніц і вонкавымі мадыфікацыямі тэксту.

Неахайныя адносіны да дакументацыі крыніц зместу выкрываюць, што на чале праекта стаялі праграмісты, а ўзровень выканання – падазраваць студэнцкую курсавую працу, першую «пробу пяра». Адчуваецца адсутнасць у праекце пастаноўшчыка задачы і пілатажа (не блытаць з адладкай).

Пры карыстанні трэба памятаць, што інфармацыя «Энцыклапедычнага слоўніка», не будзе дакладна адпавядаць тэксту «Малога энцыклапедычнага слоўніка»; напрыклад, артыкул «Дастаеўскі Ф.М.» у старым «Слоўніку» мае памеры 1400 знакаў, а ў новым такіх артыкулаў рознага зместу існуе цэлых два, большы з якіх мае 22 000 знакаў. Дабаўляецца і колькасць артыкулаў. Напрыклад, калі ў «Малым энцыклапедычным слоўніку» няма артыкула «Дастаеўская Ганна Рыгораўна», то ў сучасным «Слоўніку» ён прысутнічае.

Не супадаюць артыкулы і тэкстуальна, як відаць з ніжэйшага прыкладу.

«Малы энцыклапедычны слоўнік»:

ДАЛЬ, Владимир Иванов, писат. этнограф и лексикограф, 1801–1872, псевд. «Казак Луганский», служил во флоте; затем военный врач, 1868 почетн. член Акад. наук. Главн. его труды: «Толковый словарь великорусск. яз.» (1-е изд. 1861–1868, 2-е 1880–1882, 3-е изд. 1900, и «Пословицы р. нар.» (М., 1862, 2-е изд. СПб. 1879). Много этнограф. материалов передано им Киреевскому (песни) и Афанасьеву (сказки).

«Энцыклапедычны слоўнік»:

ДАЛЬ Владимир Иванович (1801–1872), русский писатель, лексикограф, этнограф, член-корреспондент Петербургской АН

(1838). Очерки (30–40-е гг.) в духе натуральной школы под псевдонимом Казак Луганский. Сборник «Пословицы русского народа» (1861–1862). Создал «Толковый словарь живого великорусского языка» (т. 1–4, 1863–1866), за который удостоен звания почетного академика Петербургской АН (1863).

«Малы энцыклапедычны слоўнік», сцвярджаюць складальнікі, утрымлівае больш як 20 000 артыкулаў, кароткіх, але часамі больш змястоўных за інфармацыю трэцяга выдання Вялікай савецкай энцыклапедыі. Большая частка слоўніка – артыкулы са сферы гуманітарных навук. У сучасным «Энцыклапедычным слоўніку», што выклікаецца з той самай панэлі, месціцца, са слоў выдаўцоў, 80 000 тэрмінаў. Мяркуючы па шэрагу дат, ён утрымлівае сучасную інфармацыю, да 1999 г. уключна. Для параўнання: добра вядомая на рынку электронных энцыклапедый «Вялікая энцыклапедыя Кірыла і Мефодыя» мае 85 000 артыкулаў.

Такое супадзенне выклікае жаданне параўнаць ананімны «Энцыклапедычны слоўнік» з гэтай самай «Вялікай энцыклапедыяй». Характэрнай рысай «Кірыла і Мефодыя» з’яўляецца размяшчэнне часамі сапраўдных эсэ замест кароткіх персаналій і шэрагу аўтэнтчных дакументаў цалкам, калі размова ідзе пра заканадаўства. «Ананім» таксама адрозніваецца гэтай асаблівасцю. Праверка па першым лепшым артыкуле – на ролю «пробнага каменя» быў абраны наш зямляк Ф.М.Дастаеўскі – паказала, што тэкст супадае, адсутнічае толькі гэтая частка:

Сочинения:

Полное собрание сочинений. Л., 1972–90. Т. 1–30.

Литература:

Бердяев Н. Миросозерцание Достоевского. Прага, 1923.

Гроссман Л. Поэтика Достоевского. М., 1925.

Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. 4-е изд. М., 1979.

Мочульский К. Достоевский. Жизнь и творчество. Париж, 1980.

Туниманов В.А. Творчество Достоевского. 1854–1862. Л., 1980.

Летопись жизни и творчества Достоевского. 1821–1881. СПб., 1993–96. Т. 1–3.

Иванов В.И. Родное и вселенское. М., 1994.

Розанов В.В. Легенда о Великом инквизиторе Ф.М.Достоевского. М., 1996.

О.Е.Майорова

Іншымі словамі, знікла літаратура да артыкула і подпіс аўтара. Гэтак артыкул наўмысна зроблены «без твару».

Высновы дзве: добрая і дрэнная. Першая заключаецца ў тым, што ўдалося знайсці першакрыніцу ананімнага «Слоўніка», другая – што тэкст у тваіх руках з пункта гледжання зместу неарыгінальны і трохі папсаваны, а электронны тэкст згубіў гіперспасылкі.

Для адрознення ад арыгінала – «Кірыла і Мефодыя» – гэты камп'ютарны тэкст і далей будзе называцца «Энцыклапедычны слоўнік».

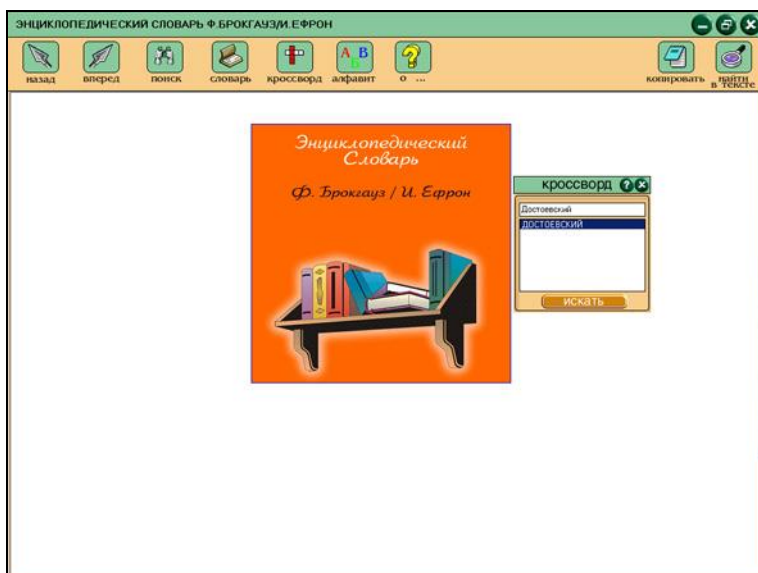
2. Электронны дакумент

Тэкст створаны, як відаць па ўласцівасцях файлаў, у лютым 1999 г., калекцыя малюнкаў і інтэрфейс – у кастрычніку 2002 г., на рынку прадукт з'явіўся ў 2003 г. (па капірайту).

Увесь аб'ём карыснай інфармацыі двух слоўнікаў складае 39 Мб, ці 6% ад паверхні CD-дыска, тэксты ў ASCII-выглядзе маюць аб'ём 26 Мб, 59 каляровых малюнкаў у фармаце .jpg займаюць 4 Мб, 48 файлаў .htm – 3,3 Мб. Адсюль непазбежна вынікае, што мэта выдаўцоў выразна камерцыйная – як за наколькі магчымаю меншую інфармацыю ўзяць стандартны рыначны кошт камп'ютарнага CD. Каб запоўніць поўнаасцю CD, трэба было б пакласці ў 15 разоў больш працы. Калі падлічыць, то без ілюстрацый нават усе 86 паўтамоў вялікай дарэвалуцыйнай энцыклапедыі Бракгаўза-Эфрона займаюць толькі палову аб'ёму дыска.

Матэрыял у «Малым энцыклапедычным слоўніку» Бракгаўза-Эфрона падаецца па правілах арфаграфіі і стылістыкі сучаснай рускай мовы, чым прыемна адрозніваецца ад ужо вядомага на рынку дарэвалуцыйнага «Толковага слоўаря жывого великорусского слоўаря» У.Даля (1997 г.). Але, здаецца, не бывае

плюсаў без мінусаў. Калі ў адсканаваным па кніжных разваротах слоўніку Даля можна было спасылацца на старонку кніжнага выдання, то ў камп’ютарным Бракгаўзе, на жаль, такой інфармацыі не ўтрымліваецца, нават не пададзены год выдання арыгіналу. Зрэштам, практычна ўсе электронныя публікацыі «губляюць» старонкі цвёрдых арыгіналаў (за выняткам зробленых у фармаце .pdf). Здаецца, існуе адзінае выйсце – падаваць замест старонкі ў дужках назву слоўнікавага артыкула пасля выхадных даных CD.

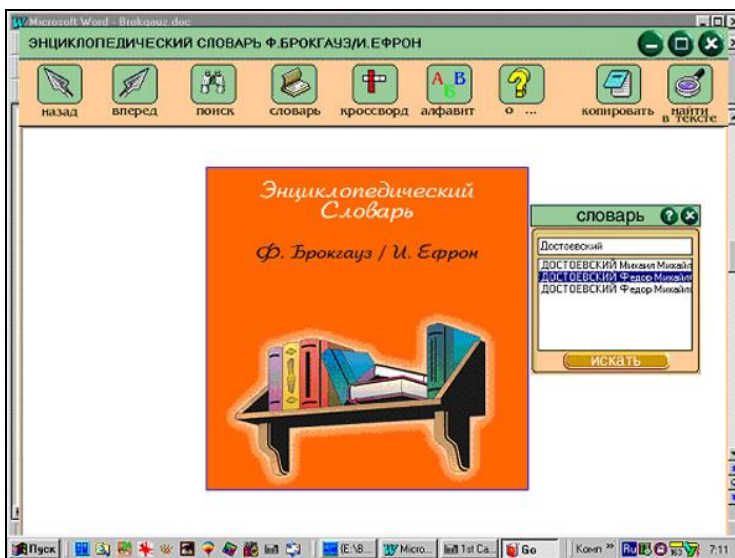

Мал. 1. Адкрыццё артыкулаў «Малога энцыклапедычнага слоўніка» Бракгаўза-Эфрона

3. Інтэрфейс

Пад інфармацыйнай кнопкай «?» на панэлі ніякай інфармацыі няма (малюнак-застаўка не можа лічыцца інфармацыяй), «help» адсутнічае. Таму карыстальнік не можа даведацца, дзе сістэма выконвае пошук, змест якога даведніка выдае, дзе ёсць стары, а дзе новы «Энцыклапедычны слоўнік». Безнадзейны ў плане

тлумачэння і файл «прочитай.txt». Даволі квёлая падказка з’яўляецца пры націсканні кнопкі са знакам пытання ў правым куце акенцаў, што адкрываюцца праз панэль; адна карысць – яны дапамагаюць зразумець, што такое кнопка «красворд» і як ужываць гэтую магчымасць (даведацца, што пошук адбываецца толькі па слоўніку Бракагаўза – справа самога карыстальніка).

Мал. 2. Адкрыццё артыкулаў «Энцыклапедычнага слоўніка»

Калі не ўнікаць у дэталі, інтэрфейс прасты, на першы позірк даволі сяброўскі, з прыемным дызайнам. Але трэба ведаць (аб чым забыліся папярэдзіць распрацоўшчыкі): «пошук у тэксце» шукае толькі ў межах адкрытай адной з 33 літар алфавіта. Таму, калі ёсць неабходнасць, трэба па чарзе адкрыць усе «літары» і ва ўсіх 33 блоках па чарзе выканаць пошук з тым самым ключавым словам (трэба памятаць, што ў адным літарным блоку можа быць некалькі ўваходжанняў). Зразумела, што пры націску некалькі соцен разоў у розных камбінацыях кнопкі мышкі пры пошуку аднаго і таго ж слова, не можаш быць упэўнены, што нічога не прамінуў.

Па сутнасці такая канструкцыя абалонкі ліквідуе галоўны здабытак электронных тэкстаў – пошук па ўсім масіве, і вяртае да старой ідэалогіі кніжных разделаў, главак, артыкулаў – да пошуку па рубрыкацыі.

Непрыемнасць напаследак – «пошук», які выклікаецца з панэлі, у «Энцыклапедычным слоўніку» не дзейнічае. У ім няма ніякіх сродкаў пошуку па зададзеным слове.

4. Як прыстасавацца да сітуацыі

Калі ўсё ў гэтым прадукце зроблена, як відаць, не надта дасведчанай асобай, то напэўна, дапусцім, лёгка дабрацца да саміх тэкстаў элементарнымі прыёмамі. Тады можна стварыць сабе сваё асяроддзе. Сапраўды, гэта аказалася надзвычай проста.

Варта скапіраваць усе файлы .htm з папкі data\page на вінчэсер у адну папку, а потым з дапамогай старога і надзейнага DOS'а схапіць у адзіны файл (COPY *.HTM BROKG.HTM), каб з дапамогай стандартнага Microsoft Internet Explorer'а са зручным пошукам працаваць адразу з усім масівам. У выніку атрымаецца файл такога ж памеру, як і ўсе разам першасныя 48 файлаў .htm – каля 3,5 Мб. Тады – у Explorer'ы – будуць даступны яго кантэкставае меню, панэль кіравання, агульныя для Windows хуткія клавiшы (інтэрфейс CD дае магчымасць карыстацца толькі сваёй панэллю кіравання).

Раю таксама скапіраваць усе 33 файлы .txt з папкі data\term на вінчэсер у адну папку, з дапамогай каманды DOS'а схапіць у адзіны файл (COPY *.TXT KIRYL.TXT), а потым канвертаваць яго ў файл Microsoft Word'а з надзейным і зручным пошукам. У выніку атрымаецца вялікі файл памерам каля 53 Мб, але будуць даступны і кантэкставае меню, і хуткія клавiшы, і панэль кіравання. У выглядзе SFX-архіва RAR-файл будзе мець памеры каля 10 Мб (архівацыя адбываецца на працягу некалькіх хвілін, разархівацыя патрабуе ўсяго некалькі секунд). Файл можна паменшыць да 27 Мб, калі захаваць яго як файл Microsoft Word 6.0/97, а ў сціснутым выглядзе ён тады будзе займаць 8 Мб.

ўжыванні копіі-файла Microsoft Word'a для сучаснага «Энцыклапедычнага слоўніка» і копіі-файла фармату .htm для «Малога энцыклапедычнага слоўніка» Бракаўза-Эфрона ўсе праблемы пры капіраванні адпадуць самі сабой, бо сімвал абзаца сапраўды будзе толькі ў канцы абзаца.

6. На заканчэнне

Змест рэцэнземага CD эклектычны. Карыстацца ім можна, але з асцярожнасцю. Агульная назва «Ф.Брокаўз/І.Эфрон. Энцыклапедычны слоўнік», калі разабрацца, да «Бракаўза», тым больш да канкрэтнага выдання з назвай «Энцыклапедычны слоўнік», дачынення не мае. Па сутнасці, выкарыстаны славуты стары брэнд, які нікому зараз не належыць.

На жаль, праўда жыцця ў тым, што тры катэгорыі людзей – лекары, юрысты і праграмісты лічаць сябе разумнейшымі за іншых. Праграмісты яшчэ самыя бяскрыўдныя з іх. Пакуль грамадства з дапамогаю грошаў ім не растлумачыць, што яны такія ж, як і ўсе астатнія, яны не будуць паважаць кліента, заказчыка і пакупніка і будуць рабіць сваю працу абы як.

На жаль, для CD-дыскаў з тэкставым зместам няма абавязковага механізму кантролю кшталту «Кніжнай палаты» з яе ISBN'амі. Адпаведна карыстальнік ніколі не будзе ўпэўнены, што з тэкстам працавалі рэдактары і карэктары і ён не ўтрымлівае памылак.

Нават дабраахвотная рэгістрацыя сумленна падрыхтаваных CD дапамагла б карыстальніку – ён мог бы на сайце «Кніжнай палаты» праверыць наяўнасць ці адсутнасць рэгістрацыі і на гэтай падставе не асцерагацца браку якасці выдання.

► Фонды Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі :
Справочник. Мн., 2006. 302 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 230.

Новы даведнік па Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску выйшаў у звыклым кніжным фармаце з цвёрдаю вокладкаю невялікім накладам у 250 экз. 3 моманту выхаду

папярэдняга даведніка мінула больш за 30 гадоў і ён стаў бібліяграфічнай рэдкасцю. У Нацыянальным гістарычным архіве па перыяду Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай і Расійскай Імперыі захоўваецца больш за 1 млн адзінак дакументаў, якія ўваходзяць у 3118 фондаў і 29 калекцый мікрафільмаў. Арыентавацца без надзейнага правадніка ў гэтым акіяне немагчыма. Кніга прызначаная выканаць гэтую функцыю дасведчанага дарадцы. У даведніку змешчаны кароткі, але грунтоўны ўступны артыкул пра гісторыю стварэння архіва і пэўныя групы дакументаў (А.К.Галубовіч), у канцы пададзены пералік фондаў архіва.

► Архив еврейской истории. Т. 1. М., 2004 – 456 с. ; Архив еврейской истории. Т. 2. М., 2005. 464 с. ; Архив еврейской истории. Т. 3. М., 2006. 408 с. ; Архив еврейской истории. Т. 4. М., 2007. 375 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 216–217.

Штогоднік «Архіў яўрэйскай гісторыі» прызначаны для публікацыі крыніц і даследаванняў па гісторыі расійскіх і ўсходнееўрапейскіх яўрэяў. Кожны том дзеліцца на ўспаміны і дзённікі, даследаванні, дакументы. У канцы тома змешчаны англійскія рэзюмэ. Выходзяць кнігі ў вядомым расійскім выдавецтве РОССПЭН пад грыфам Міжнароднага даследчыцкага цэнтра расійскага і ўсходнееўрапейскага яўрэйства.

У першым томе змешчана публікацыя дакумента пра палітыку савецкай улады ў дачыненні да іўдаізма ў Заходняй Беларусі, якая падрыхтаваная Я.С.Розенблатам. Ураджэнца пінскага Моталя, першага прэзідэнта Ізраіля Хаіма Вейцмана ўскосна тычыцца публікацыя Г.В.Кастырчанка, прысвечаная справе Марыі Вейнцман 1953 г. («Сястра адказала за брата»). (Матэрыялы справы даступныя ў электронным выглядзе ў «Асабістым архіве А.М.Якаўлева» – <http://www.idf.ru/documents/advsearch.jsp>). У даследаваннях размешчаны артыкул Д.З.Фельдмана аб віцебскім штадлане (з іўрыта «хадатай») купцы Цалку Файбішовічу.

У другім выпуску звяртаюць на сябе ўвагу артыкулы У.Я.Пятрухіна пра яўрэяў у старажытнарускіх пісьмовых крыніцах,

В.Я.Кельнера аб вядомым гісторыку яўрэйскага народа С.М.Дубнове (1860–1941), які нарадзіўся ў Мсціслаўле, П.М.Полян у сваёй працы пераносіць пачатак халакоста на тэрыторыі СССР з прынятай даты – студзень 1942 г. на пачатак савецка-нямецкай вайны, калі сістэматычна ў абавязковым парадку расстрэльваліся ваеннапалонныя-яўрэі. Публікацыя А.Е.Хаша тычыцца высялення яўрэяў Літвы ў 1915 г. з зоны баявых дзеянняў – адной з мала вывучаных тэмаў Першай сусветнай вайны.

У трэцяй кнізе беларускага чытача напэўна зацікавяць артыкул Д.З.Фельдмана пра развіццё ўзнагароднай сістэмы для іўдзеяў у Расійскай Імперыі і добра структураваная праца Л.Л.Смілавіцкага аб рэлігійным жыцці яўрэйскага мястэчка на прыкладзе беларускага Турава.

У чацвёртым томе друкуюцца ўспаміны С.М.Дубнова пра стварэнне Яўрэйскага гісторыка-этнаграфічнага таварыства; глава з успамінаў чырвонага камісара В.С.Ржэзнікава «У польскім палоне», даследаванні па гісторыі яўрэяў у Старажытнай Русі, аб удзеле расійскага яўрэйства ў рэвалюцыйных падзеях 1917-1918 гг.

► Матэрыялы двенадцатай ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 1. М., 2005. 464 с. ; Матэрыялы двенадцатай ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 2. М., 2005. 464 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 219–221.

У першым томе матэрыялаў дванацатай канферэнцыі па іўдаіцы ў раздзеле «Сацыялогія. Дэмаграфія. Псіхалогія» прыцягвае ўвагу артыкул Ю.Вассермана аб дынаміцы ксенафобных установак у часе. Выснова вельмі непрыемная – для групы, якая вырасла ва ўмовах вялікага горада і мае невысокі ўзровень адукацыі, характэрная наступная залежнасць: чым больш маладым з’яўляецца пакаленне, тым больш для яго ўласцівая ксенафобная арыентацыя. З другога боку, гэта сведчыць аб узросце самасвядомасці рускага гарадскога насельніцтва, больш таго, у адрозненне ад схемаў утварэння нацый канца 19 – пачатку 20 ст. носьбітамі этнічнай актыўнай самасвядомасці з’яўляецца не

інтэлігенцыя і дробныя прадпрымальнікі, а жахлівы новы слой – ніякіх і малаадукаваных.

Другі том пачынаецца з раздзела «Археалогія». У ім увагу беларускага чытача прыцягвае артыкул літоўскага даследчыка П.Блажэвічуса аб свінцовых ваўчках-костачках з літарамі іўрыта – дрэйдлах, якія з’явіліся ў Еўропе ў 15 ст. Аўтар датуе «літоўскія» дрэйдлы 17–20 стст.

У раздзеле «Яўрэі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе» Пашкевіч А. піша аб узаемаадносінах сеймавых фракцый нацыянальных меншасцей і яўрэяў у Польшчы ў 1922–1927 гг., Вашчук Д. – аб спецыфічных яўрэйскіх судовых нормах у ВКЛ другой паловы 15 – першай трэці 16 ст., замацаваных прывілеем, А.Мацук – пра узаемаадносіны Радзівілаў і шляхты з яўрэямі-арандатарамі ў 1730-я гады. Цікавы беларускаму чытачу і матэрыял польскага аўтара Я.Шумскага аб эміграцыі яўрэяў з ПНР у 1944–1957 гг., бо падказвае, як склаўся лёс тых беларускіх яўрэяў, якія скарысталіся з мажлівасці перайсці ў Польшчу пры пасляваенным «размене» насельніцтвам.

Афанасьева Т. у раздзеле «Яўрэі ў Расійскай Імперыі» гаворыць пра яўрэйскую дабрачыннасць у другой палове 19 – пачатку 20 ст. у Гродзенскай губерні па матэрыялах НГАБ у Гродне.

У раздзеле «Антыяўрэйскія выступленні-пагромы» з трох тэкстаў два – належаць беларускім гісторыкам. Розенблат Я. сваё паведамленне назваў «Яўрэйскія пагромы ў Беларусі ў гады грамадзянскай і Другой сусветнай войнаў». Адразу скажу, што імкненне аўтара знайсці масавыя пагромы, арганізаваныя аўтахтонным беларускім насельніцтвам, падаецца неабгрунтаваным і небяспечным. Аднясенне да Беларусі польскага мястэчка Едвабна, якое сусветна вядома яўрэйскім пагромам 1941 г. неверагоднай жорсткасці, з’яўляецца вельмі нядабрый памылкай аўтара. Ялінская І. зрабіла даклад пад назвай «Апавяданні ахвяраў пагромаў: характарыстыка матэрыялаў аб яўрэйскіх пагромах Беларусі (1918–1922)». Пагромы кваліфікуюцца па кантынгенту ўдзельнікаў: дзеянні польскіх войскаў у перыяд савецка-польскай вайны, вайсковых фармацый С.Булак-Булаховіча, бандфармаван-

няў. На жаль, аўтар збіваецца на бытавое вызначэнне «бандыты», за якім для гісторыка нічога не стаіць. Застаецца ўражанне, што на тэрыторыі «чырвоных» актыўна дзейнічалі банды, якія ладзілі пагромы. Аднак сучаснікі з нагоды бандыцкага пагрому на Йом-Кіпур у 1919 г. на шклозаводзе ў Ноўках пад Віцебскам сведчаць, што пры савецкай уладзе пагромаў не было, і Ноўкі – сумнае выключэнне (гл. <http://www.mishpoha.org/n18/18a07.shtml>).

► Матэрыялы трынацатай ежгоднай міжнароднай междисциплинарной конференцыі па іудаіке. М., 2006. 544 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 221–225.

Матэрыялы трынацатай канферэнцыі па іўдаіцы выйшлі адным томам, у якім пад адной вокладкай апынуліся біблейскія даследаванні, філасофія, літаратура і мастацтва, сацыяльныя даследаванні, гісторыя, праблемы халакоста. Амаль усе артыкулы забяспечаны англійскімі рэзюмэ, часам даволі вялікімі. Беларускія даследчыкі прадстаўлены ў «гістарычнай» частцы тома.

Соркіна І. паведамляе аб перасяленні яўрэяў з сельскай мясцовасці ў гарады Беларусі ў канцы 18–19 ст. Цікава, што прымусовая ўрбанізацыя паводле «Положения о евреях» 1804 г. была нечакана прыпынена Напалеонам, які ў 1806 г. выказаў ідэю «Вялікага Сінедрыона», якая перапахала расійскія ўлады і часова спыніла высяленне яўрэяў у гарады. Усе дзеянні расійскіх улад не прывялі да поўнага высялення яўрэяў з сельскай мясцовасці – і ў канцы 19 ст. там іх заставалася яшчэ каля 20%. Тэзіс аўтара аб павелічэнні долі яўрэяў у гарадскім насельніцтве ў канцы 19 ст. за кошт прымусовага перасялення з сельскай мясцовасці ніяк не абгрунтаваны і падаецца памылковым. (Класічнае правіла сцвярджае: «пасля гэтага не абавязкова ў выніку гэтага»). Аўтар коратка адзначыла ў апошнім абзацы вельмі істотную акалічнасць для разумення гісторыі Беларусі Навейшага часу – не беларускія, у выніку палітыкі царскага ўраду, гарады не спрыялі працэсу нацыяўтварэння ў беларусаў.

Сабалеўская В. паведамляе аб медыцыне ў традыцыйнай культуры беларускіх яўрэяў у 19 – пачатку 20 ст. Уласна ў гэты час

адбыўся пераход ад народнай медыцыны цырульнікаў да медыцыны медыкаў і фармацэўтаў з адпаведнай адукацыяй.

Як не дзіўна, да набыцця спецыяльнай адукацыі яўрэяў штурхалі царскія законы, па якіх асобы з адукацыяй маглі займаць месца на дзяржаўнай службе і жыць па-за мяжой аседласці.

Розенблат Я. піша пра грамадска-палітычнае жыццё Заходняй Беларусі ў 1939–1944 гг. з пункта гледжання міжэтнічных адносін. На жаль, аўтар не дае вызначэння тэрміна «грамадска-палітычнае жыццё». Ён сцвяржае, што існуе праяма сувязь паміж ростам антысемітызму і ростам антысаветызму.

Даследчык спрабуе вылучыць спецыфіку ўзнікнення міжэтнічных канфліктаў на этнічных межах аўтахтонных нацый (беларуска-ўкраінская, беларуска-польская, беларуска-літоўская мяжа).

Паколькі аўтар не ўзгадвае пінска-брэсцкіх «тутэйшых»-паляшukoў (перапіс 1931 г.), то невядома, што ён мае на ўвазе, калі гаворыць пра беларуска-ўкраінскую мяжу.

Аўтарам вызначаны асноўны канфлікт у 1939–1941 гг. На памежжы сярод этнічных груп у Заходняй Беларусі: канфлікт паміж яўрэямі і палякамі. Але абедзве групы пражывалі на ўсёй тэрыторыі Заходняй Беларусі і пагранічныя рэгіёны тут ні пры чым (да таго яшчэ існавала дзяржаўная мяжа паміж захопленай Германіяй этнічнай польскай тэрыторыяй і этнічнымі ўкраінскімі і беларускімі тэрыторыямі ў Савецкім Саюзе).

Пазней, паводле аўтара, у 1941–1944 гг. ішла барацьба за дамінантнае месца ў іерархіі этнічных груп паміж беларусамі і ўкраінцамі з поўным выключеннем яўрэйскага насельніцтва ў выніку дыскрымінацыйнага стаўлення да яго новай нямецкай улады (трэба дадаць – таксама яшчэ і АК, УПА і савецкіх партызанаў). Дакладней, варта было б проста казаць пра сегрэгацыю і пазнейшае поўнае фізічнае знішчэнне фашыстамі яўрэйскага насельніцтва ў Заходняй Беларусі. З другога боку, пра міжэтнічную канкурэнцыю ў «юдэнратах» канцлагаў і гета гаварыць не прыходзіцца. Акрамя таго, Украіна ў гэты час мела агульную мяжу з Рэйхам і палова сённяшняй Брэсцкай вобласці па нямецкім падзеле належала да Украіны (праўда, ва ўсечаным выглядзе рэйхскамісарыату «Украіна», без венгерскіх Карпат і т. з.

«Трансністры» і «Галічыны»). Паколькі невядома, дзе тая беларуска-ўкраінская мяжа-зона аўтара праходзіла ў 1941–1944 гг., то цяжка з’арыентавацца, дзе шукаць зону асноўнага канфлікту. І ніяк нельга зразумець, адкуль нечакана ўзяліся тыя ўкраінцы на тэрыторыі Заходняй Беларусі: у 1939–1941 гг. савецкія Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна ўяўлялі сабой вялікія канцлагеры з абмежаванай магчымасцю перамяшчэнняў, у 1941–1944 гг. нямецкія аўсвайсы таксама не спрыялі перасяленню народаў.

Не ўсё проста і з беларуска-польскім рэгіёнам – варта ўзгадаць, што Беласточчына ў 1939–1941 г. адыйшла да БССР, а пасля вайны нечакана стала часткай ПНР. І ў абодвух выпадках фігуравала этнічнае абгрунтаванне. Атрымліваецца, што беларуска-польскай этнічнай мяжы-лініі не было, а была вялікая зона пэўнай глыбіні са змешаным насельніцтвам. Аўтар не вызначае, ці лічыць Заходняй Беларуссю і «адпаўшую» пазней Беласточчыну. Як бы там ні было, а добра вядома, што канфлікты палякаў з усходнеславянскім насельніцтвам (узброеныя, з ахвярамі!) у пасляваенныя гады адбываліся на тэрыторыі ПНР уздоўж савецкай мяжы, а не на савецкай беларускай тэрыторыі. Агульнавядома, што пасля вайны менавіта на польскай тэрыторыі адбываліся і яўрэйскія пагромы.

Таксама цалкам не зразумела справа з канфліктамі ў польска-літоўскім рэгіёне – пасля перадачы Літве Віленшчыны, якая паспела некалькі тыдняў 1939 г. пабыць савецкай (19 верасня – 10 кастрычніка), гэты рэгіён апынуўся не ў Заходняй Беларусі, а на тэрыторыі суверэннай Літоўскай Рэспублікі і Заходняй Беларусі ўжо не тычыўся.

Больш таго, добра вядома, што ў 1939–1941 гг. усе ключавыя пасты ў Заходняй Беларусі заняла новая наменклатура, якая «з’явілася» з СССР, з этнічнага пункта гледжання большай часткаю ўсходнія беларусы і рускія. Адбыўся экспарт эліты. Так што галоўны канфлікт і пераможца ў ім засталіся па-за ўвагаю аўтара.

Аўтар не вызначае названія ім міжэтнічныя межы як зоны і не паведамляе, на падставе дадзеных па якой тэрыторыі ім зробленыя адпаведныя высновы. Артыкул, на жаль, ніякімі фактычнымі лічбавымі данымі не падмацаваны і не вельмі

адпавядае рэальнай этнічнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі. У працы не выкарыстоўваюцца матэматычныя сродкі кшталту агульнапрынятага інструментарыя стандартнага для сацыёлагаў, якія вырашаюць падобныя праблемы, што дазваляе ім аб'ектыўна паказваць адсутнасць-наяўнасць залежнасці, а таксама яе ступень (моцную-слабую) ад аднаго ці некалькіх фактараў.

Вершыцкая Т. паведамляе аб супрацьдзеянні нацыстам у Навагрудку і праблемах халакоста. Навагрудскае гета вядома беспрэцэдэнтнымі падзеямі апошняга перыяду свайго існавання: у верасні 1943 г. з яго быў зроблены падкоп даўжынёю 200 м і ўсе зняволеныя пакінулі гета праз яго, больш таго, $\frac{2}{3}$ з іх далучыліся да яўрэйскага партызанскага атрада Т.Бельскага. Метадычна артыкул навагрудскай даследчыцы зроблены бездакорна, вытрымліваецца простая класічная схема: пастаноўка задачы – збор звестак – аналіз – высновы.

Калі ўжо прыйдзеца трымаць у руках гэты том, то вельмі раю прачытаць у раздзеле «літаратура» артыкул Сукаватай В. «Яўрэі ў апавяданнях А.П.Чэхава». Аўтар тлумачыць традыцыйны літаратурны вобраз яўрэя рускай літаратуры як праяву палярызацыі канцэптаў «свой-чужы» з наданнем чужому дэманічных рысаў, на фоне якіх нацыянальны вобраз «Я» сцвярджаецца як пазітыўны. Для гэтага яўрэю дэлегуюцца рускія страхі і комплексы па вядомай розным этнасам і сацыяльным групам схеме стварэння «іншага» – горшага – небяспечнага. Вельмі пераканаўча і актуальна да нашых дзён.

► Пир – трапеза – застолье в славянской и еврейской культурной традиции : Сборник статей. М., 2005. 255 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 218–219.

Зборнік артыкулаў «Пир – трапеза – застолье» працягвае «параўнаўчую» серыю цэнтра навуковых супрацоўнікаў і выкладчыкаў іўдаікі «Сэфер» і Інстытута славяназнаўства РАН. Раней выйшлі «От бытия к исходу. Отражение библейских сюжетов в славянской и еврейской культурной традиции» (1998), «Концепт греха в славянской и еврейской культурной традиции»

(2000), «Концепт чуда в славянской и еврейской культурной традиции» (2001), «Между двумя мирами: представления о демоническом и потустороннем в славянской и еврейской культурной традиции» (2002), «Свой или чужой? Евреи и славяне глазами друг друга» (2003), «Праздник – обряд – ритуал в славянской и еврейской культурной традиции» (2004). Як і матэрыялы папярэдніх канферэнцый праекта па вывучэнні міжкультурнага іўдзея-хрысціянскага дыялогу, зборнік выйшаў накладам 500 экз. і фінансаваны «Джойнт» сумесна з Міжнародным даследчыцкім цэнтрам расійскага і ўсходнееўрапейскага яўрэйства.

З 14 артыкулаў варта пералічыць хоць некаторыя, што адносяцца непасрэдна да яўрэяў-літвакоў. Пачынаецца зборнік з артыкула Фядотавай Е. пра сакральную трапезу па тэкстах Торы і Новага Завету. Артыкул Мачалавай В. тычыцца поглядаў польскіх аўтараў 16–18 стст. на яўрэйскія харчовыя правілы і забароны. Артыкул польскай даследчыцы А. Міхалоўскай прысвечаны «інструкцыям» 16–18 стст. па трапезе літоўска-польскім яўрэям (адзіны ў зборніку на англійскай мове). Бялова А. піша пра фальклорную славянскую інтэрпрэтацыю яўрэйскіх харчовых прадпісанняў. В. Дабравольская паведамляе пра харчовыя нарматывы як форму этнічнай ідэнтыфікацыі. Этнічныя суседзі мімаволі звярталі ўвагу на розніцу ў традыцыях харчавання, таму гэтая тэма ці не найчасцей узгадвалася, а самі традыцыі аўтаматычна выступалі этнічным маркерам. Аўтарамі абмяркоўваюцца і непазбежныя кулінарныя запазычанні і іх межы, якія для яўрэяў вызначаліся відавочнымі забаронамі (кашрут), традыцыямі ўжывання асаблівых святочных блюдаў і спецыяльнымі законамі гатавання ежы.

► Тирош: Труды по иудаике. Вып. 8. М., 2007. 265 с.
Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 227–228.

У серыі «Judaika Rossica» выдаецца зборнік артыкулаў студэнтаў і аспірантаў «Тирош». Чарговы 8 выпуск выйшаў накладам 500 экз. Тэматычна зборнік дзеліцца на чатыры раздзелы:

рэлігійная і філасофская думка, літаратура і фальклор, гісторыя ўсходнеўрапейскага яўрэйства, сучаснае яўрэйства. Занямец А. вырашае праблему ўзаемаўплываў хасідскага двара і праваслаўнага манастыра ва Усходняй Еўропе. Аспірант Інстытута гісторыі НАНБ Пашкевіч А. разглядае яўрэйскае пытанне і выбары прэзідэнта Польшчы ў 1922 г. Другі беларускі аспірант Серпухаў А. піша пра дзейнасць яўрэйскіх студэнцкіх арганізацый ва ўніверсітэце імя Стэфана Баторыя ў Вільні ў 1921–1922 гг. Надзвычай цікавай з’яўляецца праца маскоўскага магістранта Курске А. пад назваю «Пратэстантская ці іўдзейская этыка і дух капіталізму: пазіцыі Макса Вебера і Вернера Зомбарта». У вёрстцы тэксту зборніка ўжыты нязвыклы прыём – назва падзелу вынесена ў выглядзе дадатковых калантытулаў на бакавыя палі (левае і правае адпаведна).

Архіў мінулых выпускаў 6–16 знаходзіцца ў электронным выглядзе па адрасе <http://sefer.ru/rus/publications/tirosh.php>, у пятым выпуску ёсць пералік артыкулаў вып. 1–5.

► Ананьич Б.В. Банкирские дома в России, 1860–1914 гг.: Очерки истории частного предпринимательства. М., 2006. 296 с.
Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 226.

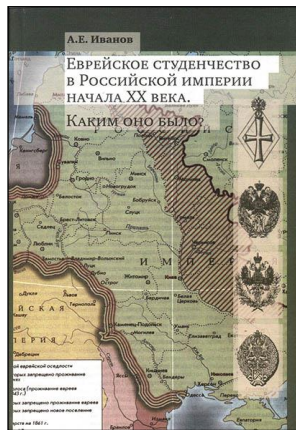
Кніга выйшла накладам 1000 экз. пад грыфам Санкт-Пецярбургскага інстытута гісторыі РАН. Пачынаецца яна з агляду прыватнай банкаўскай справы ў Расійскай Імперыі да сярэдзіны 19 ст. і прававога рэгулявання банкірскай справы ў 1880–1914 гг. Асновай кнігі сталі тры главы-нарысы пра трох банкаўскіх «кітоў» Расійскай Імперыі апошняга паўстагоддзя яе існавання. Першы з іх прысвечаны дзейнасці банкірскага дома «І.Я.Гінцбург», – аднаму з накірункаў прадпрымальніцкай дзейнасці Гінцбургаў. Браты Паляковы – Самуіл, Якаў і Лазар сталі героямі наступнай главы. Яны дзейнічалі ў галіне чыгуначнай справы, гандлю і банкаўскіх паслуг. Наступны нарыс тычыцца банкірскага дома «Браты Рабушынскія», які эвалюцыяніраваў з замкнутага сямейнага прадпрыемства да акцыянернага банка. Дынастыя Рабушынскіх

перажыла Кастрычніцкую рэвалюцыю – яны працягвалі сваю дзейнасць на тэрыторыі Беларай арміі поўдня Расіі і Крыму. У заключэнні аўтар даследуе ролю банкірскіх дамоў у эканамічным жыцці Расіі. Спецыфікай банкірскіх дамоў як крэдытных устаноў была адсутнасць зацверджанага ўрадам статута і права не прад’яўляць публічныя справаздачы па сваіх аперацыях. Значную частку кнігі – 70 старонак – займаюць грунтоўныя дадаткі. Пабудаваная кніга ў першую чаргу на архіўных матэрыялах, таму што аўтар заняўся не вывучанай да яго тэмай прыватных банкаў Расійскай Імперыі.

► Иванов А.Е. Еврейское студенчество в Российской империи начала XX века. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования. М., 2007. 436 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 226–227.

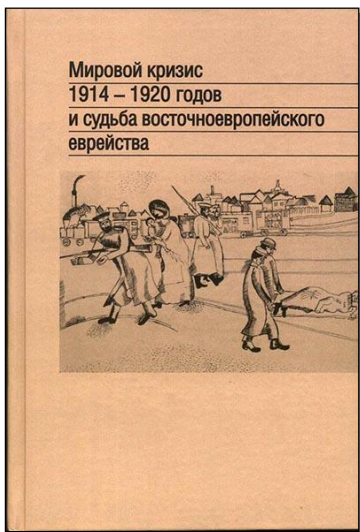
Манаграфія падрыхтавана і выдадзена пры фінансавай падтрымцы Міжнароднага даследчыцкага цэнтра расійскага і ўсходнееўрапейскага яўрэіства. Структура кнігі даволі нязвыклая – напачатку 162 старонкі займае тэкст кнігі А.Я.Іванова, а наступныя 260 – рэпрынт чатырох кніжных дарэвалюцыйных выданняў. (Б.И.Шейнис Еврейское студенчество в цифрах (По данным переписи в Киевском университете и политехническом институте). Киев, 1911; К характеристике еврейского студенчества (По данным анкеты среди еврейского студенчества г.Киева в ноябре 1910 г.). Киев, 1913; Еврейское студенчество в Москве. По данным анкеты 1913 г. М., 1913; С-ий Б. и К-р М. Одесское еврейское студенчество. Итоги анкеты среди евреев-студентов, произведенной в 1911/1912 учебном году. Одесса, 1913). Па сутнасці, мы маем справу з нязвыклым канвалютам з падвойнай пагінацыяй – нумарацыя старонак

паслядоўна працягваецца да канца кнігі. Для аблягчэння карыстання старонкі кнігі забяспечаны ніжнім каланцітулам з назваю адпаведнай часткі «канвалюта». У 1887 г. былі прыняты працэнтныя нормы прыёму іўдзеяў у сярэднія і вышэйшыя навучальныя ўстановы. Найбольш лаяльныя 10%-я квоты былі ў Кіеўскім і Наварасійскім універсітэтах. З манаграфіі можна даведацца пра сацыяльны партрэт студэнта, акадэмічныя праблемы, нацыянальна-культурныя пазіцыі, стаўленне студэнтаў да іўдаізма і асіміляцыйных працэсаў. Пры канцы кнігі прыводзіцца паказальнік навучальных устаноў з 68 пазіцый. Паколькі на Беларусі не было адпаведных універсітэтаў, інстытутаў і кансерваторый, то жыхары «беларускіх» губерняў набывалі адукацыю якраз у пералічаных навучальных установах.

► Мировой кризис 1914–1920 годов и судьба восточно-европейского еврейства. М., 2005. 448 с.

Опубл.: ГА. Т. 14. Гародня – Беласток, 2008. С. 217–218.

С.Піваварчык па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва

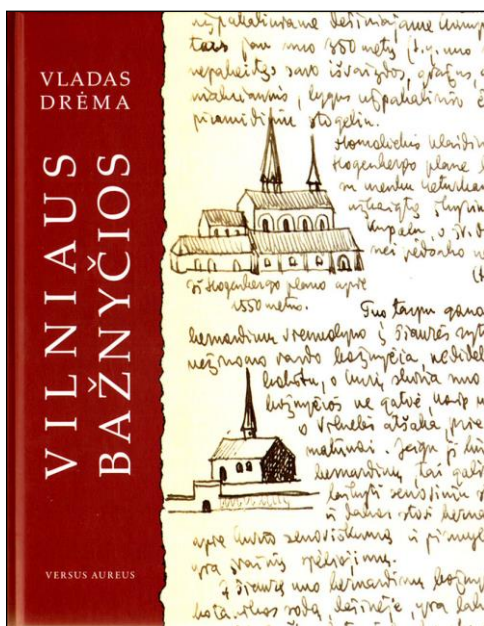
Матэрыялы канферэнцыі «Сусветны крызіс 1914–1920 гадоў і лёсы ўсходнееўрапейскага яўрэйства» выданы пад грыфам Міжнароднага даследчыцкага цэнтра расійскага і ўсходнееўрапейскага яўрэйства накладам 1000 экз. Кніга ўтрымлівае 22 артыкулы. Беларускі гісторык напэўна зверне ўвагу на тэксты аб праблемах Першай сусветнай вайны. Ф.Шусцер напісаў аб антызаконнай дзейнасці ў ваенныя гады (кантрабанда, шпіянаж, прастытуцыя), С. Гольдзін – пра прычыны фарміравання негатыўнага стэрэатыпу яўрэяў у расійскага камандавання,

Беларусі ў Гродне – пра жорсткія прэвентыўныя меры па прадухіленні дзейнасці на карысць ворага, якія былі прынятыя да яўрэйў як этнічнай групы, А.Будніцкі – аб фарміраванні нацыянальных яўрэйскіх адзінак у Чырвонай Арміі і ўзнікшых у выніку праблемах неталерантнасці, В.Мачалава – аб адносінах яўрэйскіх інтэлектуалаў да вайны, якая была для яўрэйў, што апынуліся па абодва бакі фронту, братазабойчай.

► Drėma V. Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvų / Sudarytojai A. Lėverienė, A. Mickevičius, R. Mosiejienė. Vilnius : Versus aureus, 2008. 1047 p. : iliustr.

Опубл.: –

Владас Дрема – литовский художник, искусствовед, историк культуры, лауреат Национальной премии Литвы, первый почетный гражданин Вильнюса (1910–1995). Он прожил долгую и богатую событиями жизнь длиной в 84 года. Во время Второй мировой войны работал в Белорусском музее в Вильно (1941–1944). Плоды многолетнего труда исследователя в различных архивах не пропали и даже не легли на архивные полки в его личном фонде. Благодаря усилению неравнодушных людей они увидели свет в замечательной книге. Изданный в 2008 г. объемный том большого формата в твердом переплете имеет 1047 страниц документов по почти семи десяткам

объектов на латыни, польском, русском, немецком, литовском языках и представляет материалы о вильнюсских соборах различных конфессий.

Трудно передать, насколько полезна изданная книга, проще показать на примере, как книгу может использовать историк архитектуры, археолог, любитель старины.

На первых страницах сборника идет описание Дома главной семинарии при Виленском императорском университете 1809 г. Попробуем из двух десятков страниц извлечь информацию об истории строительного стекла.

В 118 записях говорится о 176 окнах. В среднем на одно окно приходится чуть больше семи оконных пластин. В 30 записях отмечено, что окно старое, в 24 записях описывается как новое, в одном случае, что оно было отремонтировано, а в остальных 62 записях уточнение отсутствовало.

Существенно, что среди новых окон нет ни одного упоминания про свинцовые переплеты, а среди старых – таких нашлось три и еще три – среди не имеющих упоминания о возрасте. С деревянными переплетами наблюдается иная картина: среди новых окон – два, неопределенных – два и одно – среди старых. Такой результат можно интерпретировать как вытеснение свинцовых переплетов еще в первой половине 18 в. и полный отказ от них в новых окнах с переходом на крепление оконных пластин в деревянной раме в конце 18 – начале 19 в.

В 17 записях упоминаются ставни, лишь в одном случае они железные («Спижарня»), в остальных – деревянные; покрашены в трех случаях, не покрашены только в одном, в остальных случаях информация отсутствует. Надо полагать, что большинство ставен были покрашены. Почти все ставни двустворчатые, лишь дважды упоминаются ставни в виде наружного щита на завесах. Двустворчатые ставни размещались в трех случаях в интерьере, и в двух – снаружи здания, об остальных нет информации. Четыре раза говорится о старых ставнях, два раза о новых – ветхие ставни менялись на исправные. Характерно, что по сравнению с окнами ставней на порядок меньше – вероятно, ими защищались от непогоды непосредственно жилые помещения. В четырех случаях из шести отмеченных в этих окнах со ставнями-оконницами были

сделаны форточки. В 10 записях отмечено, что окна открываются, и дважды в этих случаях было упомянуто о ставнях.

В 23 записях говорится о «дубельтовых» (двойных) окнах, причем в четырех случаях они имели форточку и также в четырех имели ставни. Большинство из двойных окон было покрашено – из 18 отмеченных как покрашенные (в основном в «жемчужный» цвет) 11 окон были «дубельтовыми».

Архитектурному археологу без сомнения помогут приводимые документы о размерах «шиб» – пластин оконного стекла. Статистика следующая: в 49 записях не приводятся размеры пластин, говорится о размере в «аркуш» – в 36 случаях, «поларкуша» – 10, «четвертьаркуша» – 16, «полчетверть» – 6. Один раз говорится о ремонте – часть окна имела «шибки» в «полчетверть», другая часть – в «поларкуша». Новые окна отмечены, как имеющие размеры пластин в «аркуш» в 12 записях, «поларкуша» – 3, «четвертьаркуша» – 1. Старые же окна имели размеры пластин в «аркуш» в 10 случаях, «поларкуша» – 3, «четвертьаркуша» – 5, «полчетверть» – 2, причем свинцовые переплеты не встречаются с пластинами большой площади в «аркуш» и «поларкуша». Приведенные данные позволят проследить тренд в изменении размеров оконных пластин: от мелких в свинцовых обоймах, до крупных – в деревянном переплете. Важно, что документ фиксирует факт сосуществования разновременных пластин разных размеров в остеклении одного здания.

Если посмотреть записи с атрибутом старое/новое по признаку количества «кватер» (секций оконного полотна), то выявится очевидная хронологическая зависимость. В 31 записи говорится об окнах в две «кватеры» (18 случаев новых окон, 13 старых), в четыре «кватеры» – 14 (1 случай нового окна, 13 старых), в шесть «кватер» – 1 (1 случай старого окна). Прослеживается также некоторая технологическая зависимость: меньшая площадь оконных пластин подразумевала использование большего количества «кватер».

Документ показывает и заботу о безопасности. В 25 записях отмечено использование железных решеток, в двух – деревянных, в одном – крепежных железных прутьев.

Весьма познавательно знакомство с печами Семинарии. Видно, как дымооборотные голландки (топка в корпусе печи) вытесняют старые капюшоновые печи (челесник за стенкой в сенях). Доминирующий цвет изразцов – коричневый и белый (иногда с голубым накрапом), изредка зеленый.

Не менее интересны строительные сметы. В 1809 г. по расчетам для ремонта Семинарии в Вильно явствует, что 1 белополивной изразец стоил 25 коп., 1 старый вторичного использования изразец – 12,5 коп., 1 кирпич – 6 коп., 1 оконная рама с «кватерами» – 3 руб., 1 оконная пластина обходилась в 47 коп., 1 черепица – 2,4 коп. Предпоследняя и последняя «неудобные» цены, пожалуй, подсказывают, что речь идет о счете рублем на ассигнации и помогают догадаться об обменном курсе. К сожалению, на денежный счет особого внимания не было обращено и пользователю придется с этими вопросами разбираться самому.

В качестве мелкого замечания: в некоторых документах встречаются ошибки в польском алфавите – например, используются иноязычные графемы *o* вместо *ó*, *u* вместо *u* (р. 22–42, 166–173), в немецком *u* вместо *u*, *u* вместо *ü* (р. 157–166, 615–619), в латинском *u* вместо *u* (р. 410–411).

Можно лишь восхищаться плодами труда Владаса Дремы – трудно поверить, что все это удалось сделать одному человеку. Многим людям книга окажет добрую помощь в их исследованиях.

► Szymański J. Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 2009 – 764 s.

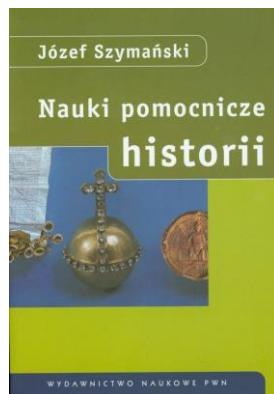
Опубл.: ГА. Т. 18. Гародня, 2012. С. 171.

Чарговым, шостым, выданнем у Польскім навуковым выдавецтве выйшаў падручнік Юзэфа Шыманьскага «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны». Кніга ў мяккай вокладцы з клеевым мацаваннем блока, але сабраная з шытых лагінаў, што вельмі істотна для падручніка, які павінен быць трывалым. Друк якасны, чорна-белы на белаі паперы, што робіць тэкст добра чытальным.

Падручнік добра структураваны, ён дзеліцца на некалькі вялікіх частак, якія зразумелыя інтуітыўна: Уступ, Чалавек – час – месца (генеалогія, храналогія, метралогія, гістарычная геаграфія), Мова і пісьменнасць (літаратурная мова, палеаграфія, гістарычная бібліяграфія, дыпламатыка, архівазнаўства), Рэчы і выявы (навука аб сімвалах улады, нумізматыка, сфрагістыка, геральдыка), Заканчэнне. Бібліяграфічныя спісы асноўных публікацый прыводзяцца ў канцы кожнага раздзела. На кожную з 14

дысцыплін прыходзіцца прыблізна паўсотні старонак тэксту. Кніга мае зручны справачны апарат, які займае амаль дзясятую частку кнігі: імяны і геаграфічны паказальнікі, спісы табліц і малюнкаў.

Кнігу варта лічыць узорным падручнікам па дапаможных гістарычных дысцыплінах рэгіёна краін-нашчадкаў былой Рэчы Паспалітай. Паколькі падобнага беларускага падручніка, выдавочна, не дачакацца, то варта ўздымаць пытанне аб перакладзе кнігі Ю.Шыманьскага на беларускую мову і ўвядзенне яе ў навучальны працэс беларускіх ВНУ.

Аб нумізматыцы як гістарычнай дысцыпліне

Нумізматыка (ад грэч. *nomisma* – манета) – навука пра гісторыю манетнай грашовай масы. Асноўным аб'ектам вывучэння з'яўляецца манета. Гісторыя манетнай масы вывучаецца па манетных скарбах, адзінкавых знаходках манет, пісьмовых крыніцах.

Распаўсюджанае вызначэнне нумізматыкі як навукі пра гісторыю грашовага абарачэння відавочна недакладнае, бо нумізматыка не займаецца палеаграфіямі, папяровымі, безнаяўнымі і электроннымі грашымі. Больш таго, з усіх грашовых агрэгатаў, якія ўласна характарызуюць грашовае абарачэнне, нумізматыка займаецца толькі невялікай часткай – наяўнымі грашымі. У перыяды папяровых і безнаяўных грошаў да сферы нумізматыкі адносяць зноў жа невялікую частку ад наяўных грашовых сродкаў у выглядзе дробных манет і таксама манетных какемаратыўных выпускаў.

Да сферы нумізматыкі не належаць аб'екты фалерыстыкі і медальерныя вырабы, але арганізацыйна яны звычайна захоўваюцца ў музеях у аддзелах нумізматыкі, як і папяровыя грошы.

Нумізматыка класіфікавалася ў СССР як дапаможная гістарычная дысцыпліна, у 1960–70-х гг. зроблена спроба вызначыць яе як самастойную галіну гістарычных ведаў. Састаўляючымі часткамі нумізматыкі з'яўляюцца вывучэнне матэрыяльных помнікаў (манет) і пісьмовых крыніц (заканадаўчыя акты, звесткі сучаснікаў, вытворчая дакументацыя). Грашовае абарачэнне характарызуюць комплексы манет, якія склаліся гістарычна. Тэхніка вытворчасці, мастацкія вартасці, метралагічныя асаблівасці ўзнаўляюцца непасрэдна па асноўнай адзінцы вывучэння – манетах, якія для гэтай мэты аб'ядноўваюцца ў сістэматычныя калекцыі або выбаркі, зробленыя па волі даследчыка. У нумізматыцы прынятыя даціроўкі для адзінкавага скарбу па малодшай манеце. Час захавання для адзінкавага скарбу можа быць вызначаны інтэрвалам, ніжняй мяжою якога з'яўляецца малодшая манета скарбу, а верхняй вызначаецца вядомай крайняй датай абарачэння падобных манет на дадзенай тэрыторыі. Знаходкі

асобных манет і скарбаў выкарыстоўваюцца для датыроўкі культурнага слоя ў археалогіі. Метады даціроўкі дакладна не распрацаваны, бывае, што час бытавання манет сам патрабуе даціроўкі па культурным слоі. У нумізматыцы выкарыстоўваюцца наступныя спосабы вывучэння: метралагічны аналіз, аналіз спалучэння штэмпелей (матрыц) аверса і рэверса (паштэмпельны аналіз), кампаратыўны аналіз матэрыяльных і пісьмовых крыніц, стылістычны аналіз, палеаграфічны аналіз, аналіз пунсонных набораў. За традыцыйным падзелам на пісьмовыя і рэчавыя крыніцы хаваецца сутнасная розніца ў кшталце перадаваемай інфармацыі: пісьмовыя крыніцы звычайна падаюць яўныя звесткі, рэчавыя ў большасці выпадкаў утрымліваюць схаваную інфармацыю, што патрабуе выкарыстання спецыяльных прыёмаў для яе актуалізацыі. У нумізматыцы шырока выкарыстоўваюцца тэхнічныя сродкі аналізу для вывучэння складу метала манет.

Аўстрыйскі абат Іосіф-Іларый Экель і тытульны ліст першага тому яго «Навукі пра старажытныя манеты».

Нумізматыка ўзнікла са збіральніцтва, якое з'явілася ў старажытным Рыме, у 4–15 стст. распаўсюдзілася ў Еўропе, з 17 ст. вядома ў Беларусі. У 16 ст. былі выдадзены першыя прысвечаныя старажытным манетам кнігі А.Фульвію, Г.Рулі. З канца 17 – пачатку 18 ст. пачалі з'яўляцца даволі шматлікія друкаваныя працы пра антычныя і сярэднявечныя манеты еўрапейскіх аматараў даўніны А.Шміта, Г.З.Баера, Г.С.Трэвера, І.М.Геснера, Х.Ханталера, І.Х.Хірша, Ф.Неймана і інш. Але вылучэнне нумізматыкі як асобай дысцыпліны са сваім навуковым апаратам і сваёй спецыфічнай тэматыкай даследавання звязваецца з імем нумізмага-антычніка І.Экеля, які ў 1792–1798 гг. выдаў у Вене 8-томную працу «Навука пра старажытныя манеты».

Прэкурсорам спецыяльных прац па нумізматыцы Рэчы Паспалітай з'яўляецца праца Т.Чацкага «Аб літоўскіх і польскіх правах» (Т. 1, 1800 г., другое выданне 1843 г.); першыя карпусы манет Рэчы Паспалітай – 2-томная праца К.Стэнжынскага-Бандке «Польскія манеты» (1840–1841), праца І.Загурскага «Манеты старажытнай Польшчы» (1845). У 1859 г. заснавана Імператарская Археалагічная камісія, у якую перадаваліся па палажэнні манетныя знаходкі для вывучэння (беларускія дарэвалюцыйныя скарбы адлюстраваны ў зборніку 1996 г. «Вяртанне-3»).

У апошній трэці 19 ст. значная колькасць манет назапашваецца ў музеях пры губернскіх статыстычных камітэтах і губернскіх царкоўна-археалагічных музеях. У 19 ст. пашыраецца колькасць прыватных збораў (найбольш вядомыя ў Беларусі зборы М.П.Румянцава, Я. І.К.Тышкевічаў, Э.Гутэн-Чапскага, Г.Татура і інш.).

З канца 19 ст. з'яўляюцца спецыяльныя польскамоўныя выданні па нумізматыцы Рэчы Паспалітай: у Кракаве выдаюцца ў 1884–1889 гг. «Запіскі нумізматычнэ» (М.Курнатоўскага), у 1889–1949 гг. «Вядомасці нумізматычна-археалагічнэ», у Львове ў 1925–1928 гг. «Запіскі нумізматычнэ» (Р.Менкіцкага). У пасляваеннай Польшчы выдаюцца агульнаацыянальныя «Вядомасці нумізматычнэ» (у 1957–1972 гг. орган Польскага археалагічнага таварыства, у 1972–1980 гг. Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, у 1981–1988 гг. Нумізматычнай камісіі

Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, з 1989 г. Нумізматычнай камісіі Камітэта гістарычных навук Польскай Акадэміі навук), выходзіць з 1965 г. «Бюлецень нумізматычны» (у 1965–1991 гг. орган Нумізматычнай камісіі Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, з 1991 г. Галоўнага праўлення Польскага нумізматычнага таварыства), «Справозданыя нумізматычны» (з 1983 г. орган Міжмузейнай нумізматычнай калегіі); у гэты час з'явіўся шэраг перыядычных малатыражных рэгіянальных часопісаў: «Бяластоцкі нумізматык», «Лодзьскі нумізматык», «Радомшчанскі нумізматык», «Колекцыянер ломжынскі», «Нумміс» («Островецке запіскі нумізматычны»), «Магазын нумізматычны» (Чэнстахова), «Магазын нумізматычны» (Олькуш), «Пжэглэнд нумізматычны» (Гданьск), «Гданьске зшыты нумізматычны», «Грош» (Ястжэнбе Здруй), «Вроцлавске запіскі нумізматычны» «Быдгоске вядомасці нумізматычны», «Любельске вядомасці нумізматычны» і інш.

У Расіі часоў імперыі былі выдадзены «Працы маскоўскага нумізматычнага таварыства» (1893–1905), «Нумізматычны зборнік маскоўскага нумізматычнага таварыства» (1911–1915).

У СССР нумізматычныя артыкулы друкаваліся ў перыядычных выданнях «Працы нумізматычнай камісіі РАГМК – ДАГМК (выданне Нумізматычнай камісіі Расійскай акадэміі гісторыі матэрыяльнай культуры, 1921–1924), «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны» (1968–1991), «Нумізматыка і сфрагістыка» (1963–1974), «Нумізматыка і эпиграфіка» (1960–1989), «Археаграфічны штогоднік» (1957–1986), «Эпіграфіка ўсходу» (1947–1988), «Савецкі калекцыянер» (выданне Усесаюзнага таварыства філатэлістаў, 1963–1991), перыядычных зборніках прац цэнтральных музеяў – «Нумізматыка» аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага Эрмітажа (Ленінград, 1945–1986), «Нумізматычны зборнік ДГМ» аддзела нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква, з 1955 г.). За мяжой выдаваўся «Рускі нумізматычны часопіс» (ЗША, Александрыя).

У Расійскай Федэрацыі выдаюцца «Нумізматычны зборнік» (з 1990 г.), «Манета» (з 1994 г.), «Нумізматычны альманах» (з 1997 г.) і іншыя, працягваюць выходзіць некаторыя выданні савецкіх часоў.

У Літве выдаюцца «Калекцыя» (з 1994 г.) і «Нумізматыка» (Нацыянальны музей Літвы, з 2000 г.).

На Украіне выходзяць «Нумізматыка і фалерыстыка» (з 1997 г.), «Нумізматыка і баністыка» (з 1999 г.).

За мяжой існуе практыка ўтварэння таварыстваў нумізматаў (калекцыянераў, прафесіянальных антыквараў, навуковых супрацоўнікаў). Міжнародная нумізматычная камісія пры Міжнародным камітэце гістарычных навук (утворана ў 1952 г., па стану на 1996 г. мела 147 членаў з 38 краін) каардынуе асноўныя накірункі навуковай і выдавецкай дзейнасці ў галіне нумізматыкі ў маштабах сусвету, раз у некалькі гадоў арганізуе сусветныя нумізматычныя кангрэсы, штогод выдае справаздачу. Па статуту яе членамі могуць быць музеі са зборамі манет, навуковыя ўстановы і таварыствы, нацыянальныя манетныя двары.

Сусветныя нумізматычныя кангрэсы адбыліся ў 1891 г. (Брусель), 1800 г. (Парыж), 1910 г. (Брусель), 1936 г. (Лондан), 1953 г. (Парыж), 1961 г. (Рым), 1967 г. (Капенгаген), 1973 г. (Нью-Ёрк), 1979 г. (Берн), 1986 г. (Лондан), 1991 г. (Брусель), 1997 г. (Берлін), 2003 г. (Мадрыд), 2009 г. (Глазга); 2015 г. (Таорміна). У Расіі агульнарасійская нумізматычная канферэнцыя праводзіцца штогод з 1993 г. У Польшчы адбываюцца раз у некалькі гадоў агульнапольскія нумізматычныя сесіі ў Новай Солі з 1963 г., праводзяцца раз у два гады міжнародныя канферэнцыі даследчыкаў з краін рэгіёна былой Рэчы Паспалітай у Супраслі з 1994 г. (з 2006 г. у Аўгустове).

Матэрыяльная база для нумізматычных даследаванняў у Беларусі на пачатак 2000-х гадоў па розных падліках складае ад 200 да 500 скарбаў, якія захоўваюцца ў фондах музеяў Беларусі. Даваенныя музейныя нумізматычныя фонды знішчаны. У Беларусі цэнтралізаваны збор звестак пра скарбы не вядзецца, кадры прафесійных нумізматаў-даследчыкаў практычна адсутнічаюць, спецыялізаваныя канферэнцыі не арганізуюцца, нумізматычныя аукцыёны не праводзяцца, спецыяльных перыядычных выданняў не існуе. Нумізматыка выкладаецца на гістарычных факультэтах Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага педагагічнага ўніверсітэта, факультэтах культуралогіі і бібліятэчна-інфармацыйных сістэм Беларускага ўніверсітэта культуры.

За пасляваенны час надрукавана каля 300 прац па нумізматыцы Беларусі, выдадзена першая ў СССР і СНГ галіновая энцыклапедыя «Археалогія і нумізматыка Беларусі».

Літаратура

Горнунг М.Б. К столетию Московского кружка нумизматов // НС ГИМ. Ч. IX. М., 1986.

Историческое краеведение Белоруссии. Мн., 1980.

Мельникова А.С. Средневековая русская нумизматика в советских исследованиях 1950–1980 гг. // ВИД. Вып. XXII. Л., 1991.

Рабцэвіч В.Н. Нумізматыка // Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. Мн., 1993.

Рябцевич В.Н. Основные итоги нумизматических исследований в БССР // Белорусские древности : доклады к конференции по археологии Белоруссии. Мн., 1967.

Сінчук І.І. Ю.Ядкоўскі – аўтар Ведамасцей нумізматычна-археалагічных // Краязнаўчыя запіскі : зборнік артыкулаў памяці Юзафа Ядкоўскага. Гродна, 1990.

Синчук И.И. Клады Беларуси : законодательство и практика. Мн., 2003.

Спасский И.Г. Очерки по истории русской нумизматики // НС ГИМ. Ч. I. М., 1955.

Спасский И.Г. Нумизматические исследования (Россия, Украина, Белоруссия) в 1917–1967 гг. // ВИД. Вып. II. Л., 1969.

Шелов Д.Б. Состояние работы в области нумизматики и ближайшие задачи // КСИИМК. 1956. № 66.

Янин В.Л. Нумизматика и проблемы товарно-денежного обращения в Древней Руси // ВИ, 1955. № 8.

Янин В.Л. Успехи и проблемы изучения вспомогательных дисциплин русской истории (нумизматика, сфрагистика, эпиграфика, весовая метрология) // Состояние и задачи изучения вспомогательных исторических дисциплин. Л., 1969.

Янин В.Л. Очерки комплексного источниковедения: Средневековый Новгород. М., 1977.

Асноўныя перыядычныя нумізматычныя выданні

Ніжэйшы пералік мае мэтаю пазнаёміць чытача з асноўнымі перыядычнымі нумізматычнымі выданнямі былых Расійскай Імперыі, СССР, Чэхаславакіі і некаторымі польскімі часопісамі. Практычна на гэтым інфармацыйным абшары месяца звесткі, якія патрэбны калекцыянеру і даследчыку, калі ён займаецца нумізматыкай рэгіёна былой Рэчы Паспалітай (каб не канкрэтызаваць дакладней). Выданняў гэтых няшмат, знаёмства з імі дае асалоду нібыта непасрэднага кантакту з людзьмі, якія пісалі пра розныя з’явы грашовага абарачэння з канца 19 ст. і якія працягваюць друкаваць свае артыкулы ў наш час. Прайшоў час, і на постсавецкіх абшарах з’явіліся новыя выданні – генеральна калі браць, то за рэдкім выключэннем больш камерцыйныя, менш грунтоўныя, часам лепш ілюстраваныя. Але старыя акадэмічныя артыкулы, якія сталі ўжо класікай, з тамоў з дабротнымі цвёрдымі вокладкамі застануцца з намі назаўсёды. Апісанне знарок зроблена ў энцыклапедычным стылі, бо сапраўды пададзенымі звесткамі можна карыстацца як даведнікам.

* * *

АРХЕАГРАФІЧНЫ ШТОГОДНІК (Археографический ежегодник) – неперыядычны зборнік матэрыялаў па археаграфіі, архівазнаўстве і дапаможных гістарычных дысцыплінах гісторыі СССР, які з 1957 выдаецца Археаграфічнай камісіяй Аддзялення гісторыі АН СССР, пазней РАН. Выданне арыентавана на праблемы расійскай гісторыі, друкуюцца артыкулы, агляды, арыгінальныя крыніцы. У А.ш. надрукаваны шэраг артыкулаў па нумізматыцы і метралогіі, частка з якіх мае дачыненне да гісторыі Беларусі. У «А.ш. за 1966 год» надрукаваны алфавітны паказальнік матэрыялаў за папярэднія гады.

БЕЛАСТОЦКІ НУМІЗМАТ (Białostocki numizmatyk) – орган Беларускай секцыі Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства; выдаецца неперыядычна з 1986 г. Выданне падае матэрыялы па нумізматыцы Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы

Паспалітай. Адзін са шматлікіх часопісаў рэгіянальных аддзелаў Польскага нумізматычнага таварыства.

БЮЛЕЦЕНЬ НУМІЗМАТЫЧНЫ (Biuletyn numizmatyczny) – польскі нумізматычы часопіс, у 1965–1991 гг. орган Нумізматычнай камісіі Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, з 1991 г. Галоўнага праўлення Польскага нумізматычнага таварыства. Выходзіць з 1965 г., перыядычнасць – 10 выпускаў у год з 1965 па 1983 г., 12 выпускаў у год з 1984 па 1991 г., 4 выпускі ў год з 1992 г. Друкуе матэрыялы па нумізматыцы навукова-папулярнага кірунку шырокага геаграфічнага і нумізматычнага ахопу, перавага аддаецца гісторыі грашовага абарачэння Рэчы Паспалітай.

ВЕДАМАСЦІ НУМІЗМАТЫЧНА-АРХЕАЛАГІЧНЫЯ (Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne) – польскі нумізматычны часопіс, орган Кракаўскага нумізматычнага таварыства, выходзіў у 1889–1939 гг., апошні, XXI, том апублікаваны ў 1949 т. У часопісе друкаваліся матэрыялы па нумізматыцы Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

ВЕДАМАСЦІ НУМІЗМАТЫЧНЫЯ (Wiadomości numizmatyczne) – польскі нумізматычы часопіс-штоквартальнік, выходзіць з 1957 г. У 1957–1972 гг. орган Польскага археалагічнага таварыства, у 1972–1980 гг. Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, у 1981–1988 гг. Нумізматычнай камісіі Польскага археалагічнага і нумізматычнага таварыства, з 1989 г. Нумізматычнай камісіі Камітэта гістарычных навук Польскай акадэміі навук). У выданні друкуюцца матэрыялы па нумізматыцы Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

ДАПАМОЖНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ (Вспомогательные исторические дисциплины) – неперыядычны зборнік, які з 1968 г. выдаецца Ленінградскім аддзяленнем Археаграфічнай камісіі Аддзялення гісторыі АН СССР (т. I – 1968, т. II – 1969, т. III – 1970, т. IV – 1972, т. V – 1973, т. VI – 1974, т. VII – 1976, т. VIII – 1976, т. IX – 1978, т. X – 1978, т. XI – 1979, т.

XII – 1981, т. XIII – 1982, т. XIV – 1983, т. XV – 1983, т. XVI – 1985, т. XVII – 1985, т. XVIII – 1987, т. XIX – 1987, т. XX – 1989, т. XXI – 1990, т. XXII – 1991, т. XXIII – 1992, т. XXIV – 1993, т. XXV – 1994, т. XXVI – 1998, т. XXVII – 2000, т. XXVIII – 2002, т. XXIX – 2005, т. XXX – 2007, т. XXXI – 2010, т. XXXII – у друку, т. XXXIII – 2015). З 1992 на выхадных дадзеных зборніка стаіць: РАН, Аддзяленне гісторыка-філалагічных навук, Археаграфічная камісія, Санкт-Пецярбург. Зборнік складаецца з артыкулаў па гістарыяграфіі і дапаможным гістарычным дысцыплінам сярэднявечнай і новай гісторыі СССР (пераважна 16 – пачатак 20 ст.). Рэгулярна змяшчаюцца артыкулы па нумізматыцы і сфрагістыцы, у тым ліку і па праблемах агульных для рускай і беларускай гісторыі (златнікі, куфічныя дірхемы, безманетны перыяд, грашовая рэформа Аляксея Міхайлавіча, сеўскі чэх), надрукаваны агляд нумізматычных даследаванняў у Расіі, Украіне, Беларусі ў 1917–1967 гг. (Спасский И.Г., т. II). У тамах X, XX і XXX надрукаваны алфавітны паказчык артыкулаў і матэрыялаў папярэдніх тамоў.

ЗАПІСКІ НУМІЗМАТЫЧНЫЯ (Zapiski numizmatyczne) – прысвечаны нумізматыцы і сфрагістыцы часопіс, які штоквартальна з сярэдзіны 1884 па 1889 г. выдаваў у Кракаве М.Курнатоўскі. Часопіс друкаваў артыкулы па нумізматыцы Рэчы Паспалітай, кароткія бібліяграфічныя агляды, хроніку. Ёсць рэдацыя гэтага выдання, якая была зроблена Польшкім нумізматычным таварыствам у 1993 г. з аказіі 110-годдзя польскай нумізматычнай перыёдыкі да I Агульнага з’езду дэлегатаў Польскага нумізматычнага таварыства ў Вроцлаве.

ЗАПІСКІ НУМІЗМАТЫЧНЫЯ (Zapiski numizmatyczne) – орган Саюза Львоўскіх нумізматаў, выходзіў штоквартальна з 1925 па сярэдзіну 1928 г., з 1926 г. са штоквартальным дадаткам «Папяровыя грошы» («Pieniadz papierowy») з асобнай пагінацыяй. Матэрыялы З.н. прысвечаны нумізматыцы і медальерству Рэчы Паспалітай, друкаваліся аналітычныя артыкулы, звесткі пра новыя скарбы, асобныя манеты, хроніка, бібліяграфічныя агляды.

ЗАПІСКИ НУМІЗМАТИЧНЫЯ (Notae Numismatae – Zapiski numizmatyczne) – перыядычнае выданне Нацыянальнага музея ў Кракаве і Нумізматычнай секцыі Археалагічнай камісіі Польскай акадэміі навук у Кракаве, выходзіць нерэгулярна з 1996 г. на польскай і англійскай мовах. Выйшлі т. I – 1996, т. II – 1997, т. III–IV – 1999, т. V – 2004, т. VI – 2011, т. VII – 2012, т. VIII – 2013, т. IX – 2014, т. X – 2015.

ЛЬВОЎСКІЯ НУМІЗМАТИЧНЫЯ ЗАПІСКИ (Львівскі нумізматичні записки). Пачалі выдавацца з 2004 г.: № 1 – 2004, 2 – 2005, 3 – 2006, 4–5 – 2007–2008 [2010], 6–7 – 2009–2010 [2012], 8–9 – 2011–2012 [2014], 10 – 2013 [2014]. Яны працягваюць традыцыю даваенных, «з-за польскага часу» Львоўскіх нумізматычных запісак. У рэдакцыйнай калегіі – прадстаўнікі акадэмічнай навукі і вядомыя калекцыянеры-даследчыкі. Галоўны рэдактар Раман Шуст, дэкан гістарычнага факультэта Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І.Франка, аўтар трох грунтоўных кніжных нумізматычных выданняў. Наклад «Запісак» вялікі – ад некалькіх соцен да тысячы экзэмпляраў.

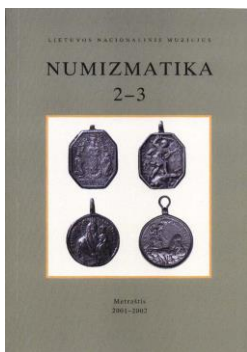

МАНЕТА (Монета). Нумізматычны альманах пачаў выходзіць у Волагдзе з 1995 г. Да 2003 г. выйшлі 9 выпускаў. Друкаваў матэрыялы па нумізматыцы і фалерыстыцы. У апошнія гады ў часопісе быў прыняты тэматычны падзел на гісторыю грашовага абарачэння, атрыбуцыі, «скарбазнаўства».

НУМІЗМАТЫКА (Нумизматика) – неперыядычны зборнік навуковых прац Адзела нумізматыкі Дзяржаўнага Эрмітажа (Ленінград), мае дадатковую агульную нумарацыю прац Дзяржаўнага Эрмітажа (вып. 1 – т. I, 1945; вып. 2 – т. IV, 1961; вып. 3 – т. IX, 1967; вып. 4 – т. XII, 1971; вып. 5 – т. XXI, 1981; вып. 6 – т. XXVI, 1986), у 2005 г. зборнік выйшаў без нумара выпуску і без нумарацыі прац Дзяржаўнага Эрмітажа пад назваю «Матэрыялы і даследаванні Адзела нумізматыкі (Матэрыялы и

исследования Отдела нумизматики)», з 2006 г. з гэтай жа назваю выходзіць з дадатковай агульнай нумарацыяй прац Дзяржаўнага Эрмітажа (т. XXXI, 2006, т. XLVIII, 2009, т. LXI, 2012). Тэматыка і храналогія зборніка адзначаецца шырынёю, частка матэрыялаў тычыцца грашовага абарачэння беларускіх і ўкраінскіх зямель.

НУМІЗМАТЫКА (Нумизматика) – расійскі навукова-інфармацыйны часопіс, выдаецца з 2003 г. з перыядычнасцю 3 нумары ў год, з 2008 г. – 4 нумары. Галоўны рэдактар Н.Ю.Каштанава. Друкуе матэрыялы як па нумізматыцы, так і па фалерыстыцы і медальернаму мастацтву. Адрозніваецца высокай паліграфічнай якасцю. У рэдкалегію ўваходзяць шырокавядомыя расійскія вучоныя-нумізматы В.Л.Янін, П.Р.Гайдукоў, В.А.Калінін, І.У.Шыракоў. Дайджэст вып. 1-19 (да 2008 г.) прадстаўлены ў электронным выглядзе па адрасе <http://info.charm.ru/Numismatika-digest.htm>

НУМІЗМАТЫКА: ШТОГОДНІК (Numizmatika: Metraštis) – неперыядычнае выданне Нацыянальнага музея Літвы. Выйшлі т. 1 – 2000, т. 2-3 – 2004, т. 4-5 – 2006, т. 6 – 2007, т. 7-8 – 2008, т. 9-12 – 2012. Тэматыка выдання вызначаецца тымі рэчамі, якія на практыцы захоўваюцца ў адзелах нумізматыкі. Гэта манеты, банкноты, ордэны і медалі, настольныя медалі, жэтоны. Па змесце яно найбольш блізкае беларускаму чытачу. З першага тома пазіцыяніруецца не як выданне адзела нумізматыкі Нацыянальнага музея Літвы, а як агульналітоўскае нумізматычнае выданне. «Запіскі» адкрытыя і для замежных аўтараў з адпаведнай тэматыкай. Мовы літоўская і руская, ёсць падрабязныя англійскія анатацыі.

НУМІЗМАТЫКА (Numizmatika) – штогоднік Славацкага нумізматычнага таварыства (Slovenská numizmatická spoločnosť), якое паўстала ў 1970 г. Галоўны рэдактар Збышэк Шустэк. У 2006 г.

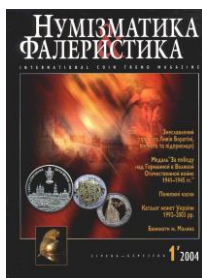
выйшаў 21 нумар. Вылучаецца паліграфічнай якасцю і каляровымі ілюстрацыямі з 1990-х гг. Часцяком нумар аддаецца пад матэрыялы чарговага міжнароднага сімпозіўма, які адбываецца ў Славакіі. Тады ўжываюцца мовы аўтараў – славацкая, чэшская, руская, украінская, венгерская, польская, нямецкая. У выпадку ўжывання не славацкай мовы артыкул звычайна забяспечваецца славацкаю і англійскаю анатацыямі. Асаблівасць выдання – вялікая колькасць якасных артыкулаў па баністыцы. Насычанасці матэрыяламі не перашкаджае наяўнасці ў краіне яшчэ аднаго выдання «Славацкай нумізматыкі» (Slovenská numizmatika), якое выходзіць пад грыфам Нумізматычнай камісіі Славацкай акадэміі навук з 1970 г., а выпуск XX яе выйшаў у 2016 г. (змест вып. I–XX – http://www.richtera.cz/numismatics/download/obsah_slovenska_numismatika.pdf). Пры тым колькасць жыхароў Славакіі складае толькі 1/3 ад насельніцтва Беларусі.

NUMIZMATIKA

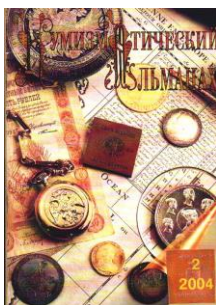
НУМІЗМАТЫКА І СФРАГІСТЫКА (Нумізматыка і сфрагистика) – неперыядычны зборнік, які на рускай мове ў 1963–1974 гг. выдаваўся Інстытутам археалогіі АН УССР (вып. 1 – 1963, вып. 2 – 1965, вып. 3 – 1968, вып. 4 – 1971, вып. 5 – 1974). У зборніку пераважаюць матэрыялы нумізматычнага характару, якія тычацца грашовага абарачэння Украіны і сумежных тэрыторый, значна менш артыкулаў па фалерыстыцы і сфрагістыцы, вялікая доля публікацый па антычнай нумізматыцы, нумізматыка позняга Сярэднявечча ў значнай ступені прадстаўлена беларускімі матэрыяламі (скарбы Усходняй Беларусі 16 – першай паловы 19 ст. – цыкл манаграфічных артыкулаў В.Н.Рабцэвіча).

НУМІЗМАТЫКА І ФАЛЕРЫСТЫКА (Нумізматыка і фалеристика) – часопіс даволі вядомы на Украіне і мае велізарны як на сённяшнія ўмовы наклад 2000 экзэмпляраў. Выдаецца на крэйдавай паперы ў колеры, з артыкуламі на ўкраінскай

(пераважна) і рускай мовах. Пераыдычнасць – 4 нумары ў год, выходзіць з 1997 г. Галоўны рэдактар часопіса Максім Загрэба трымае спраўджаны часам стыль выдання. Сярод членаў рэдкалегіі – вядомы расійскі фалерыст В.А.Дураў. Акрамя абвешчаных у назве часопіса тэм у ім можна знайсці матэрыялы па баністыцы, уніфармалогіі, актуальныя падрабязныя звесткі пра кніжныя прапановы.

НУМИЗМАТИКА И ЭПИГРАФИКА (Нумизматика и эпиграфика) – перыядычны зборнік навуковых прац, які з 1960 г. пад рэдакцыяй Д.Б.Шэлава (да т. XV) выдаецца Інстытутам археалогіі АН СССР, з 1999 г. – Інстытутам археалогіі РАН (т. I – 1960, т. II – 1960, т. III – 1962, т. IV – 1963, т. V – 1965, т. VI – 1966, т. VII – 1968, т. VIII – 1970, т. IX – 1971, т. X – 1972, т. XI – 1974, т. XII – 1978, т. XIII – 1980, т. XIV – 1984, т. XV – 1989, т. XVI – 1999, т. XVII – 2005, т. XVIII – 2011, т. XIX – 2015). У зборніку прадстаўлены артыкулы па сфрагістыцы і нумізматыцы, большая частка нумізматычных артыкулаў прысвечана антычнаму перыяду, нумізматыцы Сярэдняй Азіі, Маскоўскай дзяржавы; Рэчы Паспалітай надаецца менш увагі. У вып. II, III, IX і XII надрукаваны бібліяграфічны паказальнік па савецкай нумізматыцы 1917–1972 гг., у вып. XV – змест папярэдніх выпускаў.

НУМИЗМАТИЧНЫ АЛЬМАНАХ (Нумизматический альманах) – расійскі навукова-папулярны часопіс, выдаваўся з 1997 па 2002 г. з перыядычнасцю 4 нумары ў год, з 2003 па 2012 г. – 2 нумары ў год. З 2013 г. часопіс не выходзіць. Галоўны рэдактар – В.Н.Валодзіна. Друкуе разнастайныя матэрыялы па нумізматыцы, баністыцы, фалерыстыцы. У апошнія гады ў часопісе прыняты тэматычны падзел на антычную, рускую, замежную,

пазнавальную нумізматыку, баністыку, хроніку, кніжны анонс, памятныя манеты. Друкуе як расійскіх, так і аўтараў з краін былога СССР.

НУМІЗМАТЫЧНЫ ЗБОРНИК (Numismatický sborník) – неперыядычнае выданне Нумізматычнай камісіі Чэхаславацкай акадэміі навук (т. 1 – 1953, т. 2 – 1955, т. 3 – 1956, т. 4 – 1957, т. 5 – 1958, т. 6 – 1960, т. 7 – 1962, т. 8 – 1963–1964, т. 9 – 1965–1966, т. 10 – 1967–1968, т. 11 – 1969–1970, т. 12 – 1971–1972, т. 13 – 1973–1974, т. 14 – 1975–1976, т. 15 – 1977–1978, т. 16 – 1983, т. 17 – 1986, т. 18 – 1989, т. 19 – 1993, т. 20 – 2005, т. 21 – 2006, т. 22 – 2007, т. 23 – 2008, т. 24 – 2009, т. 25 – 2010, т. 26/1–2 – 2011, т. 27/1–2 – 2012–2013, 28/1–2 – 2014), якое прысвечана праблемам нумізматыкі чэшскіх і славацкіх зямель ад Антычнасці да Новага часу, у тым ліку ўздываюцца пытанні эмісіі і абарачэння пражскіх грошаў. У т. XVI надрукаваны аўтарскі і сістэматычны паказальнікі, рээстр публікацый скарбаў.

НУМІЗМАТЫЧНЫ ЗБОРНИК ДЗЯРЖАЎНАГА ГІСТАРЫЧНАГА МУЗЕЯ (Нумизматический сборник ГИМ) – неперыядычнае выданне, якое рыхтуецца Аддзелам нумізматыкі Дзяржаўнага гістарычнага музея (Масква), частка Н.з.ДГМ мае дадатковую агульную нумарацыю выпускаў прац ДГМ (ч. I – вып. XXV, 1955; ч. II – вып. XXVI, 1957; ч. III – 1974; ч. IV (вып. I–IV) – 1971; ч. 5 (вып. 1–2) – вып. 49, 1977; ч. 6 – вып. 50, 1980; ч. 7 – вып. 53, 1980; ч. 8 – вып. 57, 1983; ч. 9 – вып. 61, 1986; ч. 10 – вып. 69, 1988; ч. 11 – вып. 80, 1992; ч. 12 – вып. 83, 1993, ч. XIII – вып. 98, 1998, ч. XIV – вып. 115, 2001, ч. XV – вып. 125, 2001, т. XVI – вып. 138, 2003, т. XVII – вып. 151, 2005, т. XVIII – вып. 171, 2007, т. XIX – вып. 192, 2012). Характар артыкулаў зборніка вызначыў падыход да Н.з. ДГМ як да матэрыялаў для нумізматычнага каталога збораў ДГМ. Змяшчаюцца таксама артыкулы па фалерыстыцы і медальерным мастацтве. Тэматыка і храналогія зборніка адзначаецца шырынёю, закранаюцца праблемы заходнееўрапейскай нумізматыкі. Апошнія выпускі зрабіліся менш камернымі, прыцягваецца значна больш аўтараў, якія не

з'яўляюцца супрацоўнікамі аддзела. У ч. XVI змешчаны паказчык да частак I–XV.

НУМІЗМАТЫЧНЫ ЗБОРНІК (МАСКОЎСКАГА НУМІЗМАТЫЧНАГА ТАВАРЫСТВА) (Нумизматический сборник Московского нумизматического общества) – неперыядычны зборнік, які на рускай мове (часткова на нямецкай і французскай) выдаваўся Маскоўскім нумізматычным таварыствам (т. I – 1911, т. II – 1913, т. III – 1915). Матэрыялы Н.з. маюць шырокі храналагічны і тэматычны дыяпазоны, большая частка артыкулаў прысвечана антычнай нумізматыцы і нумізматыцы Расіі, прысутнічаюць матэрыялы па заходнееўрапейскіх манетах, у тым ліку Рэчы Паспалітай. У Н.з. друкуюцца таксама справаздачы аб дзейнасці таварыства і спісы яго членаў. Значная частка артыкулаў дадаткова выдавалася асобнымі адбіткамі. Як асобны дадатак да другога тома выдадзена «Запіска аб дзейнасці Маскоўскага нумізматычнага таварыства за першыя 25 год яго існавання» С.І.Чыжова з падрабязным апісаннем выданняў Маскоўскага нумізматычнага таварыства і тэматычны спіс артыкулаў аўтараў з кароткімі анатацыямі.

НУМІЗМАТЫЧНЫЯ ЗАПІСКІ (Numismatické listy) – часопіс Нацыянальнага музея ў Празе, Чэшскага нумізматычнага таварыства і Славацкага нумізматычнага таварыства, выдаецца з перыядычнасцю 6 нумароў у год з 1945 г., з 2006 г. – 4 нумары ў год. Друкуе артыкулы, якія прысвечаны айчыннай нумізматыцы, значная ўвага надаецца дэнарыям, пражскім грошам, манетам 16-18 стст. Рэгулярна часопіс друкуе агляды медалёў, манет, нумізматычных выданняў, хроніку. Апошні нумар выйшаў у 2014 г. (т. 69, с. 1–2).

ПРАЦЫ МАСКОЎСКАГА НУМІЗМАТЫЧНАГА ТАВАРЫСТВА (Труды Московского нумизматического общества) – неперыядычны зборнік, які на рускай мове (часткова на нямецкай і французскай) выдаваўся Маскоўскім нумізматычным таварыствам (т. I, 1-шы паўтом – 1893; т. I, 2-гі паўтом – 1898 г. (частка тыражу ў I томе з тытульным лістом 1898 г.); т. II, вып. 1 – 1899; т. II,

вып. 2 – 1900; т. II, вып. 3 – 1901; т. III, вып. 1 – 1903; т. III, вып. 2 – 1905). Артыкулы ПМНТ прысвечаны шырокаму колу пытанняў ад Антычнасці да Новага часу, сярод іх – матэрыялы аб срэбраніках, грыўнях, манетах Расійскай Імперыі 18 ст. У ПМНТ друкаваліся справаздачы аб дзейнасці таварыства. Па рашэнні пасяджэння таварыства 1907 г. назва выдання зменена на «Нумізматычны зборнік».

ПРАЦЫ НУМІЗМАТЫЧНАЙ КАМІСІІ РАІМК – ДАГМК (Труды Нумизматической комиссии РАИМК – ГАИМК) – неперыядычнае выданне Нумізматычнай камісіі Расійскай акадэміі гісторыі матэрыяльнай культуры (вып. I – 1921; вып. II – 1922; вып. III – 1922; вып. IV – 1923; вып. V – 1924; вып. VI – 1927), кожны з выпускаў манаграфічна асвятляў пэўную праблему. У серыі надрукаваны тапаграфіі зліткаў і старажытнарускіх манет (Львін А.А., вып. IV), пражскіх грошаў (Сіверс А.А., вып. II).

САВЕЦКІ КАЛЕКЦЫЯНЕР (Советский коллекционер) – неперыядычны зборнік, які выдае Усесаюзнае таварыства філатэлістаў (вып. 1 – 1963, вып. 2 – 1964, вып. 3 – 1965, вып. 4 – 1966, вып. 5 – 1967, вып. 6 – 1968, вып. 7 – 1970, вып. 8 – 1970, вып. 9 – 1971, вып. 10 – 1972, вып. 11 – 1974, вып. 12 – 1974, вып. 13 – 1975, вып. 14 – 1976, вып. 15 – 1977, вып. 16 – 1978, вып. 17 – 1979, вып. 18 – 1980, вып. 19 – 1981, вып. 20 – 1982, вып. 21 – 1984, вып. 22 – 1984, вып. 23 – 1985, вып. 24 – 1987, вып. 25 – 1988, вып. 26 – 1989, вып. 27 – 1990, вып. 28 – 1991). С.к. друкаваў матэрыялы па філатэліі, філакартыі, баністыцы, нумізматыцы, фалерыстыцы і медальерным мастацтве, рэцэнзуе кнігі па тэматыцы зборніка. Нумізматычны адзел арыентаваны на расійскія манеты 16–18 стст., савецкія манеты і савецкае медальернае мастацтва. У некалькіх выпусках (А.Шышкін, вып. 7, 10) надрукаваны ўмоўныя пазначэнні манетных двароў і медальераў на манетах краін Еўропы 19–20 стст.

ЭПІГРАФІКА УСХОДУ (Эпиграфика Востока) – неперыядычны зборнік Інстытута археалогіі АН СССР Ін-т востокavedенія РАН (зб. I – 1947, зб. II – 1947, зб. III – 1949, зб. IV – 1951, зб. V –

1951, зб. VI – 1952, зб. VII – 1953, зб. VIII – 1953, зб. IX – 1954, зб. X – 1955, зб. XI – 1954, зб. XII – 1958, зб. XIII – 1960, зб. XIV – 1961, зб. XV – 1963, зб. XVI – 1966, зб. XVII – 1966, зб. XVIII – 1967, зб. XIX – 1969, зб. XX – 1971, зб. XXI – 1972, зб. XXII – 1984, зб. XXIII – 1985, зб. XXIV – 1988, зб. XXV – 1998, зб. XXVI – 2001, зб. XXVII – 2008, зб. XXVIII – 2009, зб. XXIX – 2011, зб. XXX – 2013, зб. XXXI – 2014), друкуе матэрыялы па эпіграфіцы і нумізматыцы шырокага геаграфічнага і храналагічнага дыяпазону, сярод іх – артыкулы аб сасанідскіх і куфіцкіх дырхемах. У зб. X і XX змешчаны алфавітны паказальнік артыкулаў адпаведных выпускаў.

ЭСТОНСКИ КАЛЕКЦИЯНЕР (Eesti Kolleksionäär) – часопіс Эстонскага музея гісторыі і сумеснага прадпрыемства «Alas-Eweso», які нядоўга выдаваўся з перыядычнасцю 4 нумары ў год, 1-шы нумар выйшаў у снежні 1990 г. Э.к. друкаваў матэрыялы па традыцыйных галінах калекцыяніравання – філатэліі, нумізматыцы, старажытных рэчах. Побач з артыкуламі на эстонскай мове Э.к. друкаваў паралельныя тэксты або рэзюмэ на нямецкай і рускай мовах.

* * *

У гэтым кароткім аглядзе, які ахапіў 100-гадовы акрэс выдавання нумізматычных часопісаў і іншых перыядычных выданняў, якія друкавалі матэрыялы па гісторыі грашовага абарачэння, не знайшлося месца на сучасныя даволі значныя польскія «Przegląd numizmatyczny» (выходзіць з 1993 г.), «Magazyn numizmatyczny» (выходзіць з 1992 г.), расійскія «Нумизматический сборник Московского нумизматического общества» (неперыядычна выходзіць з 1990 г.), можа варта было б узгадаць і пра Санкт-Пецярбургскую «Миниатюру», якая мае ўзровень значна вышэйшы за свой газетны выгляд. Нічога не было сказана і пра шэраг рэгіянальных выданняў, якіх асабліва шмат у Польскім нумізматычным таварыстве. Здаецца, гэтая традыцыя пачалася з пасляваеннага варшаўскага часопіса «Biuletyn numizmatyczny», які рабіўся сродкамі тагачаснай апэратыўнай паліграфіі. Нават

няпоўны пералік польскіх перыядычных малатыражных рэгіянальных часопісаў робіць уражанне, гэта «Лодзьскі нумізматык», «Радомшчанскі нумізматык», «Колекцыйнер ломжынскі», «Нумміс» («Островецке запіскі нумізматычнэ»), «Магазын нумізматычны» (Чэнстахова), «Гданьске зэшты нумізматычнэ», «Грош» (Ястжэнбе Здруй), «Вроцлавске запіскі нумізматычнэ» «Быдгоске вядамосці нумізматычнэ», «Любельске вядамосці нумізматычнэ» і інш. Адрэзлы і колы Польскага нумізматычнага таварыства маюць 44 перыядычныя выданні! Не было сказана і пра грунтоўнае штогадовае выданне «Sprawozdania numizmatyczne», якое паўстала як вынік дзейнасці Міжмузейнай нумізматычнай калегіі з інфармацыяй аб новых нумізматычных паступленнях у польскія музеі на працягу года і стан фондаў аддзелаў нумізматыкі (выходзіла штогод у 1983–1986 гг.), ці пра шыкоўныя акадэмічныя кракаўскія «Zapiski numizmatyczne» («Notae numismaticae»), якія выдае Нацыянальны музей у Кракаве і Кракаўскі аддзел Нумізматычнай секцыі Археалагічнай камісіі Польскай акадэміі навук (неперыядычна выходзяць з 1996 г., у 2004 г. з’явіўся т. V).

Ёсць яшчэ і нумізматычныя выданні замежнай дыяспары – літоўскі і польскі часопісы ў ЗША, адзін з самых вядомых замежных нумізматычных часопісаў дыяспары «Рускі нумізматычны часопіс» («Journal of the russian numismatic society») (ЗША, Александрыя).

Напэўна, каб быць у курсе міжнароднага нумізматычнага жыцця, трэба было б ведаць і пра адно міжнароднае выданне – інфармацыйны бюлетэнь Міжнароднай нумізматычнай камісіі «Compte rendu» (выходзіць штогод з 1953 г.), і пра выданні матэрыялаў сусветных нумізматычных кангрэсаў (Брусель, 1891; Парыж, 1900; Брусель, 1910, Лондан, 1936; Парыж, 1953; Рым, 1961; Капенгаген, 1967; Нью-Ёрк, 1973; Берн, 1979; Лондан, 1986; Брусель, 1991; Берлін, 1997; Мадрыд, 2003; Глазга, 2009; Таорміна, 2015), і пра матэрыялы беларуска-літоўска-польска-ўкраінскай міжнароднай канферэнцыі, што адбываецца з 1994 г. кожныя два гады ў Супраслі пад апекай Польскага нумізматычнага таварыства, і пра матэрыялы Агульнапольскіх тэматычных нумізматычных сесій у Новай Солі (адбыліся ў 1963, 1967, 1970, 1973, 1975, 1977,

1980, 1984, 1987, 1993, 1996, 2000, 2004, 2010, 2013 гг.), матэрыялы Усесаюзнай (1987) і Усерасійскіх нумізматычных канферэнцый (штогод з 1993 да 2005 г., праз два гады з 2007 г.).

Шмат пра што не было сказана, але, калі падсумаваць, кірунак абазначаны, напэўна, чытач сам сарыентуецца ў моры сучасных нумізматычных выданняў, а можа і стане іх аўтарам.

Список сокращений

- ВИ – Вопросы истории
- ВИД – Вспомогательные исторические дисциплины
- ГА – Гістарычны альманах
- КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры
- НС ГИМ – Нумизматический сборник Государственного исторического музея
- ПГКБ – Помнікі гісторыі і культуры Беларусі

Содержание

От автора	3
НУМИЗМАТИКА	
Спасский И.Г. Русские ефимки. Исследование и каталог. Изд. «Наука», Сибирское отделение, 1988. 210 с., 120 табл.	5
Константиновский рубль. Новые материалы и исследования. М., 1991. 272 с.	10
Глейзер М.М. Советская нумизматика (монеты и памятные медали) : Аннотированное библиографическое описание книг и нумизматических сборников. Петербург, 1994. 61 с.	12
Глейзер М.М. Советская и российская нумизматика : Аннотированная библиография. СПб., 2009. 425 с.	16
Kamiński Cz., Kurpiewski J. Katalog monet polskich 1587–1632 (Zygmunt III Waza). – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. 515 s.	17
Очерки по истории Отдела нумизматики / Нумизматический сборник. Ч. XII. (Труды Государственного Исторического музея. Вып. 83). М., 1993. 144 с.	20
V Всероссийская нумизматическая конференция	23
	317

XI	Агульнапольская	нумізматычная	
канферэнцыя			29
<p>Деньги. Dorling Kindersley Multimedia. New York, 1996. ISBN 1-56458-904-9 (1 компакт-диск, вместе с энциклопедией «Доспехи и оружие»).</p>			31
<p>Currency: The Art of Paper Money. Lion Rock Multimedia Limited, 1996</p>			34
<p>Eugenijaus Ivanausko 1983–1997 darbu bibliografija ir asmenu, susijusiu su lietuvisku monetu kalyba, sarasas (1489–1709), Vilnius, 1998. 28 p.</p>			35
<p>Гайдуков П.Г. Младшие монетные номиналы средневековой Руси (Четвертцы, полушки и пула конца XIV – XVII в.). М., 1999. 47 с.</p>			37
<p>Уздеников В. Геральдическое оформление российских монет 1700–1917 гг. = Uzdenikov V. Heraldic appearance of russian coins 1700–1917. М., 1998. 138 с.</p>			39
<p>Первая белорусская нумизматическая энциклопедия «Археалогія і нумізматыка Беларусі»</p>			42
<p>Всероссийские нумизматические конференции I–IX (1993–2001 гг.): Библиографический указатель / Сост. С. В. Зверев, Т. Ю. Стукалова. М., 2002. 94 с.</p>			76
<p>Remecas E. Lietuvos numizmatikos bibliografija 1815–1999: Bonistika. Faleristika. Medalininkystė. Numizmatika. Vilnius, 2001. 358 p.</p>			77
<p>Pieńkowski R. Straty wojenne numizmatyki poniesione w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945 r. Raport wstępny = Wartime losses in numismatics</p>			

- incurred between 1939–1945 within the post-1945 borders of Poland: Introductory report. Poznań, 2000. 120 s. 78
- Русская нумизматика и история денежного обращения XIV – начала XX в.): Материалы к библиографии 1901–2000 гг. / Сост. И. В. Волков. М., 2001. 99 с. 79
- Moneta mediævalis: Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin. Warszawa, 2002. 571 s. 81
- Нумізматычная канферэнцыя ў горадзе-юбіляры 82
- Ivanauskas E. Monetos ir žetonai Lietuvos senkapiuose 1387–1850 = Coins and counters in the graveyards of Lithuania 1387–1850. Vilnius, 2001. 228 p. 84
- Нумізматика українських земель: Анотований бібліографічний показник / Укладач Р. Шуст. Львів, 1998. 270 с. 85
- Зварич В., Шуст Р. Нумізматика: Довідник. Тернопіль-Львів, 1998. 464 с. 87
- Mažieji lietuvos istorijos paminklai. Nacionalinio M.K.Čiurlionio dailės muziejaus numizmatikos skyriaus rinkiniuose. Vilnius, 1999. 144 p. 88
- Kubiak S. Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski: Inwentarz / Przy współudziale B.Paszkiwicza. Poznań, 1998. XVIII, 348 s., 50 tabl. 89
- XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997: Akten – Proceedings – Actes. T. I–II. Berlin, 2000. 1488 p. 91
- 319

- Numizmatika, 2000. № 17. 148 s. 93
- Zbornik radova 3. Međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj. 11.–14. Listopada 2001. Hotel «Histrìa» – Pula – Hrvatska = Proceedings of the 3rd international numismatic congress in Croatia. October 11th – 14th, 2001. Hotel «Histrìa» – Pula – Croatia. Pula, 2002. 264 s. 94
- Ivanauskas E., Douchis R.J. Coins of Lithuania 1386–1707. Vilnius ; Columbia, 1999. 271 p. 96
- Ivanauskas E., Douchis R.J. Lietuvos monetų kalybos istorija 1495–1769. Vilnius, 2002. 312 p. 101
- Баюра А.Н. Бумажно-денежное обращение на территории Беларуси в XVIII–XX веках. Брест, 2003. 124 с. 102
- Хранитель Эрмитажа: Сборник воспоминаний и научных статей к 100-летию со дня рождения И.Г.Спасского (1904–1990). СПб., 2004. 294 с. 103
- Monetų radiniai Lietuvoje: Tarptautinei numizmatikos konferencijai skirtos parodos katalogas / Sudarė E.Remecas = Coin Finds in Lithuania: Catalogue of the Exhibition arranged in connection the International Numismatic Conference / Comp. E. Remecas. Vilnius, 2006. 56 p. 106
- Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui. Pranešimų tezės. Vilnius, 2006 m. balandžio 26–28 d. = Internacional Numismatic Conference Marking the 150th anniversary of the National Museum of Lithuania. Lecture summaries. Vilnius, April 26–28, 2006 = Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию

Национального музея Литвы. Тезисы докладов. Вильнюс, 26–28 апреля 2006 г. [Vilnius, 2006]. 238 p.	107
Numizmatika, 2004. № 19 (Symposium Kremnica 2003. Dejiny peňazí v strednej a východnej Európe: Prednášky = Money History in Central and Eastern Europe: Proceedings. Bratislava 2004). 210 s.	110
Монеты и медали (Сборник статей по материалам коллекции отдела нумизматики). Вып. II. М., 2004. 268 с.	111
The great numismatic collections on the Baltic: From coin collections of the sovereigns to national research institutions. St. Petersburg, 2005. 189 p.	112
Dutkowski J., Suchanek A. Corpus nummorum civitatis Elbingensis. Gdańsk, 2003. 304 с.	114
Leimus I. Sylloge of Islamic coins 710/1-1013/4 AD: Estonian public collections. Tallinn: Estonian History Museum, 2007. 446 p.	119
Нумизматический сборник ГИМ. Т. XVII / Труды ГИМ. Вып. 151. М., 2005. 336 с.	123
Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 1. М., 2006. 188 с.	124
Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 2. М., 2007. 216 с.	125
Средневековая нумизматика Восточной Европы. Вып. 3. М., 2009. 211 с.	126
Numizmatika, 2006. № 21. 266 s.	128
	321

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004.–2006. Rakstu krājums / Latvijas Nacionālā vēstures muzeja rakstī. Nr.12. Rīga, 2006. 176 lpp.	128
Geld in Lettland: Geschichte und Gegenwart. Wien, 2007. 64 s.	129
Бабаев К.В. Монеты Тмутараканского княжества. М., 2009. 104 с.	130
Нумизматические чтения 2009 года: К 80-летию А.С. Мельниковой и 90-летию В.В. Узденикова. Москва, 19–20 ноября 2009 г. Тезисы докладов и сообщений. М., 2009. 82 с.	133
Нумизматические чтения 2011 года: Памяти Алексея Владимировича Фомина. Москва, 21–22 ноября 2011 г. Тезисы докладов и сообщений. М., 2011. 156 с.	134
Kiersnowski R. Historia – pieniądz – herb: Opera selecta. Warszawa, 2008. 550 s. + 43 tabl.	136
Numizmatika. T. 1. Metraštis. Vilnius, 2000. 208 p.	138
Numizmatika. T. 4-5. Metraštis 2003–2004. Vilnius, 2006. 496 p.	139
Numizmatika. T. 6. Metraštis 2005. Vilnius, 2007. 392 p.	140
Numizmatika. T. 7–8. Metraštis 2006–2007. Vilnius, 2008. 384 p.	141
Pieniądz – symbol – władza – wojna – wspólne dziedzictwo Europy – Białoruś – Estonia – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina. Studia	

- i materiały [z IX Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej]. Augustów ; Warszawa, 2010. 368 s. 142
- XVI Всероссийская нумизматическая конференция. Санкт-Петербург, Репино, 18–23 апреля 2011 года. Тезисы докладов и сообщений. СПб., 2011. 269 с. 143
- Нумизматический сборник ГИМ. Т. XVIII / Труды ГИМ. 2007. Вып. 171. М., 2007. 251 с. 144
- Tarptautinė numizmatikos konferencija, skirta Lietuvos nacionalinio muziejaus 150-mečiui. Vilnius, 2006 = Internacional Numismatic Conference Marking the 150th anniversary of the National Museum of Lithuania. Vilnius, 2006 = Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы. Вильнюс, 2006 г. Vilnius, 2010. 380 p. 145
- Wiadomości Numizmatyczne, 2011. Z. 1–2 (191–192). 266 s. 146

СФРАГИСТИКА

- Пра Цігова, пячаткі і Радзівілаў
Цігоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. Мн., 1993. 239 с. 148
- Белецкий С.В. Введение в русскую допетровскую сфрагистику: Учебное пособие для студентов специальности «Музейное дело и охрана памятников истории и культуры» / Исследование и музеефикация древностей Северо-Запада. Вып. 4. СПб., 2001. 192 с. 152

- Янин В.Л., Гайдуков П.Г. Актовые печати древней Руси X–XV вв. Т. III. Печати, зарегистрированные в 1970–1996 гг. М., 1998. 502 с. 154
- Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі (ілюстраваны курс лекцый). Мн., 1999. 176 с. 155
- Rimša E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai. Vilnius, 1999. 765 p. 156
- The heraldry of Lithuania / Comp. E. Rimša. Vilnius, 1998. 192 p. 157
- Rimša E. Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego. Warszawa, 2007. 1259 s. 158
- Pieczęci w dawnej Rzeczypospolitej: Stan i perspektywy badań. Warszawa, 2006. 369 s. 165
- Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach: II Krakowskie Kolokwium Heraldyczne. Warszawa, 2011. 374 s. 166
- Perkin V. Katalog pieczęci z ziem ukraińskich ze zbiorów Profesora Mariana Gumowskiego. Warszawa, 2011. 580 s. 167
- Zbiory pieczęci w Polsce. Warszawa, 2009. 528 s. 169

ФАЛЕРИСТИКА

- Куценко А., Смирнов Ю. Ордена советских республик. Донецк, 1996. 399 с. 171

Глейзер М.М. Награды: Аннотированная библиография 1925–2000. СПб., 2000. 27 с.	177
Бурков В.Г. Фалеристика : учебное пособие. М., 2000. 168 с.	178
Щукина Е. Монограммы и подписи на русских медалях XVIII – начала XX веков. К., 2002. 155 с.	179
Filipow K. Falerystyka Polska XVII–XIX wieku. Białystok, 2003. 355 s. + 20 s.	186

АРХЕОЛОГИЯ

Книга о Старом замке в Гродно Трусаў А.А., Собаль В.Е., Здановіч Н.І. Стары замак у Гродне XI–XVIII стст.: Гісторыка-археалагічны нарыс. Мн., 1993. 152 с.	189
Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998 / Sudarė A. Tautavičius. Vilnius, 2000. 768 p.	195
Гісторыка-культурная спадчына Кобрыншчыны / Склад. Ю. А. Барысюк. Баранавічы, 2001. 32 с., 38 іл.	196
Колызин А.М. Торговля древней Москвы (XII – середина XV в.). М., 2001. 278 с.	200
Біябібліяграфія вучоных Беларусі: Георгій Васільевіч Штыхаў (Да 75-годдзя з дня нараджэння). Мн., 2002. 89 с.	201
Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001. 260 p.	203
Lietuvos archeologija. T.21. Vilnius, 2001. 452 p.	204
	325

- Каштоўнасці мінуўшчыны – 4. Помнікі археалогіі: праблемы аховы і вывучэння. Матэрыялы канферэнцыі. Мінск, 23 лістапада 2000 г. Мн., 2001. 158 с. 205
- Климовский С.И. Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории. К., 2005. 148 с. 206
- Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1988 metų tyrimai). Vilnius, 1989. 128 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1989 metų tyrimai). Vilnius, 1991. 160 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1990–1993 metų tyrimai). Vilnius, 1995. 264 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1994–1995 metų tyrimai). Vilnius, 1999. 376 p. ; Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. (1996–1998 metų tyrimai). Vilnius, 2003. 344 p. 208
- Die Prussia-Sammlung Der Bestand der Sammlung im Museum für Geschichte und Kunst Kaliningrad = Коллекции Пруссия в фондах Калининградского областного историко-художественного музея. Bremen, 2005. 112 s. 211
- Замки и укрепления Немецкого ордена в северной части Восточной Пруссии: Справочник / Авт.-сост. А. П. Бахтин. – Калининград, 2005. 208 с. 213
- Каталог объектов культурного наследия Калининградской области 214
- Miestų praeitis, 1. Vilnius, 2004. 383 p. 218
- Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси. СПб., 2005. 640 с. 218

- Buko A. Archeologia Polski wczesnośrednio-wiecznej: Odkrycia – hipotezy – interpretacje. Warszawa, 2011. 494+24 s. 221
- Marciniak-Kajzer A. Średniowieczny dwór rycerski w Polsce: Wizerunek archeologiczny. Łódź, 2011. 511 s. 222
- Torbus T. Zamki krzyżackie = Deutschordensburgen. Wrocław etc, 2010. 270 s. 223
- Wczesna słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu. T. 1. A – Z. Warszawa, 2008. 787 s. ; Wczesna słowiańszczyzna: Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu. T. 2. Bibliografia. Warszawa, 2008. 289 s. 224
- Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce: Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dniach 5–7 września 2008 roku. Frombork, 2010. 360 s. 225

ЭТНОГРАФИЯ

- Чалавек. Этнос. Тэрыторыя. Праблемы развіцця заходняга рэгіёна Беларусі: Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 23–24 красавіка 1998 г. Частка II. Брэст, 1998. 338 с. 227
- Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя : Зборнік матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў вышэйшых навучальных устаноў, 16–17 лістапада 2001 г. / Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С.Пушкіна. Брэст, 2002. 303 с. 232

- Загароддзе-1: Матэрыялы Міждысцыплінарнага навуковага семінара па пытаннях даследавання Палесся (Мінск, 19 верасня 1997 г.). Мн., 1999. 100 с.;
- Загароддзе-2: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе – скрыжаванне культур і часу». 25–27 верасня 1999 г., Беласток. Мн., 2000. 209 с.;
- Загароддзе-3: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе ў XX стагоддзі». 1–4 чэрвеня 2000 г., Беласток. Мн., 2001. 319 с. 233

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО

- Скарб Віленскай катэдры
Vilniaus katedros lobynas = Vilnius cathedral treasury. Vilniaus, 2002. 351 p. 236
- Карпенко Е. «Образ литой, старинный...». Медное художественное литье XII–XX вв. из собрания Национального художественного музея Республики Беларусь. Каталог. Мн., 2006. 176 с. 241
- Спадчына Беларусі: Скарбы = Heritage of Belarus: Treasures. Мн., 2007. 320 с. 243

ИСТОРИЯ

- Патрэбныя даведнікі
Белоруссия в печати XVIII столетия: Библиографический указатель на иностранных языках / Сост. М. Василевская. Мн., 1985. 288 с. 245

- Першанец «Бібліятэкі крэсовай».
Seges R. Nieśwież: Historia i zabytki. Warszawa,
1991. 23 s. 246
- Очерк о земляке.
Петровская Г.А. Не погасла звезда: Жизненный и
творческий путь Н.А.Янчука. Мн. : Наука и техника,
1987. 80 с. 248
- Зноў па старым рэцэпце.
Хоботов Н.П. Быхов: Историко-экономический
очерк. Мн. : Польша, 1989. 44, [2] с. (Города
Белоруссии). 250
- Пяты сусветны кангрэс даследаванняў у
Цэнтральнай і Усходняй Еўропе 253
- Rozstrzelani w Katyniu: Alfabetyczny spis 4410
jeńców polskich z Kozielska rozstrzelanych w kwietniu-
maju 1940, według źródeł sowieckich, polskich i
niemieckich / Indeks represjonowanych. T. I. Warszawa:
Ośrodek KARTA, 1995. 286 s. 257
- Porębski S.A. Paleografia łacińska: Podręcznik dla
studentów. Warszawa, 1997. 85 s. 263
- Компьютер и историческая демография: Сборник
научных трудов. Барнаул, 2000. 210 с. 265
- Берасцейскі хранограф : Зборнік навуковых прац.
Вып. 3. Брэст, 2002. 404 с. 266
- Хмяльніцкая Л. Гісторык з Віцебска (жыццяпіс
Аляксея Сапунова). Мн., 2001. 254 с. 268
- Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях.
К., 2005. 172 с. 269
- 329

- Материалы Десятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 1 = Proceedings of the Tenth Annual International Interdisciplinary Conference on Jewish Studies. Part 1 / Академическая серия. Вып. 12. М., 2003. 430 с. 270
- Ксенофобия: История, идеология, политика = Xenophobia = History, ideology, policy / Академическая серия. Вып. 13. М., 2003. 192 с. 271
- Проблемы еврейского самосознания : Сборник статей памяти профессора Юджина Винера = Problems of Jewish Identity : Collection of articles in memoriam Professor Eugene Weiner / Академическая серия. Вып. 14. М., 2004. 224 с. 272
- Электронны Малы энцыклапедычны слоўнік Бракаўза-Эфрона 273
- Фонды Национального исторического архива Беларусі: Справочник. Мн., 2006. 302 с. 281
- Архив еврейской истории. Т. 1. М., 2004. 456 с. ;
Архив еврейской истории. Т. 2. Москва, 2005. 464 с. ;
Архив еврейской истории. Т. 3. М. 2006. 408 с. ;
Архив еврейской истории. Т. 4. М. 2007. 375 с. 282
- Материалы двенадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 1. М., 2005. 464 с. ;
Материалы двенадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 2. М., 2005. 464 с. 283
- Материалы тринадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. М., 2006. 544 с. 285

Пир – трапеза – застолье в славянской и еврейской культурной традиции : Сборник статей. М., 2005. 255 с.	288
Тирош: Труды по иудаике. Вып. 8. М., 2007. 265 с.	289
Ананьич Б.В. Банкирские дома в России, 1860–1914 гг.: Очерки истории частного предпринимательства. М., 2006. 296 с.	290
Иванов А.Е. Еврейское студенчество в Российской империи начала XX века. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования. М., 2007. 436 с.	291
Мировой кризис 1914–1920 годов и судьба восточноевропейского еврейства. М., 2005. 448 с.	292
Drėma V. Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvų / Sudarytojai A. Lėverienė, A. Mickevičius, R. Mosiejienė. Vilnius : Versus aureus, 2008. 1047 p. : iliustr.	293
Szymański J. Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 2009. 764 s.	296

Аб нумізматыцы як гістарычнай дысцыпліне	298
Асноўныя перыядычныя нумізматычныя выданні	304
Список сокращений	316
	331

Научное издание

АННОТАЦИИ

Синчук Иван Иванович

На русском, белорусском языках

Редактор белорусского текста С. В. Хоревский
Редактор русского текста Х. И. Синчук
Дизайн обложки Д. Н. Козлова
Компьютерная верстка А. И. Крюгер

Подписано в печать 22.12.2016. Формат 60x84¹/₁₆.
Гарнитура Таймс. Цифровая печать.
Усл. печ. л. 19,30. Уч.-изд. л. 15,00.
Тираж 200 экз. Заказ 712.

Полиграфическое исполнение:
государственное учреждение «Национальная библиотека Беларуси».

Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя,
распространителя печатных изданий № 1/398 от 02.07.2014.

Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя,
распространителя печатных изданий № 2/157 от 02.07.2014.

Пр. Независимости, 116, 220114, Минск.
Тел. (+375 17) 293 27 68. E-mail: edit@nlb.by.